

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI BAĞLAMINDA KÜRT
MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Roza SÜLEYMANOĞLU

Balıkesir, 2015

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI BAĞLAMINDA KÜRT
MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Roza SÜLEYMANOĞLU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Fahri ÇAKI

Balıkesir, 2015

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Sosyoloji Anabilim Dalı'nda 201212541002 numaralı Roza Süleymanoğlu'nun hazırladığı "Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 11.02.2015 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Fahri GAZI

Üye (Danışman)
Doç. Dr. Fahri GAZI

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

.... /.... /2015

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Hakan GETİNİTAŞ

ÖNSÖZ

“Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi” adlı tez çalışmamın amacı; milliyetçiliğin Kürt toplumunda nasıl neşet ettiğini Balkan, Arap ve Türk toplumlarında ortaya çıkan milliyetçiliklerdeki örgütlülük, sosyal temel, dönemsel gelişim seyirleri gibi bazı kavramları kriter alarak açıklamak, karşılaştırmalı bir analiz imkanı sunmaktır.

Bu çalışmanın sosyoloji disiplinine, “siyaset sosyolojisi” literatürüne Kürt milliyetçiliğinin siyasal arenadaki yansımalarını ve dönüşümlerini milliyetçilik kuramları bağlamında açıklama girişiminden ötürü katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Aynı zamanda bu çalışma, karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji, sosyal hareketler, kimlik ve kültür sosyolojisi gibi farklı alt dalların içinde de değerlendirilebilen geniş ölçekli bir araştırmadır. Yorumlamacı yöntemsel yaklaşımın kullanıldığı bu çalışma, bireylerin ve toplumsal grupların birbirinden farklı olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekliliğinden dolayı Kürt milliyetçiliğini tek bir etkene indirgememe niyeti taşımış ve Kürt milliyetçiliğini bazı Kürt ideologlarından hareketle açıklamaya çalışmıştır. Holistik bir bakış açısıyla mevcut bilgilerin yorumlanmasıyla oluşturulan bu teorik araştırma, Kürt milliyetçiliğinin doğuş ve gelişimine özgü bulguların saptanması açısından önem taşımaktadır. Bu tez çalışması Balkan, Arap, Türk ve Kürt milliyetçiliklerini kapsaması ve Osmanlı İmparatorluğu ile onun bir uzantısı olan Türkiye Cumhuriyeti üzerine odaklanması bakımından coğrafi, kronolojik ve metodolojik sınırlılıklar içermektedir.

Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde yorumlarıyla farklı bakış açıları kazanmamda yardımcı olan, eleştirileriyle beni analitik düşünmeye, araştırmaya ve sorgulamaya teşvik eden tez danışmanım Doç. Dr. Fahri ÇAKI'ya, çalışmalarımın ontolojik, epistemolojik yönünün metodolojik bütünlüğünü sağlayacak uyarı ve tavsiyeleri paylaşan ve tezimin sosyal bilimsel titizlik içerisinde gelişiminde bana destek olan değerli hocam Prof. Dr. Kadir CANATAN'a, İngilizce çevirilerde bana yardımcı olan ve beni sürekli motive ederek çalışmamı bitirmeye teşvik eden sayın Burak DİNÇER'e, tezimde izini sürdüğüm olgular ve temel kavramların tarihsel-toplumsal bütünlere sadık bir bakış açısıyla ele alınması, farklı kaynaklar ile desteklenmesi

noktasında kıymetli öneri, değerlendirme ve yönlendirmelerini benden esirgemeyen Araştırmacı-Düşünür Mehmet Sabri AKGÖNÜL'e teşekkür ederim.

ROZA SÜLEYMANOĞLU

ÖZET

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI BAĞLAMINDA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ

SÜLEYMANOĞLU, Roza

Yüksek Lisans, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fahri ÇAKI

2015, XV + 270 Sayfa

“Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi” adlı tez çalışması, genel hatlarıyla 19. yüzyıldaki önemli bir değişim ve gelişim grafiği çizen milliyetçilik ve milliyetçilik kuramları ile Kürt milliyetçiliğinin tarihsel arka planını ve Kürt milliyetçiliğinin günümüzdeki yansımalarını incelemektedir. Bu çalışmada, bir taraftan Kürt milliyetçiliğinin gelişimine etki eden siyasal, ekonomik ve sosyal değişimler ve bu değişimlerin neden olduğu, üzerinde mutabakat kurulamayan, muğlak bir kavram olan milliyetçiliğe ilişkin başlıca kuramlar; diğer taraftan ise ümmet fikrini ön planda tutan, milliyetçilik fikrinin en son geliştiği toplumlardan biri olan Kürt halkının milliyetçilikle ilişkileri araştırma konusu yapılmaktadır.

Bu çalışmanın beş temel amacı bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla, milliyetçiliğin nasıl ve hangi amaç(lar)la, ne zaman ortaya çıktığını anlamak, 1970’li yıllardan itibaren Batı’da üretilen milliyetçilik kuramlarını sistematik bir yaklaşımla ele almak, Kürt milliyetçiliğinin, Balkan, Arap ve Türk milliyetçiliklerden farklı ve benzer yönlerinin neler olduğunu açıklamak, milliyetçiliğin Kürt toplumuna nasıl ve ne şekilde yayıldığını anlayarak, neden en son Kürtlerin milli kimliğe vurgu yaptığını izah etmek ve Kürtlerin neden ulusal bir devlet kuramadığı sorusuna cevap aramaktır. Bu bağlamda, kuramsal

bir içeriğe sahip olan çalışmada “yorumlayıcı yöntem”den hareketle bir araştırma süreci tasarlanmış ve tümevarımsal bir yol izlenmiştir.

Bu araştırmanın sonucunda 1890’larda sonra Şeyhlerin ön plana çıkmasının, Hamidiye Alayları’nın kurulmasının, “Kürdistan” gazetesi gibi basın yayın organlarının sayısının artmasının “Kürtçülüğü” geliştirdiği; Kürtçülüğün, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti ve Hevi Cemiyeti gibi cemiyetlerin kurulmasıyla sistematik bir hale geldiği saptanmıştır. Aynı zamanda araştırmanın en önemli sorularından biri olan Kürtlerin neden devlet kuramadıkları tartışılmış, bu süreçte sosyal yapıdan coğrafi özelliklere kadar birçok farklı değişkenin etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguların yanı sıra, Kürtlerdeki isyan hareketleri, başlangıçta özel çıkarlara dayalı, dini ve feodal nitelikli ve yönetime karşı çıkan isyanlar olarak belirlenmiş fakat Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma aşamasındaki isyanların ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin etkisiyle milli bir karaktere büründüğü gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Kürt Milliyetçiliği, Kimlik, Osmanlı Devleti, Türkiye

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF KURDISH NATIONALISM IN THE CONTEXT OF NATIONALISM THEORIES

SULEYMANOGLU, Roza

Master, Department of Sociology

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Fahri ÇAKI

2015, XV + 270 Pages

This thesis titled “An Analysis Of Kurdish Nationalism In The Context Of Nationalism Theories” studies, along with theories of nationalism, the historical background of Kurdish nationalism and its current reflections which show a changing and evolving graphic since the 19th century. In this work; on one side, the political, economical and social changes that effected the development of Kurdish nationalism are examined together with a discussion of fundamental theories about nationalism, which is a vague concept that cannot be agreed on; and on the other side, the relations of nationalism with the Kurdish nation are examined, a people who keeps ummah idea in the forefront and who is one of the nations that developed nationalist identity too late.

This work has five basic purposes. 1) understanding how, by which purpose(s) and when nationalism came up, 2) treating the important nationalism theories that are produced in the West since 1970's by a systematic approach, 3) explaining the different and alike sides of the Kurdish nationalism with Balkan, Arabic and Turkish nationalisms, 4) explaining why the Kurds were the last to emphasize national identity by understanding how nationalism spread into the Kurdish society and 5) searching an answer to the question why the Kurds have not been able to establish a national state. In

this context, a research process is designed according to "interpretive method" which I thought is the most suitable method for my work which has a theoretical content and an induction approach is followed.

As a result of this research, it is determined that Kurdism is developed by Sheiks coming to the fore after 1890's, the establishment of Hamidiye Corps, the growth in number of publications like "Kurdistan" newspaper and it became systematical by the establishment of communities like *Kürt Teavün* and *Terakki Cemiyeti*, *Kürt Teali Cemiyeti* and *Hevi Cemiyeti*. Also one of the most important questions of the research, why the Kurds were not able to establish a state is discussed and it is determined that many different variables like social structure and geographical features were effective in this process. Along with these findings, it is observed that the Kurdish rebel movements were based on special interests and against religious and feudatory governance at the beginning, but changed into a national character at the disbanding stage of Ottoman State with the effect of separatist nationalist movements.

Keywords: Nationalism, Kurdish Nationalism, Identity, Ottoman State, Turkey

İTHAF

Bu çalışmayı,
onurlu duruşundan asla taviz vermeyen annem başta olmak üzere
tüm emekçi kadınlara armağan ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İTHAF	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xiv
1. BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	2
1.2. Amaç	3
1.3. Önem.....	3
1.4. Varsayımlar	5
1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar	5
1.6. Tanımlar	7
2. BÖLÜM	13
LİTERATÜR TARAMASI	13
2.1. Kuramsal Çerçeve.....	13
2.2. İlgili Araştırmalar.....	15
3. BÖLÜM	20
YÖNTEM	20
3.1. Araştırma Modeli	20
3.2. Bilgi Toplama Kaynakları.....	22
3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi.....	23
4. BÖLÜM	25
MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI.....	25
4.1. Milliyetçiliğe Farklı Kuramsal Yaklaşımlar	26

4.1.1. Klasik Sosyologların Milliyetçiliğe Bakışı	27
4.1.2. Çağdaş Milliyetçilik Kuramları	32
4.1.2.1. İlkçilik (Primordialism, Özcülük) Yaklaşımı.....	32
4.1.2.1.1. Doğalcı, Biyolojik ve Kültürel Bakış Açıları	33
4.1.2.1.2. Anthony Smith'in Kavramsallaştırması: Eskilcilik (Perennialism) Yaklaşımı.....	34
4.1.2.1.3. Sosyo-Biyolojik Yaklaşım İçerisinde Pierre van den Berghe	35
4.1.2.1.4. Kültürel İlkçilik: E. Shils ve C. Geertz.....	36
4.1.2.2. Modernist (Araçsalcı) Yaklaşım	37
4.1.2.2.1. Tom Nairn ve Milliyetçiliğin Kaynağı: Dengesiz Kalkınma.....	38
4.1.2.2.2. Karl W. Deutsch ve Milliyetçiliğin Temeli: Homojen İletişim Ağı	40
4.1.2.2.3. Ernest Gellner ve 'Bir Kültürel Homojenizasyon Mantığı'	41
4.1.2.2.4. Eric Hobsbawm ve Toplumsal Bütünlüğü Sağlamada Siyasal Aktör: Milliyetçilik	44
4.1.2.2.5. Benedict Anderson ve Hayali Cemaatler.....	47
4.1.2.3. Etno-Sembolist Yaklaşım	50
4.1.2.3.1. John Armstrong ve Etnik Kimliklerin Kalıcılığı	51
4.1.2.3.2. Anthony D. Smith ve Modern Milliyetçiliğin Etnik Geçmişi	52
4.2. Kürt Milliyetçiliğinin Etno-Sembolist Yaklaşımdan Hareketle İzahı.....	54
4.3. Sonuç ve Eleştiriler	58
5. BÖLÜM	62
MİLLİYETÇİLİĞİN GELİŞİMİ VE MİLLİYETÇİLİĞİ ETKİLEYEN ÖNEMLİ OLAYLAR62	
5.1. Milliyetçilik Türleri	63
5.2. Avrupa'da Milliyetçiliğin Doğuşu	64
5.3. Milliyetçiliğin Gelişimini Etkileyen Önemli Faktörler.....	66
5.3.1. İmparatorlukların İçinde Ortaya Çıkan Milliyetçi Hareketler.....	67
5.3.2. Soğuk Savaş Dönemi'nde Milliyetçilik Algısı (1946-1991).....	69
5.3.3. Soğuk Savaş Sonrası'nda ve Günümüzde Milliyetçilik Algısı (1991-Günümüz)	73
5.3.4. Küreselleşmenin Milliyetçilik ile İlişkisi	76
5.3.4.1. Global Kültür ve Milliyetçilik.....	81
5.3.4.2. Küreselleşme Çağı'nda Yeni Bir Milliyetçilik Algısı.....	85
5.4. Yeni Dünya Düzeninde Kırılgan Bir Boyut: 11 Eylül Saldırılarının Milliyetçilik Perspektifinden İzahı	88
5.5. Tek Kutuplu Dünya Düzenine Alternatif Düşman: Üçüncü Dünya Milliyetçiliği	91
5.6. Sonuç	93
6. BÖLÜM	97
ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI	97
6.1. Balkanlarda Milliyetçilik	98
6.2. Arap Milliyetçiliği	101
6.2.1. Arap Milliyetçiliğinin Tarihsel Arka Planı	101

6.2.2. Arap Milliyetçiliği ve Milliyetçi Yükselişin Temelleri	105
6.2.3. Arap Milliyetçiliğinin Teorisyenleri	109
6.2.3.1. George Antonius (1891-1942)	109
6.2.3.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi: Sâfî el-Husrî (1881-1968)'nin Arap Milliyetçiliğindeki Rolü	110
6.3. Türk Milliyetçiliği	113
6.3.1. Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Üzerinde Yükseldiği Sosyolojik Zemin	114
6.3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Milliyetçiliği: Ümmetin Çöküşü ve Milletin Doğuşu	117
6.3.1.1.1. Genç Osmanlılar Dönemi	117
6.3.1.1.2. Jön Türkler, İttihat ve Terakki	118
6.3.1.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Milliyetçiliği	121
6.3.2. Türk Milliyetçiliğinin Teorisyenleri	131
6.3.2.1. Ziya Gökalp (1876-1924) ve Milliyetçiliği Doğuran Milletler	131
6.3.2.2. Siyasal Milliyetçiliğin Öncüsü: Yusuf Akçura (1879-1935)	135
6.3.2.3. Hüseyin Nihal Atsız (1905-1975) ve Irkçı Milliyetçiliğin Anatomisi	139
6.3.2.4. Erol Güngör (1938-1983) ve Türkiye'de Popülist Milliyetçilik	140
6.4. Balkan-Arap ve Türk Milliyetçiliklerinin Kıyaslanması	142
6.5. Sonuç	146
7. BÖLÜM	149
KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	149
7.1. Osmanlı Dönemi'nde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği	151
7.1.1. Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Meydana Gelen İsyanlar	153
7.1.1.1. Bedirhan (Bedirhan) Paşa İsyanı (1847)	154
7.1.1.2. Şeyh Seyyid Ubeydullah İsyanı (1880-1881)	155
7.1.1.3. Koçgiri İsyanı (1920-1921)	158
7.1.2. Kürt Entelektüellerinin Oluşumu: Hamidiye Alayları	160
7.1.3. İttihat ve Terakki Süreci ve Kürtler	164
7.1.4. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC, 1908)	167
7.1.5. Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışında Ayanların Rolü	170
7.1.6. Mütareke Dönemi (1918-1923)	173
7.1.6.1. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ve Kürtler	173
7.1.6.2. Musul'un İşgali ve Sevr Süreci	174
7.1.7. Kürtçülük Faaliyetleri	177
7.1.7.1. Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürt Teali Cemiyeti, KTC, 1918)	178
7.1.7.2. Binbaşı Noel ve Kürtçülük Faaliyetleri	180
7.1.7.3. Musul'daki Kürtçülük Faaliyetlerini Berzenci Hükümeti Üzerinden Okumak	182
7.2. Sonuç	184

8. BÖLÜM	187
CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KÜRTLERİN DURUMU VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ..	187
8.1. Cumhuriyet'in İlk Döneminde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği (1923-1945)	188
8.1.1. Xoybun (Xwebûn, Hoybun, Bağımsızlık) ve Kürt Milliyetçiliği	192
8.1.2. Kürt İsyanları	194
8.1.2.1. Şeyh Said İsyanı (1925)	195
8.1.2.2. Ağrı Olayları (1926-1930)	198
8.1.2.3. Dersim İsyanı (1937-1938)	201
8.2. Çok Partili Siyasal Düzen Döneminde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği (1946-1984)	203
8.3. PKK'nin Kuruluşu, PKK Sonrası Dönemde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği (1984-2014)	212
8.4. Kürt Kimliğinin Siyasallaşması	220
8.4.1. Kürt Kimliğinin Siyasallaşması: Kürt Tabanlı Siyasal Partilerin Siyasal Platforma Çıkışı	220
8.5. Kürtlerin Devletleş(eme)me Süreci	229
8.6. Kürt Milliyetçileri	236
8.6.1. Abdullah Cevdet Karlıdağ	236
8.6.2. Hızanizade Kemal Fevzi	239
8.6.3. Musa Anter (Apê Musa)	242
8.7. Sonuç	243
9. BÖLÜM	246
SONUÇ VE ÖNERİLER	246
EK 1	254
KAYNAKÇA	255

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADD	Atatürkçü Düşünce Derneği
ADYÖD	Ankara Yüksek Öğrenim Derneği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
Ak Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
b.	Baskı
BDP	Birlik ve Demokrasi Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency
Çev.	Çeviren
ÇYDD	Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
Der.	Derleyen
DTK	Demokratik Toplum Kongresi
DTP	Demokratik Toplum Partisi
Ed.	Editör
EMEP	Emek Partisi
ERNK	Eniya Rizgariye Netewa Kurdistan- Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
haz.	Hazırlayan
HDP	Hakların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KDP	Kürdistan Demokrat Parti
KTC	Kürdistan Teali Cemiyeti
KTTC	Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

KTTG	Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi
KUK	Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
m.ö.	Milattan Önce
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
ÖZEP	Özgürlük ve Eşitlik Partisi
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan – Kürdistan İşçi Partisi
RP	Refah Partisi
R. S.	Roza Süleymanoğlu
s.	Tek Sayfa
ss.	Sayfalar
SDP	Sosyalist Demokrasi Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKDP	Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi
TKSP	Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
v.b.	Ve benzeri/benzerleri
yy.	Yüzyıl

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Milliyetçilik ya da diğer yaygın bir ifade şekliyle ulusçuluk, ilerleme idealinden hareket eden toplumların, dil, kültür ve tarih birlikteliği etrafında birleşerek kendilerini genellikle bu üç yapı birlikteliğinden hareketle açıklaması ve kendilerini millet ya da ulus olarak tanımlayan toplulukların benimsedikleri görüştür. Milliyetçiliğin, bir ideoloji, bir doktrin ya da bir paradigma olduğu fikri tartışılmalı bir konudur. Batı toplumlarının ulus-devlet olma süreciyle eş zamanlı olarak ortaya çıkan ve bu tarihten sonra faal bir ideoloji olan milliyetçilik, sahip olduğu farklı formlarla da kurumsal yapıların dönüşümüne etki etmiştir. Milliyetçiliğin, 21. yüzyılda en çok tartışılan konulardan biri olması, yarattığı sosyal, siyasal ve kültürel dönüşümlerin yanı sıra, millet kavramının tek bir etkene bağlı açıklamasının olmamasından kaynaklanmaktadır.

Milliyetçiliğin bir aidiyet kimliği oluşturması bakımından aktif bir rol üstlenmiş olması yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeklik, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında birçok farklı kimliğin oluşmasının nedenini açıklamada da bir anahtar işlevi görmektedir.

Bu bağlamda, bu tez çalışmasında millet ve milliyetçilik kavramının sosyolojik düşüncede artan popülaritesi de dikkate alınarak, milliyetçilik kuramlarına değinilecek; bu kuramlar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan Arap, Balkan, Türk ve Kürt kimliklerinin oluşum süreci ele alınacak ve Kürt milliyetçiliğinin tarihsel ve sosyal gelişimi üzerinde durulacaktır.

1.1. Problem

Modern anlamda milliyetçilik, 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve gelişmiş siyasal bir ideolojidir. Bu ideoloji, tarihsel süreç içerisinde salt ideoloji olmaktan öte milli nitelikli sosyal hareketleri de motive etmiş ve yönlendirmiştir. Fakat Kürtler örneğinde görüldüğü üzere milliyetçilik 19. yüzyıldan ziyade 20. yüzyılda ve görece geç denilebilecek bir dönemde tarih sahnesinde yerini almıştır. Bu tezin ana problemini geç Kürt milliyetçiliği oluşturmaktadır ve bu bağlamda şu soruya yanıt aranacaktır: *Kürt milliyetçiliği hangi sebeplerden dolayı geç kalmış bir milliyetçilik olarak ortaya çıkmıştır?*

Günümüzde birçok konu milliyetçilik olgusu üzerinden açıklanmaktadır. Fakat milliyetçiliğin toplumlar üzerinde etkisi ve bu etkinin yansıması birbirinden farklıdır. Bu bağlamda milliyetçiliğin Kürt toplumuna yansımasının nasıl olduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda ifade edilen soru, esas problemi oluşturmaktadır. Bununla birlikte Kürt milliyetçiliğinin kendine özgü boyutlarını kavramak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ortaya çıkan diğer milliyetçiliklerle de karşılaştırılması yapılacaktır. Bu bağlamda da şu soruya cevap aranacaktır: *Kürt milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklerden (Balkan, Arap ve Türk milliyetçilikleri) farkları ve bu milliyetçiliklerle benzerlikleri nelerdir?* Bu soru paralelinde, bu çalışmada Balkan, Arap, Türk ve Kürt milliyetçiliklerinin örgütlülükleri, sosyal temelleri ele alınacak, incelenecek milliyetçiliklerin modernleşme, batılılaşma ve din karşısındaki tutumları konu edinilecektir. Bu şekilde sadece Kürt milliyetçiliğinin neden geç ortaya çıktığı anlaşılacak kalmayacak aynı zamanda özgün boyutları da ortaya çıkartılmış olacaktır.

Bu milliyetçiliklerin izahında, ortaya çıkış tarihleri dikkate alınarak kronolojik bir sıralama yapılmıştır. Bu milliyetçilikler, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında cereyan etmesi ve toplumsal katmanları etkileme gücü dikkate alınarak seçilmiştir. Bu milliyetçiliklerin seçilmesinde bir diğer etken, Kürtler haricindeki diğer milletlerin

devlet kurmuş olmasdır. Kürtlerin bir devlet kuramadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, *Kürt milliyetçilerinin diğer etnik grup milliyetçilerine göre hangi nokta(lar)da farklı davrandığı* cevap verilmesi beklenen önemli bir sorudur.

1.2. Amaç

Modern Ortadoğu'yu şekillendiren milliyetçi hareketler arasında diğer etnik grupların aksine, Kürtler bir devlet kuramamıştır. Devlet kuran etnik gruplar üzerine yeterli düzeyde araştırma ve çalışma varken Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine yeterli sayıda materyal yoktur. Bu durumun nedenlerinden biri, Kürt milliyetçiliğinin en son gelişen milliyetçilik akımlarından biri olmasıdır. Bu çalışmada amaç; bir yüksek lisans tezi kapsamında milliyetçilik olgusu içinde Kürt milliyetçiliğini tarihsel olarak konumlandırmak, Kürt milliyetçiliğinin doğuşunu ve gelişimini teorik açıdan irdeleyerek mevcut milliyetçilik modellerini açıklamak, bu modeller içerisinde Kürt milliyetçiliğinin nerede durduğunu saptamak ve sonraki çalışmalar için bir referans oluşturabilmektir.

Bu araştırma Kürt milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklerden farklı olduğu ve bu farklılıklardan dolayı geç doğduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu çalışmada, içinde bulunduğu toplumsal konjoktüre göre de söylemsel düzeyde değişen milliyetçilik olgusu kriter alınarak Kürt milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi içinde, Kürt ideologlarının ve entelektüellerinin Kürt milliyetçiliğine etkilerinin olup olmadığı, varsa eğer nasıl bir etkisinin ya da etkilerinin olduğu tartışılacaktır.

1.3. Önem

Milliyetçilik olgusu, sosyal bilimlerde çeşitli araştırmalara konu olmakta, anlaşılmaya, anlatılmaya ve çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu araştırmaların, ortaya koyduğu veriler birbirinden çok farklı olmamakla birlikte milliyetçiliği ilişkilendirdikleri alanlar birbirinden farklıdır. Örneğin, Tom Nairn, çalışmalarında

milliyetçiliğin canlanmasındaki etken olarak dengesiz kalkınmayı görerek modernist bakış açısından yana tavır koymakta, Eric Hobsbawm ise milliyetçiliği toplumsal bütünlüğü sağlamada siyasal bir aktör olarak görmektedir. Bu tezin önemi, sosyal bilimlerde egemen olan modernist ekolden ziyade etno-sembolist görüş ile milliyetçiliği uzlaştırma çabasında yatmaktadır.

Bu araştırmanın, sosyal bilimler alanına doğrudan bir katkı sunacağı öngörülmekte, genelde milliyetçiliğin, özelde ise Kürt milliyetçiliğinin düşünsel arka planının anlaşılmasına ilişkin önemli bir perspektif sağlaması beklenmektedir. Düşünsel geri planın anlaşılması, milliyetçiliğin günümüzdeki toplumsal kurumlara ve bireylere “ne şekilde” yansıdığıın izahında yüzeysel olmayan bir tartışma yapılmasına imkan sağlayacaktır.

Bu çalışmanın, aynı zamanda *siyaset sosyolojisi* başta olmak üzere *sosyal hareketler, kültür ve kimlik sosyolojisi* literatürüne önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü genellikle tek bir boyutuyla ele alınan milliyetçilik, çoğu zaman kendisine siyaset sosyolojisi içerisinde yer bulmakta, milliyet fikrinin neden olduğu sosyal hareketlenmeler, kimlik çatışmaları ya da kültürel sahiplenmeler incelenmemektedir. Bu çalışmanın bir diğer önemi ve özgün boyutu hem milliyetçiliği hem de Kürt milliyetçiliğini, siyasal, toplumsal ve kültürel değişimleri dikkate alarak açıklayacak olmasıdır.

Bu araştırma, milliyetçiliğin çokkültürlülük söylemi içerisinde nerede konumlandığına dair cevap bulmaya çalışmasından ötürü de önemlidir. Devletlerin, milli öğelere ve milli iradeye mi yaslanması gerektiği veya çokkültürlülüğün kriter olarak mı alınması gerektiği tartışmaları netlik kazanmasa da Avrupa’da -özellikle 2001 sonrasında- hızla yayılan çokkültürlülüğün iflasına ilişkin söylemler dikkatlerin yeniden ulus-devletler üzerine odaklanmasına neden olmuştur. Avrupa Birliği’nin hızlı bir şekilde genişlemesi, ulus-devlet söylemlerinin önüne geçmek için bir retorik oluştursa dahi pratikteki olaylar Avrupa’nın yeniden kendi içine döndüğünü gözler önüne sermektedir. Fakat milliyetçi söylemleri dikkate aldığımızda ulus-devletlerin bir ideolojisi olan milliyetçiliğin, doğduğu topraklar olan Avrupa’da etnik bir milliyetçilik

olarak kalmadığıdır. Günümüzde etnik bir milliyetçiliğin yanı sıra kültürel milliyetçilik de söz konusudur.

1.4. Varsayımlar

Literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda hazırlanan bu çalışmanın temel varsayımları şu şekildedir;

- Kürt kimlik bilinci Osmanlı'daki diğer milli kimliklere kıyasla daha geç ortaya çıkmıştır.
- Kürtçülük hareketleri başlangıçta feodal bir karaktere sahip iken zamanla milliyetçi bir karaktere bürünmüştür.
- Kürt milliyetçiliğinin gelişmesinde en önemli aktörlerden biri “PKK (Partiya Karkerên Kurdistan, Kürdistan İşçi Partisi)”dir.
- 19. yüzyılda meydana gelen Kürt isyan hareketlerine milliyetçi bir prizmadan bakmak mümkün değildir. Bu isyanlar milli bir uyanıştan dolayı ortaya çıkan isyanlar değil, kişisel, mahalli ve dini çıkarların gözetilmesinin sonucu olarak siyasi yönetime karşı ortaya çıkan hareketlerdir.

Bu argümanlar ve bölümlerin içinde yer alacak olan diğer argümanlar bu çalışma süresince değerlendirilecek ve açıklanmaya çalışılacaktır.

1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar

“Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi” adlı çalışma sınırları bakımından üç kategoriye ayrılabilir. Bu sınırlar; coğrafi, kronolojik ve metodolojik sınırlardır. Bu çalışma coğrafi bakımdan Osmanlı İmparatorluğu’nu ve onun bir uzantısı olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kapsamaktadır. Böyle bir sınırlandırmanın iki önemli nedeni bulunmaktadır:

1. Dünya üzerinde yaşayan Kürt nüfusunun büyük bir çoğunluğu Türkiye’de yaşamaktadır. Sayısal verilere bakıldığı zaman son yapılan araştırma

verilerine göre Türkiye dâhil olmak üzere toplam Kürt nüfusu 25,5 milyondur. Bu Kürt nüfusunun ise 13.261.000'i (yüzde 18,3) Türkiye'de yaşamaktadır (Pultar, 2010: 19).

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan günümüze merkezi bir konuma ve öneme sahiptir. Bu merkezilik, çevre ile merkez arasında kültürel, siyasal ve entelektüel bir ilişki gözlenmesi bakımından önem teşkil edebilir.

Bu çalışmada kronolojik olarak 19. yüzyılın son dönemi ile günümüze kadar olan süreç üzerinde durulacaktır. Çalışma içerisinde daha önceki dönemlere ve kişilere atıfta bulunursa bile genel olarak Fransız Devrimi'nden sonra çok uluslu devletlerin dağılmasına neden olan daha küçük siyasi birliklerin ortaya çıktığı, bireylerin, grupların hangi siyasi birliğe üye olmaları ve hangi kimliği benimsemeleri konusunda kafa karışıklığı yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküş dönemine denk gelen 1800'li yıllardan sonrasına yoğunlaşılacaktır. Bu dönemin iyi anlaşılması, günümüzdeki milliyetçilik olaylarını doğru bir şekilde okunması açısından önemlidir.

Bu çalışma metodolojik olarak milliyetçilik, Balkan, Arap ve Türk milliyetçiliği, Kürt isyanları, Kürt milliyetçiliği, Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşması ve Kürtlerin devletleş(eme)me süreci gibi üst başlıklarla sınırlıdır ve genel olarak Kürt halkını kapsamaktadır.

Kürt milliyetçiliğinin etno-sembolist yaklaşım üzerinden izahı iki farklı şekilde incelenebilmektedir. İlki, Kürt halkının sembollere yüklediği anlamlar alan araştırması ile tespit edilip değerlendirilebilir. Diğeri ise Kürt entelektüellerinin, etnik kimlikleri oluşturan sembollere yönelik değerlendirmelerine yer verilebilir. Bu araştırmanın teorik bir çalışma olması, ikinci yolun benimsenmesini zorunlu kılmıştır. Kürt halkının görüşlerine yer verilememesi ise çalışmanın bir başka sınırlılığını oluşturmaktadır.

1.6. Tanımlar

Önerilen çalışma, sosyolojik bir çalışmadır. Siyaset, etnisite, kültür ve kimlik sosyolojisinin de kapsamına giren bu çalışma bu alanlardaki literatüre de katkı sağlayacaktır. Bu nedenle bu araştırmada yer alan anahtar kavramlar, bu alanlar içinde de yer alan kavramlar olacaktır. Araştırmadaki önemli anahtar kavramlar ise şunlardır;

Kürtler: Dünya üzerinde yaklaşık olarak 25-27 milyon arasında Kürt yaşamaktadır ve 13 milyonu aşan nüfusuyla en fazla Kürt Türkiye’de bulunmaktadır (Pultar, 2010: 19). Fakat Kürtlerin nüfusu Kürtler ile Türkler arasında kaynaşmanın yüksek olması nedeniyle ayrı ayrı sayım yapılmamasından dolayı net olarak bilinmemektedir. “Kürdistan bölgesi”nde de sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamamaktadır. Burkey bu konuda şöyle demektedir:

1970’li yıllara kadar istatistiklerde sözde ana dil saptaması yapılıyordu ve buna göre 2,5 milyon dolayında anadilini Kürtçe göstermişti. Ne var ki, Kürdüm demenin ağır suç sayıldığı, Kürtçe konuşmanın bile yasaklandığı bir ülkede bu istatistikler gülünçtü. Çoğu insan anadilinin Kürtçe olduğunu söylemekten kaçınmakta, memurlar da zaten bunları genellikle kayda geçmemekte idiler. Örneğin, Tunceli’de il ve ilçe merkezlerindeki az sayıda memurun, Pertek ve Çemişgezek’in çevresinde ki birkaç köyün dışında tüm nüfus Kürt olduğu ve Kürtçe konuştuğu, yani bu ilde anadili Kürtçe olan nüfus toplam % 95’i aştığı halde istatistiklerde tam tersi görülmekte; anadili Türkçe olanlar % 72 olarak gösterilmekte idi! (Burkey, 2008: 22)

Diyarbakır, Mardin, Van ve Muş gibi iller Kürtçe’nin en fazla konuşulduğu iller arasında yer alsada etimolojik açıdan tartışmalı olan Kürt (Kürd) kelimesinin ilk defa nerede ve ne zaman kullanıldığı ise bilinmemektedir.

Kürtler 1514 yılında Osmanlı ve Safevi orduları arasında yapılan Çaldıran Savaşı ile Osmanlı egemenliği altına girmişlerdir. Bu tarihten sonra gerek dini birliktelik, gerekse devlet tarafından Kürt aşiretlerine tanınan bir takım imtiyazlar sebebiyle herhangi bir büyük sorun yaşanmamıştır (Denker’den aktaran İbrâl, 2009: 11). Yoğun olarak bugünkü Irak, İran, Suriye ve Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Kürtler, aynı bölge içerisinde başta Ermeniler olmak üzere Araplar ve Nesturiler gibi birçok etnik grupla komşuluk yapmışlardır. II. Mahmut’un merkeziyetçi reformları ile

başlayan ve Kürt feodallerinin ayrıcalıklarını kaybetmelerine sebep olan Osmanlı'daki yenilik hareketleri Kürtlerin yoğun olarak ikamet ettiği bölgelerde ileriki dönemlerde yaşanacak olan isyanların da temelini oluşturmuştur. Bu döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu, vali ve memurları, kontrol ve güvenliği sağlamak amacıyla Kürt bölgelerine göndermiş olmasına karşın, yönetim esas itibariyle birkaç aşiretin birleşmesi ile meydana gelen feodal toplulukların başında bulunan beyler vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Devlete bu sözde bağlılık düzeninde varlıklarını koruyan Kürt Beyleri, yönetimin merkezileşmesi neticesinde oluşan memnuniyetsizliklerini isyanlarla ifade etmeye çalışmışlardır. Yönetimin tek ve egemen olan bir otoriteye bağlanması adına bertaraf edilen Kürt Beyleri'nin yerini küçük aşiretler almaya başlamış ve bu küçük birlikler arasındaki güç dengesi, bölgede bir iktidar boşluğunun yaşanmasına neden olmuştur. Bu iktidar boşluğu “Şeyhler” tarafından doldurulmaya çalışılsa da bu durum, 21. yüzyılda önemli bir kavramsallaştırma olan “Kürt Sorunu”nun temeli olarak gösterilecektir.

Kürdistan: Farsçada *Kürtlerin bölgesi* anlamında kullanılan “Kürdistan” terimi (Süslü, 1993: 57) diğer bir ifadeyle “Kürt ülkesi” doğuda Urmiye Gölü, batıda Fırat Nehri ile Kafkaslar'ın güneyi ve Orta Doğu'da, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, İran, Suriye ve Türkiye'ye ait toprakların bir kısmını kapsayan coğrafi bölgeye verilen isimdir. “Irak'ın Kürdistan Bölgesel Yönetimi dışında uluslararası siyasal platformda resmi olarak tanınan “Kürdistan” isimli bir devlet yoktur” (Süslü, 1993: 57-59). Fakat “Kürdistan” terimi İttihat ve Terakki hükümeti tarafından 1908 sonrasında *Vilayet-i Şarkiye* kavramıyla değiştirilene kadar kullanılmıştır.

“Kürdistan” teriminin Selçuklular tarafından ilk kez 1071-1110 yıllar arasında (Sasuni, 1992) kullanıldığı bilinmektedir. Daha önce kullanımının olup olmadığı bilinmeyen bu kavram Selçuk Sultanı Sencer tarafından idari bir terim olarak kullanılmıştır. “Bu sultan tarafından kurulan ve merkezi Hamedan'ın kuzey batısındaki Bahar Kalesi olan Kürdistan eyaleti, Zağros sıradağlarının doğusunda Hamedan, Dinavarve Kermanşah vilayetlerini, batısında ise Şehrizar ve Sancar vilayetlerini” (Kurt'tan aktaran Karadiş, 2006: 63) kapsamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise resmi bir düzeyde kullanılan bu terim, Cizre, Bitlis, Siverek, İmadiye, Bingöl gibi sancakları kapsamaktadır. “Vilayet-i Kürdistan” diye literatürde yerini alan “Osmanlı

Kürdistanı” olan alan, Kürt beyleri tarafından yönetilen sancakların tamamını kapsamaktadır (Diyar-ı Bekr Vilayeti olarak da anılırdı). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürdistan teriminin coğrafi ve idari bir tabir olarak kullanıldığının bir göstergesi, bu kavramın 1840’dan 1876 yılına kadar Osmanlı mülki idare taksimatına geçirilmesidir. Osmanlı arşivlerindeki belgelerde sık sık bu tabire rastlanmakta ve 1842 tarihinden sonra başlayan belgelerin kayıtları ‘Mesail-i Mühime, Kürdistan’ başlıklı bir defterde toplanmaktadır” (Türközü, 1985: 20). Bu çalışmada da “Kürdistan” terimi coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır. Bu terim, bu iki kavram haricinde farklı bir amaca uygun kullanılmama niyeti taşımaktadır.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasıyla birlikte Kürdistan da parçalanmıştır. “Türkiye Kürdistanı”, “Irak Kürdistanı”, “İran Kürdistanı” ve “Suriye Kürdistanı” olarak adlandırılan bölgelerin sınırları şu şekildedir:

- *Türkiye Kürdistanı*: Kürdistan teriminin kullanımı, 1908 yılında İttihat ve Terakkiciler tarafından yasaklansa da hem resmi boyutta hem de halk arasında kullanılmaya devam edilmiştir. Türkiye Kürdistanı, Kuzey Kürdistan olarak da anılmaktadır. Türkiye Kürdistanı, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı, Kürdistan teriminin yasaklanmasından sonra coğrafi yönlerle ifade edilmeye başlanan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir kısmı için kullanılan bir terimdir.
- *Irak Kürdistanı*: Güney Kürdistan olarak da adlandırılan bu bölge Duhok, Erbil, Kerkük, Musul ve Süleymaniye bölgelerinin tamamını, Diyala ve Selahaddin illerinin ise bir kısmını içine alan bölgedir.
- *İran Kürdistanı*: Doğu Kürdistan olarak da adlandırılan bu bölge Bane, Bicar, Divandareh, Gorve, Kamyaran, Merivan, Sakkez ve Sine’yi içine alan Kürdistan Eyaletleri’nden oluşmaktadır.
- *Suriye Kürdistanı*: Güneybatı Kürdistanı olarak da adlandırılmaktadır. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeleri kapsayan Suriye Kürdistanı, genellikle Suriye’nin kuzeyinde bulunan Rojava bölgesinin adı olarak nitelenmektedir.

Milliyetçilik: Milliyetçilik kavramı son derece esnek ve değişken bir kavramdır. Etnisite gibi değişik kavram ve olgularla yakından ilişkili olan milliyetçilik kavramı -modern anlamda- 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Birçok farklı milleti içinde barındıran imparatorlukların parçalanması ve ulus-devletlerin ortaya çıkması milliyetçiliğin tarihsel olarak son derece önemli bir yer teşkil etmesine neden olmuştur.

Milliyetçilik esas itibariyle milli hislere dayalı duygu, davranış tarzı ve tutumlar anlamında oldukça eskilere götürülebilse de modern dönemlerde bir ideoloji veya siyasal hareket olarak algılanmaktadır. Bu itibarla milliyetçilik son iki yüzyılda dünya üzerinde ulus devletlerinin kurulmasına ve uluslaşma sürecinin hız kazanarak ortaya çıkmasına sebep olduğu bilinen bir gerçektir. ‘Milliyet’ kavramı, Alman ve Fransız ekolüne göre farklı anlamlar taşımaktadır. Almanlar konuya daha somut kavramlar üzerinden yaklaşırken milliyeti; dil, din ve ırk olarak ifade etmekte; Fransız ekolü ise milliyeti, sübjektif bir yaklaşımla bireysel bağlılığa ve birlikte yaşama isteğine dayandırmaktadır (Köksal’dan aktaran İbral, 2009: 5). Milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya çıkması Sanayi Devrimi’ne denk gelmektedir. 15. yüzyıldan başlayarak yaşanan toplumsal değişim süreci modernleşmenin etkisi ile hız kazanmış bunun neticesinde oluşan ortak ihtiyaçları karşılamak üzere milliyetçilik sosyal ve siyasal alanda ön plana çıkmıştır.

Kürt Milliyetçiliği: Osmanlı İmparatorluğu’nda milliyetçi hareketlerin artması ve birçok etnik azınlık grubun bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Kürtlerde bölgesel ayaklanmalar olsa bile Kürtlerin devlet olma isteğini Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde görülmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında meydana gelen Kürt isyanlarının ortaya çıkışını milliyetçi bir pencereden bakarak yorumlamak mümkün değildir. Çünkü bu isyanlar, bağımsızlık mücadelesi olarak değil, resmi ideolojiye ya da siyasi erke diğer bir şekliyle yönetime karşı ortaya çıkan isyanlardır. Bu başkaldırıları, günümüzde, Kürt milliyetçiliğini analiz etmede önemlidir. Çünkü bu isyanları başlatanlar (Babanzadeler, Cemilpaşazadeler, Şeyh Said, vb.) Kürt milliyetçiliğinin temsilci rolünü de üstlenmişlerdir.

Türkiye’de ise Kürt milliyetçiliği, 1990’lar sonrasında siyasi partilerce örgütlenmeye başlamıştır. Kürt milliyetçiliğinin siyasal arenaya taşınması ise Kürt milliyetçiliğini referans alan partilerin Türk siyasal arenaya girişiyle mümkün olmuştur. Partileşmiş olan Kürt milliyetçiliğinin konumu politik alandaki mücadelenin sonucu netleşse de Türk milliyetçiliğinin oluşturduğu sosyal hareketlilik bakımından farklılık göstermektedir.

Kürt milliyetçiliğinin kurucusu olarak sözlü Kürt edebiyatının ünlü eseri Mem u Zin’i dönemin sosyal ve siyasal koşullarını dikkate alarak yazılı hale getiren Ehmede Xani olarak gösterilir (Özalp, 2007; 5). Hassanpour, Xani’nin özelliğini şu şekilde ortaya koymaktadır: “savaştıkları egemenlerden farklı olarak Kürt ulus fikrini ilk kez Xani formüle etti. Xani’nin çözüm önerisi, Kürtleri koruyacak, dillini ve edebiyatını ileriye taşıyacak bir kralın olmasıydı. Hassanpour’un, ‘feodal milliyetçilik’ olarak isimlendirdiği milliyetçilik anlayışı, Kürtlerin o dönem maruz kaldıkları tahribat ve zulüm nedeniyle on yedinci yüzyıl Kürdistan’ında özel koşullarda gerçekleşti” (Hassanpour, 2005: 128). Hassanpour, Xani’yi Kürt milliyetçiliğinin ilk temsilcisi olarak görmektedir. Hassanpour’un ‘feodal milliyetçilik’ anlayışından hareketle, Kürt milliyetçiliğinin belirli bir Kürt sınıfının üstlendiği sonucu çıkartılabilir. Hassanpour, Kürtlerin, feodal milliyetçilik yaptığını öne sürerken Kürt milliyetçiliğinin benzersiz olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu vurgu, Kürt milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklerden farklı olduğunu ön plana çıkarmaktadır.

Kürt milliyetçiliğinden bir diğer evre, Nehri ile başlamıştır. “Nehri, Kürt milliyetçiliğinde ikinci aşamayı gerçekleştiren isimdir. Çünkü Xani’nin düşüncesine çok yakın olmasının yanında milliyetçi söylemle Kürtleri bir araya getiren ilk Kürt önderidir” (Özalp, 2007: 8). Nehri, söylemsel düzeydeki Kürt milliyetçiliğinin temsilcisi olmakla birlikte din ile milliyetçiliği sentezlemeye çalışması bakımından da önem taşımaktadır. “Nehri’nin Kürt milliyetçiliğine en önemli katkılarından biri İslam ve Kürt milliyetçiliğini bir araya getirmesidir. Nehir’den sonra da özellikle Nakşibendi tarikat şeyhler Kürt özgürlük hareketinde uzun süre en önemli merkez olmuşlardır. Birinci dünya savaşından önce ve sonrada pek çok hareket şeyhlerin kontrolünde gerçekleşmiştir. Kemalist güçlerin şeyhlerin üstüne gitmesinin asıl nedeni de

Kürdistan’da ki en önemli siyasal ve sosyal kurumu bitirmek, milliyetçi hareketi temelinden sarsmaktır” (Özalp, 2007: 9).

Diğer milliyetçilik türlerine oranla daha geç oluşan Kürt milliyetçiliğinin modern anlamda dile getirilmeye başlandığı ilk platform ise Kürdistan Teali Cemiyeti’nin *Jin* adlı yayın organıdır. Bu yayın organı, Kürt burjuvazisini oluşturması hasebiyle de önemlidir. Kürt milliyetçiliğinin geç oluşmasında belli başlı nedenler vardır. Bunlar özetle; Kürt halkının devlet ile sıkı bir bağı olması ve geleneksel bir devlet anlayışına sahip olmaları, Kürt liderlerinin (aşiret ağlarının, şeyhlerin, vb.) çocuklarının Avrupa’ya eğitim için gitmemeleri; bu nedenle Avrupa’da gelişen milliyetçi akımlardan etkilenmemeleri, Kürtlerin din ile olan ilişkileri; dini, milliyetin önünde tutmaları ve hatta tüm savaşları “İslam” birliği için yapmış olmaları, kurumsallaşamamaları, vb.

Kimlik: Kimlik; sosyolojik, psikolojik, biyolojik, kültürel ve tarihi bir olgudur ve farklılık esasına dayanmaktadır. Kimliğe birçok farklı açıdan yaklaşabiliriz. Psikolojik ve sosyolojik açıdan kimlik olgusunu ele alırsak eğer; psikolojideki kimlik, bir uyum olarak tanımlanırken; sosyolojideki kimlik, toplumun oluşturduğu ile bireyin oluşturduğu arasındaki ilişki olarak tanımlanmaktadır.

Kimliği belirleyen belirli başlı unsurlar vardır: Dil, kültür, tarih ve coğrafya. Coğrafi koşullar, bireylerin giyim tarzları da etkili olmak üzere birçok alanda etkilidir. Toplumun hafızası ise tarihte yatmaktadır. Kültür ise bir toplumun iskeletidir. Maddi kültür öğeleri (kıyafetler, binalar, her türlü araç gereçler) ile manevi kültür öğelerinin (düşünce biçimleri, gelenekler, inançlar, vb.) bir araya gelmesiyle oluşan kültür bir toplumun kimliğini oluşturmaktadır. Bu kimliğin taşıyıcısı ise dildir.

Kürtlerin kendilerine ait bir dilleri, kültürleri, tarihleri vardır. Bu nedenle de kendilerine ait bir kimlikleri vardır. Fakat Kürt kimliği, Kürt dilinin kabul edilmesi ve Kürtlere siyasi hakların verilmesini beraberinde getireceği için uzun yıllar boyunca tanınmamıştır. Tanınmasına ilişkin tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

2. BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kuramsal Çerçeve

Milliyetçiliğin tanımı, kökenleri ve gelişmesi literatürde farklı biçimlerde ele alınmış ve bu tartışmalarla birlikte farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Milliyetçilikle ilgili yaklaşımlar üç genel başlık altında toplanmaktadır. Bunlar: İlkçi yaklaşım, Modernist yaklaşım ve Etno-sembolcü yaklaşımdır.

Bir bakış açısı olarak değerlendirilen ilkçi yaklaşımı savunanlar (Edward Shills, Clifford Geertz) devletin kendiliğinden oluşan doğal bir yapı olduğu fikrinden hareket ederler. Bu bakış açısı, etnik kimliğe ve bu kimliği oluşturan bağların niteliğine önem verir.

Modernist yaklaşıma göre ise milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme ve ulus devlet gibi modern oluşumların sonucu ortaya çıkmıştır. Modern çağda oluşan kurumlar sonucu siyasi, sosyal ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak ortaya çıkan milliyetçilik olgusu modernistlere (Ernest Gellner, Benedict Anderson, vb.) göre günümüzdeki siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar olmadığı için modern çağlardan önce yoktur. Modernistlerin, milliyetçiliği modern çağa ait bir yapı olarak görerek, etnik geçmiş üzerinde durmamaları ve bu nedenle indirgemeci bir tavır benimsemeleri, en çok eleştirildikleri noktadır.

Bu iki yaklaşım Özkırmılı'nın "Milliyetçilik Kuramları"nda kaleme aldığı iki cümleyle özetlenebilir:

İlkçi Yaklaşım: Milliyetçilikten önce Milletler (Özkırmılı, 1999: 75).

Modernist Yaklaşım: Milletlerden önce Milliyetçilik (Özkırmılı, 1999: 97).

Etno-sembolist yaklaşım ise millet çözümlemelerinde etnik geçmişe ve kültüre önem vermektedir. Armstrong, Anthony D. Smith, Hutchinson ve diğer etno-sembolcüler tarafından üretilmeyen etno-sembolist terimi, bu isimler tarafından uzun süre kullanılmamıştır. Milletlerin etnik kökenlerine önem veren araştırmacıları nitelemek için kullanılan bu terim, etnik milliyetçilikle benzer özellikler gösterse de kültürel süreçlere, siyasal ve sosyal değişimlere yaptığı vurguyla etnik milliyetçilikten ayrılır.

Bu araştırmada etno-sembolcü yaklaşım temel alınmıştır. Bu yaklaşımın temel alınmasının birçok nedeni olmakla birlikte bu nedenlerden ilki; etno-sembolcülüğün ilkçiler ile modernistler arasında bir ara yol oluşturmasından kaynaklanmaktadır. "Etno-sembolcülere göre milletlerin gelişim süreci geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır, çünkü modern milletlerin doğuşunun etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Bu günün milletleri, modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır. İki yapı gelişmişlik düzeyi açısından farklıdır, tür olarak farklı değildir (Dinç, 2002). Etnik kimliklerin değişmesi çok uzun tarihi süreçleri gerektirir. Etnik kimlikler; göçler, savaşlar, istilalar, doğal afetler veya etnik topluluklar arasındaki evlilikler gibi tarihi, sosyal ve siyasal değişimlere karşı dayanıklıdır. "Modern dönemin milletleri, yılanmış etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenir. Geçmişten gelen mitler, semboller, töreler bu günün milliyetçiliklerinin içeriğini belirler, söylemlerin ana dolgu maddesini kabul ederek ilkçilerden ayrılırlar. Öte yandan milliyetçiliği kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle açıklayan kuramlarla da yetinilmemesi gerektiğini öne sürerler, çünkü bu tür yaklaşımlar etnik bağlılıkların kalıcılığını göz ardı etmektedir" (Dinç, 2002). Etno-sembolcülerin etnik

geçmiş üzerine odaklanmaları, hangi halk(lar)ın koşullar elverişli olduğunda milliyetçilik hareketleri başlatabileceğini ve nasıl bir milliyetçilikten hareket edeceklerini anlamamız açısından bize fayda sağlayacaktır. Bu noktada uzun bir etnik geçmişe sahip olan grupların, etnik kimliklerini bu süre zarfında koruyabildikleri takdirde, kimliksel sürekliliği sağlamak amacıyla kısa bir geçmişe sahip olan gruplardan daha fazla milliyetçiliğe başvurabilecekleri varsayımında bulunulabilir. İfade edildiği gibi bu bir varsayımdır ve kesin bir ihtiva uyandırmamalıdır. Etno-sembolcülüğün sağlayacağı avantajlardan bir diğeri ise milliyetçiliğin nasıl bir millet desteğine sahip olduğunu açıklamasıyla ilgilidir. Etno-sembolcülerin sağlayacağı son avantaj bayrak, anıt ve kutsal anıların korunması gibi sembollerin, anıların ve törelerin milliyetçilik açısından önemli olduğuna vurgu yapması ve bunların milliyetçiliğin nasıl şekillendiği konusunda bir takım bilgiler vermesidir. Etno-sembolcülerin, milliyetçiliğin okunmasına bu katkısı, milliyetçiliğin neden kitleleri peşinden sürükleyen bir tutunum ideoloji olduğunun anlaşılmasında da önemlidir.

Bu başlık altında genel olarak ele alınan kuramların ayrıntılı bir şekilde tartışması dördüncü bölümün konusu olduğundan burada özet olarak verilmiştir. İlgili bölümde milliyetçilik hem kuramsal hem de tarihsel geçmişi itibariyle ele alınmakta ve genelden özele doğru işleyen bir mantıkla Kürt milliyetçiliğine bir giriş yapılmaktadır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Alanla ilgili araştırmaları; kuramsal çalışmalar, tarihsel çalışmalar ve Kürt milliyetçiliğini konu alan çalışmalar olmak üzere üç başlık altında incelemek mümkündür.

Kuramsal çalışmalar içerisinde 1999 yılında yazılan ve milletin bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıktığından beri, bireyden ve insan hayatından daha değerli olduğu savına vurgu yapan Umut Özkırımlı'nın "Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış" adlı kitabı sayılabilir. Kuramsal bir çalışmanın ürünü olan bu kitapta milliyetçiliğin ayrılıkçı, saldırgan bir ideoloji olmadığına vurgu yapılmaktadır. "Milliyetçilik, her

şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi” (Özkırmı, 1999: 12)dir. Fakat bu tanım milliyetçiliği tam olarak açıklamamakta ve değişik milliyetçilik türleri arasındaki farkları dikkate almamaktadır. Bu sınırlılık haricinde bu çalışma, 1970’lerden sonra Batı’da üretilen belli başlı milliyetçilik kuramlarına ayrıntılı olarak derli toplu bir sunu halinde yer vermesi, bu kuramlara emsali görülmemiş bir düzeyde eleştirel yaklaşması ve milliyetçilik çalışmalarında kullanılabilecek bir analitik çerçeve önermesi bakımından önemlidir. Bu önemi sebebiyle bu tez çalışması içerisindeki farklı birçok alanda Umut Özkırmı’nın bu çalışmasına atıfta bulunulmuştur.

Tarihsel çalışmalar içerisinde ise E. J. Hobsbawm’ın yazdığı “1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik” adlı kitabı değerlendirebiliriz. 1985 yılında Hobsbawm tarafından Queen’s University’de verilen konferans metinlerine dayanan bu çalışma, 1989 yılında bitirilmiş, 1990 yılında ise yayımlanmıştır. Özgül devletlerin milli ve etnik sorunlarının ele alınmadığı bu doküman, tarihçilerin büyük-küçük milli şovenizmin tehlikeleri konusunda uyarıda bulunmaları gerektiğine vurgu yaparak Büyük Rus milliyetçiliğinin, Sırp genişlemeciliğinin, Türk yayılmacılığının ve diğer fenomenlerin canlandırılmasına engel olunması gerektiğini vurgu yapar. Çalışma, Avrupa merkezli olması bakımından eleştirilebilir. Fakat milliyetçiliğin Avrupa’daki dönüşümünü (1870-1918) ve yükselişini (1918-1950) ele alması bakımından önemli bir referans kaynağıdır.

Kürt milliyetçiliğini tarihsel bir perspektiften hareketle kronolojik bir sıralamayla açıklayan çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmalar arasından Türk diplomat, yazar ve akademisyen olan Bilâl N. Şimşir tarafından kaleme alınan “Kürtçülük I-II” adlı kitaplar sayılabilir. Kürtçülük kitabının ilk cildi 1787-1923 yılları arasında kapsamaktadır. Şimşir, bu çalışmasında Kürtçülüğün tarihsel kökenlerini 1780’li yıllara götürmekte, Kürtçülüğün ve Kürdolojinin öncüleri olarak yabancı seyyahları, misyonerleri ve gezginleri görmektedir. Şimşir, Kürt düşünürlerin kaleme aldığı yazıların-kitapların Kürtçülüğe etki edebilme ihtimalini göz ardı etmemektedir. Örneğin

Şimşir, Kürtçülüğün başlangıcı olarak gösterilen Mem û Zîn (Mem ve Zîn)¹ adlı manzum eserin varlığını görmezden gelmiştir. Kürtçülüğün öncülerini emperyalist devletlerin hizmetindeki yabancı misyonerlerin, gezginlerin ve konsolosların olduğunu kitabında sıkça vurgulayan Şimşir, “Kürtçülüğün babası” olarak Katolik bir misyoner olan P. Maurizio Garzoni’yi görmektedir. Kitabın ilk cildinde Avrupa’nın Kürtçülüğün teorik alt yapısını (1827-1877) oluşturduğunu vurgulayan Şimşir, ikinci cildinde ise 1924-1999 arası dönemi konu almakta, Kürtçülüğün Avrupa ve ABD desteğiyle Türkiye Cumhuriyeti’ni bölmeye yönelik oluşturulduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Şeyh Said Ayaklanması başta olmak üzere Ağrı ve Dersim isyanlarını da içine alan Kürt isyan hareketlerini tamamının dış destekli saldırılar olarak değerlendiren Şimşir, isyan hareketleri başta olmak üzere Kürt hareketlerinin tamamını tek bir etkene bağlı olarak açıklamaya çalışmakta böylelikle indirgemeci bir tavır sergilemektedir.

Kürt milliyetçiliği alanında yayınlanan bir diğer önemli eser Malmîsanij’e aittir. 2004 yılında “Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği” adıyla yayınlanan kitap Cemilpaşazadeler’in soy kütüğünden ve Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti gibi siyasal ve sosyal oluşumlar ile bu ailede yer alan bazı kişilerin biyografilerinden oluşmaktadır. Malmîsanij’in bu çalışması her ne kadar Kürt ulusal hareketine ve yazılı Kürt kültürüne katkı sunmuş, tarihe yön veren bir aileyi konu alması bakımından önemli ise de Kürt milliyetçiliğinin nasıl doğduğu ve geliştiği hakkında bize bir bilgi vermemektedir. Diğer bir ifadeyle; bu çalışma Kürt milliyetçiliğinin nasıl ortaya çıktığını ve tarihsel sürekliliğinin günümüze kadar nasıl bir seyir izlediğini ele almamıştır.

Yukarıda yer alan çalışmaların dışında birçok farklı kaynak taraması da yapılmıştır. Bu incelenen kaynaklar sonucu, Kürt milliyetçiliği ile ilgili sosyolojik çalışmaların nicelik bakımından yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Kürtlerle ilgili çalışmalar ya diğer azınlık gruplar içinde ya da ayrımcılık boyutu, isyan hareketleri gibi tek boyutlu bir şekilde ele alınmıştır. Kürtlerin tarihine ilişkin ya da milliyetçilikle ilgili kaleme alınan çalışmalar varken sadece “Kürt milliyetçiliğini” konu alan çalışmalar

¹ Mem û Zîn, Ehmedê Xanî (Ahmed-i Hani) tarafından Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle 1692 yılında yazılmış manzum eserdir.

azdır. “Kürt milliyetçiliği” başlıklı çalışmaları da konu edinen yazarlar genellikle batı kökenlidir.²

Yaklaşık son 15 yıldır Kürtleri konu alan çalışmalarda ciddi bir artış gözlenmiştir. Bu durumun, Kürtlerin varlığını kabullenme ve Kürtleri tanıma açısından önemli olduğu söylenebilir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi bu çalışmaların çoğu kısmî ve resmi ideoloji etrafında şekillenmiş çalışmalar olduğundan yeterli ve objektif bilgiler sunmamaktadır. Tarafli ve akademik olmayan yayınlar bir hayli fazla olmakla birlikte bu duruma örnek olarak Mahmut Çetin’in yazdığı “Kart-Kurt Sesleri: İsyancı Bedirhan Bey’in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası” adlı kitap gösterilebilir. Çetin’in kitabında, kendi yazdığı önsözün girişinde şu cümle yer almaktadır: “Kart Kurt Sesleri, Kürt kelimesinin doğuşu hakkındaki etimolojik bir veriye dayanıyor” (2002: 19). Çetin, kitap içinde bu argümanı şu şekilde devam ettirmektedir: “Kürt kelimesinin ‘Kar-Kütün diz boyu, yürüyemedim’ cümlesindeki Kürtün’den geliyor... Ve sert kar yığınları üzerinde yürüdükçe çıkan ‘kart kurt sesleri’ zamanla Kürt meselesine dönüşmüştür” (2002: 239). Orhan Türkdoğan’ın “Güneydoğu Kimliği” kitabından alıntılacağı bu argüman TSK’nin ‘Hizmete Özel³’ kitaplarında kalmış, günümüzde hiçbir geçerliliği olmayan bir savdır. Bedirhan Bey’e ve ailesine de yer verilen bu kitap daha çok biyografik bir çalışmadır, eksik ve yanlışlanmış hipotezlere sahiptir.

Tez çalışması kapsamında Kürt milliyetçiliği üç farklı kategoriye ayrılarak incelenmiş, bu durum dikkate alınarak literatür taraması yapılmıştır. Kesin bir ayrımı belirtmeyen bu sınıflandırma dışında farklı kategorilendirme(ler) yapılabilir, farklı kriterler dikkate alınarak bir tarama-sınıflandırma oluşturulabilir. Ayrıca yukarıda

² Bu yabancı isimlere Vladimir Minorsky, Thomas Bois, Robert Olson, Wadie Jwaideh ve Martin van Bruinessen örnek olarak verilebilir. Vladimir Minorsky ile Thomas Bois’in yazdığı “Kürt Milliyetçiliği” kitabı, Thomas Bois’in kaleme aldığı “The Kurds” adlı kitap, Robert Olson’un yazdığı “The Emergence of Kurdish nationalism and the Sheikh Said Rebellion: 1880-1925 (Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı: 1880-1925)” çalışma, Wadie Jwaideh’in “The Kurdish Nationalist Movement Its Origins and Development (Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökleri ve Gelişimi)” adlı kitabı Kürtler ve Kürt milliyetçiliği konusunda önemli eserlerdir. Bu konuda detaylı ve geniş bir bilgiye sahip olan ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerde saha araştırmaları yapan önemli bir isim Martin van Bruinessen’dir. Bruinessen’in “Kürdistan Üzerine Yazılar” ve “Kürtlük, Türklük, Alevilik” adlı kitapları bu alanda dikkate alınması gereken eserlerdir.

³ “Hizmete Özel” olarak basılmış dökümanlar ve kitaplar hizmetin sağlandığı alanın dışına çıkartılmaması gereken ve bu alanın dışında olan şahıslara ve kurumlara verilmemesi gereken yayınlardır. Bu yayınların dağıtılması cezai yaptırımlarla engellenmeye çalışılmaktadır.

içerikleri hakkında bilgi verilen çalışmalar haricinde bu alanla ilgili –yukarıda da belirtildiği gibi- farklı eserler de mevcuttur. Daha farklı kaynaklar için bu tezin “referanslar” bölümündeki dokümanlara bakılabilir.

3. BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma sosyolojik bir araştırma olmakla birlikte teorik bir çalışmadır; dolayısıyla, yöntemi, mevcut dokümanlardan hareketle verileri sınıflandırarak bu konuyla ilgili belgeleri toparlamak ve kavramsal, mantıksal çözümlerle tarihsel bilgilerden hareketle sosyolojik bulgulara ulaşmaktır. Bu araştırma ampirik bir çalışma olmamakla birlikte; salt, kronolojik tarih anlayışıyla yazılmamasına da dikkat edilmeye çalışılmıştır.

Sosyolojik araştırmalarda araştırmanın kalitesini ve etkinliğini ortaya koyan şey, araştırma modelinin sağlıklı bir şekilde seçilmesi, güvenilir yöntem ve tekniklerin kullanılmasıdır. Fakat araştırmacı, güvenilir yöntem ve tekniklerin belirlenmesinden önce inşa edilen problem(ler)in çözümünü sağlayacak bir araştırma yönelimi veya paradigması belirlemelidir. Bu yönelim türlerinden ilki pozitivist sosyoloji, diğer yorumlayıcı sosyoloji ve sonuncusu ise eleştirel sosyolojidir.

Pozitivizmi sosyoloji alanında temellendiren isim Aguste Comte'dur. Comte, toplumların üç aşamadan geçtiğini (teolojik, metafizik ve pozitivist) savunmakta ve pozitivist aşamayı olumlamaktadır. Sosyolojiyi, matemikle başlattığı alanların en son aşamasında tanımlamasıyla sosyolojinin de pozitif bir niteliğe sahip olduğunu iddia eden Comte, bilimin olguları ve bu olgular arasındaki ilişkileri araştırdığını, böylelikle kesin sonuçlara ulaştığını, bu sıralamamın sosyoloji için de geçerli olabileceğini

savunmaktadır. Herbert Spencer ve Emile Durkheim gibi düşünürlerin de savunduğu 19. yüzyıl sosyolojisinin egemen metodolojik yönelimi pozitivisttir (Bal, 2014: 16-17). Toplumlardaki nedensellik ilişkisinin her zaman kesinlik ihtiva etmediği göz önünde bulundurulduğundan ve geniş bir araştırma sorusunun bu yaklaşımla açıklanamayacağı düşünüldüğünden araştırma bu yaklaşım üzerinden gerçekleştirilmemiştir.

Sosyal bilimlerde etkin olan iki paradigmadan bir diğeri (ilki nicel yöntemin temeli olan pozitivisttir) nitel yöntemin temeli olan hermeneutik (anlamacı-yorumlayıcı) paradigmadır. Bireylerin dünyayı nasıl algıladığını anlamaya çalışan nitel (kalitatif) araştırmanın, diğeri bir ifadeyle yorumlayıcı sosyal bilim anlayışının, sosyolojideki temsilcisi sosyolog ve aynı zamanda bir metodolog olan Max Weber'dir. Weber, sosyologların toplumsal olayların insanlar için taşıdığı anlamları da araştırmaları gerektiğini ifade eder. Weber, anlam üzerinde durarak yorumlu anlamın önemine vurgu yapar.

Kuramsal bir içeriğe sahip bu araştırmada yorumlamacı yöntemsel yaklaşımdan hareketle bir araştırma süreci oluşturulmuştur. Çünkü bir kolektif grupla ilgili bir durumu izah etmede pozitivistin öngördüğü deney ve gözlem yeterli değildir. Pozitivist düşünce sisteminin ampirik bilgi üzerine kurulması ve bu bilginin genellenebilirliği, bireylerin ya da toplumsal grupların birbirinden farklı olduğunun göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu farklılığın göz ardı edilmesi de, farklı gerçekliklerin görülmesini engellemektedir. Bu nedenle bu çalışma da Kürt milliyetçiliği tek bir etkene indirgenmemeye çalışılmıştır. Bütüncül (holistik) bir bakış açısıyla mevcut bilgileri yorumlayarak katılım temelli süreçler oluşturmaya çalışan bu araştırmada tümevarımsal bir yol izlenmiştir. Elde edilen verilerin nicelleştirilmesi de söz konusu ol(a)mayacağından dolayı bu araştırma da yöntem olarak yorumlamacı yöntem kullanılacaktır. İndirgememecilik, bütünsellik ve katılım temelli süreçler yorumlamacı yöntemin ayırt edici özelliklerindedir. Bu yöntem, Kürt milliyetçiliğinin doğuşuna ve gelişimine özgü bulguların saptanması, bu konuya bütünsel yaklaşarak konuyu tek bir olguya indirgememesi ve elde edilen bilginin yorumlanarak oluşturulması açısından diğeri yaklaşımlara oranla daha etkilidir.

Yorumlamacı yaklaşımın, sosyal bir eylemi tarihselliği ve toplumsallığı içinde anlama girişimi, bu yaklaşımın milliyetçiliği (ve özel olarak Kürt milliyetçiliğini) açıklamadaki etkin rolü bakımından da önemlidir. Çalışma kapsamında milliyetçilik, ortaya çıktığı tarihsel ve sosyal koşullardan bağımsız olarak ele alınmamış, milliyetçilikleri (tez içerisinde yer alan milliyetçilik türlerinin tamamı dahil) açıklama girişimlerinde, o milliyetçiliği savunan-reddeden milliyetçilere yer verilmiştir. Bunun nedeni, ortaya çıkan milliyetçileri açıklarken, onu savunan-reddeden kendi toplumundaki aktörlerin yorumlarından hareket ederek, verilerin hassas biçimde toplanmaya çalışılması ve aktörle bir empati kurmaya yönelik bir çalışma sonucu topluma ilişkin tezlerin doğrulanabileceği bir alan oluşturulmak istenmesidir. Bu kurulan ilişki, benimsenen yaklaşıma uygun hareket etme isteğinin de bir göstergesidir.

Sosyal bilimlerde etkin olan iki önemli paradigmanın yanı sıra farklı yaklaşımlar da vardır. Diğer yaklaşımlar bu iki ana akıma biraz daha yakın veya uzak olmakla kendilerini konumlandırmaktadırlar. Bu iki yaklaşım arasında bir sentez oluşturan yaklaşımlar (eleştirel, femisint, postmodern yöntem) da mevcuttur (Bal, 2014: 16). Eleştirel kuram bu yaklaşımlardan biridir. Bu sentez çalışması Athony Giddens tarafından yapılmıştır. “Eleştirel kurama göre; sosyal bilimin amacı, insanı özgürleştirmek ve yetkinleştirmek için olanı ortaya çıkarmaktır... Bilimsel bilgi mükemmel değildir, ancak yanlış bilince karşı savaşılabılır... Açıklamalar praksis aracılığıyla doğrulanır ve iyi kanıt veya gerçeklere dayalı bilgi de tüm kanıtlar kurama bağımlıdır” (Bal, 2014: 30-31).

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

Çalışma sürecinde bilgi toplama kaynağı olarak birincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Araştırmayla ilgili olan tüm kaynaklar ve konu başlıkları taranmaya çalışılmış, bu tarama sonucu elde edilen veriler kullanılmıştır. Fakat sadece doğrudan anlatıma sahip olan kaynaklara değil, aynı zamanda elde edilemeyen (farklı dildeki kaynaklar yahut ulaşılamayan kaynaklara atıfta bulunan eserler) kaynaklara da dolaylı anlatımı kullanan metinler ve atıfta bulunan isimler sayesinde ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, mevcut olan birçok araştırma, kitap, dergi, yazılı ve görsel dokümanlar incelenmiştir. Ana metinlerin dışında çalışmaya katkısı olacağı düşünülen ulusal-uluslararası makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri de yardımcı kaynaklar olarak belirlenmiş, bu yardımcı kaynaklar literatüre direkt ve dolaylı olarak katkı sağlayacağı beklentisinden ötürü tercih edilmiştir.

Ana metinlerin ve yardımcı kaynakların dışında internet üzerinden elde edilen bilgilerden de faydalanılmıştır. Konunun anlaşılmasını kolaylaştıran ve konuyu zenginleştiren internet verilerinin altına, erişim tarihleri de eklenmiş, böylelikle verilerin kaldırılması ya da erişilememesi durumunda oluşabilecek yanlış anlamaların önüne geçilmek istenmiştir.

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak görüşme ya da anket de kullanılabilirdi. Fakat bu iki tekniğin hem zaman açısından hem de mali açıdan külfetli olacağı düşüncesi ve yöntem olarak yorumlamacı yöntemin benimsenmesi, veri toplama tekniği olarak doküman incelemesinin seçilmesine neden olmuştur. Bu çalışma, araştırma konusuyla alakalı olarak yazılan her türlü belgeyi, makaleyi, tezi, kitabı, kararı, basın açıklamalarını, vb. envanterleri kapsamaktadır. Bu materyaller akademik, nitelikli ve tarafsız çalışmalar arasından titizlikle seçilmiştir. Özetle bu yöntemin özü; mevcut verilerin analizini ilgili literatürden yararlanarak oluşturmaktır. Bu yöntem, bu konunun araştırılması için hem mali açıdan hem de zaman açısından en uygun yöntemdir.

3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Bilgi toplama kaynaklarından elde edilen verilerden hareketle her bölümün kendi içerisinde sınıflandırılmasına dikkat edilmiştir. Milliyetçilik, milliyetçilik kuramları, Balkan, Arap ve Türk toplumların milliyetçilikleri ve Kürt milliyetçiliği üst başlıklarıyla oluşturulan klasörlerde ana metinler ve yardımcı kaynaklar muhafaza edilmiştir. Bu tarz bir sınıflandırma verilere hızlı bir şekilde ulaşma ve herhangi bir karışıklığı engelleme isteğinden dolayı tercih edilmiştir.

Çalışmada ele alınan konu ve incelenen tarihsel aralık araştırmanın görsel materyallerle desteklenmesine fırsat vermemektedir. Çalışmanın tesir etme gücünü arttırmak amaçlı, çalışma içerisinde geçen önemli isimlerin fotoğrafları kullanılabilir ya da *İngiliz-Türk belgeleri* gibi anlaşmaların-yazışmaların orijinal metinleri konulabilirdi. Fakat bu tarz bir düzenleme, araştırmanın sosyolojik bir içeriğe sahip olmasından ziyade tarihsel bir içeriğe sahip olmasına neden olacaktır. Bu çalışmanın, sosyolojik bir analiz olduğu göz önünde bulundurulmakta, tarihsel sosyolojiden de faydalanılmakla birlikte salt tarihi bilgilerle dolu olması istenmemektedir. Bu nedenle, anlaşmalara-yazışmalara atıfta bulunulmakla yetinilmiştir.

Araştırma süresince kaynakların sınıflandırılması ve ayrıştırılması, verilerin karşılaştırmalı bir analizle incelenmesini de kolaylaştırmıştır.

4. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Milliyetçilik kavramının hangi koşullarda nasıl ortaya çıktığı, modern bir kavram olup olmadığı ve kökenine ilişkin bilgiler uzun süredir tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu tartışmalar sonucu milliyetçilik kavramı üzerinde bir mutabakat sağlanamamıştır. Milliyetçilik kavramı üzerinde mutabık olunamamasının gerekçelerinden bazıları, bu kavramın toplumsal konjoktüre bağılı olarak değişkenlik gösterebilme ve farklı sınıfsal katmanlara hitap edebilme özelliğindedir. Kavramsal bulanıklık, kavram üzerine inşa edilen kuramların da çeşitliliğine neden olmuştur. Örneğin, milliyetçilik kuramlarından; milliyetin eski çağlardan günümüze kadar var olduğunu iddia eden ve milleti değişmez, doğal ve verili bir kendilik olarak gören ilkçi ekol, milletlerin milliyetçiliği yarattığı savunmaktadır. Diğer bir kuram olan modernist yaklaşım ise milletin modern bir olgu olduğunu, sanayi devrimi, kentleşme, göç gibi modern zamanda meydana gelen değişimlerin milleti ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. Modernistlere göre milliyetçilik, millet algısını ortaya çıkarmıştır. Bu tanımlamalar milletin tanımlanması ve milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışan her yaklaşımın üzerine inşa edilen farklı kuramlar olmasından dolayı milliyetçilik kuramlarının neden bu kadar çeşitli olduğunu göstermektedir.

Sadece milliyetçilik kuramlarını ele almak kavramın tarihselliği açısından doyurucu bilgi sunmaz. Bu nedenle milliyetçilik kuramlarına değinmeden önce klasik

sosyologların milliyetçiliğe karşı tutumlarına değinmek, milliyetçilik kuramları için herhangi bir dayanak oluşturup oluşturmadıklarına bakmak gerekmektedir.

Çağdaş milliyetçilik kuramları Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışını değerlendirirken özel bir referans noktası olacak, Kürt entelektüellerin yaslandıkları fikri dayanak noktalarını anlamada yardımcı olacaktır.

4.1. Milliyetçiliğe Farklı Kuramsal Yaklaşımlar

Fransız tarihçi Guillaume de Bertier de Sauvigny'ye göre, teknik bir terim olarak "milliyetçilik" Batı literatüründe ilk defa 1798'da görülmüş, fakat 1830'a kadar bir daha göze çarpmamıştır. Daha sonraki dönemlerde kelimenin kullanılışı geç on dokuzuncu asırdan erken yirminci asra kadar yoğun olmamıştır. Bu dönemde millet kelimesi de ilintili bir terim olarak değil, daha ziyâde "halk" mânâsında kullanılmıştır.⁴ Giuseppe Mazzini ise milliyetçiliğin bir terim olarak ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Milliyetçilik kuramı tıpkı milliyetçilik kavramında olduğu gibi muğlak bir kavramdır. Bizatihi sorunsallık teşkil eden bu durumu Calhoun (1997) şu şekilde açıklamıştır: Milliyetçilik tek bir kuramın bütünüyle açıklayamayacağı kadar aşırı bir çeşitlilik ihtiva ediyor. Muhtelif milliyetçiliklerin özgül eğilimleri ve kapsamaları büyük ölçüde, özgül tarihsel gelenekler, liderler yaratıcılığı ve uluslar arası bağlamın olumsuzluğu tarafından belirlenir (s. 123).

Kavramsal bir kargaşanın varlığı milliyetçiliğe dair tek ve evrensel bir kuramın varlığını mümkün kılmamaktadır. Bu nedenle milliyetçilik kavramının tanımına bağlı olarak değişen farklı kuramsal yaklaşımlar mevcuttur. Her ne kadar milliyetçilikle ilgili yapılan araştırmalar belli başlı kavramlar (vatanseverlik, etnisite, ulus ve milliyetçilik gibi) etrafında şekillense de milliyetçilik kuramlarının genel geçerliğinden söz edilemez.

⁴ Little'den aktaran Hocaoglu. (2003). Saldırgan Küreselleşme Çağı ve Yeni Milliyetçilik. <http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=5015646> (Erişim Tarihi: 13.12.2013)

Gücünü daha çok tarihsel yerleşmişlikten alan milliyetçilik bağlamında ortaya atılan kuramların çeşitliliği, bu yaklaşımların anlatımında belirli ölçütlerin kıstas alınarak kategorize edilmesini gerektirmektedir. Siyasi, ekonomik, kültürel yapı ve öznenin kriter olarak ele alınması alternatif bir yaklaşım olarak dörtlü bir şema ortaya çıkarmaktadır. Bu dörtlü kategoriye, üç başlık altında değerlendirilen çağdaş milliyetçilik kuramları içerisinde yer verilmektedir.

4.1.1. Klasik Sosyologların Milliyetçiliğe Bakışı

Klasik sosyologlar milliyetçilik sorunuyla uzun yıllar boyunca yüzleşmemiştir. Sanayileşme, çarpık kentleşme, göç gibi toplumsal hayatı derinden etkileyen sosyal olgularla boğuşulan bir çağda, milli duyguların temelini milliyetçi tutkuların ortaya çıkmasıyla basit bir biçimde açıklayan sosyal bilimciler, milliyetçiliğin; yüzyılın yeni fenomeni oluşunun farkına varamamış ya da Alman romantizmine veya Herder gibi milliyetçiliğe kulak kabartan düşünürlerin metinlerine sahip çıkan olmamıştır. Toplumsal bütünleşmenin etnisiteye veyahut milli çıkarlara yaslandırıldığı bu yüzyılda, büyük sosyolojik kuramlarda ve sosyal bilimlere yön vermiş önemli isimlerin eserlerinde, milliyetçilik konusuna güçlü bir şekilde yer verilmemiştir. Bu çalışmada sosyolojiye yön vermiş, “kutsal üçlü” ya da “sosyolojinin babaları” olarak nitelendirilen Emile Durkheim, Karl Marks ve Max Weber’e yer verilecek, bu isimlerin çalışmalarında milliyetçiliğe ne kadar yer ayırdıklarına ve milliyetçilik tanımlamalarına değinilecektir.

İşlevselciliğin en önemli kurucularından olan Durkheim (1858-1917), kolektif bilincin milliyetçilikle ilgili yönünü dolaylı bir biçimde ele almaktadır. Vatanseverliği ‘öznel bir duygu’ olarak nitelendiren Durkheim, devlet ile milliyetçilik terimlerinin ulusun kuruluş aşamasında birbirine karışabileceğini ve bu iki terimin birbirinden iyice ayrıştırılması gerektiğini savunmaktadır.

...Durkheim, “Sosyoloji Dersleri” adlı kitabında “vatanseverlik” ve “kozmpolitizm” arasındaki çelişkiyi şu şekilde ifade etmiştir: “Biz gelişme yolunda

ilerledikçe ve insanların peşinde koştukları idealin yerel ve etnik koşullardan sıyrıldığını gördükçe [...] her şey, milli amaçların bu hiyerarşinin tepesinde olmadığına inanmaya sürüklüyor bizleri. Devlete duyulan meşru bağlılıkla evrenselci değerleri uzlaştırmak için devletin ‘vatandaşlarına insan’ muamelesi yapması yeterlidir ve böylece ‘vatandaşlık ödevleri genel insanlık ödevlerinin özel bir şekli haline gelecektir’ (Durkheim’den aktaran Birnbaum, 2010: 105). Gerçek vatanseverliği her tür etnik referanstan olduğu kadar şoven tutkuları alevlendirecek her türlü toprak kazanma hırısından da ayırmak isteyen Durkheim yine de şunu vurguluyor (Birnbaum, 2010: 105): “Bu vatanseverlik bilakis her türlü milli gururu dışlamaz; ne kolektif ne de bireysel kişilikler kim olduklarına dair tabii bir his beslemeksizin var olabilirler ve bu histe daima şahsi bir şeyler bulunur” (Durkheim’den aktaran Birnbaum, 2010: 105). Toplumsal gurur devletin varlığıyla bir denklik ve paralellik gösterir. Toplumsal gurur, devlet var oldukça var olur. “Dreyfus davasının civcivli zamanlarında, milliyetçi cephe hareketinin borusu bütün ülkede öterken, Durkheim’in irrasyonelizmin feci yükselişinden ve anti-semitizm sorunundan şahsen etkilendiği 1898 ile 1905 arasındaki dönemde kaleme aldığı bu metinlerde, ulusa aidiyeti meşrulaştıran ahlaki vatanseverlik ile ‘yerel ve etnik koşullar’da temellenen, Durkheim’in bir sosyolog olarak incelemediği, tam manasıyla adlandırmadan gıyabiyle değindiği intikamcı bir milliyetçiliği birbirinden ayırma endişesini görmek şaşırtıcıdır” (Durkheim’den aktaran Birnbaum, 2010: 106). Durkheim, eserlerinde kolektif temsiller uğruna onca insanı peşinden sürükleyen yerli milliyetçiliğe değinmemiştir. Durkheim, milliyetçiliğin ‘sistematik bir analizini’ sunmamaktadır ve milliyetçiliği bir hayli ‘ihmal’ etmektedir.

Durkheim’in milliyetçiliğe karşı bu ihmalkârlığı, Marks ve Engels’de de devam etmekte, bu iki düşünür de milliyetçiliği sistematik bir şekilde tartışmamaktadır.

Marx (1818-1883) ve Engels (1820-1895)’e göre modern millet, kapitalist üretim biçiminin feodalizm yerine geçmesiyle sonuçlanan uzun bir tarihsel sürecin ürünüydü. Kapitalist ekonomiye geçiş, Batı Avrupa’daki pek çok toplumsal oluşumun daha türdeş ve merkezi bir yapıya kavuşmasına yol açmıştı. Yerel farklılıkların törpülenmesi, piyasa ekonomisinin vazgeçilmez ön koşullarından biriydi (Nimni’den aktaran Özkırımlı 1999: 43). Bu bağlamda Marx ve Engels, Hegel’in ‘tarihi’ ve ‘tarihi olmayan’ milletler ayrımını canlandırmışlardı. Nimni, her iki düşünürün de ‘millet’

terimini bir devlete sahip olan topluluklar için kullandıklarını, henüz bir devlet kuramamış olan topluluklar içinse ‘milliyet’ terimini yeğlediklerini söyler. Buna göre, milliyetler ya kendi devletlerini kurarak ‘millet’ statüsüne geçecekler ya da ‘tarihsiz halklar’ (Geschichtslosen Völker) olarak kalacaklardı (Özkırımlı, 1999: 43). Dinamik olmayı beceremeyen milletlerin yok olmaya mahkûm olduğunu savunan Marx ve Engels, tarihsiz halkların gerici olduklarını çünkü kapitalist üretim biçimine uyum sağlayamadıklarını iddia etmektedir. Tarihi milliyetlerin (Polonyalılar gibi) milli hareketlerini destekleyen Marks ve Engels, İmparatorluklara (Rus ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) karşı gelişen hareketleri ise ‘gerici hareketler’ olarak tanımladıklarından dolayı desteklememişlerdir. Marks ve Engels’in bu görüşleri zaman içinde değişikliğe uğramıştır.

Marx ve Engels’in millet tanımı etno-sembolist görüşün öncüsü olan Anthony Smith gibi isimlerin millet tanımıyla benzerlik göstermektedir. Marx ve Engels’e göre belirli bir coğrafi bölgenin varlığı, tarihsel bir birliktelik ve ortak bir dil millet olmak için yeterli şartlar değildir. Onlara göre millet olmak, daha da önemlisi ilerici ve devrimci olmak hem ekonomik hem de toplumsal bir gelişmişlik düzeyine sahip olmayı zorunlu kılmaktadır.

Genelde, kolektif eylemin belirleyici unsurları olarak sadece üretim biçimlerine vurgu yapmak gailesiyle milliyet olgusuna büyük ölçüde kayıtsız kalan Marks ve Engels’in yapıtlarında da aynı eksikliğin olduğu vurgulanır. ‘Bütün ülkelerin proleterleri birleşin!’ haykırışında ifade edilen sınıf mantığı, Marks ve Engels’in milliyetçi kimliklerin gücüne yeterince önem vermemelerine ve kapitalist dünyanın uluslararası dayanışması karşısına işçi sınıfının salt enternasyonalist stratejilerini koymalarına sebep olur. A fortiori⁵, genellikle sınıf mantığı terimleri içinde basitçe gerici addedilen ulusal hareketlere daha da az önem verirler. Marks ve Engels, duygusallığı reddederler ve ‘milliyet duygusuyla galeyana gelen cahiller’i kınarlar (Birnbaum, 2010: 108). Marks ve Engels’in bu görüşleri 1848’den öncesini kapsamaktadır.

⁵ A fortiori ‘daha ziyade’ ve ‘daha güçlü bir nedenle’ anlamlarına gelmekle birlikte, tikel olanın doğruluğunu kanıtlamak için tümelin doğru olduğunu ispatlamaya yönelik akıl yürütmeye de verilen addır.

Marks ve Engels'in düşünsel yapısındaki farklılık 1850'lere doğru milletlerin kendi devletlerini kurma şansına sahip olması gerektiği yönünde değişmiştir. Düşünsel alanda meydana gelen bu değişikliğin göze çarpan en belirgin özelliği, Marx ve Engels'in 4 Ekim 1953-30 Mart 1956 yılları arasında Osmanlı ile Rusya arasında meydana gelen *Kırım Savaşı*'nda Balkanlardaki Slavların bağımsızlık hareketlerini desteklemesinde görülmektedir. Marks ve Engels'e göre; tarihin ileriye doğru akışının sekteye uğramaması için işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki mücadele devam etmeli bu yüzden de tarihi olan milliyetler kendi devletlerini kurmalıdır. Tarihi olmayan halklar ise ya bir devlet kuramayacak ya da eski rejimi savunanlarla işbirliğine giderek köylü ağırlıklı olarak kalacak ve bir burjuvazi sınıfı oluşturamayacaklardır.

Marks'ın ve Engels'in daha sonradan savunmaya başladıkları bu görüş eleştirilmeye açıktır. Bu eleştirinin temel dayanak noktası ise Marks ve Engels'in büyük bir ikileme düştüğü yönündedir. Çünkü Marks ve Engels, hem uluslar arası bir devrime inanmakta, hem de işçileri milli bir mücadele vermeye çağırmaktadır. Fakat yöneltilebilecek bu eleştiri haksız bir eleştiridir. Çünkü Marks ve Engels'in ifade etmeye çalıştığı şey; işçilerin öncelikle kendi ülkelerinde öncü hale gelmeleri gerektiği, iktidarda olmaya başladıktan sonra ise milli duyguların önüne geçmeye çalışmaları gerektiğidir.

Özetle, Marks ve Engels'de biri 1848'den önce diğeri 1848'den sonra tanımlanacak iki farklı milliyetçilik analizinin var olduğunu söyleyebiliriz. Avineri, 1848 öncesini 'pre-modern paradigma' olarak tanımlarken, 1848'den sonrasını ise 'burjuva paradigması' olarak tanımlamaktadır.

Sosyoloji kuramlarında önemli bir boşluğu dolduran, sosyolojiyi metodolojik olgunluğa ulaştıran ve sosyolojinin kurucularından sayılan bir diğeri isim ise Weber'dir. Weber, diğeri klasik sosyologlara oranla milliyetçilik konusu üzerinde en fazla ve doğrudan duran önemli bir düşünürdür.

Weber'e göre; entelektüeller "millet fikrinin yaygınlaştırılmasıyla yükümlü"dürler; nitekim milli kimliğe sirayet etmiş mitler, semboller ve fikirler açısından oynayacakları rol aslidir. Ancak bu, Weber'in kimi zaman muğlâk olan bazı ifadelerinin salt hayali bir milliyetçiliğe yüz çevirmesini engellemez. Weber'e göre,

‘ulusal bağın illa bir kana dayanması gerekmediği açıktır... Ve buna rağmen, milliyeti tanımlamakta ortak bir antropolojik tip kullanılabilir (Gerth ve Mills’den aktaran Birnbaum, 2010: 115). Bir milletin yaratılması için kan bağı yeterli değildir. “Ulus, apayrı köklere dayanan etnik topluluklarda hüküm süren dayanışma türü ile bütün bu boyutları paylaşır. Ancak etnik dayanışma duygusu tek başına ulusu temsil etmez” (Birnbaum, 2010: 115). “Üstünlük” ve “homojenleşmiş” ulusa tevdi edilen “ilahi misyon” fikirleri böylece, meşru şiddet tekeline elinde tutan, ülkeyi ve vatandaşlarını denetleyen bir devletin tesisini gerektirecek milliyetçiliği meşrulaştırır. Anlaşılan o ki Weber, devlet halinde yapılanmış bir ulusun ortaya çıkışında milliyetçiliğe gerçek bir rol atfe[tmekteydi] ve Weber’in gözünde, zımnen, milliyetçilik ancak modernliğe ait bir fenomen olabilirdi. Zaten bazen bu “patetik” milliyetçiliği kendisi de destekler gibidir (Birnbaum, 2010: 116). Weber’in kuramı, bizatihi milliyetçilik olgusunu değerlendirmiş ve güncel araştırmalara köprü olmuş tek kuram olması bakımından önemlidir.

Günümüzdeki evveliyatçı tezler, Weber’in milliyetçilik görüşüne dayanmakta Anthony Smith ve Walker Cornor gibi düşünürler milliyetçilikle ilgili ortaya attıkları görüşlerde Weber’e yaslanmaktadır. Modernist ekolün karşısında yer alarak önemli tartışmalara imza atmaları bakımından Weber’in günümüze bıraktığı milliyetçilikle ilgili bu miras önemlidir.

Milliyetçilik konusundaki erken çalışmalar 19. yüzyıl sonunda Marksist ve Sosyalistler’in milliyetçi hareketlere yönelik eleştirel çalışmaları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yılları itibarıyla da “aidiyet” merkezli sosyolojik milliyetçilik kuramları etkili olmaya başlamıştır (Sarıkaya, 2007: 10). Milliyetçilik, Birinci Dünya Savaşı sonrasında akademik çalışmalara konu olmuştur. Milliyetçilik üzerine yapılan tartışmalar ise İkinci Dünya Savaşı ile 1990’lı yıllar arasında gelişmiştir. Bu gelişmeye neden olan etmenler arasında Avrupa kontrolü altında olan yerlerde yeni devletlerin kurulması, ekonomiye dikkat çeken neo-Marksist kuramların milliyetçilik tanımının içine “ekonomik gelişme”yi de sokması ve 1980’ler etno-sembolistlerin de milliyetçilik tartışmalarına katılarak bu alanda farklı bir bakış açısını dile getirmeleri sayılabilir.

4.1.2. Çağdaş Milliyetçilik Kuramları

Kuramların toplumsal olguların çerçevesini belirlemesi ve milliyetçiliğin de toplumsal bir olgu olmasından dolayı milliyetçilik, kuramsal bir altyapıyla açıklanmaktadır.

Günümüzde bir sosyal olgu olarak millet ve milliyetçilik ile ilgili kuramsal yaklaşımlar Umut Özkırımlı'ya göre “İlkçi ekol”, “etno-sembolcü ekol (sosyal-politik)” ve “modernist ekol (sosyal-politik)” olmak üzere üç başlık altında incelenir.

4.1.2.1. İlkçilik (Primordialism, Özcülük) Yaklaşımı

Milliyetçi ideolojinin organik biçimi olan primordializmin temeli, Hans Kohn'un, insanların rasyonel seçimle katıldığı iradi milliyetçilik ve milli değişmez, kalıcı ve üyelerinin ondan ayrılamayacağı doğumla gelen bir organizma olarak gören organik milliyetçilik ayrımına gider (Kohn'dan aktaran Şimşek, 2009: 82). Bir kuramdan ziyade bir bakış açısı olarak yorumlanan ilkçilik (özcülük, primordialism), kimliğin değişmez bir yapısı olduğunu savunmakta, milletleri ise doğal yapılar olarak görmektedir. Felsefi anlamda Alman Romantizmi'ne (özellikle Johann Gottfried Herder ve Johann Gottlieb Fichte'in etkisi hissedilir) kadar götürülen ilkçilikte ortak paradigma milletlerin doğal birer yapı olduğu görüşüdür. Bu ortak görüş, ilkçi düşünürleri, etno-sembolcülere ya da modernistlere oranla daha sıkı bir arada tutarak daha türdeş bir yapıda olmalarının nedenini oluşturmaktadır. Fakat bu türdeşlik tamamıyla bir homojenliği içermemekte ve farklı düşünce biçimlerini de içerisinde barındırmaktadır. Farklı bakış açılarına göre farklı şekillerde yorumlanması, kendi içerisinde “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” olmak üzere üç farklı bakış açısına sahip olmasıyla gözler önüne serilebilir.

İlk kez Shills tarafından 1957 yılında yayınladığı bir makalede aile içi ilişkilerden söz ederken kullanıldığı ifade edilen ilkçilik terimi Clifford Geertz

tarafından geliştirilmiş ve etnik kimlik ile etnik kimliği oluşturan bağların niteliğini araştıran çalışmalar içerisinde kendisine yer bularak şekillenmiştir (Özkırmı, 1999: 76-77). Etnik kimliği her türlü kimliğin önüne koyan bu görüş, etnik ve milli kültürü oluşturan öğelerin hiçbir şeyden türemediğini, her şeyden önce var olduğunu iddia etmektedir. Kavramın etnisite kuramlarından alınmış olması ve farklı çağrışımlarının olması, kısaca benzer yaklaşımları nitelemek için kullanılması bu kavramın çok türdeş bir kategoriye nitelemediğini de göstermektedir. Bundan mütevellit, bu yaklaşımı benimseyen düşünürlerin üç ayrı alt kategori belirledikleri söylenebilir. Birbirinden farklı olan bu kategoriler, sistematik bir sunuşla şu şekilde ifade edilebilir: Doğalcı, biyolojik ve kültürel bakış açıları. Smith'in kavramsallaştırması olan ve literatürde kendine yer edinen 'eskilcilik' yaklaşımı farklı bir kategori olarak ele alınıp dördüncü kategori olarak da görülebilir.

4.1.2.1.1. Doğalcı, Biyolojik ve Kültürel Bakış Açıları

[Doğalcılık görüşüne göre] etnik kimlik konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal bir parçamızdır. Kişilerin ait olduğu etnik topluluk önceden belirlenmiştir. Başka bir deyişle kişiler bir aileye doğdukları gibi, bir etnik topluluğa da doğarlar. İnsanlığın farklı etnik gruplara ayrılması doğal düzenin bir gereğidir ve bu gruplar kendilerinden olmayana dışlama eğilimi taşırlar (Lieven'den aktaran Özkırmı, 1999: 78-79). Bu görüşü benimseyenler milletlerin 'doğal' sınırları olduğunu savunurlar. Onlara göre milletin belirli bir kökeni, 'kişiliği', misyonu ve kaderi vardır. Yaklaşım milletlerle etnik gruplar arasında ayırım yapmaz ve milliyetçilik her dönemde insanlığın temel niteliğidir (Smith'den aktaran Özkırmı, 1999: 79). Etnik kimliği yadsınamaz bir gerçeklik olarak gören ve ilkçiliğin en uç noktası olarak tanımlanan doğalcı bakış açısı genellikle milliyetçiler tarafından benimsenmektedir. Çünkü doğalcı bakış açısına göre milliyetçilik, insanlığın doğasında var olan bir özelliktir.

İkinci bir bakış açısı, biyolojik yaklaşımdır. Biyolojik yaklaşımın temel mantığı, etnik bağılıkların temelini genetik özelliklerde arıyor olmasında yatmaktadır. Sosyo-biyoloji alanında yapılan çalışmaların etnik gruplar üzerinde uygulanmasıyla bu yaklaşım ön plana çıkmıştır. Sosyo-biyolojik çalışmalarda en önemli olan şey “üreme”dir. Bireyin, kültürel benzerliği kriter olarak alması ve kendine yakın olarak seçmesi, üremenin sağlıklı ve başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için gereklidir. Başka bir ifadeyle başarılı ve sağlıklı bir üremenin gerçekleştirilmesi “akraba”nın seçilmesi ile mümkündür. Akrabanın seçilmesi genetik kodlarda herhangi bir bozulmaya yol açmayacağından ve başarılı üreme güdüsü tatmin edileceğinden birey bağlı bulunduğu etnik gruba karşı güçlü duyguların sahibi olacaktır. Bu güçlü duygular bireyin, milleti geniş bir aile olarak görmesinde önemlidir.

Son bakış açısı ise kültürel ilkçiliktir. Kültürel ilkçiler⁶, doğalcıların aksine milletlerin doğal yapılar olduğu fikrini reddederler. Reddetmelerine karşı milletlerin bir takım kültürel bağlara sahip olduğunu ve bu bağların her şeyden önce var olduğunu iddia ederler. Özetle, milletlerin çok eski tarihlerden günümüze kadar var olduğunu söyleyerek sürekliliğine vurgu yaparlar. Bu süreklilik ifadesini soya yapılan vurguda bulur. Etnik bağılıklar konusunda kültürel ilkçiler; doğalcılardan, eskilcilerden ve sosyo-biyologlardan farklı bir sav ortaya atarlar ve “etnik bağılıklarda inancı ön plana çıkarır[lar]. Bireyleri, etnik topluluğu ya da milleti ‘ötekilerden’ ayırdığını düşünülen din, dil, ortak geçmiş gibi öğelere sınıksız bağlayan bu öğelerin ilk olma niteliği taşıdığına, her şeyden önce var olduğuna duyulan inançtır. Bu inanç, söz konusu öğelere mistik bir hava, tinsel bir önem kazandırır (Özkırımlı, 1999: 86-87).

4.1.2.1.2. Anthony Smith'in Kavramsallaştırması: Eskilcilik (Perennialism)

Yaklaşımı

Smith, ilkçiliğin aşırı versiyonu içinde birbirinden farklı iki bakış açısı benimser... [M]illetlerin ‘doğal’lığını savunan görüşe kuşkulu bakan bir grup yazar,

⁶ Kültürel ilkçilik yaptıkları çalışmalardan ötürü Geertz ve Shils ile bağdaştırılmaktadır.

milletlerin ve milliyetçiliğin eski çağlardan beri var olduğu düşüncesiyle yetinir (Smith'ten aktaran Özkırmılı, 1999: 79). İlki kadar radikal olmayan bu yaklaşıma Smith, 'eskilcilik' (perennialism) adını verir. Smith'e göre milletlerin köklerinin eski çağlara uzandığına inanmak, milletlerin 'doğal' düzenin bir parçası olduğunu kabul etmeyi gerektirmez. Bu anlamda eskilciler, ilkçiliğin 'doğalcı' versiyonunu belirlemek zorunda değildir (Özkırmılı, 1999: 79-80). Bugünün milletlerini geçmişteki toplulukların birer uzantısı olarak gören eskilciler, milletleri oluşturan dil, kültür ve tarih gibi temel unsurların değişmeyeceğini, milliyetçilik duygularının canlandırarak 'milli öz'ün her zaman açığa çıkarılabileceklerini iddia eder. Eskilcilerin milletleri sürekliliğini koruyan çok eski yapılar olarak görmesi, milliyetçiliğin hâlihazırda var olan milletler için bir ideoloji ve akım olarak görülmesine neden olmuştur.

Eskilciler, modernist düşünürlerin aksine milletlerin ve milliyetçiliğin kökeninin eski çağlara dayandıklarını iddia etmektedirler. Öz bakımından bugünkü milletlerle aynı yapıya sahip olan milletler, sadece ve sadece biçimsel olarak bir değişikliğe maruz kalmıştır. Eskilcilere göre; bugünkü milletleri ve milliyetçiliği anlamak ve yorumlamak istiyorsak modernitenin hüküm sürdüğü yıllara değil, milletin ve dolayısıyla milliyetçiliğin ortaya çıktığı eski çağlara bakmamız gerekmektedir.

4.1.2.1.3. Sosyo-Biyolojik Yaklaşım İçerisinde Pierre van den Berghe

Üreme ve çoğalma güdüsüne dayanan sosyo-biyolojik yaklaşım, bireylerin yakınlarıyla ya da hısımlarıyla eşleşme durumunda üreme eyleminde başarıya ulaşacaklarını iddia etmektedir. Üreme eyleminde başarıya ulaşma güdüsü tarafından yönlendirilen insanlar, kültürel benzerlikten hareket ederek kendilerine yakın olanı belirler ve böylelikle de insanlar, milletlerine güçlü bir bağla bağlanırlar.

Milliyetçilik literatüründe sosyo-biyolojik yaklaşımı Pierre van den Berghe temsil etmektedir. Van den Berghe, insan ilişkilerinde üç güdünün etkin bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Bu üç güdü şu şekilde ifade edilmektedir:

Hısım/akraba olanın seçilmesi (kin selection), karşılıklılık (reciprocity) ve zorlama (coercion). Bunlardan ilki: insanlar, kendileriyle kan bağı olan (ya da olduğunu düşündükleri) kişilere yönelir, onlarla eşleşmeye çalışırlar. Bunun ardında yatan itici güç; üremede başarılı olma arzusudur. İkinci öge, bireylerin karşılıklı yarar sağlayabilmek amacıyla işbirliği yapmaları, üçüncüsüye tek taraflı yarar sağlamak için güç kullanmalarıdır. Van den Berghe'ye göre bu güdüler etnik gruplar için de geçerlidir, çünkü etnik gruplar akrabalık ilişkisinin geniş ölçekli düşünülmesiyle oluşur. Etnik topluluklar, ailelerin uzantılarıdır; deyim yerindeyse 'süper aileler'dir (Özkırımlı, 1999: 84).

Buradan hareketle sosyo-biyologların, milletleri geniş ölçekli aileler olarak gördüğü söylenebilir. Fakat bu geniş ölçekli ailelerde etnik gruplara duyulan güven duygusu, etnik gruplar arasında yerini çatışmaya ve rekabete bırakmaktadır. Gruplar arasındaki 'baskıya' dayalı iş birliği sağlama isteği, erke dayanılarak gerçekleştirilmek istenmektedir.

4.1.2.1.4. Kültürel İlkçilik: E. Shils ve C. Geertz

İlkçilik kavramını Shills'in ilk kez 1950'li yıllarda ortaya attığına ve bu kavramın Geertz tarafından geliştirildiğine yukarıda değinilmişti.

Shils, akrabalık ve dinsel bağlar gibi primordial bağların modern seküler toplumlarda hayatta kaldığını iddia eder (Shils'den aktaran Şimşek, 2009: 84). Bu yaklaşımı devam ettiren Geertz, sömürgeleştirilmiş topraklarda doğan modern devletlerin nüfuslarının birbirlerine yurttaşlık bağlarından ziyade adet, dil, din ve öteki kültürel unsurlar gibi primordial bağlar ile bağlandıklarını iddia etmektedir. Bu durum primordial bağların gücünün sürmesinin açık kanıtı olarak kabul edilmektedir (Geertz'ten aktaran Şimşek, 2009: 84). Bu yaklaşımdaki sorun önemli sosyal ve kültürel değişimleri ihmal ediyor olmasıdır. Çünkü bu değişimler yeni bağlılıklar yaratabilen ve toplumun karakterini değiştirebilen unsurlardır (Smith, 2000a: 2).

4.1.2.2. Modernist (Araçsalcı) Yaklaşım

Modernist ekolü benimseyen düşünürler, milliyetçiliğin son birkaç yüzyıla ait bir olgu olduğunu ve kapitalizm, sanayileşme, siyasal aktör haline gelen ulus-devletlerin kurulması, kentleşme ve laikleşme gibi siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin sonucu ortaya çıktığını savunurlar. Özkırmılı'ya göre; milliyetçiliği bu süreçlerden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Eski çağlarda toplumsal, siyasi ve ekonomik koşulların milliyetçiliği ortaya çıkaracak haliyle var olmadığını ve bu koşulların modern çağda meydana geldiğini dile getiren Özkırmılı, milletlerin ancak milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik haline geldiğini ileri sürer. Ona göre milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil (1999: 98). Bu yaklaşımın özü, milliyetçiliği yeni ve özgün bir sosyal ve kültürel yapı olarak görülmemesinde ve modernizmin temel bileşenlerinin 18. yüzyıl ürünü olarak tanımlanan milliyetçiliğe uygulamakta yatmaktadır.

Modernistlerin⁷, ilkçilerin ve etno-sembolistlerin aksine üzerinde birleştikleri ortak bir pay yoktur. Milleti ve milliyetçiliği anlamada modernistler, farklı noktalara ve etkenlere vurgu yaparlar. Bu nedenle de modernistler, ilkçilerin ele alındığı gibi, tek bir çatı altında toplanıp incelenemez.

Özkırmılı, modernist araştırmacıları, kuramlarında ön plana çıkardıkları etkenlere göre üç ayrı kategoride değerlendirir. Özkırmılı, milliyetçiliğin çözümlenmesinde ekonomik etkenlere ağırlık veren araştırmacılara 'ekonomik dönüşüm', siyasi etkenleri temel alanlara 'siyasi dönüşüm', toplumsal-kültürel etkenleri vurgulayanlara ise 'toplumsal kültürel' dönüşüm başlığı altında değerlendirir (1999: 98-99). Fakat bu çalışmada bu üç kategori ayrı ayrı ele alınmamaktadır. Milliyetçiliğin teorik çerçevesini oluşturan önemli düşünürlere ve ortaya attıkları savlara birer alt

⁷ Benedict Anderson, Hobsbawm, Gellner, Tom Nairn, Michael Hechter, John Breully ve Paul R. Brass gibi isimler modernist yaklaşım içerisinde yer almaktadırlar. Aynı ekol içerisinde yer almalarına karşın, bu düşünürlerin her biri milliyetçiliği farklı kavramlar etrafında açıklayarak farklı bir teorik zemin oluşturmaya çalışmışlardır. Örneğin, Michael Hechter; "iç sömürgecilik" kavramını milliyetçilik ile bağdaştırmaktadır. Paul R. Brass ise açıklamalarında milliyetçilik ile elitizm etkileşimine dikkatleri çekmektedir. John Breully ise "vatandaşlık" kavramına vurgu yaparak Fransız tipi milliyetçiliği ön plana çıkarmaktadır.

başlık altında analiz edilecek ve bu üç kategoriden hangisi içerisinde yer aldıklarına yer verilecektir.

4.1.2.2.1. Tom Nairn ve Milliyetçiliğin Kaynağı: Dengesiz Kalkınma

Tom Nairn, milliyetçiliği canlandıran kapitalizmin dengesiz gelişimi vasıtasıyla temel mekanizma olarak emperyalizme bakmamız gerektiğini iddia eder. Nairn etnik grupların 1800'den önce de var olduğunu kabul eder. Fakat Gellner gibi o da milletler ve milliyetçiliğin modernliğe özgü bir fenomen olduğuna inanır (Smith, 2000a: 6) Nairn, kapitalizmin yaygınlaşması sonucu millet ve milliyetçiliğin de ortaya çıktığını belirtir. Nairn, milletin ve milliyetçiliğin kapitalizmin bir ürünü olduğunu ise şu şekilde açıklamaktadır:

1800'den beri bu muazzam emperyalist tecavüzün sonucunda zapt edilmiş periferilerdeki elitlerin bir kısmında aşağılık duygusu hâkim oldu. Periferideki elitler, emperyalizmin gücüne karşı koyabilecek ne askeri güce ne zenginliğe ne de yeteneğe sahipti. Onların nefretlerini nasıl etkili bir direnişe dönüştürebilirlerdi? Bu eşitsiz mücadelede elitlerin elinde kalan tek kaynak, onların yerli insan kaynağıydı. Bu yüzden onlar, insanların mücadeleye davet etmek zorunda kalmışlardı. Onlar insanların tarihe, halk kültüründe ve dilinde yazmaya davet etmek zorunda kaldılar. Bu, niçin milliyetçiliğin daima derin bir şekilde saldırgan, sınıflar arası, popülist bir hareket ve niçin kendi sosyal ve politik amaçları için birleştirici olarak kültürel romantizmde bulunduğu cevabıdır (Smith, 2000a: 6).

Nairn, kapitalizmin dengesiz gelişimi üzerinde durarak milletlerin ve milliyetçiliğin sosyal ve ekonomik gelişmelerin bir ürünü olduğunu ileri sürmektedir.

Nairn, tüm milliyetçiliklerin sınıf çatışması ve popülist temele sahip olduğu görüşündedir. Milliyetçi teoride bu doğrudur. Her modern milliyetçilik bir bütün olarak insanlara (halka) çağrıda bulunur ve milleti halk ile tanımlar (Şimşek, 2009: 86). Fakat önemli olan nokta pratikte milliyetçiliği popülist yapan ve sınıf çatışmasına neden olan olgunun ne olduğu sorusudur. "Nairn kendisi makul İskoç milliyetçiliği ile Gal romantik milliyetçiliği pratiğinde olduğu gibi uygulamada çelişki yaşar. Şüphe yok ki

her ikisi de avamı davet eder. Fakat İskoçyalı milliyetçilik, uygulamada Alman, Hint ve Batı Afrika milliyetçiliklerinin daha önce yaptığı gibi orta sınıfa hitap etmeye yönelmiştir. Uygulamada, milliyetçi teoriye zıt bir şekilde milliyetçilikler popülizmden çekinebilirler çünkü orta sınıflar düşük sınıfların mobilizasyonunun sonuçlarından korkar” (Şimşek, 2009: 86)

Nairn’e göre kitlesel eğitim milliyetçiliğin yaygınlaşmasında önemli bir araçtır. “Kitlesel eğitimin milli bilinci ve yeni neslin sadık yurttaşlar olarak sosyalleşmesindeki hayati desteğini reddetmek zordur. Fakat eğitim, sadece kitlesel, okuryazar temelli ve kamusal değil aynı zamanda milli ve gerçekte sıklıkla milliyetçidir. Eğitim, milliyetçiler için gerekli bir enstrümandır ve Üçüncü Cumhuriyet Fransa’sı ya da Meiji Japonya’sında olduğu gibi devletin kontrolünü ele geçirdiklerinde ya da İsrail ve Nijerya örneğinde olduğu gibi milliyetçiler kendi devletlerini kurduklarında tesis edilir” (Şimşek, 2009: 87).

Nairn’e göre kapitalizm hızlı bir şekilde yayılarak etki alanını tüm dünyada genişletmiştir. Bu genişlemenin tarihsel ve toplumsal bedeli olarak ise milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Nairn’e göre milliyetçiliği bölgesel bir tanımlamaya tabi tutmak doğru değildir. Ona göre milliyetçilik, özünde hem iyiyi hem de kötüyü barındırabilir:

İngiltere, Fransa ve Amerika milliyetçiliği icat etmemişlerdi; etmelerine gerek de yoktu. Onlar ilerideydiler ve yokluğu milliyetçiliği doğuran şeylere zaten sahiptiler. Ama milli devlet bir ideolojiye kavuşunca ve milliyetçilik dünya siyasetinin yeni ‘normu’ haline gelince, onlar da milliyetçi olmak zorundaydılar. Kısacası, milliyetçilik ‘sonradan görmeler’in kötü kaderi değildi. ‘Dengesiz kalkınma’ diyalektik bir süreçti ve taraflar birbirlerini sürekli değişmeye zorluyorlardı. Uzun vadede, ‘merkez’ devletlerin milliyetçiliği de en az ‘çevre’ ülkelerinki kadar kaçınılmazdı. Nairn’e göre böyle bir tabloda milliyetçiliği iyi ve kötü olarak ikiye ayırmak doğru değildi. Örneğin; Hindişin’in ya da Mozambik’in milli mücadelesi haklı görülüp gelişmiş ülkelerin milliyetçiliği ‘şovenizm’ olarak nitelendirilemezdi. Her milliyetçilik bağrında iyiliğin ve kötülüğün tohumlarını birlikte taşırdı. Hem ilerencilik hem gericilik milliyetçiliğin genetik yapısına işlenmişti. Bu, milliyetçiliğin tarihsel açıdan varlık amacıydı: Toplumlar milliyetçiliği kullanarak belirli bir hedefe, örneğin sanayileşmeye, kalkınmaya yöneliyorlar, bunu ise ‘geriye’, kendi içlerine dönerek, geçmişte kalan mitleri, kahramanlık öykülerini canlandırarak yapıyorlardı. Kısaca milliyetçiliğin özünde belirsizlik vardı (Özkırımlı, 1999: 105-106).

Nairn, milliyetçiliği ‘geri kalmış’ ülkelerin dengesiz kalkınmaya verdiği tepki olarak görmektedir. Fakat Nairn’in bu konuyla ilgili görüşü, bu tepkinin neden milliyetçilik şeklinde ortaya çıktığını açıklamamaktadır. Nairn, yukarıdan da anlaşılacağı gibi, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi ülkelerin nasıl ortaya çıktıklarını sorgulamaktan ziyade onların milliyetçiliklerini diyalektik ile açıklamaya çalışarak indirgemeci bir yaklaşım benimsemektedir.

İndirmecilik, modernist kuramların büyük bir çoğunluğuna yöneltilen bir eleştiridir. Nairn’de bu eleştiriden payını almıştır. Nairn; sadece indirgemecilik ile milletlerin ve milliyetçiliğin kökenlerini açıklayamamakla eleştirilmemiş, aynı zaman da ortaya attığı teorinin, realiteyle bağdaşmaması üzerine de eleştirilmiştir. Nairn’e göre, milliyetçilik az gelişmiş ülkelerde doğmuştur. Gelişmiş ülkelerdeki milliyetçiliğin ise ‘verili’ (given) olduğunu savunan Nairn, tarihi olayların gidişatını tersine çevirmektedir. Çünkü anti-emperyalizme karşı bir tepki hareketi olarak milliyetçiliğin doğmasını kabul etmek, milliyetçiliğin sömürge imparatorluklarından önce Avrupa’da ortaya çıktığı gerçeğinin görülmesini engellemektedir.

Sonuç olarak Nairn’in milliyetçiliği açıklarken Marksist bakış açısıyla hareket ettiği söylenebilir. Ona göre milliyetçilik, dünyanın genel olarak tarihsel sürecinde aranmalıdır. Kapitalist ekonominin 18. yüzyıldan bu yana eşit olmayan dengesiz gelişiminin bir sonucu olan milliyetçilik, dünyanın tarihsel gelişimi temel alarak açıklanmalıdır. Bu görüşleriyle ‘ekonomik dönüşüm’ kategorisinde kendisine yer edinen Nairn, yukarıda sayılan nedenlerden dolayı da eleştirilmektedir.

4.1.2.2.2. Karl W. Deutsch ve Milliyetçiliğin Temeli: Homojen İletişim Ağı

Deutsch, endüstriyel aşamanın milliyetçiliğin oluşmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de tarımsal evreden endüstriyel evreye geçiş üzerine odaklanır. Endüstrileşme, kendi kodlarını üreterek bir iletişim ağı meydana getirmiştir. Deutsch’un bu noktadaki görüşleri Roger’in ifade ettiği gibi şu şekildedir:

Endüstrileşmeyle birlikte bir homojen iletişim ağı zorunlu hale gelmiştir. Milliyetçilik olgusu tamda bu temel üzerine inşa edilmektedir. Bu ağ oluşturulurken, toplumsal asimilasyon ve toplumsal hareketlenme arasında bir ilişki meydana gelir. Bu ilişki ise milliyetçiliğin yolunu açmaktadır. Bu iletişim ağının ilk aşaması dildir. Sanayileşmeyle birlikte insanlar, birbirleriyle daha fazla irtibat kurma gereği duymuştur. Bu da ikinci bir ortak dilin kullanımını gerektirmektedir. İkinci evre ise ulaşım ve haberleşme şebekelerinin geliştirilmesidir. Böylece şahıslar aradaki fiziksel mesafeyi de ortadan kaldırmışlardır. Bu ağ bütünleşmeyi getirir ve sonuç olarak ortak bir Dünya milliyetçiliğini oluşturur. Bu ekonomiye endeksli milliyetçilik zamanla kimliğe karşı ağır basacaktır. Tarım toplumundan alınıp sanayi toplumuna atılan bireyler bir karmaşaya düşerler. Tüm fertlerini tanıdıkları köyleri artık yoktur. Çoğu zaman şehirdeki komşularını bile tanımazlar. Bu karmaşa toplumlarda içsel psikozu neden olur ve eskiye özlem başlar. Bu da propaganda ve tarihselciliği getirir. Propaganda ve tarihselcilik temelde farkında olmadan milliyetçiliği beslemektedir. Bu durumda milliyetçilik toplumsal bir özgürleşme mantığını da içinde barındırır⁸

Deutsch milliyetçi akımlar ile milliyetçi akımların egemen olduğu toplumlar arasında bir korelasyon bağıntısı kurmaktadır. Ona göre iletişim, kültür demektir. Ortak bir kültür ise hızlandırılmış iletişim demektir. İletişimin hızlandırılması ise milliyetçi söylemlere sıklıkla başvurulması anlamını taşımaktadır. İletişimin görevini yerine getirmesi için ‘dil’e önem verir. Ortak dili konuşanlar arasında sağlanan birlik, milliyetçiliğin de hızla yayılmasına ortam hazırlayacaktır.

Deutsch’un modernleşmeci-evrimci kuramıyla ilgili tezleri, onun ‘ekonomik dönüşüm’ kategorisi başlığı altında değerlendirilmesine neden olur. Deutsch, ekonomiye bağlı bir milliyetçiliğin farklı kimlikler üzerinde etkili olacağı ve onları asimile edeceği görüşü yüzünden eleştirilmiş, indirgemecilikle suçlanmıştır.

4.1.2.2.3. Ernest Gellner ve 'Bir Kültürel Homojenizasyon Mantığı'

Ernest Gellner, modernist paradigmanın önemli temsilcilerinden biridir. Milliyetçiliğin kökenlerini, kültürdeki ve örgütlenmedeki değişimleri de referans alarak

⁸ Antonie Roger’dan aktaran Mehmed Maksut, Milliyetçilik Kuramları: <http://www.kitapdegerlendirmeleri.com/milliyetcilik-kuramlari-antoine-roger-136h.html> (Erişim Tarihi: 20.02.2014).

açıklamaya çalışan Gellner'in asıl amacı, milletlerin ve milliyetçiliğin modern zamanlarda sosyolojik bir gereklilik haline nasıl geldiğini açıklamaktır. Aynı zamanda "Gellner milliyetçiliğin mantıklı bir durum olduğunu iddia et[mektedir]. Milliyetçilik ne doğada verilidir ne de insanlık durumuna has bir bileşendir. Ona göre milliyetçilik, bizim birimsel ve milliyetçi bir dünyada yaşamak durumunda kaldığımız verili bir tarihsel çağda yani modernite de sosyolojik bir gerekliliktir (Gellner'den aktaran Şimşek 2009: 85).

Gellner, milletlerin ve milliyetçiliğin neden tarım toplumunda değil de endüstriyel toplumda ortaya çıktığını şu şekilde açıklamaktadır:

Modern öncesi tarım toplumu ve modern dönemde endüstriyel toplum arasında ayırım yapar. Ona göre tarım toplumunda millet ve milliyetçiliğe ihtiyaç duyulacak bir boşluk yoktu. Nüfusun büyük bir bölümü besin üreticisiydi, kendi kendine yeten sosyal yapılara ve yerel kültürlere bölünmüşlerdi. Bunlara ilaveten işçileri sömürme, farklı ufak tefek aristokratik, ruhban, bürokratik ve ticari elitlerin büyük ölçüde besin üreticilerinden bağlarını kesmeleri, onların sahip oldukları ortak aristokratik ve ruhban kültürünü aşağı yaymaya gerek görmemeleri ya da köylüleri kendi hayat biçimlerine entegre etmek istememeleri de söz konusuydu. Hatta kitleleri dönüştürme gücüne sahip ruhban sınıfı, ne dönüşüm için kitleleri teşvik ediyordu ne de teşvik edilmesine izin veriyordu. Oysaki teknolojik olarak ilerlemiş, büyüme temelli modern toplumlarda nüfuslar mobil, okuryazar, akıcı ve homojen olmak zorundadırlar. Tek bir okuryazar kültür, elitleri ve kitleleri birleştirmeli ve kucaklamalıdır. Bu şartlarda millet ve milliyetçilik endüstriyel toplumlarda mobil nüfus için bir tutkal olarak işlev görmüştür (Şimşek, 2009: 85).

Gellner, milliyetçiliği modernitenin varlığına bağlı kılmış ve endüstrileşme üzerinde durmuştur. Gellner'in bu sosyolojik modernleşmesi, Nairn'in üzerinde durduğu dengesiz kalkınma modelinden de farklıdır.

Milliyetçilik alanına önemli yenilikler getiren ve 'milliyetçiliğin ne işe yaradığı' sorusuna yanıt arayan Gellner'e göre, endüstrileşmenin etkisi sadece ekonomik alanla sınırlı değildir. Milleti sanayi toplumunun bir ürünü olarak ele alan ve sanayileşmenin homojen bir toplum yapısını beraberinde getirdiğine vurgu yapan Gellner, din, akrabalık ilişkileri ve feodalizm gibi unsurların insanları bir arada tutarak örgütleyemeyeceğini ileri sürer. Bu yüzden de bu örgütlenmeyi sağlayacak yeni bir ideolojiye ihtiyaç vardır. Bu ideoloji ise sanayileşme dönemiyle birlikte ortaya çıkan milliyetçiliktir. Diğer bir ifadeyle sanayileşmeye geçiş çağı milliyetçilik çağını

beraberinde getirmiştir. Bu milliyetçilik çağında (modern çağda) Gellner, modernleşmenin milliyetçiliği, milliyetçiliğin ise milleti doğurduğunu iddia eder. Milletin inşa sürecinde geçmiş yaşantılardan gelen kültürler arasındaki seçim ya da dönüştürülerek oluşturulan yüksek kültür, kendini halkçı bir söylemle topluma kabul ettirir. İcat edilen gelenekler ve oluşturulan mitlerle derlenen ya da yaratılan yüksek kültür milliyetçiliği uyandırır. Endüstri toplumunun varlığı ise, milliyetçiliğin uyandırılması ve sonraki süreçteki varlığına bağlıdır. Fakat endüstrileşmenin tamamlandığı toplumlarda milliyetçilik kendi kabuğuna çekilerek ideolojik işlevini yitirecek ya da eski önemini kaybedecektir. Bu savıyla milletlerin milliyetçilikten önce geldiğini savunan Gellner, ilkçilerden ayrılarak modernist düşünürler arasında değerlendirilir.

Gellner, Özkırmı'nın terminolojisinde 'toplumsal-kültürel dönüşüm' kategorisinde yer alır. Gellner'e göre milletler, toplumsal koşulların bütün toplumsal katmanlarda yaşayan herkese egemen olduğu durumlarda ve türdeş bir yüksek kültür aracılığıyla ortaya çıkabilirler. Önemli olan nokta; bu yüksek kültürün, toplumda yer alan her alt grubu da kapsamaması ve toplumu bir arada tutarak milliyetçiliğin özünü oluşturmasıdır.

Deutsch'un modernleşmeci-evrimci kuramı ile Gellner'in kültür esaslı yaklaşımı arasında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. İlk fark milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığıyla ilgilidir. "Deutsch'ta, geç Ortaçağ'dan itibaren başlayan Batı Avrupa mahreçli modernleşme ulusun ve milliyetçiliğin ortaya çıkışına yol açar. Oysa Gellner'de bu modernleşmenin ileri bir aşaması olan sanayileşmenin yarattığı gerilim, milliyetçiliğin nedenidir... Deutsch, ulusun devletleşme sürecini izlerken; Gellner, bu devletleşmenin sonucunda ortaya çıkan bunalım zamanlarının, bu devlet yapısını zorlayan ayırıcı hatta ırkçı akımlar marifetiyle milliyetçiliği beslediğini öne sürmektedir" (Aydın, 1993: 73).

Gellner'in endüstriyel toplumun varlığını sürdürmesi için milliyetçiliğin olması gerektiği savı, onu kronolojik bir hataya sürüklemiştir. Çünkü bu savıyla o, milliyetçiliği, milliyetçiliğin doğurduğu sonuçlardan hareketle analiz etmeye çalışmaktadır. Gellner'e yöneltebileceğimiz bir diğer eleştiri ise şudur: Gellner,

milliyetçiliği endüstrileşme sürecinin beraberinde ortaya çıktığını iddia etmektedir. Fakat milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan gibi endüstrileşmiş sayılamayacak toplumlarda da ortaya çıkmıştır. Bu gerçeklik bizi, milliyetçiliğin endüstrileşmeden önce de doğabileceği ihtimaline götürmektedir. Bir diğer ve son eleştirimiz ise Gellner'in gelişmiş toplumlarda milliyetçiliğin eski önemini kalmayacağına yönelik iddiasıdır. Ona göre, milliyetçilik, endüstrileşme süreci bittiği zaman eski önemini yitirecektir. Gellner'in bu kuramı, Quêbec gibi endüstrileşmiş bölgelerdeki milliyetçi akımları açıklamada yetersiz kalmaktadır.

4.1.2.2.4. Eric Hobsbawm ve Toplumsal Bütünlüğü Sağlamada Siyasal

Aktör: Milliyetçilik

Eric Hobsbawm esas olarak evrimini incelediği çalışmasında 20. yüzyıl sonundaki milliyetçi ya da etnik politika olgusunun 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl tarihi milliyetçiliği ve milletlerinden işlevsel olarak farklı olduğunu illeri sürmektedir. Hobsbawm'a göre, "19. yüzyılda ortaya çıkan millet kavramı ve milli özgürlük hareketleri özgürleştirici olduğu kadar tipik bir biçimde birleştirici ve olumluydu da. Ne var ki 20. yüzyıl sonu milliyetçilikleri esas olarak olumsuz - hatta bölücüdür" (1990: 163). Hobsbawm, Marksist analize paralel olarak bu milli özgürlük hareketlerinin 'Habsburg, Çarlık ve Osmanlı İmparatorları'na karşı gelişen küçük millet hareketleri olduğunu vurgular. Ortaya çıkışı ile beraber milliyetçilik kendi milletine ait olmayanı dışta bırakmıştır. Antony D. Smith, "dünyanın dört bir yanında insanlar, küreselleşmenin etkisiyle beraber etnik çatışmaların yok olmaya doğru gideceği, küreselleşmeyle beraber ulus kavramının küçüleceği, milliyetçiliğin etkisinin azalacağı düşüncesi varken, özellikle 20. yy.'dan bu yana bunun tam tersi olmaktadır" (Smith, 2002: 17) diyor. Antony D. Smith uzun bir geçmişi olan ve bir ideoloji haline gelen milliyetçiliğin küresel bağlılığın sonuçlarından çok, tarihsel kültür ile etnik bağların devam etmekte olan çerçeve ve kalıtlarından bulunduğunu savunur. Bunca dönemdir kehaneti yapılan 'milliyetçilik çağının sonu' görünürde olmaktan çok uzak, hatta

ulusluluk zamanımızın politik hayatının en evrensel biçimde meşru kabul edilen değeri (Anderson 1995: 17)dir. Sosyalist bir tutumdan hareketle milliyetçiliğin tanımına ulaşan Hobsbawm, milliyetçiliğin kapitalist ekonominin çocuğu olan ulus-devlete karşı doğduğunu savunmaktadır.

Hobsbawm'a göre milletler ve milliyetçilik bir toplumsal mühendislik ürünüdür. "Bu süreçte araştırılması ve aydınlatılması gereken en önemli olgu 'icat edilmiş gelenekler'dir. İcat edilmiş gelenekten kastedilen törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örüntülü bir şekilde kabul edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulamadır. Bu uygulamalar sürekli tekrarlandıklarında belirli değerlerin ve davranış normlarının içselleştirilmesini sağlar, böylelikle de otomatik olarak geçmişle bugün arasında bir köprü oluşturur, süreklilik hissi yaratırlar" (Hobsbawm&Ranger, 2006: 1). Modernist çizgide Özkırmılı'nın terminolojisiyle 'siyasi dönüşüm' kategorisi içinde değerlendirilen Hobsbawm, milliyetçiliğe yönelik bakış açısını milliyetçiliğin icat edilmiş bir gelenek olduğu varsayımı üzerine inşa etmiştir. İcat edilmiş geleneklerin en başında ise 'milli bilinç' gelmektedir. Bu geleneklerin işlevi, bireyler arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu arttırmaktır. Bu noktada milliyetçilik ise toplumsal bütünlüğü sağlayan siyasal bir aktördür.

Hobsbawm, var olan eski geleneklerin yeni koşullara uydurulması ile değişen gereksinimleri karşılamak amacıyla bilinçli olarak 'yeni' geleneklerin icat edilmesi arasında bir ayırım yapar. İlkinin örnekleri hemen hemen her toplumda, hatta 'geleneksel' olarak nitelendirilenlerde bile bulunur. İkincisinin örnekleri ise hızlı toplumsal değişim dönemlerinde, özellikle de 'modern' toplumlarda görülür (Özkırmılı, 1999: 137). Bu tarz durumlarda yapılması gereken ilk şey düzeni ve bütünlüğü sağlamaktır. Düzeni ve bütünlüğü sağlama ise endüstrileşmenin hızlı yaşandığı toplumlarda zor gerçekleşir. Sanayileşmenin neden olduğu çözümlere engel olmak için ise 'milli topluluk' düşüncesinin var olması gerekir. "Hobsbawm, bunu belirli bir döneme de bağlar. Yazara göre en çok gelenek icat edilen dönem 1870-1914 arasındadır. Bu dönemde özellikle Avrupa ve Amerika'da pek çok millet yaratılmıştır" (Özkırmılı, 1999: 138). Hobsbawm tarihsel bir analiz yaparak milliyetçiliğin 1870-1914 yılları arasında kendi kaderini tayin hakkının dönemin referans noktası alınarak milletlerin bağımsızlık mücadelesine kullanılmasından dolayı bir dönüşüm geçirdiğini ifade

etmektedir. Bu dönemde etnisitenin ve dilin ön plana çıkararak milliyetçiliğin bu iki kavram etrafında tanımlanması kültürel milliyetçiliği ön plana çıkarmıştır. Hobsbawm'ın tarihsel analiz basamağının ikincisi safhası 1914-1950 yılları arasındır. Böyle tarihsel bir sınıflandırmayı sosyal ve siyasal değişimleri dikkate alarak yapan Hobsbawm, bu dönemde milliyetçiliğin en tepe noktasına vardığını iddia eder. Milliyetçiliğin zirveye çıkışında önemli olan siyasal etkenler; Birinci Dünya Savaşı sonrasında çok uluslu imparatorlukların parçalanmasıyla ulus inşasına dayanan milli devletlerin ortaya çıkışı ve 1917'de Rusya'da meydana gelen ve komünist ideolojiye dayanan Bolşevik Devrimi'dir.

Hobsbawm'a göre halkı denetim altına almanın ve sistemle kaynaştırmanın üç yolu vardı: Yeni kurumlar oluşturmak (festivaller, spor, sendikalar), yeni statü sistemleri ve toplumsallaşma yöntemleri icat etmek (hiyerarşik eğitim sistemi ya da kraliyet törenleri) ve gerçek/yapay grupların bütünlüğünü belirleyen ve simgeleyen topluluklar (örneğin millet) yaratmak. Bu sonuncusu özellikle önemli ve yaygındı, çünkü milliyetçiliğin öne sürdükleri, savundukları hep bu tür geleneklere dayanıyordu (Özkırmı, 1999: 137-138). Diğer bir ifadeyle milliyetçilik de icat edilmiş bir gelenektir. Hobsbawm'ın saydığı bu üç yol; milliyetçilik bağlamında milleti inşa etmektedir. Hobsbawm böylelikle milleti, bir tarihi-sosyal inşa olarak görmektedir.

Hobsbawm, ilkçilerin aksine milletin 'tarih kadar eski' olduğu görüşüne katılmaz. Ona göre milletler modernleşme ve sanayileşme birlikte 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu görüş, modernist düşünürlerin hepsinin savunduğu bir savdır. Hobsbawm'ın milliyetçilik tanımı ise Gellner'in tanımıyla örtüşmektedir. Gellner'in milliyetçilik tanımını benimseyen Hobsbawm, milliyetçiliğin milletlerden önce geldiğini savunur. Bu nedenle de milliyetçiliğin tavandan tabana doğru milleti inşa etme üzerine kurulu bir süreç olduğuna vurgu yapar. İlkçi yaklaşımı benimseyenleri ise bu görüşü referans alarak eleştirir. Fakat belirtilmesi gereken önemli bir husus; günümüzde ilkçi ekolü referans alan düşünürlerin olmadığıdır.

Hobsbawm, birçok açıdan ilkçi düşünürleri eleştirirken kendisi de etno-sembolcüler tarafından eleştirilmiştir. Etno-sembolcülerin Hobsbawm'a yönelttiği en önemli eleştirilerden biri; 'icat edilmiş gelenekler' kavramına ilişkindir. Örneğin Smith,

bu kavram yerine ‘eskinin yeniden yorumlanması’nın daha makul olacağını dile getirir. Çünkü ona göre, geçmiş bağlar, kültürel öğeler, modernistlerin savunduğunun aksine bugünü daha çok etkiler. Hobsbawm’a yönelik bir diğer eleştiri ise, tezinin tutarsız olduğuna yöneliktir. Modern çağ öncesinde var olan etnik unsurlardan bahseden Hobsbawm, bu etnik unsurların milli bilincin gelişmesine katkı sağladığını belirtir. Fakat Hobsbawm, milletlerin modern çağa özgü, başka bir ifadeyle yakın tarihli yapılar olduğunu dile getirir. Bu durum Hobsbawm’ın çelişkili tutumunu gözler önüne serer.

Hobsbawm’a yöneltebileceğimiz bir diğer önemli eleştiri ise bir halkın toplumsal bir birim olan millete dönüşebilmesi için gerekli olduğunu iddia ettiği üç ana kriter çerçevesinde şekillenmektedir. Hobsbawm’ın öne sürdüğü ilk iki kriter (milletin mevcut devlet ile olan tarihsel bağı ve yerleşik elitin varlığı) millet oluşumunda önemli olsa da üçüncü kriter olarak ele aldığı (fetih yeteneği) gerekli olan bir şart değildir. Darwin’in sosyal hayata uygulanan “doğal seleksiyon” yaklaşımına yaslanan bu görüş Yugoslavya’nın dağılmasında vücut bulmamaktadır.

4.1.2.2.5. Benedict Anderson ve Hayali Cemaatler

Anderson, milletler ve ideolojiden daha çok din ya da akrabalığa yakın olan milliyetçiliklerin uzun süre bizi yönlendireceklerini iddia eder. Çünkü unutulma korkusu bizi, artık öteki dünyada olmasa bile bizim soyumuz ve toplumumuz vasıtasıyla olan ölümsüzlük arayışına yöneltir. Anderson için milletler ve milliyetçilik modern olgulardır. Milletler doğduğu için öteki çeşit toplumlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Güçlü kutsal monarşilerin düşüşü ve uzunca bir süre için insan düşüncesinde ve varlığında baskın olan dinsel-dilsel toplulukların varlığı, milletlerin ortaya çıkabileceği sosyal zemini oluşturdu. Anderson’un tanımladığı şekliyle hayali bir siyasi topluluk ve hem egemen hem de sınırlı olan millet (Anderson, 1995: 20), büyük dinlerin ve hanedanların temin ettiğinin ve ölümün ötesinde bir süreklilik tesellisi temin ederek ortaya çıktı (Anderson, 1995: 24-50). Anderson, milliyetçiliğin bir ideolojisi olması hasebiyle genel-geçer bir tanımının yapılamadığını fakat millet ve milliyetçiliğin din ve

akrabalık gibi olgularla bir arada değerlendirilerek bir tanıma varılabileceğini söyler. Anderson, ‘Hayali Cemaatler’ adlı çalışmasında milleti şu şekilde tanımlar: “[Millet] hayal edilmiş siyasal bir topluluktur –hem sınırlı, hem de egemen olacak şekilde hayal edilmiş bir topluluk” (1995: 6). Anderson, milliyetçiliğe antropolojik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ona göre “millet” ve “milliyetçilik” tanımları üzerinde bir mutabakata varılamaması “milliyetçilik” olgusunun bir ideoloji olarak algılanmasına neden olmaktadır. Anderson’a göre zamansal algı değişimleri ise, milliyetçiliğin oluşmasında önemlidir. Milli dillerin gelişmesi ise hayali toplulukların yaratılmasında önemli bir etkidir.

Anderson’a göre millet ve milliyetçiliği ortaya çıkaran olgu matbaacılığın yaygınlaşmasıdır. Matbaacılığın yaygınlaşması ile basılan kitap sayılarının artması ve bunların anadilde yazılması toplumları kendilerini millet olarak görmelerini sağlamıştır. Sadece kitap sayısındaki artış değil, gazete ve dergi sayılarındaki muazzam artış, milleti yayın kapitalizminin bir ürünü yapmıştır. Yayın kapitalizmi modernitenin bir ürünü, millet ise yayın kapitalizminin yaratımı olmuştur. Bu savından hareketle Anderson, milletlerin inşa edildiğini ve basımın keşfi ile yazılı yayınların (kitaplar ve gazeteler) insanların kendilerini bir milleti üyeleri olarak ‘hayal etme’lerine neden olduğunu öne sürmektedir. Yazılı yayınların özellikle gazetelerin aynı süre içerisinde okunması milli bir kültür, ortak bir bilinç, ortak bir kimlik ve ortak bir zaman birlikteliği yaratmıştır.

Anderson, milliyetçiliğin ilk defa Amerika’daki sömürgelerde ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bu savı, onun genel kanı dışında tutmaktadır. “Anderson, Avrupa’da milliyetçiliğin doğuşunu ise üç aşamada incelemiştir; ilk olarak dikey zaman kavramının yanında yatay zaman kavramının (eş zamanlılık) ortaya çıkması toplumsal hayatı köklü biçimde etkilemiştir. İkinci olarak, ‘anavatan’ düşüncesinin belirmesi ile birlikte uzun süre boyunca bir idari birim olarak var olma etkeni devreye girmiş, hayali bütünün oluşturulması için gerekli olan ikinci aşamaya geçilmiştir. Son olarak, eş zamanlılık düşüncesi ile kapitalist yayıncılığın bir araya gelmesi ile ortaya çıkan fikri atılımın kitleleşmesi suretiyle dilde bir standartlaşma sağlanmıştır” (Eröz’den aktaran Şen, 2004: 111). Fikirlerin eş zamanlı ortaya çıkmasının nedeni, basılmış malzemelerin ticari birer meta haline gelmesinden ve yayılmasından kaynaklıdır. Anderson, Avrupa’da meydana gelen coğrafi keşiflerin ve Avrupalılar’ın dile bakışında

yaşanan değişimlerin milliyetçiliğin gelişimini etkilediğini savunmaktadır. Bu sürecin aktif bir katılımcısı olmak zorunda hisseden aydınlar, zamanla halk dilini ve kültürünü benimsemiş ve geliştirmişlerdir. Bu durum ise milliyetçiliği damgasını vuran önemli bir etken haline gelmiştir.

Anderson'un kuramını üç-dört paragrafla açıklamak mümkün değildir. Onun ortaya attığı bu kuramı genel özellikleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Fakat Anderson'un tezinin bu kadar yüzeysel olmadığını, birçok farklı detayı içerdiğini söylemek gerekir. Ama özetle; toplumsal-kültürel dönüşüm kategorisi altında değerlendirilen ve milliyetçiliğin, özel bir kültürel yapım olduğundan hareket eden Anderson'un, milliyetçiliğin 18. yüzyıla ait bir olgu olduğundan hareket ederek milliyetçiliğin 'kopya edilebilir' bir niteliğe sahip olduğunu savunduğu söylenebilir. Ona göre, farklı tarihsel süreçlerin kesişmesiyle ortaya çıkan milliyetçilik, farklı coğrafi bölgelere uygulanabilir.

Anderson'da diğer modernist düşünürler gibi eleştiri oklarını üzerine çekmiştir ve indirgemecilik suçlamasından kurtulamamıştır. Bu suçlamayı yönelten düşünürlerin hareket noktası, Anderson'un kültürel alanda yaşanan gelişmelere çok fazla önem vermesidir. Anderson, Asya ve Afrika'daki anti-empyralist milliyetçiliklerin açıklanmasında 'kopyalama' kavramından hareket etmektedir. Batı'da ortaya çıkan millet ve milliyetçilik modellerinden uygun olanlarının seçilmesi ve Asya ile Afrika toplumlarında yerel durumlara uyarlanması gerektiğini vurgulayan Anderson, eurocentric bir bakış açısına sahiptir. Aynı zamanda milliyetçilikler hayal edilmiş topluluklarını Batı'da ortaya çıkan kopya edilebilir modeller arasından seçecekse eğer, her milletin hayali bir cemaat olması söz konusu değildir.

Modernist ekol içerisinde adları geçen diğer isimler şunlardır: Michael Hechter, John Breuilly, Paul Brass ve Miroslav Hroch.

Hechter; milliyetçiliğe iç sömürü düzeninden kaynaklanan ekonomik eşitsizliklerin neden olduğunu savunmaktadır. Kuramıyla 'ekonomik dönüşüm' kategorisi içinde yer alan Hechter, çözümlenmeleriyle bu alanda yaşanan değişimlere kaynak olmuştur. Breuilly ise; milliyetçiliği bir siyaset biçimi olarak değerlendirmektedir. Brass da milliyetçiliği, seçkinlerin iktidarı ele geçirmek ya da

iktidarda kalabilmek için kullandıkları bir araç olarak görmektedir. Breuilly ve Brass ortaya attıkları savlar açısından ‘siyasi’ alanda yaşanan dönüşümlere öncülük etmişlerdir. Hroch’un ise milliyetçiliğin üç evreden geçerek geliştiğini iddia ettiği teorisiyle ‘toplumsal-kültürel’ alanda değerlendirilmektedir.

Bu bölüm altında araçsal yaklaşım içerisinde yer alan, ekonomik, siyasal ve toplumsal-kültürel dönüşümlerde etkisi hissedilen önemli isimler değerlendirilmiştir. Bu düşünürlerin ortaya attıkları teoriler, burada yer alandan çok daha geniştir. Fakat bu tezin amacı sadece milliyetçiliğe yönelik kuramları incelemek olmadığından bu teorilerin, belli başlı noktalarını ele alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

4.1.2.3. Etno-Sembolist Yaklaşım

Etno-sembolistler hem ilkçileri hem de modernistleri aşırı uçlarda olmakla eleştirmekte, milletlerin hem modernitenin bir ürünü olduğunu hem de etnik bağlarının eskiye dayandığına vurgu yaparak milliyetçilik kuramlarında bir ara yol oluşturmaktadırlar. Etno-sembolcü görüş Anthony D. Smith tarafından temsil edilmektedir ve ilkçi yaklaşım ile modernist yaklaşım arasında orta bir yol bulmayı amaçlamaktadır.

Etno-sembolcüler, varlık alanlarını modernizmin eleştirisi üzerine inşa etmişlerdir. İlkçilere ve modernistlere oranlara daha türdeş bir kategori oluşturan etno-sembolcüler, ilkçilik ile modernist ekol arasında bir sentez oluşturmaya çalışmaktadırlar. Milliyetçiliğin, moderniteye özgü olduğunu kabul etmekle ilkçilerden ayrılan etno-sembolistler, milliyetçiliği kapitalizm, sanayileşme gibi modern kurumlarla açıklamanın yetersiz olduğuna dikkat çekerler. Çünkü etno-sembolcülere göre; bugün mevcut olan devletler modern öncesinde var olan etnik toplulukların devamıdır. Etnik kimlikler her ne kadar göçlerle, savaşlarla ya da evlilik gibi kurumsal birlikteliklerle aşındırılsa da özlerini uzun bir süre muhafaza ederler.

Etno-sembolcü yaklaşım başlığı altında öncelikle Armstrong’un tarihsel bakış açısı içerisinde ele aldığı etnik bilinç kavramına ve milliyetçilikle ilgili görüşlerine

değınilecek, daha sonra ise Smith'in milletlerin etnik kökenine ilişkin çözümlmeleri yorumlanacaktır.

4.1.2.3.1. John Armstrong ve Etnik Kimliklerin Kalıcılığı

Smith gibi bazı etno-sembolist düşünürler tarafından eskilci olarak görülen Armstrong, etno-sembolcülüğün kurucu ismi olarak nitelendirilir.

Armstrong, milliyetçiliklerin milletlerden daha sonra var olduğunu savunur. Milletlerin ezeli yapılar olmadıklarını öne süren Armstrong, bu görüşüyle modernistlere yakın durmaktadır. Hatta milletlerin 'icat edilmiş yapılar' olduğunu dile getirmesi Armstrong'u Hobsbawm'a yakın tutmaktadır⁹.

Armstrong'a göre Mısır ve Mezopotamya gibi medeniyetlerde etnik kimliklere rastlanabilir. Etnik kimliğin antik çağlarda bile izine rastlanması onun köklü bir geçmişe sahip olduğunun bir göstergesidir. Armstrong'a göre "bu açıdan günümüz milliyetçiliği, insanların yüzyıllardan beri geliştirdiği tüm siyasi/toplumsal örgütlenme biçimlerine yön veren etnik bilincin son aşamasından başka bir şey değildir çünkü bu bilincin en önemli özelliği devamlılığı, kalıcılığıdır. Bu nedenle etnik kimliklerin oluşumu Fransız *Annales* ekolünün geliştirdiği bakış açısı benimsenerek, yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içerisinde incelenmelidir. Ancak bu tür bir yaklaşım etnik bağlılığın sürekliliğini, farklı biçimler altında tekrar tekrar gündeme gelişini anlamamızı sağlayacaktır (Özkırımlı, 1999: 198-199). Armstrong, etnik kimliklerde kalıcılığa vurgu yapmaktadır. Fakat etnik kimlikler statik değil, dinamiktir. Etnik kimlikler, etnik grup üyeleri tarafından algılanış biçimine göre değişebilir.

Armstrong'un ortaya attığı görüşleri genişleten ve etno-sembolcülüğü sistematize eden düşünür ise Anthony D. Smith'tir.

⁹ Armstrong'un bu görüşüyle ilgili daha detaylı bilgi için *Nations before Nationalism* adlı çalışmasına bakılabilir.

4.1.2.3.2. Anthony D. Smith ve Modern Milliyetçiliğin Etnik Geçmişi

Etno-sembolcülüğün en önemli temsilcisi olan ve etnik topluluklar ile etnik bağılıklara yaptığı vurguyla milliyetçilik literatürüne önemli bir soluk getiren Anthony Smith'e göre etno-sembolcü yaklaşım, diğer yaklaşımlara oranla daha avantajlıdır. Smith, bu avantajları üç farklı açıdan değerlendirmektedir. “Birincisi bu tür bir yaklaşım hangi halkların yeterli koşullar oluştuğunda bir milliyetçi hareket başlatacağını ve bu hareketin hangi biçime bürüneceğini belirlememize yardımcı olacaktır. İkincisi, yaklaşım anıların, törelerin, mit ve sembollerin milliyetçiliğin şekillenmesindeki rolünü anlamamızı sağlayacaktır... Üçüncüsü, etno-sembolcü yaklaşım milliyetçiliğin nasıl bu kadar geniş bir halk desteğine sahip olabildiğini açıklar.¹⁰ Smith'e göre modernist ve ilkçi kuramlar milliyetçiliğin savunduğu kendi dilinde televizyon kanalı, kendi bayrakları gibi sembolik araçların korunmasına neden bir hayli dikkat edildiğini açıklayamazlar. Kolektif anıların gücünü kavrayamayan bu yaklaşımların tersine etnik kültürlere ağırlık veren yaklaşımlar bu süreci aydınlatmaya çalışır. İfade edilen bu üç avantaj aynı zamanda bu yaklaşımı seçmekteki bir diğer nedeni de ifade etmektedir.

Smith, milleti ise şu şekilde tanımlamaktadır: “Tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur (1994: 14). Smith, milleti tek bir etmene indirgememiş, kavramın farklı boyutlarını dile getirerek milli kimliğin de karmaşık ve çok boyutlu bir yapısı olduğuna dikkat çekmiştir.

Smith'e göre “etnik kimlikler” son derece dayanıklıdır. Ancak bu, etnik kültürlerin tarihte hiçbir değişikliğe uğramadan yolculuk ettikleri, yani özlerinin sabit/daimî olduğu sonucuna götürmemelidir... [M]illiyetçilik gerek ideoloji gerekse bir hareket olarak tümüyle modern bir olgu olsa da, milletlerin (en azından Avrupa'da, Asya'da ve muhtemelen Afrika'da) modern zamanları önceleyen ve belli bir yaygınlığa ve sürekliliğe sahip etnik kökenleri vardır (Smith, 2002b: 41). Smith'e göre, her ne kadar, Batı Avrupa dışındaki milliyetlerin bir insanın ürünü oldukları kabul edilebilse

¹⁰ Artum Dinç; Milliyetçiliğin Doğuşu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar
http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=68&Itemid=1
(Erişim Tarihi: 16.12.2013).

de, Batı Avrupa milliyetleri planlanmamış bir gelişimin neticesinde ortaya çıkmışlardır: Batılı olmayan toplumlarla karşılaştırıldığında batılı milletlerin doğuşu *milliyetçilik*'e ve “yoktan millet” var eden harekete pek az şey borçludur. Batılı olmayan millî oluşum örneklerinde özellikle milliyetçi etken, bir ideolojik hareket olarak çok daha büyük önem taşımaktadır. Bu önem dolayısıyla millî kimliğin oluşumunda “icat” ve “inşâ”nın rolü, büyük bölümünde önceden mevcut mahallî etnik kümelenmelere bağlı olarak dikkate değer bir değişkenlik gösterir (Smith, 1999: 159-160). Bu noktada en önemli faktörlerden biri sömürgeci arzunun bir yönüyle şekillendirdiği, diğer bir yönüyle ise bu arzunun karşısında konumlanmış bir özgürleşme hareketinin ortaya çıkardığı bir millet kimliğinin Batılı olmayan topluluklardaki gerçekliğidir. Aslında tüm bunlar bir karmaşık ilişkiler kümesi olarak kabul edilir Smith'de ve bu ilişkilerin bir sonucudur milletin inşası. Sonuç olarak, Smith, millî potansiyelin zaten var olan özünü öne çıkarırken, etnisitenin özünü, nüvesini ve dayanırlılığını (sürekliliğini) araştırmakla (Ersanlı, 2003: 125) modernist ve ilkçi teorilere karşı farklı bir seçenek sunmaktadır. “Ancak, buradaki sürekliliği bir değişmezlik olarak algılamadığına dikkat etmek gerekir. Yine de, Smith'e yöneltilen en temel eleştiri ondaki süreklilik vurgusuna yöneliktir. Etnik kimliklere atfettiği sürekliliği abartarak, söz konusu kimliklerin çoğunlukla değişken bir yapıya sahip olduklarını ya ihmal etmektedir ya da daha az önemsemektedir” (Özkırmı, 1999: 216-217). Değişmez bir sürekliliğe vurgu yapmayan Smith ‘milletin kim olduğu’ sorusuna milletlerin etnik temellerine bakılarak cevap verilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Smith, bir etnik topluluğun altı temel özelliğinin olması gerektiğini düşünür: Kolektif bir isim, bir ortak soy miti, paylaşılan tarihsel anılar, ortak kültürün ayırt edici bir veya birkaç ögesi, belirli bir anavatana duyulan bağ, topluluğun önemli bir bölümü için geçerli olan bir dayanışma duygusu. Görüldüğü gibi bu özelliklerin çoğu kültürel ve öznel bir nitelik taşımaktadır. Bu da etnik toplulukların insanlık tarihinin başlangıcından var olduğu iddiasının doğru olmadığını göstermektedir, çünkü topluluk üyelerinin sayılan özelliklere verilen önem değiştikçe, topluluğun öz bilinci ve üyeleri arasındaki dayanışma da değişecektir (Özkırmı, 1999: 204). Smith'e [göre], ‘milletin oluşum sürecini başlatan genel etken ve mekanizmalar hangileridir’ sorusunun yanıtlanabilmesi için kimliklerin gelişim sürecine yön veren ana modellerin

belirlenmesi [gerekir]. Bu aşamada Smith, iki tip etnik topluluktan söz eder: ‘Yatay’ (lateral) ve ‘dikey’ (vertical) topluluklar. Bu iki topluluk farklı millet oluşum modellerine zemin hazırlar. ‘Yatay’ etnik topluluklar, genelde aristokratlar ve din adamlarından oluşan, kimi zaman bürokratları, yüksek rütbeli subayları ve zengin tüccarları da içeren topluluklardır. Yatay topluluklar etnik sınırlılıklara sahip fakat toplusal derinlikten yoksundurlar. ‘Dikey’ topluluklar ise daha derli toplu, halka ait topluluklardır. Etnik kültür, halkın tüm tabakalarına yayılmıştır fakat toplumsal bölünmeler ve kültürel farklılıklar desteklenmiyordu. Bu tür topluluklarda etnik bağlılık daha yoğun fakat ‘dışlayıcı’dır (Özkırımlı, 1999: 206-207). Smith, bu iki etnik topluluk modelinin millete dönüşme süreçlerinin birbirinden farklı bir seyir izlediğini söylemektedir. Yatay modelde Reform Hareketi’nin önemli etkisinin olduğunu dile getiren Smith, diğer millet oluşum modelinde ise ‘örgütlü din’in etkisi olduğuna vurgu yapar.

Fakat Smith, milliyetçilikleri birbirinden ayırmaktadır. Hans Kohn’un ‘doğulu organik’ ve ‘Batılı-isteğe bağlı’ ayrımından faydalanan Smith, milliyetçiliği, toprağa bağlı milliyetçilikler (teritoryal) ve etnik milliyetçilikler olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

4.2. Kürt Milliyetçiliğinin Etno-Sembolist Yaklaşımdan Hareketle İzahı

Kürt milliyetçiliğinin değerlendirilmesinde etno-sembolist yaklaşımın kriter olarak alınacağı yukarıda ifade edilmişti. Kürt milliyetçiliğinin tarihsel ve sosyolojik serüvenine bakıldığı zaman en iyi izahın, bu çalışmada, etno-sembolist kuramdan hareketle yapılacağına kanaat getirilmiştir. Bu değerlendirmenin, Kürt milliyetçiliğinin tarihsel ve sosyolojik temellerinin anlatılmasından sonra verilmesi daha uygun görülebilir. Fakat milliyetçilik kuramlarının genel bir çerçeve ile anlatıldığı, milliyetçiliğe yönelik farklı yaklaşımların ifade edildiği bu bölümde bu ilişkilendirmenin yer alması, zihindeki bilgilerin canlı ve taze olmasından ve kıyaslamamanın daha kolay bir şekilde yapılacağı varsayımından dolayı tercih edilmiştir.

Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkış tarihi iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan ilki Kürt milliyetçiliğinin modernleşme sürecinden önce ortaya çıktığını (bu görüşü savunanlar; Djene Rhys Bajalan, Ferhat Şakeli gibi araştırmacılarıdır) diğeri ise Kürt milliyetçiliğinin Fransız Devrimi sonrası ortaya atılan fikri akımların bir sonucu olarak 1800'lü yıllardan sonra ortaya çıktığı görüşünü (örneğin, Hamit Bozarlan) savunmaktadır. Bu çalışma da Kürt milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlanarak 2013 yılına kadar ele alınmıştır. Belirlenen kapsam, 19. yüzyıl öncesi dönemi analiz etmeyi engellemektedir. İncelenen bu tarihsel dönem aralığı içinde verilen bilgiler ışığında, Kürt milliyetçiliğinin geç bir dönemde ortaya çıktığı savunulsa da bu durum Kürtlerin etnik bağılıklarının daha önceki dönemlere dayandığı gerçeğini yadsımaz. Aksine, çalışma Kürt milliyetçiliğinin ilk emarelerinin her ne kadar Şeyh Ubeydullah İsyanı ile görüldüğünü belirtse de bugünün mevcut olan devletlerinin modern öncesinde var olan etnik toplulukların devamı olarak nitelemektedir.

Millet ve milliyetçilik kavramları modern birer kavram olmakla birlikte bu durum bu kavramların içeriklerinin daha önceden var olmadığı anlamına gelmemektedir. Çok eski bir karaktere sahip millet ve milliyetçilik kavramlarının 20. ve 21. yüzyılda bu kadar çok tartışmanın odak noktasını oluşturması, sahip oldukları etnik değerlerle alakalıdır. Bu nedenle kimlik, mitler, etnik geçmişe ait anılar, semboller, milletleri yücelten efsaneler, ortak bir toprak parçası ve kültür, milletlerin kökenleri ve sürekliliğini göstermede önemli birer araçtır.

Etnik kimliğin değişken bir karaktere sahip olması, kimliğin süreksizliğine vurgu yapmamaktadır. Etnik kimlikler, etnik bağılıklarla şekillenmiş ve kalıcı bir hale gelmiştir. Yerleşik düzenin de etnik kimlik üzerinde şekillendirici bir etkisi vardır. Bu açıdan ele alındığında Kürtler, Mezopotamya'da göçebeliği egemen hayat tarzı olarak benimsemişlerdir. Bu göçebelik durumu Kürtlerde "toprağa dayalı bir milliyetçiliğin" gelişmesini engellemiştir fakat bu durum Kürtler arasında kan bağına dayalı bir etnisite anlayışını ön plana çıkarmıştır. Semboller ve mitler de bu bağılılık etrafında şekillenmiştir.

Semboller ve mitler etnik grupları birbirinden ayırarak etnik toplulukları farklılaştıran ve onlara özgünlük katan değerlerdir. Kürtlerin sembolik kaynakları ve referansları ise harita, milli marş (Ey Reqîp), milli gün (Newroz), bayrak ve ortak efsane (Kawa) etrafında şekillenmektedir. Etnik kimliğin en önemli öğelerinden biri de ‘dil’dir. Kürtlerin dili olan Kürtçe, Kurmanci ve Sorani gibi lehçelerden oluşmuştur. Kürt dilinin Farsça’nın bir lehçesi ve düzensiz olduğu görüşlerinin aksine “[b]ugün Kürtler’in konuşmakta oldukları ve ana dilleri olan Kürtçe, bazılarının sandığı gibi düzensiz ve kuralsız değildir. Farsçadan alınmış veya sonradan bozulmuş bir dil de değildir. Tersine katıksız, sağlam ve kendine özgü kuralları bulunan bir Ari dilidir” (Soane’den aktaran Xemgin, 1982: 227). Dilsel birliktelik, kültürün aktarımı ve sürekliliği açısından önemlidir ve bir topluluğun millet haline gelebilmesi için gerekli unsurlardan biridir.

Kürtlerin ortak bir efsaneyi dile getirmeleri, varlıklarının geçmişe dayandığını ispatlama istekleri açısından önemlidir. Ortak kurucu efsane olarak nitelendirilebilecek Demirci Kawa-Zalim Dahhâk efsanesi ise özetle şu şekildedir: “16. yüzyılda yazılmış olan Şerefname’ye göre Hicret’ten 1234 yıl evvel Kürdistan’ın tamamına hükmeden Dehak adında bir hükümdarın iki omzunda birer yılan başı çıkar. Bu yılanlardan her birine günde bir gencin beyni yedirilerek ancak durdurulabilir. Sonradan yılanlara oğlak ve kuzu beyni yedirilerek gençleri dağlara kaçırıp oralarda saklarlar. İşte bu dağlara kaçırılanlar sonradan Kürt halkını meydana getirmişlerdir (Xemgin, 1982: 14-15). Demirci Kawa ise oğlunu Dehak’ın elinden kurtarmak için Dehak’ı öldüren kahramandır. Bu efsane Kürtlerin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışan üç farklı efsaneden en fazla ön plana çıkarılmıştır. Fakat her Kürt milliyetçisi bu efsaneyi benimsememektedir. Örneğin, Kemal Fevzi’nin hiçbir çalışmasında Kawa destanı yer almamaktadır.

Milliyetçiliği bir dayanak olarak ele alan topluluklarda ortak bir kurucu efsanenin olması-üretilmesi sadece Kürtlere özgü bir istisna değildir. Bu topluluklar kendilerini birleştirici bir hikayeye dayandırmak istemektedir. Türklerdeki “Ergenekon Destanı” da bu duruma bir örnektir.

Kimlik tanımlamalarında bir başka etken dindir. Her topluluk kabul ettiği dine ait değerleri, sembolleri ve ritüelleri benimsemiştir. Bu durum ise etnik kimlikleri değişik şekillerde etkilemiştir. Kürtlerin, ilk olarak tek tanrılı bir din olan Zerdüştlüğü kabul etmeleri, İslamiyet'i kabul etmelerini kolaylaştırmış fakat bu değişiklik ibadet şekillerinden toplumsal ritüellerine kadar her alanda kimliğe yön veren mitlerin ve sembollerin değişmesine neden olmuştur. Din değiştirme, tıpkı savaşlar, göçler, istilalar vb. olaylar gibi etnik kültürde değişmelere yol açmaktadır.

Kürtlerde baharın başlangıcı olarak kutlanan Newroz da sembolik bir günü ifade etmektedir. Dehak'tan kurtuluş günü olarak da kutlanan Newroz "Kürt kültürel ya da ulusal birliğini kurmak-yaratmak amacıyla ideolojik bir araç kullanılmaktadır. Newroz'un bu işlevi, birbirleriyle çelişkili iki teorik perpektifin vasıtasıyla incelenmektedir. Newroz, bir yandan Kürt ulusal kimliğini kurmak için kullanılan bir mit olarak ele alınırken, diğer yandan, Newroz hegemonik kültüre karşı Kürtler arasında kültürel birlik yaratmak için bir karşı hegemonya aracı olarak da dikkate alınmalıdır" (D. Aydın, 2005).

Sembollerin değişmesi zor iken şekilsel özellikleri ise zaman içerisinde değişime uğrayabilir. Örneğin, 1920-1924 arasında kabul edilen Kürt bayrağı yeşil üzerine kırmızı daire ve daire içerisinde beyaz hilal iken 1946'da Kürdistan Bölgesel Yönetimi tarafından kabul edilen bayrak kırmızı, beyaz ve yeşil şeritlerden oluşmaktadır. Ve bayrağın ortasında sarı renkte bir Mezopotamya güneşi bulunmaktadır.

Kürtlerin geçmişi araştırarak etnik çekirdeklerini belirleme çabaları, etno-sembolcülerin savundukları geçmiş ile şimdi arasında bağ kurma isteğinin bir sonucudur. Etnik kimliklerinin oluşum süreçlerini çok eski tarihlerden günümüze kadar geniş bir zaman dilimi içerisinde ele almaları, benimsedikleri mit ve sembollerin zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğinin anlaşılması açısından ise son derece önemlidir.

4.3. Sonuç ve Eleştiriler

Milliyetçiliği bir süreç olarak görerek bu konuda ortak bir tavır takınan bu üç yaklaşımdan ilkçiler; milliyetçiliğin güncel gelişimini soyutlamakla, modernist yaklaşım milliyetçiliğin eski bağlarını göz ardı ederek milliyetçiliği dayanaksız bir şekilde gökten inmiş gibi göstermekle, etno-sembolist yaklaşım ise sentezinde geleceğe yönelik yoruma yer vermemekle eleştirilir. Bu üç yaklaşıma yönelik eleştiriler aşağıda detaylı bir şekilde verilmiştir.

İlkçilik milliyetçilik yaklaşımlarında dört farklı şekilde belirmektedir. Bunlar; doğalcı, eskilci, biyolojik ve kültürel yaklaşımdır.

İlkçiler milleti ilksel bağlılıklara dayanan ilksel bir sınıf olarak görmektedir. Bu bağlılık adları değişkenlik gösterebilir. Örneğin; doğalcılara göre bu bağlar ancak doğumla gelebilen bağlardır ya da ünlü bir sosyo-biyolog olan Berghe'ye göre genetik bağlardır. Shils ve Geertz ise bu bağların kültürel bağlar olduğunu ifade etmektedir.

İlkçiler, başta modernistler olmak üzere birçok düşünür tarafından eleştirilmiştir. En çok eleştirildikleri noktalardan birisi; etnik kimliği oluşturan öğelerin değişmezliğine yaptıkları vurgudur. Bu sav, ilkçi yaklaşımı benimseyen tüm araştırmacılar tarafından benimsenen ortak bir tezdur. Kan bağı, dil ve din gibi nesnel öğelerin kuşaktan kuşağa aktarılırken fazla bir değişikliğe maruz kalmadan aktarıldığı düşüncesi ve etnik bağlılıkların doğuştan geldiği fikri son yıllarda yapılan etnisite çalışmalarıyla farklı bir hal almıştır. Psikoloji ve sosyoloji gibi bilimlerin gelişmesine paralel olarak bireyselliğin ve toplumsallığın farklı bir boyut kazandığı günümüzde, bireysel ve çevresel faktörlerin kurumsal ve kültürel yapılar üzerinde belirleyiciliği, iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişimi ve toplumları dönüştürücü etkisi, esasen etnik kimliklerin de her kuşak tarafından yeniden tanımlanarak belirlendiğini gözler önüne sermektedir. Günümüzde artık, bir etnik gruba bağlı olmak ilkçilerin savdukları gibi kan bağı yoluyla değil, çıkarlara ve toplumsal koşullara göre belirlenmektedir. Bunun en güzel örneği ise bir siyasal ideoloji olarak çokkültürcülüğü benimseyen toplumlarda var olan ve gittikçe çoğalan etnik topluluklardır.

Özetle, etnik kimliğin bileşenleri olarak görülen ve değişmez olarak kabul edilen, dil, din ve akrabalık bağı gibi öğeler esasen değişmez değildir. Bu öğeler modern çağda eski önemini yitirmiştir. Artık etnik kimlikler de siyasi, ekonomik gibi birçok etkene bağlı ve bağımlıdır. Örneğin, sosyolojik olgular (istilalar, iç savaşlar, salgın hastalıklar, göçler, din değiştirme ve farklı gruplar arası evlilik gibi) etnik grupların birbirine karışmasına neden olabilmektedir. Bu nedendir ki etnik kimlikler, buldukları ortama ve koşullara göre değişiklik göstermektedir.

Bir diğer önemli eleştiri ise, etnik ve milli kimlikleri oluşturan öğelerin ezeliğidir. İlkçiler, bu öğelerin her şeyden önce var olduğunu iddia ederler fakat bu konuyu açıklayamazlar. Bu öğelerin hiç bir şeyden türetilmeyerek ezelden beri var olduğu savı, bu bağılıkları açıklayamadıkları için, ayakları yere basmayan ve havada asılı kalan bir iddia olmaktan öteye gidemez.

İlkçilere yönelik yapılan bir diğer eleştiri ise etnik kimliği ön plana çıkararak diğer kimlikleri görmezden gelmeleridir. Bireyler, sadece etnik kimliğe sahip değildirler. Bir kişi, birden fazla kimliğe sahip olabilir. Birey; etnik bir kimliğe sahip olduğu gibi dini, sınıfsal, ekonomik kimlik gibi birçok farklı kimliğe sahip olabilir ve her toplumsal gruba farklı bir bağlılık besleyebilir. Bu bağılıklar, koşullara göre değişkenlik gösterebilir. Hangi kimliğin ön plana çıkacağını birey ya da içinde bulunduğu koşullar belirlemektedir.

Modernist yaklaşımda ise bu görüş içerisinde saydığımız düşünürlere yöneltilen eleştiriler, esasen modernistlere yöneltilen eleştirilerdir. Ama birkaç cümleyle modernistlere yöneltilen genel eleştiriler üç başlık altında şu şekilde değerlendirilebilir: İlki, modernist düşünürlerin tek bir etkeni ön plana çıkardıkları için ‘indirgemeci’ bir tutum benimsemeleridir. Diğer eleştiri; bu yaklaşım bireylerin milletleri uğruna neden hayatlarından vazgeçtiklerini açıklamamaktadır. Son eleştiri ise; bu yaklaşımı savunanların, milli bilincin ne zaman, hangi koşullar altında ortaya çıktığına dair doğru bir tarih saptamaları yoktur.

Etno-sembolcü yaklaşımın ilkçiliğin reddine ve modernist teorinin eleştirisine dayandığını yukarıda vurgulanmıştı. Fakat eleştiri üzerine kurulan ve geliştirilen bu yaklaşımın kendisi de eleştirilmekten kurtulamamıştır. Özellikle modernist

yaklaşımının savunucuları tarafından eleştirilen etno-sembolcüler, ‘milliyetçilik’ konusunu çalışan hemen hemen her araştırmacının düştüğü ‘terminolojik kaos’a girmekten kurtulamamışlardır. Armstrong ve Smith; millet, etnisite, etnik topluluk gibi kavramları birbirlerine karıştırmakla eleştirilmiştir. Bu kavramları birbirine karıştırdıklarından dolayı etno-sembolcüler, etnik topluluklar ile milletler arasındaki farklılıkları dikkate almamışlardır. Bu ikisi arasındaki farklılık grup bilincinin varlığı ve yaygın oluşuyla ilgili olduğu kadar modern dönem ve modern öncesi dönemde etnik kimliklerin kurumlara yakınlık ve uzaklığıyla da ilgilidir. Modern öncesi dönemde etnik kimlikler, kilise kurumu tarafından reddedilmesi ve farklı bağlılık türlerinin ön plana çıkarılması söz konusuysa, modern dönemde milli kimliğin siyasi, ekonomik ve yasal kurumlar aracılığıyla yaratımı ve desteklenmesi söz konusudur.

Etno-sembolistlere yönelik yapılabilecek son eleştiri ise etno-sembolcülerin modern öncesi dönemde de var olduklarını iddia ettikleri millet ve milliyetçilik algısına yöneliktir. Modernistler bunun mümkün olamayacağını, o zamanki toplulukların daha çok din çatısı altında birleştiklerini ve bugünkü gibi bağımsızlık ya da otonomi gibi isteklere sahip olmadıklarını, milli kimliğe bağlı bu istekleri gündeme getiren olgunun modernleşme olduğunu dile getirmektedirler.

Milliyetçilik kuramları arasında etno-sembolcü görüş daha kapsayıcı ve diğer iki yaklaşımı sentezleyen bir görüş olarak değerlendirilebilir. Modernist (yapılanmacı) ve ilkçi kuramlar milliyetçiliği açıklarken tek bir değişkene odaklanmakta iken etno-sembolist yaklaşım birden fazla değişkeni dikkate almaktadır. Milliyetçilik tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar girift görünümlüdür. Örneğin Etno-sembolist kuramın en önemli temsilcilerinden Smith, kuramı içerisinde, merkezi devletin kurulması, askerlik, vergilendirme, piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılması, yayın sektörüne kapitalist düşüncenin girmesi, etnik kültürlerin keşfi ve yeniden canlandırılması, bürokratikleşme, vb. gibi hemen hemen akla gelecek her değişkene yer vermektedir. Bu kadar geniş bir kuramın daha kapsayıcı olduğu söylenebilir fakat tek bir milliyetçilik olmadığı için ve bütün milliyetçilikleri kapsayacak bir kuram var olmadığı için açıklayıcı olmadığı gerçeği de yadsınamaz.

Yukarıda yer alan kuramlar çerçevesinde siyasal, sosyal ve ekonomik değişimler sonucu zaman-mekan, zaman-insan gibi unsurlarla birlikte sürekli bir dönüşüme maruz kalan milliyetçilik, homojen bir yapıya sahip değildir. Milliyetçiliğin ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı sorusu tartışma konuları olsa bile milliyetçiliğin zorunlu bir kalıbının bulunup bulunmadığı sorusu ilgi odağı olmaya ve merak uyandırmaya devam etmektedir. Bu nedenle de milliyetçilik kuramları ve bu bağlamda yapılan tartışmalar önemlidir.

5. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN GELİŞİMİ VE MİLLİYETÇİLİĞİ ETKİLEYEN ÖNEMLİ OLAYLAR

Toplumsal ve siyasal alanda meydana gelen değişimler milliyetçiliğin siyasal bir doktrin olarak ortaya çıkışından yirminci yüzyıla kadar hızlı bir gelişimine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında sıcak çatışmanın sona ermesi milliyetçiliği farklı bir formda tezahür etmesine neden olmuştur. Avrupa'da Rönesans ve Reform Hareketi, feodal yapıdaki bozulmalar, siyasal yapının ulus-devlet şekline dönüşmesi Avrupa'da milliyetçiliğin doğuşunu ve gelişimini etkileyen önemli olaylardır. Fakat milliyetçilik Avrupa'nın tamamında benzer bir karakteristik özelliğe sahip değildir. Örneğin milliyetçilik, Batı Avrupa'da yayılmacı, saldırgan, militarist ve emperyalist bir yol izlemekte, Orta ve Doğu Avrupa'da ise milletin bağımsızlığını referans almaktadır.

Komünist sistemin çökmesiyle tekrardan ilgi odağı olan milliyetçiliğin gelişimini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen birçok faktör vardır. Yukarıda sayılan nedenlerin yanı sıra belki de en önemli faktör küreselleşmedir. Küreselleşmenin evrenselliğe vurgu yapan tikelci iddialarının ön plana çıkması farklılığın ön plana çıkarıldığı yeni bir milliyetçilik dalgasını beraberinde getirmiştir.

Bu bölüm, milliyetçiliğin dönüşen ve değişen yüzünü anlamak, tarihi seyri hakkında bilgi sahibi olmak, küreselleşme ve çokkültürlülük gibi modern söylemler

karşısında nasıl bir duruş sergilediğini konusunda fikir sahibi olmak amacıyla kaleme alınmıştır. Ayrıca bu tarihsel süreçlerin diğer bölümde incelenecek olan Kürt milliyetçiliğinin oluşumu ve siyasallaşması üzerindeki etkileri tartışılacak, Kürt milliyetçiliğinin bu süreçler seyrinde nasıl bir yol haritasına sahip olduğu değerlendirilmeye alınacaktır.

5.1. Milliyetçilik Türleri

Milliyetçilikte amaç (milleti koruma ve yüceltme) aynı olsa bile milliyetçiliği tanımlamada kullanılan yöntemler birbirinden farklılık göstermektedir. Milliyetçiliği anlamada kullanılan yöntemler bizi kültürel, civic (sivil, siyasal), laik, sol, muhafazakar, liberal, yayılmacı, anti-empyralist, seküler, vb. şeklinde niteleyebileceğimiz farklı milliyetçiliklere götürür. Bu tarz bir kategorilendirme milliyetçilikten ziyade milliyetçiliklerden diğer bir ifadeyle milliyetçilik söylemlerinden bahsetmenin daha uygun olduğunu göstermektedir.

Millet üzerine süregelen tartışmalar milletin çeşitli formlarda tanımlanma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Yapılagelen tartışmalar sonucu milletin iki boyutu ön plana çıkarılmıştır: Kültürel ve siyasal boyut. Milleti siyasal bir oluşumdan ziyade kültürel bir birim olarak gören ve kültürel milliyetçilik olarak tanımlanan kültürel yaklaşımda, kültürel öğeler (gelenek, dil, din, mitoloji, vb.) ön plandadır. Bu yaklaşım etnik milliyetçilik gibi diğer milliyetçiliklere oranla ırki ayniyeti şart koşmadığı için daha kapsayıcıdır. Ortak bir milli kimliğin ve kültürün kabulü herhangi bir bireyin milletinle bütünleşmesi için yeterlidir.

Kültürel milliyetçilik din ile milliyetçilik arasındaki gerilimi azaltmaya ve ikisinin ortak bir payda da buluşturmayı amaçlamaktadır.

Civic (sivil, siyasal) milliyetçilik ise yurttaşlık temelinde şekillenir. Fransız tipi milliyetçilik olarak da adlandırılır. Bu yaklaşıma göre; bir devlete vatandaşlık bağlarıyla bağlı olan tüm insanlar milleti oluşturur. Bu düşüncenin fikir babası Jean Jacques Rousseau'dur. Civic milliyetçiliğin en önemli temsilcisi ise Anthony D.

Smith'tir. Modern milletleri yurttaşlık temelinde tanımlayan Smith'e göre; "birey milli devlet ile etkileşimine bağlı olarak; yurttaşlık hakları ve ödevleri olan, tarafsız bürokrasi aracılığıyla modernleşen bir yurttaştır" (2002: 109). Civic milliyetçilik bu bağlamda; etno-kültürel temelli kültürel milliyetçiliğe nazaran, belirli bir ırka, etnisiteye gönderme yapmamasından dolayı daha kapsayıcıdır. Ancak; Smith'in dikkat çektiği gibi civic milliyetçilik de etnik milliyetçilikler kadar katı olabilir. Çünkü "yurttaş milliyetçilikleri, yurttaşlık ve onun faydalarının karşılığı olarak sıklıkla etnik topluluk ve bireyselliğin terk edilmesini, etnik dinin özelleşmesini ve milli devletin sınırları içindeli azınlıkların etnik kültürü ve mirasının marjinalleşmesini talep eder" (Smith, 2002: 112). Smith, benimsediği yurttaş temelli milliyetçiliği bu şekilde tanımlamakta ve küresel çağda millet ve milliyetçilik gibi olguların belirleyici bir rol oynamaya devam edeceklerini ileri sürmektedir.

Kültürel ve siyasal öğeler milliyetçiliğin sadece iki boyutunu oluşturmaktadır. Milliyetçiliği anlamak için farklı milliyetçilik tanımlamalarına bir sonraki bölümde yer verilecektir. Fakat bu milliyetçilik formlarını anlamak için milliyetçiliğin nerede ve ne şekilde ortaya çıktığını açıklamak gerekir.

5.2. Avrupa'da Milliyetçiliğin Doğuşu

Avrupa'da meydana gelen siyasal ve sosyal değişimler, ekonomik değişimlere neden olmuş, gelişen ekonomik yapı yeni bir sosyal sınıfın oluşumunda itici bir güç haline gelmiştir. Bu yeni sınıf, milli duyguların gelişmesinde etkilidir. Atabay, bu süreci şu şekilde özetlemektedir:

Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri düşün ve duyuncu açısından insana bir ölçüde özgürlük getirmiştir. Bunun sonucunda bilimde, sanatta bir atılım dönemi başlamıştır. İnsanlar, feodallerin yöresel gücünden ve kilisenin tanrısal otoritesinden kurtulma olanağı bulmuşlardır. Bu arada yeni bir ekonomik yapı gelişmiştir. Yeni gelişen ekonomik yapı; üretime, bilimsel gelişmeye ve yeni buluşlara açık dinamik bir özellik göstermektedir. Ekonomik yapıdaki gelişme uluslaşma bilincini de doğurmuştur. Tüm bunların yanında toplumu oluşturan bireylerin ekonomik güçlerini zaman içinde giderek artması ve yönetimde söz sahibi olmak istemeleri; başka bir deyişle, insanın yaratılışındaki temel haklarla geleneksel yapıyı zorlamaları, eski düzenin hızla sarsılmasına ve giderek

yıkılmasına neden olmuştur. Söz konusu gelişim sürecinde Rönesans ve Reform; düşünce ve inanç özgürlüğünü ve akılcılığı ortaya çıkarmıştır. Bu hareketleri yaratan burjuvazi; liberalizmi, laikliği, akılcılığı, eşitliği savunarak ulusal devletlerin kurulmasında etkili olmuştur (2005: 24-25).

Avrupa dillerinde ilk defa 19. yüzyılda İngiltere’de kullanılan milliyetçiliğin ise ulus-devletlerin ortaya çıkmasında belirleyici önemli etmenlerden bir tanesi olduğu söylenebilir.

Milliyetçiliğin etkin bir siyasal akım olarak ortaya çıkması, Avrupa’daki toplulukların ulus-devletleşme süreciyle paraleldir. Ulus-devlet ise meşruiyetini ulustan alır ve ulus kavramı da milliyetçilik tarafından belirlenir. Ulus-devlet Avrupa’da devlet uygulamalarına paralel olarak kapitalizmle birlikte gelişme sürecine giren bir olgudur. Özetle, ulus-devlet karakteri itibariyle ile modern bir olgudur ve yeni siyasi bir örgütlenme yapısıdır.

Avrupa’daki feodal yapının sarsıntıya uğraması farklı bir ayrıcalıklı grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Burjuvazi olarak adlandırılan bu grup, ticaret alanında gelişerek para ekonomisini elini almış ve krallarla ittifak yaparak feodal beylerin ve ruhban sınıfının otoritesini sarsmıştır. Böylelikle, tek bir otorite etrafında şekillenen milli devletler ortaya çıkmıştır.

Modern dönemin siyasi örgütlenmesi olan ulus devletlerin, kavramsal olarak kendi kaderini tayin ve otonomi haklarına sahip olduğu fikrini içermesi birçok milliyetçi harekete ilham kaynağı olmuştur. Fakat ortaya çıkan milliyetçilik akımları, her yerde aynı içeriğe sahip değildir. Farklı amaçlara hizmet etmek için de araçsallaştırılan milliyetçiliğin, meşrulaştırıcı etkisi kadar yok edici bir etkisi de vardır. Atabay, bağımsızlığı amaç haline getiren milliyetçilik ile yayılcılık için araç haline getirilen milliyetçiliği şu şekilde izah etmektedir:

Batı Avrupa’da ekonomik, siyasal ve kültürel alanda uluslaşmayı tamamlayan toplumlar kısa sürede kapitalist bir yapıya bürünerek sömürge imparatorlukları oluşturmuşlardır (İngiltere ve Fransa gibi). Kapitalist ülkeler zaman içinde milliyetçilik ideolojisini de yayılcılıklarının bir aracı durumuna getirmişlerdir. Orta ve Doğu Avrupa’da ise milliyetçilik, Batı Avrupa’dan farklı bir nitelik taşımaktadır. Orta Avrupa’da merkezi ve güçlü bir devletin bulunmaması, Napoleon işgalinin bitiminden sonra ulusal birlik oluşturmanın önemini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Orta Avrupa milliyetçiliğinin amacı, ulusal birliği sağlamak olmuştur. Doğu Avrupa ve Balkanlar için de, aynı

düşünce buralardaki milliyetçilik akımlarının hedefidir. Yani amaç, ulusal bağımsızlığın kazanılmasıdır. Zira bu bölgelerdeki ülkelerin çoğu Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları'nın yönetimi altında bulunmaktadır (2005: 27).

Batı Avrupa milliyetçiliği ile diğer milliyetçilikleri ayıran önemli bir husus ekonomik yayılcılıktır. Özetle, Batı Avrupa'daki milliyetçilik ekonomik yayılcılığı öngören, emperyalist bir niteliğe sahip iken, Orta ve Doğu Avrupa'daki milliyetçilik ulusal bağımsızlığı kazanmak için başvurulan bir yöntemdir. Afrika ülkeleri gibi sömürge haline getirilen ve geri bırakılan toplumlarda milliyetçilik, kendi kültürlerini korumak ve benliklerini tekrar kazanmak amacıyla refleksif bir tepkidir. Batı Avrupa'daki gibi sömürge elde etme amacına ulaşmak için araçsallaştırılmamıştır.

Milliyetçiliğin 1870'li yıllardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar hızlı bir şekilde gelişmesinin nedeni toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimlerden kaynaklanmaktadır.

Günümüzde ulus-devlet ve onun ideolojisi olan milliyetçilik, zaman zaman yükselen bir değer olsa da sıklıkla eleştiri nesnesi haline gelmektedir. Ulus-devlet ve milliyetçiliği eleştiri nesnesi haline getiren ise daha güncel tartışma alanlarını oluşturan ve tüm dünyayı etkisi altına alan söylemlere sahip olan küreselleşme ve çokkültürlülüktür.

5.3. Milliyetçiliğin Gelişimini Etkileyen Önemli Faktörler

Soğuk Savaş, küreselleşme, çokkültürlülük gibi olgular milliyetçiliğin gelişimi etkileyen önemli olaylardır. Günümüzdeki milliyetçilik hareketleri anlamak ve doğru bir şekilde yorumlayabilmek için milliyetçiliğin tarihsel seyrine bakmak gerekir.

5.3.1. İmparatorlukların İçinde Ortaya Çıkan Milliyetçi Hareketler

İmparatorluk, bir siyasi birliğin diğer siyasi birlikler üzerinde kontrole sahip olduğu yönetim biçimidir (Breuer, 1998: 106). Modern milli devletlerin ortaya çıkması ve varlık alanı kazanması imparatorluklara karşı giriştikleri mücadelelerle olmuştur.

Tarihte kendine yer edinen büyük imparatorlukların çoğunun dinleri, dilleri, adetleri ve kültürel öğeleri birbirinden çok farklı tebaaları olmuştur. Fakat bu tebaaları, millet kelimesini karşılamamaktadır. Çok milletli imparatorluk terimi ancak modern anlamda milliyetçiliğin ortaya çıkmasından sonra kullanılabilir. Bugünkü anlamıyla milliyetçilik olgusu, çoğu düşünür açısından Fransız Devrimi'nin bir ürünü olarak algılandığından dolayı, 19. yüzyıl öncesindeki var olan din ve dil farklılıkları milli bağımlılığı gerektirecek bir milliyetçilik algısını ortaya koymadığı varsayılmaktadır.

Watson'a göre milliyetçilik prensipleri ilk olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır ve Fransa'da sınırları teorik olarak belirlemiştir. Watson, milliyetçiliği şu şekilde tanımlamaktadır:

Milliyetçilik hakiki bir laik düzen ve demokrasi demektir. Milliyetçilik dini cemiyete ve dolayısıyla hükümdara olan bağlılığı tamamıyla ortadan kaldırmıyorsa bile, bir millet iradesi kavramı getirerek yavaş yavaş onların yerini almaktaydı. Nitekim XIX. yüzyılda, Volga vadisinde Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki mücadele, yavaş yavaş değişerek Ruslar ve Tatarlar arasındaki mücadele şeklini almıştı. Ne Ruslar ne de Tatarlar dinlerini unutmuşlardı. Fakat onların birbirlerine karşı olan siyasi davranışlarını tayin eden, kuvveti gittikçe artan milliyet anlamıydı. Milletın toplum şahsiyeti fikrinin, kralın kendi şahsiyetinden çok daha önemli olduğu anlaşılırsa, millete bağlılık kavramının tamamıyla demokratik olduğu ortaya çıkar. Milliyetçilerin hepsi krallık aleyhtarı değışseler bile, temel olarak milliyetçilik kavramı halkın egemenlik fikrini kapsamaktaydı. Bu yüzdendir ki, 1815 yılındaki hükümdarlar milliyetçiliği hem kilisenin hem de kendi sülalelerinin kuvvetini tehdit eden yıkıcı bir fikir olarak görmekteydiler (2012: 150).

Yıkıcı bir fikir olarak görmelerindeki neden ise farklı dilleri konuşan, farklı dinsel öğelere ve kültürel unsurlara bağlı olan azınlıkların Rusya, Hasburg, Osmanlı ve Britanya başta olmak üzere dört büyük imparatorlukta da bulunması ve imparatorlukların milliyetçi uyanışlar sonucunda yıkılacağı fikrine olan inançtır. Bu nedenle de çok milletli imparatorluklar daha uzun süre yaşayabilmek için milliyetçiliğe karşı durmak durmak zorunda kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu İslamiyet'e ve sultana tam manası ile bağlılık temeli üzerinde duruyordu. Bu durum, birkaç yüzyıl sultana itaat gösterip ona hizmet etmeye kendilerini hazırlamış Hıristiyanlar için hiç de memnuniyet verici değildi. Nitekim laik milliyetçilik devresi XIX. asırda Osmanlı İmparatorluğu'na da girince geleneksel bağlılıkların yetersizliği ortaya çıktı. Rusya İmparatorluğu'nda ve Macaristan'daki gibi aydınlar yeni milliyetçi hareketlerin kurucuları ve liderleri olmuşlardı. Ortodoks papazları ile İstanbul'da, taşra şehrin de veyahut Avrupa'da modern ve laik bir tahsil görmüş bazı kimseler bu zümreyi teşkil ediyorlardı. Buna rağmen ortada göze çarpan farklar vardı. Millet toplulukları içinde Rumlar hiç şüphesiz en ileri vaziyette olup, bütün imparatorlukta aydın ve esnaf sınıfları içinde büyük bir çoğunluk teşkil etmişlerdi. Dolayısıyla bağımsız Yunanistan devletinin kurulması Rumlar için kazanç olduğu kadar da kayıptır gibi bir tartışma konusu ortaya çıkabilir. Çünkü Rumlar bundan sonraki yüzyıl süresince sultanın idaresi altında oynadıkları Osmanlı rolünden mahrum olmuşlar ve onların büyük kabiliyetleri güzel fakat çorak bir yarımada içinde tıkanıp kalmıştı. Bağımsız Romanya ve Bulgaristan'ın kurulması her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki savaşların ve Avrupa devletlerinin müdahalesi neticesinde olmuştur. Sırbistan'ın durumu ise diğerlerine benzememektedir. Sırp sınırları kendi gayretleri ile bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Sonra Sırp İhtilali'nin Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'daki gibi aydınlar tarafından değil de köylüler tarafından yürütülmesi ilgi çeken bir husustur... Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 1876 meşrutiyeti denemesi ile gene neticesiz kalan 1908 ihtilal denemelerinden evvel bütün Osmanlıları temsil eden demokrasi şeklinde bir devlet ideolojisinin yaratılması teşebbüsüne geçilmemişti. Fakat artık o tarihlere gelindiğinde vakit de geçmişti (Watson, 2012: 160-161).

Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve son olarak Arnavutluk'un bağımsızlıklarını ilan ederek Osmanlı'dan ayrılmaları sonunda Türk diline dayanan Türk milliyetçiliği ortaya çıkması ve milli bir Türk Devleti'nin kurulması söz konusu olmuştur.

Milliyetçilik, sadece çok milletli bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına neden olmamıştır, aynı zamanda Rusya, Avusturya, Britanya gibi imparatorlukların dağılmasına da neden olmuştur. Örneğin, Rusya'dan, Finlandiya 1917'de, Gürcistan, Estonya ve Letonya 1918 yılında ayrılmış, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bir diğer örnek Birleşik Krallık için verilebilir. 1919'da Afganistan, dışişlerinde bağlı kalmak şartı ile bağımsızlığını kazanmıştır. Afganistan'ı, 1922'de İrlanda Cumhuriyeti, 1931'de Güney Afrika Cumhuriyeti, 1947'de Hindistan ve 1948'de Myanmar gibi birçok devlet takip etmiştir. Afganistan, Güney Afrika ve Hindistan gibi ülkelerden dikkat edilmesi gereken husus bu ülkelerin

sömürge ülkeler olması ve bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen tam bağımsız devletler gibi hareket edemedikleri gerçeğidir.

İmparatorlukları ayakta tutmak için ise bazı siyasi ve ideolojik doktrinler ortaya atılmıştır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık ideolojisi, bir Osmanlı milleti oluşturma siyasetini içermektedir. Osmanlıcılık ideolojisiyle dil, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı'da yaşayan tüm azınlıkları ortak bir vatan kavramı etrafında birleştirmek ve bir Osmanlı milleti oluşturmak fikri hedeflenmekteydi. Bu ideoloji, esasen devletin güçlü olduğu 15. ve 16. yüzyıllarda fiilen mevcut olmakla birlikte ideolojik bir doktrin haline gelmemişti. Fakat bu ideolojinin geçersiz kalması, yerini Osmanlı'yı İslamcılık veya Panislavizm dediğimiz tüm Müslümanları bir İslam Birliği çatısı altında birleştirme fikrine bırakmıştır. Siyasi bir hareket ve çözüm yolu olarak II. Abdülhamit döneminde gündeme gelen İslamcılık doktrini, İmparatorluğu kurtarma noktasında başarılı olamamış ve yerini bir kimlik arayışı olan Türkçülük ideolojisine bırakmıştır.

Özetle, 19. yüzyılın sanayileşme ve modernleşmenin sonuçlarından biri hanedanlıkların ve imparatorlukların yıkılmasıyla milli devletlerin ortaya çıkmasıdır. Milliyetçiliklerin tırmanmasına ve demokrasinin yaygınlaşmasına neden olan bu durum yüzyılımızı ulus-devletler ve milletler yüzyılı haline getirmiştir. Bu tarihsel süreçte meydana çıkan devletlerin yanı sıra henüz milletleşme sürecini tamamlayamamış ve dolayısıyla bağımsızlıklarını kazanamamış birçok milli topluluk vardır. Örneğin Kürtler bu milli topluluklardan bir tanesidir.

5.3.2. Soğuk Savaş Dönemi'nde Milliyetçilik Algısı (1946-1991)

Birçok farklı etnik grubu içinde barındıran ve geniş bir coğrafi bölgeye sahip olan İmparatorlukların yıkılmasıyla ortaya çıkan milli devletlerin, bağımsız ve rakip milletler olarak dünya sisteminde yer almak istemeleri, uluslar arası arenada bağımsızlıklarını ve varlıklarını ispat etme yollarına başvurmalarına neden olmuştur. Bu durum bertaraf olmamaları için mücadelelerinin uç boyutlara kaymasına ve totaliter

faşist akımların yükselmesine yol açmıştır. Bu çekişme, tarihsel bir varlığa sahip olan devletlerarasında daha sık görülmektedir.

Soğuk Savaş'ın, 05 Mart 1946 tarihinde İngiliz devlet başkanı Churchill'in Amerika'nın Missouri Eyaleti'nde, Amerika Başkanı Truman'ın da bulunduğu bir platformda yaptığı bir konuşmayla başladığı kabul edilir: 'Baltık'taki Stettin'den, Adriyatik'teki Trieste'ye kadar Avrupa Kıtası üzerine boydan boya demir bir perde inmektedir.' Churchill'in yaptığı bu "Demir Perde" konuşması ve Stalin'in bu konuşmaya Sovyetler Birliği'nden verdiği cevap, Batı dünyasında Soğuk Savaş resmen başlatan olaylar olarak kabul edilmesine neden olmuştur (Acar, 1991: 5) İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen otorite boşluğunun Amerika Birleşik Devletleri tarafından doldurulması beklenmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu otoriteyi doldurma girişimi ve Sovyetlerde yükselen yeni ideolojinin Avrupa'da yaratabileceği etki yeni çatışmaların nedenini oluşturmuştur. "Bu dönemde hem ideolojik, hem de askeri olarak yükselen komünizm Batı dünyası için büyük tehdit oluşturmaya başlamıştır. Kuzey Atlantik Paktı (NATO) böyle bir Sovyet tehdidine karşı bir set oluşturmak maksadıyla kurulmuştur. Dahası NATO bir anlamda SSCB'nin 24 Haziran 1948'de Berlin ablukasını başlatmasına karşı bir cevap oluşturmuştur" (Atasoy, 2005: 247-248). NATO, Batı Avrupa devletleri tarafından, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek olası saldırılardan korunmak amacıyla bir askeri koruma olarak görülmüştür. Sovyetler Birliği ise hem NATO'nun karşısında yer alabilecek hem de egemenlik alanını genişletebilmek amacıyla "Varşova Paktı"nı kurmuştur. Soğuk Savaş içerisinde yer alan ve bu dönemin ikinci cephesini oluşturan komünist ülkeler, "demir perde ülkeleri" gibi farklı isimlerle anılsa da resmi açıdan bir ittifakın kurulması Varşova Paktı ile olmuştur. Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya¹¹, Macaristan, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği arasında, 1955 yılında imzalanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1991 yılında kendini feshetmiştir. Böylelikle, Sosyalist Blok'un askeri kuruluşu olarak görülen Varşova Paktı ve ekonomik ayağını oluşturan COMECON teşkilatı ortadan kalkmıştır.

¹¹ Batı Almanya "hür dünya" olarak da anılan karşıt ittifakta yer alıyordu.

Peki Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olan etmen(ler) nelerdir? Sovyetler Birliği'nin dağılmasında milliyetçi akımların etkisi var mıdır? Armaoğlu'na göre; Sovyetler Birliği, Brejnev zamanında 35 ülke tarafından 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi veya Helsinki Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla içeriden sarsılmaya başlamıştır. Bu belgenin kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesi bloklar arasında bir yumuşama ve yakınlık ortaya çıkarmıştır. Dış dünyaya tamamen kapalı olan Demir Perde adını alan komünist devletler ilk olarak bu Helsinki senedi ile içeriden kıpırdanmalara engel olamamıştır. Bu ülkelerdeki aydınlar ve milliyetçiler her Őeye rağmen harekete geçebilmişlerdir. Dağılmasındaki asıl itici güç ise Mikhail Gorbaçov'da ortaya attığı glasnost ve perestroyka olmuştur (1995: 911). Gorbaçov 11 Mart 1985'te yönetime gelmesiyle beraber Sovyetler Birliği'ndeki kapalı ve baskıcı yapının değiştirilmesi için girişimlerde bulundu. Ekonomide açıklık ve Őeffaflık anlamında glasnost ilan ederken, devletin yeniden inşası anlamında perestroika gereğine işaret etti ve bunları kendisine ilke olarak benimseyerek yönetime yansıtı. Buna tepki olarak 18 Ağustos 1991'de bir darbeyle yönetimden uzaklaştırıldı; 24 Ağustos 1991'de Komünist Parti'nin bütün faaliyetleri durduruldu ve bu Sovyetler Birliği'nin sonu oldu (Armaoğlu, 1995: 950).

Dönemin sonunda silahlanmaya ayrılan ekonomik payın artması ve bunun da insanların ekonomik refah payındaki olumsuz etkileri milliyetçilik akımlarının gelişmesi ile birlikte siyasi alandaki gelişmeler Soğuk Savaş döneminin tansiyonunun düşmesine neden olmuştur... Soğuk Savaş'ın tansiyonunun düşürülmesi için bütün bunlardan sonra Sovyetler Birliği'nde 1990'lı yılların başında Gorbaçov'la gelen "yeniden yapılanma ve açıklık" politikaları ile tarihi bir yumuşama sürecine girilmiştir. Nükleer, kimyasal ve konvansiyonel silahlarda önemli çapta indirimlere gidilmiş, Berlin Duvarı yıkılmış, Almanya'lar birleşmiştir (Atasoy, 2005: 257-258). Yaşanan bu gelişmeler Varşova Paktı'nın dağılmasına ve komünizmin çökmesine neden olmuştur. Ayrıca Soğuk Savaş sürecinde tansiyonu hiç düşmeyen siyasi gerilimler ve karşılıklı tehditler insanların uzun yıllar boyunca diken üzerinde yaşamalarına neden olmuştur. Fakat bu savaş, Batı için avantaj sağlamıştır.

nc Dünya lkeleri olarak tabir edilen Asya'daki ve Afrika'daki ulus devletlerin ortaya ıkışı, Batı Avrupa'da ortaya çıkan milli devletlerle tarihsel,

toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda bir paralellik arz etmez. Guibernau, Batı Avrupa ve Afrika ile Asya'daki ulus devletlerin ortaya çıkışındaki farklılığı şu şekilde izah etmektedir:

Batının modernleşme sürecinde kazandığı milletleşme, ulus-devlet ve sanayileşme aşamaları toplumsal tarihsel ilerlemenin sonuçları olarak değerlendirilir. Aynı süreci yaşamamış Batı dışı ülkeler çeşitli yollarla Batılılaşmaya çalışırken kendi bağımsız devletlerini de kurmaları ihtiyaç halini almıştır. Önce Avrupalı güçlerin savaş ve iletişim tekniklerinin gelişmesi sonucu sömürgeleştirdikleri ülkelerdeki krallıklar ve imparatorluklar yıkılmış, yerine sömürge yönetimleri atanmıştır. Bunlar Avrupa emperyal düzeninin yararına suni olarak kurulan birimler olduğu için birçok sıkıntıyı içlerinde barındırmışlardır. Fakat dünya siyasi ve ekonomik yapılanmasının İkinci Dünya Savaşı'yla değişmesinden sonra, bağımsız birer aktör olarak ulus-devlet sistemine katıldıkları görülmüştür. 1945 ile 1968 yılları arasında 66 (altmışaltı) ülke sömürge yönetimlerinden bağımsızlıklarını kazanmışlardır (1997: 185-187).

Bu ülkelerdeki bağımsız ulus-devlet olma süreci buralardaki milliyetçilik hareketlerini de hızlandırmıştır. Özellikle Afrika'daki hareketleri 1939-1945 arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar hızlandırmıştır. Bu hareketlenmenin öncesinde Afrika'daki milliyetçiliği destekleyen en önemli unsur olarak buradaki ilkel direniş ve kavgacı mücadeleler yer alır. Bir millet bilinciyle olmasa da bu kavgacı ve çatışmacı hareketler Avrupa'nın hegemonyasına karşı Afrika onuru ve Pan-Afrikalı duyguları besleyen bir kaynak oluşturmuştur (Smith'den aktaran Atasoy, 2005: 328-329). 1945'te Birleşmiş Milletler'in bütün halkların kendi kendilerinin kaderini tayin etme hakkı tanınması, Asya ve Afrika'daki milliyetçi hareketlerin yükselmesine önemli bir katkı sağlamıştır (Guibernau, 1997: 189). Esasen bu hak, ezilen bir ulusun bağımsızlık hakkıdır. Bir milletin, farklı bir millete ya da güce bağlı olmadan bir devlet yapısı olarak örgütlenebilmesini ifade etmektedir. Özetle, Birinci Dünya Savaşı sonucunda yayınlanan "Wilson Prensipleri"nde yer alarak tanınmış bir hak olarak kabul görülen self determinasyon olarak da ifade edilen bu kavram, milletlerin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel manada izleyecekleri yola kendi iradeleri neticesinde karar vermeleridir. Self determinasyon, NATO ve BM gibi uluslar arası kuruluşlar tarafından korunmaya çalışılsa da emperyalist güçlerin farklı bir meşrulaştırma başlığı altında (manda ve himaye gibi) sömürüye devam etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Milliyetçilik ise 1945'ten sonra, diğerk bir ifadeyle; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işlevsel açıdan bir değışikliğe uğramıştır. Milliyetçilik, bu tarihten sonra sömürgecilik karşıtı mücadelelerin önemli bir referansı olmuştur.

5.3.3. Soğuk Savaş Sonrası'nda ve Günümüzde Milliyetçilik Algısı (1991- Günümüz)

1989 sonrasında dünya da ortaya çıkan demokratikleşme ve cemaat hakları dalgası ile merkezi devletlerin toprak bütünlükleri, ilk kez Sovyetler Birliği'nden kopan Baltık ülkelerinin bağımsızlıklarının tanınmasıyla birlikte başlayan ve Yugoslavya'nın çatışmasıyla, Çekoslavakya'nın ise barışçı bir biçimde bölünmesiyle ve her defasında da bölünen parçaların diğerk devletler tarafından tanınmasıyla tehdit altına girmiştir (Sönmezoğlu, 1998: 411). Bu süreç sonunda her etnik grubun kendisini ayrı bir halk olarak tanımlamasıyla birlikte bu toplulukların ayrı egemenliğe sahip bir devlet çatısı altında toplanmaya yönelik olarak işlevselleştirilen kendi kaderini tayin ilkesi (self-determination) yeniden bir sorun olarak gündeme gelmiştir (Şen, 2004: 254-255)

Berlin Duvarı iki kutuplu ve aralarında Soğuk Savaş yaşandığı varsayılan dünya düzeninin sona ermesinin sembolü olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönemin konjonktürüne dayalı olarak şekillenen iki kutuplu dünya düzeni büyük çatışma ve gerilimlerle bütün toplumları etkisi altında tutmuştur. Bir tarafta baskıcı ve totaliter komünist sistemin ideolojik yayılma manevraları, diğerk tarafta kendi sistemini devam ettirme ve komünist tehdide karşı ittifak ve işbirlikleri ile büyük güç oluşturma emelindeki hür dünya adı verilen ABD öncülüğündeki Batı devletleri (Atasoy, 2005: 261) vardır. Bu iki kutup arasında kalan bir başka grup da vardır. Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak adlandırılan bu grup, dünya ekonomisinde ve siyasetinde fazla bir etkinliğe sahip değildir. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve son İmparatorluğun da dağılmasıyla birçoğu Türk Devleti olmak üzere toplam 15 devlet ortaya çıkmıştır. Blok'un yıkılması ise Pandora'nın Kutusu'nun kapağını aralamış, milliyetçi tutkuların

kutudan sızmasına neden olmuştur. Bu tutkuların, kutuya tekrar kapatılarak kontrol altına alınması zor gibi görünmektedir.

Komünizm sonrası dünyanın en önemli hareketlerinden birisi şüphesiz milliyetçiliktir. Milliyetçilik dalgası bu dönemde tekrardan yükselmiş ve yıllarca bastırılmış milli kimliklerin yeniden keşfedilmesini ve milli gururların yaşanmasını sağlamıştır.

Tarih yeni milli devletlerin bağımsız devletler olarak sahneye çıkmalarına şahit olmuş ve Birleşmiş Milletler de üye sayısı artmıştır. Bu sayı ilk defa Türk devletleri ifadesine karşılık gelecek bir anlam kazanmıştır (Atasoy, 2005: 262). Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Özbekistan, Pakistan, Ukrayna ve Litvanya gibi ülkeler üye oldukları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılarak Birleşmiş Milletlere üye olmuşlardır. Bu değişen siyasi konjonktür tek kutuplu bir dünyanın oluşmaya başladığının da bir göstergesidir.

Küresel bir kültür oluşturma hevesi ve tahayyülü, küresel bir kültür oluşturmak için Batılı entelektüelleri teoriler üretmeye itmektir. Rasyonel gerekçelerle bezelenmiş teoriler olarak sunulan bu kurgusal çalışmalar arasında en dikkat çekici “tarihin sonu” tezidir. Tarihin sonu teziyle de dünyanın kapitalist sistem içerisinde modernleşmesini tamamlayacağını ve farklılıkları ortadan kaldıracağı iddiası teorik olarak gündeme getirilmiş ve tartışılmaya başlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Doğu Bloku'nun dağılması üzerine, “komünizm tehlikesi”nin bertaraf olduğu fikri Batı toplumlarının, global sistemin kapitalizme dayandığı vurgusunu güçlendirmiştir. Bu çözümlenin komünizmin pratik sosyal hayatta uygulanamayan bir sistem olduğunun göstergesi olduğu savıyla da dünya sisteminin liberal-kapitalizmin olduğu iddiaları artmıştır. Bu iddiaların en önemli savunucularından biri ise Fukuyama olmuştur. Fukuyama, dünya sisteminin liberal-kapitalizm olduğunu ve bunun, “dünyanın sonu olduğu tezi”ni ileri sürmüştür. Ona göre, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan manzaralar insanoğlunun ideolojik evriminin son safhaya ulaşmış olduğunu gözler önüne sermektedir. Şuan var olan liberal-kapitalist sistem ise bütün tarihin ve insanlığın varabileceği insanı en fazla mutlu eden sistemdir. Fukuyama'nın bu tezi ortaya atarken ilerlemeci ve evrimci bir tarih

anlayışından hareket ettiği ve determinist bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat ilerlemeci teorisyenlerin hepsi (Marks, Hegel, vb.) özgürlükçü, homojen ve evrensel bir topluma varılacağını varsaymaktadır. Soğuk Savaş sonrası komünizmin ideoloji olarak çökmesi, Doğu Blok egemenliğindeki birçok toplumun özgürlükleri kazanması söz konusudur. Aynı şekilde küreselleşmeyle birlikte gittikçe homojenleşen bir dünya kurulmaya başlanmıştır. Fakat liberalizme karşı, daha önce çıkan “faşizm ve komünizm alternatifi”nin yerini milliyetçiliğe bırakabileceği varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle liberalizmin diğer önemli çelişkisini milliyetçilikle yaşayabilir.

Fakat Fukuyama'nın bu tezi önemli eksiklikleri içermekte, bu yönüyle de eleştirilmektedir. Fukuyama, Batı'nın değerlerine alternatif değer kalmadığını ve dünyanın liberal kapitalizmin zaferinden kaçamayacağını dile getirerek artık dünyanın “homojenleştirilmiş bir huzur içinde” olduğunu iddia etmektedir. Fakat Fukuyama, 11 Eylül (2001) Saldırısı'ndan sonra dünya dengelerindeki ve stratejilerinde önemli değişiklik olmasına rağmen tezini savunmaya devam etmiştir. The Guardian gazetesinde 11 Ekim 2001 tarihinde yayınladığı “Modernlik Galip Gelecek” adlı makalesinde hiçbir saldırının modernlik önünde bir engel teşkil edemeyeceğini iddia etmiştir (Süleymanoğlu, 2012: 86-89). Özetle, Fukuyama'nın “Tarihin Sonu” tezinin Avrupa'daki ekonomik sistemi yaygınlaştırmak ve Avrupa çıkarlarına hizmet etmek için öne sürüldüğünü söylenebilir.

Sonuç olarak, son birkaç yüzyıldır dünyanın büyük bir çoğunluğu Batılı paradigmalardan hareketle konuşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalabilmek için sarıldığı Batılılaşma ideolojisi, Türkiye'nin de Batılı kavram ve paradigmalardan dünyayı okumasına ve yorumlamasına neden olmuştur. Suni bir alanda vücut bulan bu kavramların, Batı'da olduğu gibi içi doldurulamamıştır. Milliyetçilik de bu tarz Batılı kavramlardan biridir. Avrupa'da birçok ulus-devletin ortaya çıkmasının temelini oluşturan milliyetçilik, Batı'da tezahür ettiği gibi şekil bul(a)mamıştır. Örneğin, 1860 ve 1870'lerde İtalyan ve Alman siyasi birlikleri kurulmuştur. Milliyetçilik rüzgârlarıyla kurulan bu siyasi birlikler son derece “tehlikeli” ve “tehditkâr”dır. İtalya'nın Habeşistan'ı, Almanya'nın da bütün Avrupa'yı egemenlik altına almak isteyerek emperyalist bir çizgide durmaları dünyayı derinden sarsan

savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Oysaki Osmanlı İmparatorluğu'nda bir savunma refleksi olarak milliyetçiliğe başvurulmuştur. Dikkatli bir şekilde bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık gibi üst ideolojilerin çatışmaya teşvikten ziyade birleştirici bir özelliğe sahip olduğu görülecektir.

5.3.4. Küreselleşmenin Milliyetçilik ile İlişkisi

Uluslaşmanın da bir süreç olduğu düşünülürse, özellikle az gelişmiş ülkelerde uluslaşma çabaları devam ederken, dünya gündemine küreselleşme olgusu yerleşmiştir. Küreselleşme, 1990'lı yıllardan itibaren her fırsatta kullanılan moda bir kavram haline gelmiştir. Bazı düşünürlerin emperyalizmin yeni oyunu olarak adlandırdığı küreselleşme, kültürden siyasete, ekonomiden hukuka ve felsefeye hemen hemen her alanda etkisini hissettiren bir süreçtir. Bu süreçte dünya, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bakımdan daha çok bütünleşmekte ve artık uluslararası ilişkiler ile iç işler arasındaki ilişkiler birbirine daha yakın hale gelmektedir.

Küreselleşme sürecinde birçok gelişme ulus devletleri etkilemektedir. İlk olarak, küreselleşme sürecinde küreselleşme ile çelişkili olarak gözüken mikro milliyetçilik akımı ortaya çıkmıştır. Üniter devlet yapısını tehdit eden mikro milliyetçilikte, üst kimliklerden ziyade yerel milliyetçilik ile kültürel alt kimlikler güçlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle uluslaşma sürecinde aşılmaya çalışılan alt kültürlerin ve alt kimliklerin yeniden güçlenmesi ulus devleti tehdit etmektedir. Öte yandan ulus devletlerin içerisinde çeşitli etnik, mezhep ve kültür temeline dayalı azınlık kimliklerin ön plana çıkarılmasına yönelik uluslar arası ölçekte çalışmalar yapılmaktadır. Bu durum, ulusal bağımsızlık anlayışını ve ulusal egemenlik anlayışını doğrudan etkilemektedir.

Dünya küreselleşme denilen bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde bulunmaktadır. Bu süreçte değişimi yakalayıp, ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendiren toplumlar başarılı olmaktadır. Gelişmiş ülkeler devlet örgütlerini değişen dünya koşullarına göre yeniden yapılandırmış ve yapılandırmaktadırlar. Bu bakımdan

ulus devletlerin mevcut dünya koşulları çerçevesinde, devlet aygıtını yeniden organize ederek, ulusal çıkarlarını en iyi düzeyde koruyacak şekilde yapılanması hayati önem taşımaktadır.

Kavram olarak “global” (küresel) sözcüğü 1600’lü yıllarda kullanılsa bile “globalleşme” (globalization, küreselleşme) oldukça yeni bir olgudur. İlk olarak 1960’larda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980’lerde sıkça kullanılmaya başlanmış, 1990’larda ise tartışılan önemli kavramlardan bir tanesi olmuştur. 1990’lü yılların önemi ise Sovyetler Birliği’nin yıkılması ile iki kutuplu bir yapıdan tek kutuplu bir yapıya geçilmesinden kaynaklanmaktadır (Atasoy, 2005: 347-375). Küreselleşmeyi son yıllarda tartışılan önemli bir olgu haline getiren sadece tek kutuplu bir dünya düzenine geçilmesi değildir. Uluslar arası siyasal yapının değişimi ile bilişim ve iletişim alanında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler yenedünya düzeninin bir nedeni olarak gözüke de küreselleşmeyi kapitalizmin bir çıkış noktası olarak ele almak mümkündür.

1990’lı yıllardan itibaren küreselleşmeye artan ilgi, küreselleşmenin bu tarihten sonra sosyal bilimlerin araştırma konusu haline gelmesine neden olmuştur. 19. yüzyılın başlarında Avrupa’da, 20. yüzyılda ise tüm dünyada egemen olan siyasi bir düşünce haline gelen küreselleşme fikri, dünya siyasi haritasının da bu dönemde milliyetçilik olgusu etrafında şekillenmesine neden olmuştur. 20. yüzyılda küreselleşmeye yönelik ilginin artmasında Batı sosyal düşünce tarihinin önemli bir etkisi vardır. Sosyal düşünürler, toplumsal gerçekliği açıklamak ve yorumlamak üzere bir takım teoriler geliştirmişlerdir. 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar daha çok felsefe de ve doğa bilimlerin de temele alınan evrenselci yaklaşım kültürel ve toplumsal olayları açıklamada da kullanılmıştır. Hegel, Comte ve Marks gibi düşünürler toplumun durumunu izah ederken evrenselcilik ve ilerlemecilikten hareket etmişlerdir. Fakat günümüzde ise artık evrensel bir küreselleşme tanımından bahsetmek oldukça zordur.

Küreselleşme olgusu, ülkelerin ekonomik durumu ile kültürel hayatını belirlemektedir. Sadece ülkelerin ekonomik durumu ile kültürel hayatını belirlemekle kalmayan küreselleşme olgusu, milletlerin kaderini de ilgilendirmekte, bu nedenle de milliyetçiliğin doğrudan konusunu teşkil etmektedir.

Globalleşme döneminde egemen kültürün diğer kültürleri aynılaştırmaya çalışması ve onlar üzerinde hegemonya kurma isteği milliyetçi tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla küreselleşme; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda önemli değişimlere neden olmakta, bu değişimlerse en çok kimlik olgusuna yansımakta ve insanların 'kimlik'ten ne anladıkları konusunda belirleyici olmaktadır. Diğer bir ifadeyle küreselleşme, kimlikleri ve kimliklerin önemini daha fazla öne çıkarmaktadır.

Milliyetçilik kültürel bir olgu olarak, Batı Avrupa'da ortaya çıkan 'modern milliyetçilik' ve Batının sömürgeciliği ve yayılmacılığı karşısında tepki hareketi olarak gelişen 'reaksiyoner milliyetçilik' olarak iki tarz da görülür. Batı tarzı milliyetçiliğin, buradaki fikri ve sosyal gelişmelere dayalı olarak modernitenin bir ürünü olarak ortaya çıktığı kabul edilir. Bir taraftan modernleşme, toplumların sosyal ve kültürel hayatında evrensel olduğu varsayılan bir takım standartların meydana gelmesini bir sosyal ilerleme yasası içinde öngörürken; diğer tarafta siyasi ve kültürel farklılığı milletler temelinde kabul etmek zorunda kalmıştır (Chatterjee, 1996: 14). Bu çerçevede toplumların evrimi sonucunda ortaya çıkan milletlerin tanınması doğal olarak milliyetçiliklerin doğmasına da zemin oluşturmuştur. Batı, kendisinin ilerlediğini, medeniyetin merkezi olduğunu ve modernleşmenin bütün dünyaya yayılması gerektiğini öngörerek, bir taraftan gittiği ülkeleri sömürürken modernleştirmeye ve batılılaştırmaya çaba göstermiştir. Bu çabanın sonucunda etki altında kalan ülkelere savunma amaçlı milliyetçilikler ortaya çıkmıştır ki buna doğu tipi milliyetçilik adı da verilebilir (Atasoy, 2005: 312).

Esasen nedensellik ilişkisi bağlamında bu durum tersten de okunabilir. 21. yüzyılda Doğu-Batı karşılaşmasında ötekinin vurgulandığı bir kimlik düşüncesinde öteki "din" ekseninde tanımlanmaya başlanmıştır. Doğu medeniyetine egemen olan üç dinden (Budizm, Hinduizm ve İslam) en kalabalık gruba sahip olan Müslümanlar (İslam), Batı medeniyetine egemen olan Hıristiyanlık dini karşısında konumlandırılmaya başlanmıştır. "Günümüzde, İslam küresel düzeyde bir milliyetçilik anlayışının aracı olma yolundadır. 'Batı karşısında İslam' düşüncesi hem Batı devletlerinde hem de Müslüman devletlerde güncel bir düşünce haline gelmektedir. Ancak, İslam bir inanç sistemi, itikat ya da iman olmanın ötesine geçerek cemaat

anlayışını öne çıkarmakta, bütünleştirici ve mobilize edici bir unsur olarak işlevsellik kazanıp sembolik bir sosyal kimlik aracı olarak karşımıza çıkmaktadır” (Altuntaş, 2005: 183). Batı karşısında tepkisel olarak doğan milliyetçilik, dine dayalı bir korku ortamı oluşturmakta, buna bağlı olarak da Batı da milliyetçilik karşıt tepki oluşturarak artmaktadır.

Modern dünyada farklılıkların ortadan kalkmakta olduğu bir küreselleşme efsanesinin dolaşması milliyetçi çevrelerin tedirginleşmesine yol açmaktadır. Kültürel kimliklerin *modernleşme*, *Batılılaşma* ve *Amerikanlaşma* adına teknolojik imkanların da kullanılmasıyla medya ve iletişim araçlarıyla siliniyor olması, milli kimlikler için bir tehdit oluşturmaktadır. Halbuki kültürel farklılıkları tamamen ortadan kaldırmak ve evrensel kalıpları olduğu gibi buralara dayatmak mümkün değildir (Bayart, 1999: 22). Küreselleşmenin modernleşmeden beri gelenekleşen dönüştürücü ve tektipleştirici yaklaşımı her dönemde tepki çekmiştir. Sanayileşme döneminde en üst düzeye çıkmış olan modernleşme süreci, bu dönemde bile çevre kültürleri beklendiği gibi etkileyememiştir. Kapitalist üretim biçiminin ve sanayi uygarlığının ihraç edilmesi sürecinde farklı kültürel geleneklere sahip her ülke bunları kendi farklılıkları içinde yorumlayarak algılamıştır. Mercedes’in kültürel yaşam öyküsü Almanya’da veya Afrika’da aynı değildir. Yine aynı şekilde Türkiye’nin Atatürk önderliğinde bir taraftan Batılılaşmak için Batı’nın kurumlarını ve değerlerini ülkesine taşıırken, diğer taraftan gücünü Türk milletinden alan bir siyasi yapının yanı sıra Türk kültürünün köklerine inerek geliştirme gayretleri görülür. Bunlar birbirinden tamamen kopuk olarak değil, büyük oranda yan yana ve iç içe sürdürülmüştür.

Avrupa’nın Birinci Dünya Savaşı’na gidişi ve savaş esnasında yaşadığı bölünmeler ve şiddetli çatışmalar, insanlığın bütünleşmeye doğru gittiği ve ortak bir insanlık kültürü (global kültür) oluşturabileceği düşüncesini büyük oranda sarsmıştır. Sorokin’in “çağın krizi” olarak adlandırdığı dönem, Avrupa kültürünün karamsarlığa düştüğü ve kültürel siyasal farklılıkların boyutunun tahmin edilenin çok ötesinde derinlerde olduğu anlaşıldı. Bu dönemden sonra Avrupa merkezli bir entegrasyon projesi uzun süre rafa kaldırılmak zorunda kaldı (Atasoy, 2005: 354). Bölünmüşlük ve çatışma durumu milliyetçiliği radikal bir boyuta götürerek *üstün ırk* fikrinin yaygınlaşmasına ve işgalleri meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Fakat “1990’lı yıllara gelinmesine rağmen insanlığı kapsayıcı ve bütünleştirici iddialardan vazgeçilmediği görüldü. Tekrardan küreselleşme iddialarıyla, geçmişin modernleşmeci enternasyonalizmi ve kozmopolitizmi canlandırılmaya çalışıldı. Fakat bu dönemde de her iki anlayışın yan yana olduğu ve zaman zaman çatıştığı görülmektedir” (Atasoy, 2005: 354).

Küreselleşme olgusunu teorik açıdan incelemeye çalışan birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Fakat bu teorik çalışmalarda en çok üç isme değinilmektedir: Anthony Giddens, Roland Robertson ve Immanuel Wallerstein.

Bu çalışmanın kapsamına girmediği için bu teorik yaklaşımlar detaylı bir şekilde incelenemeyecek fakat birer paragraf ile belirtilmeye çalışılacaktır.

Giddens, küreselleşmeyi; zaman ve mekan boyutuyla ele almakta ve küreselleşmenin dört farklı boyutu olduğunu söylemektedir. Bu boyutlar: dünya kapitalist ekonomisi, ulus-devlet sistemi, dünya asker sistemi ve uluslar arası iş bölümüdür. Giddens, küreselleşmeyi modernitenin bir sonucu olarak görmekte kapitalist modernizmin dayandığı ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmelerin dünya çapında yaygınlaşması olarak tasvir etmektedir. Bu küresel gelişmeler modernitenin dünya çapında yaygınlaşarak küreselleştiğini göstermektedir. Bu nedenden ötürü Giddens, küreselleşme sürecinin “geç modernite” olarak ele alınması gerektiğini ifade etmektedir (Atasoy, 2005). Fakat Giddens, küreselleşmenin birer boyutu olarak gördüğü kavramlar arasındaki ilişkiyi pek açıklayamamakta, az gelişmişlik çemberinin nasıl kırılacağı ya da daha genel olarak küreselleşmenin ekonomik boyutuyla örneğin; az gelişmiş ülkelerin geri kalmalarında iç etmenlerin mi yoksa küresel boyuttaki uluslar arası ilişkilerin mi daha önemli role sahip olduğu noktasındaki sorular hakkında bize bilgi verememektedir.

Robertson’a göre ise küreselleşme; dünyanın bir bütün olarak oluşumu ile ilgili olan somut gelişmelerin bir kavramsallaştırılmasıdır. Bu nedenle de Robertson, küreselleşmenin tarihsel bir bakış açısı içerisinde ele alınması gerektiğini iddia eder. İnsanların gelişiminin belirli bir tarihsel aşamasına bağlı olarak açıklayan Robertson, 15. yüzyıldan başlayarak tarihsel süreç içerisinde beş aşamalı bir model etrafında açıklamaktadır. Bunlar; oluşum aşaması, başlangıç aşaması, kalkış aşaması, hakimiyet

için mücadele aşaması ve belirsizlik aşamasıdır. Her yeni evre bir öncekine göre daha karmaşık ve daha yoğundur. Robertson, Giddens'dan farklı olarak küreselleşmede tarihsel sürecin önemine değinmesi bakımından teorik açıdan önemli bir eksiği kapatmıştır. Fakat teorik yaklaşımının aşırı bir şekilde Avrupa merkezci olması ve küreselleşme içerisinde bireyleri pasifize etmesi ve onları edilgen bir yapıda tutması bakımından eleştirilmekten kurtulamamıştır.

Wallerstein'a göre küreselleşme, kapitalist ekonomik sistemin işleyişine bağlı olarak incelenmelidir. Wallerstein küreselleşmeyi; kapitalist sermayenin yayılmacılığı ve uluslar arası işbölümünün bir yansıması olarak tanımlar. Wallerstein, küreselleşmenin ülkeler arasındaki bir eşitsizliği süreklileştirdiğini ve bu eşitsizliği sürekli olarak yeniden ürettiğini iddia etmektedir. Wallerstein, bu teziyle hem ülkeler arasındaki eşitsiz ekonomik ilişkilerin küreselleşme üzerinde var olan etkilerini vurgulamış hem de modernleşme teorilerinin eleştirisini yapmıştır. Fakat Wallerstein'ın yaklaşımının da bazı zayıf yönleri bulunmaktadır. Örneğin, ekonomiyi temel belirleyici bir faktör olarak ele alması ve indirgemeci bir tavır takınması, bizi, onun aşırı bir ekonomizm yaptığı sonucuna götürmektedir. Diğer bir eksik yönü ise Giddens'in üzerinde fazlaca durduğu ve küreselleşme sürecinde önemli olduğunu iddia ettiği askeri ve siyasal güçlerin rolüne yeteri kadar ağırlık vermemesidir

5.3.4.1. Global Kültür ve Milliyetçilik

Küreselleşme kavramında olduğu gibi, milli kimlik ve milliyetçiliğin olmazsa olmaz unsurlarından biri olan ortak kültür kavramının bir özelliği de küreselleşme ve kültür arasında bir başka çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Wallerstein'a göre kültür, tanımı gereği tikelci bir kavramdır ve modern dünya sistemi içinde en esaslı tikelcilik ise milliyetçiliktir. Çünkü milliyetçilik, en büyük ilgiyi gören, en uzun süre iktidarda olan, en fazla siyasal nüfuza sahip ve en ağır silah donanımıyla desteklenen

bir tikelciliktir.¹² Milliyetçiliğin tikelci bir kavram olması onun global olmadığı anlamına gelmemektedir. Özcan'a göre;

Bugün neyin küresel olduğu ile ilgili bir soru sorulacak olsa, hiç tereddüt etmeden vereceğimiz cevap ulus-devlet sistemi ve milliyetçilikler olacaktır. Yine Anthony Smith'in deyimiyle, günümüzde yeryüzünde, etnik ve milli çatışmaların damgasını vurmadığı, seçilmiş halkı için milli bağımsızlık isteyen hareketlerin doğuşuna tanık olunmadığı hemen hiçbir yer yoktur. Bununla birlikte ulus-devlet sisteminin dünyanın her yerinde yaygınlaşması ve yapı itibarıyla tüm ulus-devletlerin birbirine giderek daha çok benzemesi olgusu ise milliyetçiliğin küreselleşme karşısındaki savunmacı pozisyonunu devasa bir çelişkiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu devasa çelişki küresel güçlerle, yerel kimlikler ve güçler arasındaki gerilimde kendini ifade etme şansı bulmaktadır. Zira küreselleşme yerel kültürler üzerinde hem imkân sağlayıcı, hem de onları sınırlayıcı bir etki yapmaktadır. Tüm bu anlatılanlardan yola çıkıldığında, küreselleşme olgusunun değişik boyutları içinde en karmaşık ve sorunlu olanın kültürel boyut olduğu söylenebilir. Bugünün küresel etkileşimlerinin en temel problemi kültürel homojenleşme ile kültürel heterojenleşme arasındaki gerilimdir. Homojenleşme korkularını ortaya çıkaran küresel unsurlar, ulus-devletler tarafından kapitalizm ya da diğer küresel dış düşmanlar bahane edilerek istismar edilebildiği gibi, aynı zamanda küresel ekonomik aktörlerin ekmeğine de yağ sürmektedir. Dolayısıyla küreselleşme süreci ile birlikte ulus-devletin egemenliği küresel ekonomik aktörler eliyle bir yandan aşındırılırken, diğer yandan da güçlendirilmektedir. Örneğin Giddens'ın belirttiği gibi, dünya ekonomisinin güç merkezleri kapitalist devletlerdir. Firmalar ve ulusaşırı şirketlerin oluşturduğu ekonomik güç, devlet politikaları üzerinde şimdiye değin hiç olmadığı kadar etkili olmaktadır (2004).

Küresel kültürün teknoloji ile üretildiği söylenebilir. Teknolojiyle üretilen ve teknoloji vasıtasıyla yayılan global kültür iletişim teknolojisiyle tüm dünyayı etkisi altına almıştır ve almaktadır. Diğer bir ifadeyle dünyamızı etkisi altına alan dijital teknoloji, insanlara güçlü bir iletişim imkânı sunmuştur. Bu iletişim imkânını iyi bir şekilde değerlendiren kapitalizm, iletişim yoluyla dünya üzerindeki etkisini ve hegemonyasını geliştirmeye çalışmaktadır. Yeni bir kültürün; dayatmacı, zorlayıcı ve değerlerden arındırılmış bir şekilde dikte edilmeye çalışması tektipleştirmeyi ve aynılaştırmayı zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk karşısında, tarihi kökleri, coğrafi alanları ve derinliği bakımından kuvvetli kültürler direnerek bir alternatif oluşturma çabasına girmeye çalışırken, görece daha cılız olan ve milli bir dayanışma içerisinde olmayan kültürler yok olacaktır.

¹² Sevinç Alkan Özcan; Küreselleşme ve Milliyetçilik, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=15&makaleid=3674> (Erişim Tarihi: 10.02.2014).

Teknolojinin yol açtığı iletişim olanaklarının toplumlar arasındaki sınırları kaldırması ve bütün toplumların zorunlu olarak birbirine benzemesi sonucu aralarındaki farklılıkların yok olacağı hipotezi küreselleşmenin en önemli iddialarından biridir. Fakat farklılıkların yok olması, benzeşim yoluyla oluşacak bir kültüre işaret etmemektedir. Bu noktada Batı'nın tüketim kültürü insanlığın ulaştığı varılabilecek son nokta olarak sunulmaktadır. Bu süreç sonunda Batı dışı toplumların milli kültürlerinin yok olması veya bu kültürlerin müzelere kaldırılması söz konusu olabilir. Fakat bütün bu tehditlere rağmen küreselleşmenin, bütün toplumların sosyal hayatına yerleşerek milli kültür kodlarını tamamen silemediğini söylemek mümkündür. Küreselleşme, her ne kadar dünyayı "global bir köy" haline getirme iddiasında olan ve bu iddiayı gerçekleştirmeye çalışan bir süreç olsa da küreselleşmeciliğe karşı ortaya çıkan yerel ve milliyetçi tepkilerin kültürel temelli gelişmesi bu iddianın gerçekleştirmesinin zorluğunu gösterir niteliktedir.

Teknolojinin küreselleşmeyi bu taşıyıcı vasfından başka olumlu işlevleri de vardır. Yeni teknolojinin ve bilgi çağının dünyada ki farklı gruplar ve kültürler arasındaki etkileşimi arttırdığı bir gerçektir. Kültür her ne kadar değişime ve etkileşime açık olsa da derin tarihi köklere sahip olması, onu ani ve toptan değişmeler karşısında korumaktadır.

Anthony D. Smith "Towards a Global Culture" (1990) başlıklı makalesinde 'global kültür' düşüncesinin pratikte imkansızlığını gerekçeleriyle birlikte anlatmaktadır. "19. yüzyılda liberaller modernleşmenin milli kültür ve devletleri bir insanlık bütünlüğü içinde eriteceğini düşünmekte, sosyalistler ise milli devletin önemini yitireceğine ve yazılı kültürün enternasyonal olacağı iddia etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında milletler dünyasına dayalı sistemin iflas etmesi ve milletler-üstü (supranational) ideolojiler çevresinde toplanan devletlerin oluşturduğu süper güçlerin gelişmesi kıtasal devletleri ortaya çıkararak ideolojik olarak insanların bölünmesine ve milli devletin önemini yitirerek daha çabuk asimilasyon sağlanacak evrensel kültür adıyla olumlu alternatifler bulunmaya çalışılmasına neden oldu. Fakat buna rağmen milletlerin kökleri derinlerde olan orijinal kültürleri kendilerini korumayı başardılar" (Smith, 1990: 171). Evrenselci iddialarla yola çıkan komünist ideolojinin 1917 Bolşevik İhtilali'yle birlikte Sovyetler Birliği bünyesinde uygulama alanı bulması,

burada ortak bir komünist kültür yaratma çabası doğurmuştur. Bu çabayla ortak bir Sovyetler Birliği vatandaşı ve ‘Sovyet insanı’ yaratılmaya, komünist ideolojiye inanan ve uyan bu insanların aynı ekseninde ortak bir ‘Sovyet kültürü’ oluşturulmaya çalışılır ve beklenir. Buradaki insanların milli ve etnik bağları olmasına rağmen zaman içinde bunların silineceği ve tek ortak paydada bütünlük ve homojenlik sağlanacağı ümit edilir (Smith, 1990: 173). Sovyetler Birliği’nde ortak bir kültürün oluşturulmaya çalışılması bazı durumlarda “baskıya varan bir ısrar”la uzun yıllar sürmüştür. Sovyetler Birliği’nin egemenliği altındaki farklı gruplar ve milletler birbirleriyle kaynaştırılmaya çalışılsa da ülke içindeki farklı azınlık kimlikleri de ideolojik kimliğe bağlı kılma isteği ve çabası milli çekişmelerin ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Sovyetler Birliği’nin çökmesi sonucunda evrensel komünist kültür yaratma girişiminin başarısız olduğu gerçeği görülse de evrensel bir sistem kurma çabasından vazgeçilmemiştir.

Küresel kültür yaratma girişiminde Amerikan ve Sovyet tecrübelerinin kültürel emperyalizmi olarak yorumlanması yanı sıra, Avrupa Topluluğu projesi de bir ‘küresel kültür’ oluşturma teşebbüsünde olduğu söylenebilir. Bir Avrupa birleşik devletleri vizyonu, politik ve ekonomik olarak bir “üst-millet” şeklinde yeni bir topluluk oluşturmayı öngörmektedir. Yeni bir Avrupa kimliği, kültürü ve vatandaşlığı inşa ederek milli devlet ve kültür alanını gün geçtikçe daraltmaya yönelir (Smith, 1990: 174). Bilişimin hakim olduğu yeni bir süper güçler dünyasında küçük ve orta boyulu devletlere yer yoktur.

Yeni telekomünikasyon bilgisayar ağları diller ve kültürler arasındaki farklılıkları azaltacak boyuttadır. Farklılıkların azaltılması küresel bir kültür yaratma çabasının ürünüdür. Küresel şirketlerin Amerikan menşeli olması, küresel çapta tasarımlar sunan şirketlerin Amerikan ve Avrupa kökenli olması küresel kültür oluşumunda Avrupa ve Amerika’nın öncülük yaptığını göstermektedir. Fakat aktüel olan kültürün baskın çıkarak diğer kültürleri hegemonyası altına alması, ortaya milli olmayan bir kitle kültürünün çıkartacak bu da ‘kültür emperyalizmi’ne neden olacaktır. Sonuç itibarıyla bu emperyalist global kültürün milli kültüre dayanmadığı için hafızadan yoksun olduğunu ve insanlara global bir vatandaşlık kimliği veremeyeceğini söyleyebiliriz. Çünkü kolektif kimlik o sosyal gruba özgüdür ve o grubun karakteristik özelliklerini yansıtır. Bu nedendir ki global kültür kimliksiz bir şekilde olabilir.

Küreselleşme insanların toplum halinde yaşamalarında temel esas olan değerleri tehdit etmekte, dayanışmadan çok rekabet, sosyalleşmeden çok aşırı bireycilik ve yalnızlık, normlardan ölçsüzlük, toplumsal kurumlara bağıllık ve inancın kopması sonucunda toplumsal birliğin dağılması tehlikesini getirmektedir. Sunulan global kültür tamamıyla tüketim esasına göre üretilen, insanlar arasındaki bağları düzenleyici olmayan, bir anlamda Hobbes'un "insan insanın kurdudur" ilkesini haklı çıkaracak şekilde yeni bir 'Leviathan' doğurmaktadır. Yeni Leviathan'ı ironik bir şekilde ele alan Robert Ross (Ross'dan aktaran Şen, 2005: 364), bunu bir devlet olarak değil, yeni küresel kapitalizmin güçlenmesi anlamında kullanmaktadır (Atasoy, 2005: 363-364) Küreselleşme, tekelci ve sömürücü bir dil oluşturmaktadır.

5.3.4.2. Küreselleşme Çağı'nda Yeni Bir Milliyetçilik Algısı

Tek kutuplu ve küresel eğilimli yenedünya düzeni, kısa zamanda kendi antitezlerini oluşturmaya başlamıştır. Küreselleşmeye yönelik en fazla eleştiri Anti-empyralist ve Marksist çevrelerden gelmiştir. Anti-empyralistler ve Marksistler, küreselleşmeyi empyralizmin yeni bir boyutu olarak değerlendirmişlerdir. İkinci tepki "küreselleşmenin dünya egemenliği ve kültürel hegemonya iddialarından rahatsızlık duyan ve küreselleşmenin önderi güçlerden farklı kültürel kodlara sahip çevrelerden gelen milliyetçi tepkilerdir. Fukuyama'nın Soğuk Savaş sonrası liberal demokrasi ve kapitalist sistemin mutlak zaferini ilan etmesine karşın, dünyanın çeşitli yerlerindeki milli, kültürel, etnik ve dini hareketler milliyetçilik akımlarının tekrar canlanmakta olduğuna işaret oluşturmuştur. Etnik hareketler, küreselleşmenin kendi güçlerinin karşısında ciddi engeller oluşturabilecek önemli milli güçlerin zayıflatılması ve toplumların atomize edilmesi bakımından ele alınırken, dini hareketlerin de bir fundamental bir tehlike olması bakımından değerlendirildiği görülmektedir" (Atasoy, 2005: 400-4001).

Yeni milliyetçiliğin ne olduğu konusunda farklı değerlendirmeler yapılmasına rağmen, kabul edilen yönü milli kültür ve kimliklerin hiçbir evrenselci etkisiyle

silinemediği ve fırsatını bulduğunda kendisini açığa çıkaracağı noktasıdır. Isaac Berlin'in tespitiyle, evrenselci enternasyonalist komünizmin Sovyetler Birliği'nde bastırıldığı milli kimliklerin, tıpkı yere bağlı bir ağaç dalının bağlarından kurtulduğunda fırlaması gibi açığa çıktıkları görülmüştür (Atasoy, 2005: 401). Kültürel kimliğin bastırılma tarzı ve bu süreçte yaşananlar, verilen tepkinin şeklini de belirlemektedir. “Sert baskılar çabuk tepki çekmesine rağmen, yumuşak ve farkında olmadan yapılan homojenleştirme ve kimliği yok etme süreci beklenmedik bir yerde ve şekilde sekteye uğrayabilmektedir. Bu isimlerin değiştirilmesi olabileceği gibi, aynı duyguları uyandıran ortak melodilerde veya bir spor alanında elde edilen başarının paylaşılmasında ortaya çıkabilmektedir” (Atasoy, 2005: 401). Bu nedendir ki yerel kültür ve milli kimliklerin bastırılmaya çalışılması girişimi umulmadık bir zamanda tepkisel bir hareket doğurmayı içinde taşımaktadır.

Yeni milliyetçilik algısı milli duyguların açığa çıktığı ve yeni bir milliyetçilik türü olarak adlandırılan spor toplulukları mobilize ederek birleştirmektedir. Özkök'e göre;

Duvarların yıkılışından sonra belki de en önemli sosyal ve ekonomik devrimlerden birine tanık oluyoruz. Bunun adı “Spor Devrimi.” Savaşların, etnik çatışmaların, ideolojilerin paramparça ettiği dünyada yeni bir olay yükseliyor. Dünyanın her yerinde atomize olmuş, parçalanmış toplumlar spor etrafında birleşiyor. Toplumun uç kesimini temsil eden ve marjinal görülen pek çok kesim bu sayede kendilerini bu toplumun bir üyesi olarak gururla ortaya koydu... Türbanlı kızlar üniversite kapılarından sonra ilk defa Milli Takım için sokağa indiler. Siyasilerin, medyanın birleştiremediği, hatta tam aksine kamplaşmasına yol açtığı genç insanlar, sporun yarattığı başarı duygusu etrafında bir araya geldi... Şimdi spor yeni bir toplumsal projeyi ve dönüşümü gerçekleştiriyor. Yeni bir milliyetçilik türü yaratıyor. Bunun adı artık “milliyetçilik” değil, başına “yeni” sıfatı gelmiş bir toplumsal vaka ile karşı karşıyayız. İnsanlar, yeniden toplumlarıyla iftihar etmeyi öğreniyorlar. Bir zamanlar insanları “kahrolsun” çığılığı ve “ötekenden” nefret etrafında birleştiren ideolojilerin yerini, “yaşasın” duygusu etrafında bir araya getiren yeni bir dayanışma zihniyeti doğuyor. Sporun bu “değiştirici”, “dönüştürücü”, “meşrulaştırıcı” ve “moda yaratıcı” gücü (2002: 3) insanlarda belirli bir heyecan duygusu uyandırarak umut verici bir hal alıyor.

Sporun, kimliğini futbol da bulduğu söylenebilir. Çünkü futbol, diğer spor dallarına oranla daha çok insanı ekranları başına kilitlemekte ve daha fazla insan maçları takip etmekte olduğundan milli duyguların daha çok açığa çıktığı bir alan

olmaktadır. Örneğin, 1988 yılında Seul’da Olimpiyatlara Türkiye adına katılan ve Cep Herkülü olarak adını duyuran Naim Süleymanoğlu’nun koparmada 152,5 kg ile silkme de toplamda 342,5 kg kaldırarak 9 Olimpiyat Rekoru ve 6 Dünya Rekoru kırması ve Olimpiyat Şampiyonu olması hatta Atatürk’ten sonra Time Dergisi’ne kapak olan ikinci Türk olması (1988), Türkiye’nin 2002’deki Dünya Kupasındaki elde ettiği dünya üçüncülüğü kadar konuşulmamıştır. Madalyaları ve rekorları ile tarihe geçen ve Uluslararası Halter Basın Komisyonu tarafından dünyanın en iyi sporcusu seçilen Süleymanoğlu’nun bu başarısı Türkiye için uluslar arası arenada bir güven oluşturmuştur, kültürel farklılıklar daha fazla ön plana çıkarılmıştır. Fakat futbolun milli kimliğin evrensel bir göstereni olarak hegemonik-toplumsal pratiklerin bir alanını oluşturması bakımından etkisi daha derin ve daha güçlüdür.

Spor dallarında uluslar arası arenalarda alınan başarılar, sadece bu başarıyı kazananlar tarafından paylaşılıp yaşanmamaktadır. Günümüzde bu başarılar milli bir heyecana, aidiyet duygusunun ortaya çıkmasına ve kazanmışlık hissini verdiği doyuma neden olmaktadır. Bu başarılar, yoğun bir toplumsal duyguya ve belirli bir bilinç artışına sahne olmaktadır. Toplumdaki birçok katman tarafından bu başarılar özümsemekte ve her katman spor dallarındaki başarılarının gururunu yaşamaktadır. Uluslar arası arenada ‘biz de varız’ demenin barışçıl yönü olan bu yol, ülke içindeki farklı gruplar arasındaki ortak paylaşımı da arttırmaktadır.

Küreselleşme gücünü pekiştirecek etkin araçlara sahiptir ve kültür alanında bu araçlar medya ve popüler kültürdür. Medya ve popüler kültür aracılığıyla etki altına alınmaya çalışılan milli kültürlerin, derinliğine ve gücüne bağlı olarak bir direnç oluşturduğu söylenebilir. Atasoy’a göre;

Çeşitli araçlarla sunulan kültür unsurları bir anda küresel bir etki göstermekte ama bu etki sürekli ve kalıcı olamamaktadır. Bir anlık ve dönemlik modalar halinde insanların yiyeceğinden, giyeceğinden, dinleyeceği müziğe kadar birçok alanda belirleyici olma çabaları boşa çıkabilmektedir. Bu tür küreselleşme faaliyetlerinin ardında belli kültürlerin ve siyasal güçlerin olduğu açıktır. İstense bile kültürel etkileşim tek taraflı bir teslimiyet şeklinde sürdürülemez... [B]u egemenlik mücadelesinde sürekli empoze edilen ve yaygınlaştırılmaya çalışılan inanç, güçlü kültürün hedef olduğu ve vazgeçilmez olduğu inancıdır. Bu inanca göre sürekli ilerliyoruz ve bugünkü çağda mutlaka medeni olabilmemiz için müzik, edebiyat, film, mimari ve benzeri sanatların bize sunulan formlarını kabul etmemiz ve uygulamamız gerekir. Hatta kültürün en önemli unsuru olan dil bile egemen kültürün dili olmalıdır. Çünkü onlara göre bu dil dünya

dilidir ve bütün dünya insanların bunu bilmesi ve kullanması küresel toplumun tamamlanabilmesi için gerekli koşuldur. ... Bu sebepten edebi niteliğinden, kullanılan araçlardaki sembolere kadar birçok unsurun üretilen eserlerde yer aldığı gözlenmektedir. Adı konmamış bir milliyetçiliğin bir sanat eserine teknoloji ve ekonomiyi de içine alacak şekilde yerleştirilmesi, küreselleşme karşısında kendiliğinden gelişen bir milliyetçiliğe işaret etmektedir (2005: 408-410).

Batılılaşma sürecinde topluma dayatılan ve eski geleneksel unsurların yok edilmek istenmesi belirli sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır. Bu dayatmalar, her ne kadar belirli bir kesim tarafından benimsense de toplumun tamamı tarafından kabul görmemiştir. Bu duruma en güzel örnek Batı klasik müziğidir. Topluma sunulan Batı klasik müziği toplum tarafından yeterli ilgi görmemiş, onun yerine bu toplumun kendi içinden çıkan hem Batılı görünümü hem de milli bir yanı olan aynı zamanda kendi stilini oluşturarak toplumun birçok kesimi tarafından kabul gören Barış Manço, Erkin Koray gibi isimler büyük ilgi görmüştür. Buradan hareketle geleneksel milli tarzın daha fazla ön planda tutularak yukarı çıkartılmaya çalışıldığını da söylemek mümkündür. Bu durumun belirli bir tarifi olmasa da milliyetçilik olarak lanse edilebilir. Çünkü müzik gibi sanatsal dallar, bir milletin bütün öğelerini ortak duygularda ve estetik zevkte birleştirebilme özelliğine sahiptir.

5.4. Yeni Dünya Düzeninde Kırılgan Bir Boyut: 11 Eylül Saldırıların

Milliyetçilik Perspektifinden İzahı

11 Eylül 2001 Salı günü ABD’de dört yolcu uçağının ikisinin New York’taki Dünya Ticaret Merkezi gökdelenlerine, bir diğersinin Washington D.C.’de Pentagon’a çarpması, dördüncü ve son uçağında Pensilvanya kırsalına düşmesi sonucu 11 Eylül olarak anılan terör saldırıları da gerçekleştirilmiştir. Toplam 2,974 kişinin hayatını kaybettiği bu saldırıda 24 kişi kaybolmuştur. Kaybolanların ise hayatlarını kaybettiği varsayılmaktadır (Süleymanoğlu, 2012: 63-64). Dünya finans sektörünün kalbinin attığı en önemli merkezlerden biri olan New York Manhattan’daki ticaret merkezlerine yapılan bu saldırı, tarihte *yüzyılın eylemi* olarak yerini almıştır.

11 Eylül Saldırıları sonucu bir dizi komplo teorileri de ortaya atılmıştır. Bu teorilerden en fazla taraf toplayan 11 Eylül Saldırıları'nın Amerikan hükümeti ve gizli servisler tarafından Orta Doğu'ya ve Afganistan'a yönelik işgal faaliyetlerini meşrulaştırmak, ülke ve dünya kamuoyunun desteğini almak için düzenlenmiş senaryolar olduğudur. Bu teorinin geçerliliği üzerinde birçok tartışma yapılsa da sonrasında Afganistan ve Irak'ın işgali komplo teorisini ortaya atanları haklı kılmaktadır. Bu saldırıların medya tarafından ise “medeniyetler çatışması” olarak verilmesi, Huntington'un tezinin tekrar gündeme getirilmesine neden olmuştur (Süleymanoğlu, 2012: 64). ABD'nin bu saldırıların sorumlusu olarak Suudi asıllı Usame Bin Ladin'i görmesi ve Afganistan'a müdahale kararı alarak bu harekâtın sadece 'askeri hedeflere' yönelik olduğunu iddia etmesi ABD'nin dünyanın stratejik bölgelerindeki üstünlüğünü kabul ettirmek istediği iddialarını doğrulamıştır. Ayrıca ABD, bu müdahaleyle, saldırı sonucu kaybettiğini düşündüğü itibarını da geri kazanmak istemiştir.

11 Eylül Saldırıları sosyal, siyasal ve ekonomik hayat üzerinde önemli ve kırılmalı etkilere sahip olmakla birlikte küreselleşme tartışmaları bakımından da bir dönüm noktası olmuştur. Soğuk Savaş sonrası inşa edilen yenedünya sisteminde dikkate alınmayan önemli faktörlerin varlığı da algılanmıştır. “Yapılan bütün stratejik hesaplar ve tasarlanan bir toplumsal-siyasal-ekonomik dünyanın inşa edilmesi için yapılan sosyal mühendislik hesaplamaları bir anda boşa çıkmış oldu. Bu büyük bir şaşkınlığa ve tedirginliğe yol açtı. Her ne kadar Fukuyama, dünyanın liberal kapitalizmden başka çaresinin ve hayalinin olamayacağını belirtse de on dokuzuncu yüzyıldaki gibi, yeni kapitalizmin de karşıtları olacak ve insanlara umduklarını veremediği müddetçe tepki görecektir” (Atasoy, 2005: 303). Bu önemli kırılmalı nokta, küreselleşme karşıtlarının “nefret ettiği” ve kapitalizmin sembolü olan Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerini vurma eylemi ile radikal eylemlerin de küreselleştiğini kabul ettirmektedir.

11 Eylül saldırısı küreselleşmenin baş aktörü ABD'ne dünya hegemonyası oluşturma noktasında belli bir meşruiyet kazandırdığı söylenebilir. Dünya da çatışmalı bölgeleri devam etmekte olduğundan, bazı marjinal toplulukların nasıl eylemde bulunacağını ölçüsü yoktur. Soğuk Savaş sonrası Körfez Krizi'nde, Bosna ve Kosova'da başkalarına yapılan saldırılarda dünya barışı için, hür dünya adına müdahale

etme gereğini duyan ABD'nin, kendisine yapılan saldırılarda göstereceği tepkinin ölçüsü veya sınırı tartışma konusudur (Atasoy, 2005: 304). Bu durum, ABD'nin gerek iç gerekse dış güvenlik önemleri adı altında yasal olmayan, anti-demokratik önemler alabileceği ihtimaline neden olmaktadır. Sadece sorun bununla da sınırlı değildir. “Ortadoğu’da, Balkanlarda ve Kafkaslarda meydana gelen ve tüm bölgeyi etkileyen etnik yayılcılığa bağlı çatışmalar, terörizm, din fanatizmi, gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, küresel kirlilik, ırk ayrımı, yabancı düşmanlığı gibi problemler Soğuk Savaş’ın sona erdiği ve yeni dünya düzeninin kurulmaya başladığı günlerde önümüzde durmaktadır. Berlin Duvarı’nın yıkılıp esaret altındaki ülkelerin bağımsızlıklarını bir bir kazandıkları zaman ortaya çıkan barışçı ve ümitli hava çabuk dağılmıştır. 11 Eylül Saldırısı ise işin adeta tuzu biberi olmuştur” (Atasoy, 2005: 305).

Milliyetçilik kavramı ise 11 Eylül Saldırıları sonrası küresel çapta bir değişikliğe uğramıştır. Saldırı sonrasında “terörizmi cezalandırmak” ve “terör eylemlerinin önüne geçmek” için Amerika’nın Afganistan’a girmesi ve “Amerikan halkının güvenliğini sağlamak amacıyla” beş bini aşkın sivili öldürmesi tartışmalara neden olmuştur. Oluşturulan korku politikasının milliyetçi duygulara sarılarak aşılacağı iddiası, bu saldırıların bahane edilerek anti-demokratik yasaların çıkartılmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu saldırılar, Amerika’nın dünya çapında başat güç olarak kalmasını meşru kılacak gerekçeleri gözler önüne sermesi ve küresel siyasetin yeniden şekillendirmesi açısından önemlidir. Çünkü bu saldırılar, yeni tehdit biçimlerinin olabileceğini somutlaştırmıştır.

Sonuç olarak Batı toplumları için yaşanan ama isimlendirilmekten pek hoşlanılmayan, adına katliamların, savaşların yapıldığı bir milliyetçilik çağında yaşanılmaktadır. Bu savaşların temelini emperyalist ve milliyetçi duygular oluşturmakta ve bu savaşlar sonucunda halk tabanında artan bir milliyetçilik söz konusu olmaktadır. Bu durum, 11 Eylül Saldırıları sonrasında daha net olarak gözükmektedir.

5.5. Tek Kutuplu Dünya Düzenine Alternatif Düşman: Üçüncü Dünya

Milliyetçiliği

Üçüncü dünya ülkelerinin sömürgeci-emperyalist ülkeler karşısındaki durumu, Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra tek kutuplu bir “Yeni Dünya Düzeni” düşüncesi çerçevesinde yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Küreselleşmekte olan yenedünya düzeninde egemen dünya gücünün önünde alternatif düşman ve tehditlerden birisi “Üçüncü Dünya Milliyetçiliği” olarak görülmeye başlandı. Önemli tehdit unsurlarından bir diğeri ise fundamentalist dinci terörizm olarak ilan edildi (Füredi, 1998: 9). Üçüncü [D]ünya [M]illiyetçiliği Batının kolonileştirmeciliği ve emperyalizmine karşı uyanan bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Kolonilerdeki topluluklar kendi milli kimliklerini ve çıkarlarını koruyarak eşit haklar elde etmek isteklerini ifade etmeye başladıklarında Batının hoşuna gitmeyecek bir manzara ile belirmektedir. Böylece Batı'nın her yönden egemenliğine dayalı bir sömürge sistemi devreye girmekte ve reddedilme durumu görülmektedir (Atasoy, 2005: 325). Böylelikle Batı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel hakimiyeti sorgulanmakta sömürgeleştirilen ülkelerde Batı'nın tahakkümüne karşı bir takım reaksiyoner tepkiler doğmaktadır.

Batı toplumlarının [E]ndüstri [D]evrimi ile 18. ve 19. yüzyıllardaki yaşadıkları süreçte modern kapitalizm çağına girdikleri kabul edilir. Modern kapitalizm dönemi, aynı zamanda milliyetçilik çağının başladığı, dünya sisteminde milli devletlerin birer modernleşme ürünü olarak ortaya çıktıkları bir dönemdir. Modernliğin en önemli siyasi belirtisi olarak görülen milliyetçilik, bu bakımdan emperyalist-sömürgeci Batı devletlerinin entelektüel olarak inkâr edemeyecekleri bir sosyal olgudur (Füredi, 1998: 15). Fakat Batı için, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı doğan milliyetçilik akımları, modern olmamakla birlikte kabul edilemez bir paradokstur. “Batı kendisi için meşru gördüğü milliyetçiliği kendi dışındaki ülkeler için yanlış görmesi tamamen emperyalist çıkarlarına ters düşmesinden kaynaklanan bir durumdur. Bu durumda [B]atı anti-emperyalizmi milliyetçilikten ayırarak kendisine karşı gelen güçleri karalama yoluna gitti. Bu emperyalist propagandaya göre ‘bunlar gerçek milliyetçi olmayıp halklarını temsil etmekten uzak bir takım kışkırtıcılar, bozguncular, dini fanatikler veya beyazlara olan kinleriyle hareket eden ruh hastaları’

idiler” (Füredi, 1998: 16). “Bozguncu”, “kışkırtıcı”, “radikal” ve “fundamentalist” gibi nitelendirmelerle tasvir edilen Üçüncü Dünya Ülkeleri’nin milliyetçi öncüleri toplumsal düzeni ve evrensel barışı tehdit eden kişiler olarak ilan edilmişlerdir.

Sömürülen ülkelerdeki yeraltı ve yer üstü zenginliklerini kendisine tabii kılan Batı, sadece bu ülkelerin zenginliklerini taşımakla kalmamış aynı zamanda bu zenginliklerin kendisine tabi oluşunu süresiz kılmak ve herhangi bir toplum katmanından kendisine gelebilecek olası eleştirileri ve tepkileri önlemek amacıyla asimile politikaları da uygulamıştır. Sömürülen topraklara sadece diniyle değil, dili ve kültürüyle de girmiştir. Fakat tüm bunlar, küreselleşme sürecinin bir sonucu oluşan tepki hareketlerini engelleyememiştir. Bu tepki hareketlerinden bazıları, “biz de varız” demenin bir yolu olan milliyetçi hareketlere dönüşerek kendi milliyetçi önderlerini yaratmıştır Bu tepkisel milliyetçiliğe dayalı oluşum hareketleri sonucunda bazı milletler sömürge boyunduruğu altından kurtulmayı başarmıştır.

Milliyetçiliğe modern Batı standartlarında veya şartlarında bir anlam biçildiğinde, az gelişmiş [Ü]çüncü [D]ünya [Ü]lkeleri’nde Batı’daki sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler görülmediği için milliyetçiliğinde görülmesi mümkün değildir. Hâlbuki biz biliyoruz ve görüyoruz ki sömürülen bütün ülkelerde olduğu gibi, [S]oğuk [S]avaş tabiriyle [Ü]çüncü [D]ünya [Ü]lkeleri içinde de milliyetçilik hareketleri yükselmiştir... Avrupa ülkelerinin sömürge yaptığı Afrika ve Asya ülkelerinde sömürü koşullarına bağlı olarak yetiştirdikleri aydın ve yöneticiler ile sömürülme bilinci zaman içerisinde buralarda milliyetçilik duygularının harekete geçmesine sebep olmuştur (Oran, 1997: 76-78). Sürekli bir aşağılama ve ‘ötekileştirme’ girişiminin varlığı, sömürülen halkların tikel tarihlerinin yok sayılıp Batı tarihinin evrensel olduğu kabulü bireylerin belirli bir bilince sahip olmasıyla ve bu bilincin artmaya başlamasıyla bu durum karşısında doğal bir tepkiye dönüşmüştür. Kendi farkındalığının farkına varan sömürülen ülkelerdeki halklar kendi dillerinden, dinlerinden ve kültürlerinden kopartıldıklarının ayırımına varmış, öznesi olmadıkları bir kültürün nesnesi haline getirilmelerine refleksif bir biçimde tepki vererek kendi kültürel unsurlarıyla var olmak için mücadele etmişlerdir. Örneğin Afrika milliyetçiliği böyle bir tepkinin etkisiyle gelişmiştir.

Özetle, Üçüncü Dünya Milliyetçiliği'nin yeni biçimlerinin doğmasına zemin hazırlayan olgu 'anti-kolonyalizm'dir. Üçüncü Dünya Milliyetçiliği, hem liberal milliyetçilikten hem de Marksizm'le kaynaştırılmış ulusal-sosyalist görüşlerden farklı, daha çok anti-Batıcı bir özellik kazanmıştır. Anti-Batıcılığa karşı vuku bulan ve düşünsel ifade tarzının önemli aracı haline gelen din -özelde İslam- 1979 İran Devrimi'nden sonra bir 'milliyetçi siyaset' olarak ortaya çıkmıştır. "Geri bırakılmış" ya da diğer bir ifadeyle "az gelişmiş ülkeler"de de ortaya çıkan milliyetçilik geç kalınmış endüstriyellemenin bir ideolojisi olmuştur. Üçüncü Dünya Milliyetçiliği sadece sömürge karşıtlığını ifade etmekle kalmamış, ülkenin modernleşmesi üzerinde de durmuştur.

5.6. Sonuç

Bu bölümde ifade edilmeye çalışılan konular kısaca şu şekilde özetlenebilir: Siyasal, sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimler sonucu milliyetçilik 19. yüzyılda önemli bir gelişim ve değişim grafiği çizmiştir. Küreselleşme ve çokkültürlülük söylemleri ise milliyetçiliğin günümüzde sık sık tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Sanayileşme ve modernleşmenin bir sonucu olarak imparatorlukların yıkılmasıyla 20. yüzyıl bir "milletler yüzyılı" haline gelmiştir. Siyasal yapının ulus-devlet şeklinde evrilmesi ile tarihsel mekân açısından Batı Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik, merkezden çevreye doğru bir gelişim göstermiştir. Avrupa ülkelerinin uluslaşmasını sağlayarak Orta Avrupa ve Balkanlara yayılan milliyetçilik, ekonomik yönden gelişmekte olan Batı'nın sömürgelerini etkilemiştir. Sömürge ülkelerinde Batı'ya bir tepki olarak sömürgecilik sonrasındaki milliyetçiliğin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Böylelikle milliyetçilik, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilik karşıtı mücadelenin önemli bir tutunma aracı olmuştur. Sömürge ülkelerinde ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinin ortak özellikleri ise anti-emperyalist bir tavra sahip olmalarıdır. 1950'li yıllar da ise ekonomik ve siyasal gelişmelerin bir sonucu olan

Soğuk Savaş döneminde kimlik konusunda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönemde sosyal devlet olma isteği ve demokratikleşme çabası vardır.

Orta ve Doğu Avrupa ile Afrika milliyetçiliği Batı Avrupa milliyetçiliğinden farklılık göstermektedir. Batı Avrupa milliyetçiliği sömürgeler elde etmek için Orta Avrupa, Doğu Avrupa ve Afrika milliyetçiliği ise ulusal bağımsızlığı kazanmak için ortaya çıkmıştır. Özellikle Afrika milliyetçiliği, refleksif bir tepkinin ürünüdür.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından Soğuk Savaş'a yön vermiş ideolojilerin önemini yitireceğine dair iddialar ortaya atılmaktadır. Bazı kesimlerce bu ideolojilerden biri olan milliyetçiliğinde sonunun geldiği savunulmaktadır. Oysaki milliyetçilik, klasik milliyetçilik formunu değiştirerek varlığını devam ettirmektedir. Küreselleşmenin ulus-devletin içeriğinde meydana getirdiği değişiklik klasik milliyetçiliğin yerel milliyetçilik hareketleri olarak varlığını sürdürdüğünü bu yüzyılda da önemli politik bir güç olarak kalacağını göstermektedir.

Ulusal sınırların eski 'kutsallığı' yitirmesi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, devletlerin etnik ve kültürel anlamda kendilerine yakın gördükleri ulusal azınlıkları, kendi ulus devletlerini kurma yönünde mobilize etmelerini kolaylaştırmıştır. Bu süreç hemen hemen her ulusal azınlığın bir başka ulus devlet tarafından korunduğu, desteklendiği bir uluslar arası siyasal yapıyı gündeme getirmiştir. Böylelikle globalleşmenin, kendisine yüklenen bütünleştirici işlevinin aksine, paradoksal olarak yerelleşmeyi körükleyerek bir mikro milliyetçilikler çağını ve ulus-devlet anlayışını tehdit eden bir süreci başlattığı söylenebilir (Şen, 2004: 256). Bu durum, akıllara ulus devletlerin resmi ideolojisi haline gelen milliyetçiliğin, kendi doğduğu sistemi kendi eliyle yıkıp yıkamayacağı sorusunu getirmektedir.

Küreselleşme hem kültürleri öğütme gücüne sahiptir hem de yabancılaşma olgusunu hızlandırmaktadır. Yerelleşme-küreselleşme kışkıracının yol açacağı muhtemel tehlikeler milli kültürleri ve milliyetçiliği yeniden değerli kılmaktadır.

Milliyetçilik karşıtı teori ve eleştirilerin yaygınlığının iki önemli tarihsel ve entelektüel arka planı bulunmaktadır: Birincisi, bütün savaş ve çatışmaları, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına bütünüyle damgasını vuran ve tarihin gördüğü en büyük insan kıyımlarına sahne olan dünya savaşlarını milliyetçilikle izah etme çabasının geniş bir

entelektüel taraftar kitlesine sahip olmasıdır. Ancak bu durumda, en azından milli devletler öncesi çağların, yani 19. yüzyıl öncesindeki savaşların ve toplumsal çatışmaların nedenlerini açıklama ihtiyacı doğmaktadır. Mesela, Ortaçağ'da Hıristiyan dünyasının kimi ruhani önderlerinin savaşlara dini gerekçelerle cevaz veren açıklamalarını; milliyetçiliğin olmadığı 12. ve 14. yüzyıllar arası dönemde “vatan için ölme” kavramını niçin ve nasıl icat edildiğini izah etmek gerekecektir (Kantorowicz, 1999: 109-125). Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı'na yol açan İtalyan Faşizmi ile Alman Nasyonal Sosyalizmi milliyetçilik olarak addedildiğinde, “Batı milliyetçiliği”nin bütünüyle “medeni” (civic) olarak tanımlanmasının dramatik bir şekilde çarpıtılması anlamına geleceği açıktır. Aslında nasyonal-sosyalist trajedi milliyetçiliğin değil, ırkçı-emperyalist tezlerle eklemlenen bir milletlerarası kapitalist projenin eseridir. İkinci temel faktör ise, yine Batılı entelektüel çevrelerde Doğu ve Batı milliyetçilik/milli devlet deneyimleri karşısındaki “medeni” ve “barbar” milletler ayrımının, örtülü ya da açık biçimde yer etmiş olmasıdır (Öz, 2002: 751). Yüzyıllar öncesinden başlayarak kendini sürekli yeniden üreten bu gelenek, birçok düşünce adamı ve akademisyenin anlam dünyasını derinden etkilemiştir. John Locke'dan genç Marx'a, ünlü tarihçi Toynbee'den Huntington'a kadar uzanan geniş bir yelpazede Batı merkezli “hiyerarşik dünya tasavvuru”nun izlerine rastlamak mümkündür. Bunu tamamlayan nokta ise, Batı'nın kendini algılama ve tanımlama biçiminin (Batı medeniyetinin üstünlüğüne ve ayrıcalığına olan güçlü inancın), insanlığın bütünü ilgilendiren tartışmalı konularda, özellikle de kendi milletleşme ve modernleşme süreçlerine bakış açılarında sebep olduğu kırılmalıdır (Öz, 2002: 752). Bu iki genel kabulün sonucu olarak, “vatanseverlik” kavramına entelektüel tedavülde ayrıcalıklı bir yer tanınmakta ve milliyetçilikle olan tabii bağları ideolojik zorlamalar ile koparılmaya çalışılmaktadır. Böylece, hem milliyetçiliğe bir tür “lanetlenmiş kavram” olarak hak ettiği itibarsızlık etiketi yapııştırılmış, hem de “kutsanmış bir vatanseverlik” kavramı ile de “entelektüel namus” korunmuş olmaktadır. (Öz, 2002: 752).

Esasen, ulusal toplumların oluş(turul)ması ve egemen ulus-devletlerin kurulmasıyla tarihsel işlevini tamamlamış olduğu için, denebilir ki, günümüzün modern ulus-devletlerinde milliyetçilik bir anakronizmdir... Çünkü bir doktrin olarak varlığı kendisini aracılığıyla tanımlayacağı düşman bir “öteki”nin icat edilmesine bağlı olduğu

için, “türdeş olduğu varsayılan toplumlarda milliyetçilik sadece dış düşmanlar değil aynı zamanda “iç düşmanlar” da yaratmak zorundadır. Bu ise, uluslararası alanda olduğu kadar iç politikada da saldırganlığın olağanlaşması demektir. Bundan başka, günümüzün çok-kültürlü toplumlarında milliyetçilik farklı etnik ve kültürel grupların “iç düşmanlar” olarak tanımlanmasına da yol açmaktadır. Aynı şekilde, ulusal azınlıklar da hakim etnik grubu ana “düşman” olarak gören bir milliyetçilik politikasına sapabilmektedirler. Bu durumların her ikisinin de barışçı bir toplumsal birlikte-varoluşu tahrip edici olduğu açıktır¹³ Günümüzde, milliyetçilik hem içerideki hem de dışarıdaki düşman olarak nitelendirilebilir.

¹³ Mustafa Erdoğan, Milliyetçilik İdeolojisine Dair
http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/res/Mustafa_Erdogan_Milliyetcilik_Ideolojisine_Dair.pdf
(Erişim Tarihi: 20.01.2014).

6. BÖLÜM

ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyıldan itibaren önce Balkanlarda daha sonra ise İmparatorluğun Arap vilayetlerinde ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde yayılan milliyetçilik akımları aşamalı olarak başarıya ulaşmıştır. Bu durumun başarıya ulaşmasında gerek oryantalizmin ve Slavistik çalışmaların, gerek misyonerlik faaliyetlerinin gerekse modernleşme çabasıyla Batı'da eğitim alan öğrencilerin yeni bir aydın dalgası oluşturmasının ve bu aydın grubunun Avrupa'dan ithal ettiği fikri tezahürlerin etkisi vardır.

Bu bölümde Ortadoğu'daki milliyetçiliğin tarihsel arka planı Balkan, Arap ve Türk milliyetçiliğinin dönemsel gelişim seyirleri, sosyal sınıfsal temelleri, örgütlülük düzeyleri, din, laiklik, batılılaşma ve modernleşme karşısındaki tutumları dikkate alınarak karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Bu kriterlere Kürt milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi anlatırken de dikkate alınacaktır.

6.1. Balkanlarda Milliyetçilik

Etnik ve dini çeşitlilik yönünden zengin olan ve ağırlıklı olarak Slav kökenli olan Balkan uluslarını Arnavutlar, Bulgarlar, Makedonlar, Boşnaklar (Bosnalılar), Yunanlılar, Karadağlılar, Hırvatlar ve Sırlar oluşturmaktadır. Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Romanya ve Türkiye de Balkanlar bölgesi içinde değerlendirilse de tüm toprakları bu sınırlar içinde yer almamaktadır. Bulgaristan'ı ikiye ayıran ve doğu-batı yönündeki dağlardan adını alan bu bölgede yaklaşık 49 milyon kişi yaşamaktadır.

Balkanlarda varolan bu dinsel ve etnik çeşitliliğin milliyetçiliğin tezahürlerini ortaya çıkarması kaçınılmaz bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Fakat üzerinde tartışılması gereken bir konu bu tezahürleri ortaya çıkaran şartların neler olduğudur. *Balkan milliyetçiliği hangi sosyal ve politik koşullarda ortaya çıkmıştır? Balkan milliyetçiliğinin oluşmasında modernleşme sürecinin nasıl bir etkisi vardır? Balkan milliyetçiliğinin oluşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi nedir?* Bu başlık altında bu ve benzeri sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

Eski bir tarihe ve uygarlığa sahip olan Balkanlarda, Türklerin egemenliği 14. yüzyıla kadar götürülmektedir. 14. yüzyılda Cinbi (Çimpe) kalesinin alınmasıyla birlikte Rumeli'ye geçen Türkler 1352-1357 yılları arasında Trakya'nın güney kesimini tamamen fethetmişlerdir. İzledikleri *İskân Politikaları*'yla da bu bölgenin Türkleşmesine katkı sağlamışlardır. Bu nedenle de Fransız Devrimi gölgesinde yayılan düşüncelerden etkilenmeden önce 18. yüzyılda Sırların, Bulgarların ve Karadağlıların çıkardığı, vergilerin arttırılmasına dayalı ekonomik temelli birkaç küçük ayaklanma dışında 19. yüzyıla kadar herhangi bir isyan çıkmamıştır. Ekonomik temelli isyanlar dışında farklı bir nedene dayalı ayaklanmaların çıkmamasında Türkleştirme politikası kadar Osmanlı'nın dağılmasına kadar olan süreçte adil yönetime önem verilmesinin etkisi oldukça büyüktür.

Balkan yarımadasını değerli kılan belli başlı özellikler vardır. Örneğin; Asya ile Avrupa'nın birleştiği bir coğrafi bölgede yer alması etkileşim bakımından zenginlik katsa da sürekli olarak mücadelelerin yaşanmasına da neden olmuştur. Bir diğer önemli özelliği ise pek çok farklı dinsel gruba ev sahipliği yapmasında yatmaktadır. Ortodoks, Katolik, Protestan ve İslam ile birlikte bu dinlerin alt kimliklerini barındıran Balkan

bölgesi, pek çok dini ve etnik gruba sahip olduğu renkli bir kültürel yapı da sunar. Bu farklılıklar dil hatta lehçe farklılıklarını da beraberinde getirdiğinden kültürel yapıyı daha da renklendirir. Balkan yarımadası sadece coğrafi, dini, etnik ya da kültürel açıdan farklı özellikler sergilemekle kalmaz. 1800'lü yıllardan 1900'lü yıllara kadar tüm dünyayı etkileyecek savaşların çıkmasına neden olan siyasi akımları da bünyesinde barındırır. Örneğin, Helenizm¹⁴, Pan-Slavizm¹⁵ ve Pan Cermenizm¹⁶ gibi akımlar siyasi atmosferi belirleme de tüm dünyayı etkilemiştir. Önemleri, bu etkileme gücünden kaynaklanmaktadır.

Balkan milliyetçilikleri (Türkler ve Arnavutlar hariç) Balkan milletlerinin kendi içlerinde olduğu kadar dışarıdan da desteklenip geliştirilmişlerdir. Slav kavimlerin ulusçuluğunu; Çekler ve Ruslar besledi, bilimsel kimliğin araştırılmasını ve siyasi destek yönünden... Yunanlıları ise bütün Avrupa bilimsel, mali, siyasi hatta askeri yönden destekledi. Tarihte Batı Avrupalı gönüllülerin ölmeye gittiği savaş Yunan ayaklanması diye bildiğimiz uzun savaşı (Ortaylı, 1999: 2). Balkan milliyetçisinin kim olduğu sorusu da önem teşkil eden bir sorudur. Ortaylı'ya göre Balkan milliyetçisini Osmanlı yaratmıştır. "Kalıplaşmış sınıfların ve sınıf kültürünün olmadığı yerde; köyden çıkma kabiliyetli genç, şehirli esnafın çocuğu, cevval ve hatip bir din adamı (Papaz Mihail, Sofroni Vračanski, Paissi Hilanderski vs.) 18-19. yüzyıllarda doğan milli aydın sınıfların üyeleridir. Balkan halkının Avrupa'daki diasporadan beslenme şansı da var[dır]; Venedik, Viyana, Berlin, Londra, Paris'teki kolonileriyle Yunanistan da bu konuda bir bakıma daha talihlidir. Ama hem Sırpların hem Bulgarların Orta Avrupa'da tüccar kolonileri var[dır]. Bunlar Balkan ülkelerine Alman dili ve Alman kültürü taşımışlar[dır]; dolayısıyla Balkanlar bir yanıyla Fransa ve Anglo-Sakson, bir yanıyla Germen kültürünün serpintilerine açık olmuş" (Ortaylı,1999: 4). Ticari faaliyetlerle etkileşime açık olan Balkan toplumlarının milliyetçiliği, siyasi ve ekonomik temeller üzerine yükselse de sosyal dayanağını aydın sınıftan alır. Bulgar köylülerinin milliyetçiliğin yükselmesine önemli katkıları olduğu iddiası doğrudur fakat

¹⁴ Sanatsal ve felsefi bir akımdır, Yunan ve Pers uygarlığı birleştirilerek bir nevi Doğu-Batı sentezi yapılmak istenmektedir.

¹⁵ Rusya'nın ortaya attığı ve tüm Slav halklarının birleştirilmesini amaç edinen bir akımdır. Bu akım, Balkanlarda isyanların çıkmasında etkili olmuştur.

¹⁶ Almanların başlattığı, tüm Cermen halklarının birleştirilmesini amaç edinen, Balkanları önemli ölçüde etki altına alan bir akımdır.

dönüştürücü ve özgürleştirici etkisi söz konusu değildir. Bu etkiyi din adamları ile ticarete söz sahibi olan entelijensiya yaratacaktır.

Balkan halkları bir yönüyle Batı'nın dışında kalmış, diğer bir yönüyle de Batı'nın etkilerine açık olmuştur. Milli devlet haline geldiklerinde ilk icraatlarının Batı'nın gölgesi altında, onlara benzeme çabasıyla yapmaları diğer bir ifadeyle modernleşme sancılarını yapılan mimari yapılarla örtmeye çalışmaları söz konusudur.

Balkanlarda milliyetçilik tarihsel sorunlar ve kimlik tartışmalarıyla bu bölgeye özgü bir şekle bürünmüştür. Balkan milliyetçiliğine zemin hazırlayan Napolyon Savaşları ve Fransız Devrimi gibi etkenler harici bir diğer önemli etken Avrupa devletlerinin, 19. yüzyılda eski gücünü kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu bölerek yeni sömürge alanları elde etmek istemesidir.

Balkanlarda milliyetçilik, toplumsal ve politik koşulların sonucunda Hellenler (Hristiyan halklar) ve Slavlar arasında oluşmuş, kültürel ve geleneksel yaşam tarzını korumaktan ziyade bölge topraklarını alarak bölgede nüfuz kurma kaygısı taşıyan bir yaklaşımdır.

Helenler ve Ermeniler dışında Balkan Slavlarının ortak yanı milliyetçiliklerinin örgütlü ve silahlı mücadelelere dayanmasıdır. Kabilevi bir yapıya sahip Balkan halklarında etnik bağlar canlıdır. Bu nedenle de Balkanlarda görülen milliyetçilik etnik kimliğe vurgu yapmakta dolayısıyla etnik milliyetçilik olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel kimliğe yapılan bu vurgu, etnik ve kültürel azınlıklara baskı yapılmasına neden olmakta böylelikle otoriter-faşist yapılar ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde ise Balkan milliyetçiliği daha radikal bir boyut kazanmıştır. 1800-2000 yılları arasında kapitalizme geçiş sürecinin uğrattığı istihdam sorunu ile yolsuzluğun git gide artmasının sebep olduğu siyasal ve sosyal değişim milliyetçilik duygularının artmasına neden olmuştur. Milliyetçilikteki bu yükseliş siyasal bir ranta dönüştürülmüş ve siyasal/sosyal tabanda milliyetçiliğe yönelik söylemler üretilmeye başlanmıştır. Kapitalizme geçişin ekonomik açıdan bir dengesizlik ve kaos oluşturması, milliyetçiliğin artmasına neden olan bir diyalektik süreci beraberinde getirmiştir.

6.2. Arap Milliyetçiliği

20. yüzyılda çok tartışılan konuların başında gelen Arap milliyetçiliğinin tam olarak ne zaman ve nerede başladığı sorusu Ortadoğu üzerine çalışan akademisyenlerin hala cevap bulamadığı bir soru olarak kalmaktadır. Bu çalışmada ise şu sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır: *Arap milliyetçiliği modern zamanlarda Arap halkı tarafından mı icat edilmişti yoksa Avrupa'dan yayılan fikirlerle mi keşfedilmişti? Arap milliyetçiliğinin tarihsel arka planındaki olaylar nelerdir? Arap milliyetçiliğinin teorisyenleri kimlerdir ve bu teorisyenler Arap milliyetçiliğine hangi aşamalarda, nasıl bir katkı sağlamıştır?* Bu çalışmada bu sorulara cevap aranarak Arap milliyetçiliğinin ortaya çıktığı tarihi ve siyasi bağlam açıklanılmaya çalışılacaktır ve Ortadoğu'daki milliyetçiliğin tarihsel arka planını Araplar üzerinden ele alınacaktır.

6.2.1. Arap Milliyetçiliğinin Tarihsel Arka Planı

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyıllarda siyasi ve askeri alanlardaki başarısızlıklarına ek olarak 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi akımların parçalayıcı etkisi ilk olarak Balkanlarda etkisini hissettirmiş daha sonra ise Suriye ve Mısır'daki gibi Ortadoğu'daki misyoner eğitim kurumlarının çabasıyla tüm Ortadoğu'ya yayılmıştır.

18. yüzyılda (1798 yılında) Napolyon'un Mısır'ı işgalindeki başarısı, gözlerin ticari açıdan Avrupa'nın dikkatini çeken Ortadoğu topraklarına tekrardan çevrilmesine neden olmuştur. Eski görkemini ve gücünü kaybeden bir İmparatorluğun varlığı, Batılı güçlerin Arap dünyasına doğrudan müdahale sürecini hızlandırıcı bir faktör oluşturmuştur. Esasen bu işgal, Ortadoğu'daki Batı emperyalizmin gelişiminin bir başlangıcıdır fakat Bessam Tibi gibi düşünürler bu işgali Mısır'ın modernleşmesinin

başlangıcı olarak görmektedir. Modernleşme, değişen ve dönüşen dünyanın kaçınılmaz bir sonucu, çoğu zamansa devletlerin varlığını daha uzun süre idame ettirmeleri için bir çıkış yolu olarak gördükleri ve ihtiyaca binaen başvurmaları gereken bir süreçtir. Bu süreç, kestirme yollarla, jakoben bir tarzda dayatılmamalıdır. Çünkü böylesi bir durum sadece devletin ya da halkın belirli bir kısmının yeni hayat tarzına uyumunu sağlayacağından kısmi bir değişim getirecektir ve sadece modernleşmeye ayak uyduran kesim ile uyduramayan ya da modernleştirilen kesimle modernleşme dışında tutulan kesimin arasındaki mesafe açılacaktır. Dolayısıyla her tür dayatmacı düşüncede olduğu gibi sömürgecinin de modernleşme şapkası altında servis edimi ve işgalin daha iyi bir hayat tarzı sunduğu görüşü emperyalist bir düşüncenin tezahürlerinden öteye gidemez. Tabii ki bu durum, işgaller ya da savaşlar sonucu artan etkileşimle yeni düşüncelerin ortaya çıktığı gerçeğini yadsınamıza neden olmaz. Fakat sonrasında, Mısır örneğinde olduğu gibi, pratik göstergeler böylesi bir modernleşmenin mümkün olamayacağını göstermektedir.

Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi sonucu Mısırlı halkın Fransız Devrimi'nin getirdiği kavramlarla tanışması Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir adım oluşturmaktadır. Bir diğer önemli adım ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanında atılmıştır. Mısır'ın işgali üzerine bölgeye gönderilen Mehmet Ali Paşa, başlattığı idari ve eğitim alanındaki reform çalışmalarıyla Mısır'ın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Hem Mehmet Ali Paşa'nın hem de daha sonradan yerine geçen İbrahim Paşa'nın çağdaş eğitim sistemini getirme çabaları sonucu modern okul sistemine geçiş Hıristiyanların okullararak misyonerlik faaliyetlerini daha kolay sürdürmelerine neden olmuştur.

Öncelikle Mehmet Ali Paşa dönemini ve sonrasındaki İbrahim Paşa dönemini Arap milliyetçiliği açısından değerlendirirken vurgulanması gereken en önemli husus bu dönemin Arap milliyetçiliği süreci içerisinde önemli bir dönüm noktası olmasıdır. Her ne kadar Mehmet Ali Paşa ve oğlu Arap milliyetçiliğini temsil eden kişiler olmasa da bu dönemde Batı'ya eğitim amaçlı gönderilen öğrencilerin ulusçuluk, bağımsızlık gibi Batılı devrimci kavramları, ülkelerine dönerken beraberinde getirmeleri Arap ulusçuluğunu destekleyici önemli bir gelişme olmuştur.

Arap milliyetçiliğinin bu dönemde gelişmesine katkı sağlayan isimlerden biri de Rifa'a Rafi el-Tahtavi'dir. "Müslüman Araplar arasında Arap fikri uyanışını hazırlayan ilk isimlerden birisi olan Tahtavi (Kurşun, 1992: 29) özellikle "vatan" ve "vatan sevgisi" gibi kavramları Arap dünyasına ilk getiren kişi olması sebebiyle oldukça önemli bir şahsiyettir. Mısır'da yenilik hareketinin öncülerinden sayılan Tahtavi, aynı zamanda Batı dünyasıyla ilk teması yaşayanlardan birisidir (Tahtavi, 1992: 18). Tahtavi için söylenebilecek en önemli şey, 'ulus' ve 'vatan' kavramlarını Arap dünyasına taşıyan kişi olması itibariyle, ileriki yıllarda karşımıza Arap milliyetçiliği olarak çıkacak olan nosyonun düşünsel temellerini atmaya başlayan şahsiyet oluşudur. Hemen şunu da belirtmek gerekir ki Tahtavi'nin inandığı vatanseverlik Osmanlı'dan ayrılma şeklinde bir ayrılıkçı fikir içermiyordu. Tahtavi bunun aksine Osmanlı'nın İslam'ın birliği yolunda önemli bir işleve sahip olduğuna inanıyordu (Ortaylı, 1985: 1033). Batılı fikirlerin Arap dünyasında yayılmasında etkili olan Tahtavi'nin milliyetçilik görüşü din ekseninde şekillenmektedir. Tahtavi'nin dine dayalı ve dini kapsayıcı bir milliyetçilik anlayışı vardır.

İslam Modernizmi, içinde barındırdığı yöntembilim ve İslam'ı yorumlama tarzıyla uzun vadede Arap milliyetçiliğinin düşünsel temellerinin oluşumuna katkıda bulunmuştur (Tunaya, 2003: 229). Geçmişe yapılan atıflarda sürekli olarak ataların Arap kimliğine vurgular yapılmış ve onların yaşadığı İslam'ın gerçek İslam olduğu konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Buradan hareketle kimlik olarak "Araplık" veya "Arap olmak" birer kavram olarak tekrar gündeme gelmiştir. Hem İslam'ın ilk dönemlerine dönme talebiyle Arap medeniyetinin yüceltilişi İslam'ın müdafaası kapsamında kullanılmış (Türköne, 1994: 54) hem de artan Batılı saldırılara karşı İslam dünyasının birlik halinde karşı durması fikrinin yayılmaya çalışılmasıyla, Nikkie Keddie'nin de belirttiği gibi, bir tür "ön milliyetçilik" (proto-nationalism) yapılmıştır (Keddie'den aktaran Landau, 2001: 31). Söz konusu Batılı saldırılara karşı İslam'ı savunma, Tahtavi'nin daha önceleri üzerinde durduğu "vatan sevgisi" ile birleştiğinde, ileriki dönemlerde Arap milliyetçiliğinin düşünsel altyapısını teorik açıdan zenginleştiren önemli argümanlardan birisi haline gelmiştir. Gerçek İslam'ı anlamada, ilk kaynaklara dönülmesinin kullanılması gereken yöntem olarak Modernistler tarafından sunulması, kısa vadede Araplığın bir kimlik olarak yeniden tartışılmaya

başlanmasını, ileriki dönemlerde ise adım adım Arap milliyetçiliğinin doğuşunu beraberinde getirmiştir (Dawn, 1998: 9). İslami uyanışın iki şekli vardır. Bunlar biri; İslami modernizm iken diğeri Vahhabî Hareketidir. Vahhabîlik ise dini bir akımdır. Muhammed İbn Abdülvahhab'ın (1703-1791) yaşamı ve öğretilerinden hareketle oluşturulan ve İslam'a dönüşü amaç haline getiren Vahhabîlik, Arap yarımadasında gelişen milliyetçiliğe önemli bir referans olmuştur. Vahhabîlik sonrası fiili anlamda Arap milliyetçiliği doğmaya başlamıştır.

Dinin, milliyetçilik ile bağdaşamayacağını iddia edenler olmasının yanı sıra, XIX yüzyılda Arap milliyetçiliği için din, milli duyguları geliştirmek ve milli benliği güçlendirmek için önemli bir güç kaynağıdır. Fakat bu tarihten sonra, “dil birliği”, “tarih birliği”, “laiklik” gibi Batılı siyasi ve sosyal kuruluşlar, milliyetçiliğin gelişmesine etki ederek “din”i en büyük güç kaynağı olmaktan çıkarmışlardır.

Dinin –İslam'ın- milliyetçilik ile bağdaşamayacağını iddia edenlerin ortak görüşü, milliyetçiliğin, ırk, dil ve vatan gibi öğelere ağırlık vermesi ve bu öğelerin İslam dini içerisinde yer almamasıdır. Bu görüşü savunanlar, örneğin, İslam'da ırka dayalı bir üstünlüğün olmadığını, eşitlik ilkesinin var olduğunu, bu nedenle de milliyetçilikle ilişkilendirilemeyeceğini iddia ederler.

Arap milliyetçiliği Arapların yaşadığı her bölgede aynı mahiyet ve tarzda gelişmemiştir. Suriye ve Mezopotamya'daki Araplar arasından yaygınlaşan Arap milliyetçilik akımları ile Arabistan'daki akımlar arasında oluşum açısından farklar gözlenmektedir. Mesela, Suriye'de Şam, Beyrut, Kudüs ve Hayfa gibi şehirlerde bir Arap Rönesans'ı olarak adlandırılabilir gelişmeler yaşanır ve XIX. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımlarının ortak özellikleri etkisinde bir Arap milliyetçiliği oluşurken, Arabistan'da, Vahhabi ayaklanması örneğinde olduğu gibi, farklı dini yaklaşımlarla veya merkez otoriteye isyan şeklinde kabileci bir milliyetçilik anlayışı gelişmiştir (Kohn'dan aktaran Soy, 2004: 177). Mısır'da ise büyük ölçüde Avrupa'nın Müslümanlar aleyhine ilerleyişine bir tepki ve İngilizlerin Mısır'daki uygulamalarına reaksiyon şeklinde gelişerek, İslam modernizmi ve Mısır milliyetçiliği olarak kendisini belli etmiştir (Lapidus, 1989: 620). Buradan hareketle Arap milliyetçiliğinin tüm Arap coğrafyasını kapsayan bir tek versiyonundan söz edilemez.

6.2.2. Arap Milliyetçiliği ve Milliyetçi Yükselişin Temelleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen yeniden kurgulama sürecinin Osmanlı Arap vilayetlerini ayrıştırıcı bir etkisi olmuştur. Bu kurgulama sürecinin yol açtığı sosyal ve siyasal yıkımlar bu bölgedeki kimlik siyasetini de etkileyerek Arap kimliğinin inşa edilmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki misyoner faaliyetlerin Arap milliyetçiliği üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Milli bilincin uyanışında önemi yadsınamayacak bu süreçle birlikte 19. yüzyılda oluşan yeni okuryazar kitlenin ortaya çıkışı ve Avrupa'ya entegre olmaları yerel dinamikleri harekete geçirecek önemli bir fitili ateşlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden bu süreç sonrasında Avrupa devletleri tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nda Arapça konuşulan vilayetlerin sömürü gizine dayalı bölünme girişimi Araplar tarafından isyanlar çıkarılarak engellenmek istense de bu isyanlar bölgesel bir harekete dönüşmemekle birlikte pek etkili de olamamışlardır.

Arap milliyetçiliği ilk aşamada edebi bir yenilenme hareketi olarak başlamıştır. Sadece edebiyatçılar ve dilbilimciler tarafından edebi metinlerde oluşturulmaya çalışılmıştır. Siyasi teorilere dayanmayan bu süreçte milliyetçilik, Arap ulusunun kültürel varlığını vurgulamış ve tanıtmıştır.

Arap milliyetçiliğinin, edebi kaynaklardan siyasi alana geçişi 1875 yılında Suriye Protestan Koleji Öğrencileri tarafından kurulan gizli bir siyasi cemiyet aracılığıyla olmuştur. Beyrut'ta kurulan *Gizli Cemiyet* adı altında örgütlenenler, ilk etap da Hıristiyanlardan oluşmaktaydı fakat daha sonra Müslümanları da kabul ederek geniş bir kitleye hitap ettiler. Bu cemiyetin amacı bağımsız ve laik bir Arap devleti kurmaktı. “Araplığa” ve “milliyetçiliğe” vurgu yapan bu cemiyet partileşmiş, “Arap milliyetçiliğini” siyasi bir ideoloji olarak referans alan ve İslam ülkelerinde kurulan ilk siyasi parti olmuştur.

Siyasi Arap milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir diğer görüntüsü “1908 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti (The Ottoman

Arab Brotherhood)'dir. Bu cemiyet 1909 yılında lağv edilmiş ve hareket İstanbul'da kurulan Arap Kulübü'ne devredilmiştir" (Dawn, 1998: 166).

Birkaç örgütlenme dışında 20. yy.'ın başlarında Arapların çoğu Osmanlı birliğinden yana bir duruş sergilemiştir. Meşrutiyetin geri getirilmesinin olumlu bir etki oluşturacağı kanaati, Arapların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemesine neden olmuştur. "1908 Jön Türk ihtilaline müteakiben aynı yılın Ekim ayında (*Jam'iyat al-İkha al-Amlial-Utman* Arap- Osmanlı Cemiyeti) kurul[muştur]. Bu cemiyetin temel prensibi şu idi: Her ne kadar Araplar Osmanlı İmparatorluğu içinde hayatlarını devam ettiriyor olsalar da bir millet olarak kendi haklarına kendi yöntemlerine ve kendi eğitim sistemlerine sahip olmalılar. Ayrıca Arapların yaşadığı bölgelerdeki okullarda Türkçe ile Arapça'ya da eşit imkan verilmesini talep ediyorlar (Antonius'dan aktaran Tibi, 1998: 146).

İttihat ve Terakki'nin değişen siyasi çizgisine paralel olarak artan baskı ortamı başta *Arap-Osmanlı Kardeşliği Cemiyeti* olmak üzere Arap entelektüellerinin bir araya getiren tüm cemiyetlerin kapanmasına neden olmuştur. Osmanlı içerisinde özerklik isteyen Arapların bastırılması ve sürdürülen Türkleştirme politikaları ise Arap milliyetçiliğini sessiz bir evreye sokmuştur. Fakat Arap milliyetçileri, faaliyetlerini tamamen bitirmemişler, sadece gizli ve yavaş bir şekilde sürdürmeyi tercih etmişlerdir.

1948 yılı ise Arap milliyetçiliği için bir dönüm noktası olmuştur. Filistin'de İngiliz manda rejiminin sona ermesinin ardından kurulan İsrail Devleti'nin uluslar arası platformda tanınmasının akabinde Arap Birliği'nin (Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak) İsrail'e açtığı savaşta yenilmesi Arap milliyetçiliğinin daha tepkisel bir sürece girmesine neden olmuştur. Coşkulu bir şekilde canlanan Arap milliyetçiliği bu tarihten sonra daha kitlesel bir hal almış ve ideolojik özellikler göstermeye başlamıştır.

1948 Arap-İsrail Savaşı ile Muhammed Naguib ve Cemal Abdül Nasır öncülüğünde 1952'de başlayan Mısır Devrimi, Arap milliyetçiliğine giden önemli bir yoldur. Çünkü 1948 Savaşı'nın kaybı ile Arap milliyetçiliği Batı'ya karşı bir tepki geliştirmiştir. Mısır Devrimi ise sadece Kral Faruk'u devrilmeye yönelik bir girişim değildir. Daha politik amaçları olan bu devrim, Arap milliyetçiliğine sadık kalmakta ve anti-empyralist bir tutum geliştirerek ulusal çıkarları gözetmektedir.

1950'li yıllar radikal Arap milliyetçiliğinin zirveye tırmandığı bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. 1945 sonrası oluşturulmaya çalışılan yenedünya düzeninin Ortadoğu topraklarına Soğuk Savaş politikalarını sokmaya çalışması Ortadoğu'nun yeni sömürgeciliğin hedeflerinden biri olduğunu gözler önüne sermiştir. 1952'de Mısır'da iktidara gelen Cemal Abdül Nasır'ın Batı ittifakları karşısında kesin bir duruş sergilemesi ve etkin, dengeli bir dış politika benimsemesi radikal Arap milliyetçiliğini yeni bir form kazanmasını sağlamıştır.

1 Şubat 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin *Birleşik Arap Cumhuriyeti* adı altında birleşmesine öncülük eden Nasır, aynı zamanda *Arap Sosyalist Birliği*'ni de kuran isimdir. Böylesi organik bir birliğin kurulmasının kimse tarafından beklenmediği böyle bir dönemde, filli olarak kurulan bu birlik Arap milliyetçilerine yeni bir beklenti kapısını aralamıştır. Bu kapı, Arap milliyetçilerinin Arap ülkelerinin birleşeceğine dair umuda açılan kapıydı. Fakat bu beklenti, günümüzde dahi uygulamaya konulamamıştır.

Manda döneminde ortaya çıkan ve manda sonrasında devletin hükümeti haline gelen devlet aygıtı adı Arap olan ve Arap milletinin –evrensel bir Arap milletinin- parçası olduğunu iddia eden bir teritoryal devleti yaratmak için (ama bunu kabul etmeksizin) gücünü kullandı. Belirli bir teritoryal devlete bağlılık ve İslami yönelimli Arap-İslami seslenişi olan, fakat bunu gerçekleştirmek için Mısır devletine dayanan Abdül Nasır'ın Arap siyaseti bir Mısır İmparatorluğu yaratabilirdi. Toprağa tarihsel bağlılıktan ve manda sonrası devlet yapısından çıkan bölgesel milliyetçilik, Arap milliyetçiliğinin diğer biçimleriyle, özellikle Suriye ve Irak'ta laik milliyetçilikle açığa çıktı (Karpas, 2011: 195). Baas Partisi bu durumu kendi siyasi felsefesi haline getirdi. Karpas'a göre; “Baasçı millet kavramı daha etnik, bölgesel ve laik ve çok daha az İslami'dir. Baasçı düşüncede İslam, Arap milliyetçiliğinin tamamlayıcı bir parçasıdır; aynı şey, 1950'den sonra Türk milliyetçiliği için de doğrudur” (Karpas, 2011: 196). Günümüzde Arap milliyetçiliği devlet tarafından yerel-bölgesel milliyetçilik olarak desteklenmektedir. Sadece Suudi Arabistan'da laik bir devlet anlayışı yoktur; devlet ile din görünürde birbirinden ayrılmamıştır. Bu dönemde milliyetçiliğin dini dışlayıcı bir tutumu olmamakla beraber milliyetçilik yeni bir din olarak da ilan edilmemektedir.

Nasır, İngiliz himayesine son vermeyi amaçlayan *Hür Subaylar Örgütü*'nün kurucuları arasında yer almaktadır ve Süveyş Kanalı'nı millileştirerek devrimci hareketleri desteklemiştir. Arap dünyasının en önemli problemini İsrail'in varlığı olarak saptayan Nasır, 5-10 Haziran 1970'de İsrail ile yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine Arap dünyasındaki anlaşmazlıkları çözmeye yönelmiştir. Ürdün ile Filistin arasındaki çatışmaya 27 Eylül 1970'de son veren Nasır'ın İsrail savaşı sonrasında izlediği siyaset radikal çizgilerden uzaktır.

Yemen'deki iç savaş 1962'de başladı ve ancak İsrail'in Temmuz 1967'de Mısır'a saldırısıyla sona erdi. Bu beş yıl boyunca Suudiler bölgedeki muhafazakar güçleri seferber ettiler. "İslami köktencilik" olarak bilinen şeyin yükselişini ortaya çıkararak, İslam'ı milliyetçiliğin panzehiri olarak kullandılar. Mısır'ın Temmuz 1967'deki yenilgisiyle birlikte, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi Batı-yanlısı rejimler kendi iktidarlarını ilan ederken, Nasır'ın bölgedeki etkisi keskin biçimde düştü. Suriye ve Irak'taki rejimler, ulusal özerklik mücadelesinde kararlı Baasçı subay ve politikacıların daha azimli ellerine geçti. Muammer Kaddafi 1969'da Libya'da iktidarı ele geçirdi ve ABD'ye muazzam Wheelus havaüssünü terk ettirmek ve bağımsız bir petrol politikası kabul etmek yoluyla derhal Batı'ya meydan okudu. En önemlisi, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, halkının kendi kaderini tayin hakkı için savaşmaya karar vermiş özerk bir hareket olarak ortaya çıkışı Arap dünyasını canlandırdı. Ancak Nasırcılığın yenilgisi aynı zamanda milliyetçilik ve milliyetçiler açısından da bir yenilgiydi.¹⁷ 1980'lerin başı, bu İslami hareketlerin en yüksek noktasıydı ve kabarış, İran'daki sözde İslam devriminin zayıflamasının ardından geri çekilmeye başladı. Bu demek değil ki, İslamcı üslup Batı karşıtı direnişin diskurundan kayboldu. Tersine, milliyetçilik kendinde ısrar ettikçe, taraftarları İslamcı tarz ve sembolleri onun içine entegre etti. Suriye İslamcılarıyla en sert biçimde çatışmış sıkı (kani) bir laik olan Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad, bir örnektir. Irak'taki Saddam Hüseyin de öyle. Her iki adam da, laik bir ideolojiye bağlılıklarına rağmen, meşruiyetlerini ve popüleritelerini korumak için İslamcı üslup ve semboller kullandılar¹⁸

Nasırcılıkla birlikte milliyetçiliğinde önemini kaybetmesi, 1980'li yıllardan itibaren İslami motiflerin, siyasi liderler tarafından, otoritelerini güçlendirici bir araç olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır.

¹⁷ Ahmed, Feroz. (1991). Arap Milliyetçiliği, Radikalizm ve Yeni Sömürgeciliğin Hayaleti. <http://www.sendika.org/2009/09/arap-milliyetciligi-radikalizm-ve-yeni-somurgeciligin-hayaleti-feroz-ahmed/>

(Erişim Tarihi: 26.03.2014).

¹⁸ Ahmed, Feroz, a.g.e.

6.2.3. Arap Milliyetçiliğinin Teorisyenleri

Arap milliyetçiliği üzerine teorik çalışmalarda bulunan düşünürler bu çalışmaları Arap milliyetçiliğinin yayılışından sonraki dönemlerde yapmışlardır. Bunun temel nedeni, Arap milliyetçiliğinin Arap halkı tarafından icat edilmemesidir. Diğer bir ifadeyle milliyetçiliğin Arap coğrafyasına dışarıdan gelen bir düşünce olarak girmesidir. Bu düşünürler, Arap milliyetçiliğini kavramsal boyutlarını tartışmışlar ve Arap milliyetçiliğinin tarihi ve sosyal olgularla ilişkisini kurmada önemli katkılar sunmuşlardır.

Arap milliyetçiliğinin savunan teorisyenlerin ortak noktası; bölgesel bir milliyetçilikten hareket etmeleridir. Tüm Arap halkını tek bir çatı altında toplamanın zorluğunu bilen bu düşünürler, varolan, alınmış daha doğru bir ifadeyle onlara bırakılmış coğrafi bölgeyi kaybetmemeye ve bu sınırları korumaya yönelik bir siyaseti benimsemişlerdir. Bu siyaset, saldırgan ve yayılcı bir milliyetçilik anlayışını beraberinde getirmemekte aksine savunmacı bir milliyetçiliği zorunlu kılmaktadır.

6.2.3.1. George Antonius (1891-1942)

Antonius Arap milliyetçiliğinin kökenlerini iki temel unsura dayandırmaktadır: bunlardan birincisi Mısır'da Mehmet Ali Paşa (1805-1848) döneminde yapılan reformlardır. Diğerisi ise İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonerlerin bölgedeki çalışmalarının etkisidir. Misyonerlerin etkisinde çoğunlukla Hıristiyan Araplardan oluşan liberal Beyrut edebi ve ilmi derneklerinin –uzun ve baskıcı Türk yönetimine karşı faaliyetlerini- çok önemseyen Antonius, özellikle *Suriye Protestan Koleji* olarak bilinen ama daha sonra *Beyrut Amerikan Üniversitesi*'ne dönüşen Arap milliyetçiliğindeki merkezi role işaret eder (Kireççi, 2012: 96). Mehmet Ali Paşa döneminde yapılan reformlar, Arap ulusçuluğunu destekleyen unsurlar olsa da bazı düşünürler bu dönemi Arap milliyetçiliğinin gelişim dönemi olarak kabul etmez. George Antonius bu düşünürlerden biridir. Antonius, Arap milliyetçiliğinin kökenlerini

Mehmet Ali Paşa dönemine dayandırsa da Mehmet Ali Paşa'nın Arap milliyetçiliğini temsil ettiği iddialarını kabul etmez.

6.2.3.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi: Sâfî el-Husrî (1881-1968)'nin Arap Milliyetçiliğindeki Rolü

Hristiyan Arapların savunageldiği edebi milliyetçilik yüzyılın sonunda siyasileşti. Hareketin ilk iki aşamasındaki ideolojik muhtevası şu şekildedir: 19. yüzyılın ikinci yarısında edebi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar liberal-siyasi. İlk başta, milliyetçiler klasik Arap edebiyatına gönderme yaparak Arap halkının Türklerden farklı bir varlığı olduğuna işaret etmeyi denediler. Daha sonra Arap ulusu için Osmanlı İmparatorluğu içerisinde eşitlik ve kültürel özerklik hakları talep edilmeye başlandı (Sharabi'den aktaran Tibi, 1998: 158). Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar iki durum da Batı burjuvazini model olarak almaktaydı. Fakat savaş sonrası Batı'nın Ortadoğu'da birçok ülkeyi sömürgeleştirilmesi, Batı'yı model olmaktan çıkardı ve onun yerine özgürleşmeye karşı mücadele edilmesi gereken bir düşman olarak algılanmasına neden oldu. "Suriyeli ve Lübnanlı Batılı eğitim görmüş entelektüellerin geliştirdiği sömürge öncesi Arap milliyetçiliği, liberal özgürlükleri ve Batılı anlamda burjuva demokrasisini seküler bir Arap devletinde uygulama arayışları içerisinde bulunurken, sömürge yönetimi altında savunmacı, reaksiyoner, popülist ve çoğunlukla saldırgan bir ideoloji haline geldi" (Sharabi'den aktaran Tibi, 1998: 158). Arap milliyetçiliğinin bu şekli savaş döneminde ve II. Dünya Savaşı sonrasında Sati el Husrî'nin ve Michel Eflak'ın etkili yazılılarında formüle edildi. Her iki teorisyen de tüm Arap siyasi düşünce akışını 1960'ların başına kadar önemli bir şekilde etkilediler (Tibi, 1998: 158). Aynı zamanda Husrî, popülist Alman hayranı Arap milliyetçi geleneğini başlatan kişiydi.

Suriyeli bir ailenin çocuğu olarak Yemen'de dünyaya gelen ve "Arap milliyetçiliğinin entelektüel peygamberi" olarak tasvir edilen Husrî, uzun yıllar İstanbul'da yaşamış, Balkan vilayetlerinde önemli mevkilerde görev yapmış ve Birinci

Dünya Savaşı sırasında Suriye'ye eğitim nazırı olarak gönderilmiştir. Suriye'deki gençlere Arap milliyetçisi bir kimlik aşlamaya çalışan Husrî, milli bilincin oluşturulmasında milli bir eğitim sistemi yaratmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Husrî, bazı kavramları kullanırken diğer milliyetçi düşünürlerin aksine farklı şekillerde kullanmıştır. Örneğin; Husrî Arap ulusundan bahsederken diğer düşünürlerin kastettiği Asya'nın Arap olan kısmını ifade etmemekte Arapça konuşan tüm insanları kastetmektedir. Böyle geniş kapsamlı bir tanımlama dil üzerine inşa ettiği milliyetçi yaklaşımı da açıklamaktadır.

Avrupa romantiklerinden etkilenen Sâtî el-Husrî'nin çalışmaları ve fikirleri Birinci Dünya Savaşı sonrası'nda yeni nesil arasında –özellikle askeri öğrenciler içinde- etkili olmuştur. “El-Husrî özellikle ortak dil, ortak tarih ve din üzerine vurgu yaparak bunların eninde sonunda Arapları birleştirerek muhtemel bir ortak devletin yapıtaşları olacağını savunuyordu. Sâtî el-Husrî Araplar arasındaki diğer inanç gruplarını dışlamadan bir teori geliştirmeye çalışıyordu. Sözü ettiği ortak kültürel yapı, tarih ve dil ona göre Hıristiyan ve Yahudi Araplar tarafından da paylaşılıyordu (Kireççi, 2012: 97). Bundan dolayı Arapları bir arada tutacak bazı ortak paylaşımlara ihtiyaç vardı. Husrî'ye göre “hangi dine mensup olursa olsun Arapların ortak bir tarih ve dile sahip olmaları onları bir arada tutmaya yetecek referanslardı. Araplar milli uyanışlarını tamamlayınca birlikte devlet kurabileceklerdi. Yapılması gereken şey o zaman gelinceye kadar bu ideali canlı tutmak için çalışmaktı” (Kireççi, 2012: 97). Dili, bireyi insanlığa bağlayan tinsel bir bağ olarak gören Husrî, dilini koruyan toplulukların bölünseler bile daha sonradan tekrardan birleşeceğini iddia eder. Bu tezini Almanları ve İtalyanları örnek vererek destekler. Çünkü ona göre bu iki devlet, dillerini koruyarak bölünmemiş, birleşmiş devletlere dönüşmüşlerdir. Husrî, millet olmanın tek şartını dili korumak ve canlı tutmak olarak görmez. Ona göre millet olmada dilin yanı sıra tarihte hayati bir unsurdur.

Husrî, kültürel bir milliyetçilikten söz etmektedir. Din faktörü üzerimde dursa da onun milliyetçiliği laik ve kültürel bir milliyetçiliktir. Husrî, dinlerin tanımları gereği milliyetçiliğe karşı olduğunu ve din çatısı altında kurulan bir beraberliğin laik kültürel

milliyetçilik karşısında duramayacağını savunması bakımından diğer modernist İslamcı düşünürler başta olmak üzere birçok çağdaş düşünürden ayrılır.

Husrî, milliyetçi bağları dinsel bağlılıklardan önce geldiğini savunmakta, milli kimliğin önceden belirlendiğini ve özgür irade sonucu oluşmadığını dile getirmektedir. Bu ve buna benzer görüşleriyle Husrî, etno-sembolist kanatta yer almaktadır. Aynı zamanda Husrî, Arap milliyetçiliğinin önemli bir propagandacısıdır ve eğitimi, milliyetçi duyguları yaymak ve güçlendirmek için bir araç olarak görmektedir. Husrî bu düşüncelerinden dolayı Arap milletinin inşasında önemli bir yapı taşıdır.

Bu noktaya kadar anlatılan Arap milliyetçiliğinin tarihsel arkaplanı şu şekilde özetlenebilir: 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve siyasi alanda zayıflaması Ortadoğu topraklarını korunmasız kılmış ve Avrupalı devletler elde ettikleri imtiyazlarla Ortadoğu topraklarına sızma girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik fikri ilk etapta Balkanlar üzerinde hissedilse de daha sonra Ortadoğu topraklarına nüfus etmeye başlamıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin bu durumda önemli bir etkisi vardır.

Napolyon Savaşı sonrası Mısır valisi olarak Mısır'a atanan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın eğitim alanında yaptığı reformlar (örneğin; Avrupa'ya öğrenci göndermesi, yabancı öğretmenlerin eğitim verdiği okullar açması, Batılı kitapları tercüme ettirmesi, vb.) ve özellikle Suriye ve Mısır gibi ülkelerde hem Batılı eğitim hem de yerel eğitim verilen okulların açılması Arap milliyetçiliğinin Hıristiyan Araplar tarafından gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Sömürgeleştirmeye karşı 1882 yılında Arabi Paşa önderliğinde *Mısır Mısırlılarından* sloganıyla çıkarılan isyan İngilizler tarafından işgal için bir bahane olarak kullanılmıştır. Arap dünyasının kalbi olan Mısır'ın işgali milliyetçilik hareketlerinin gelişimi açısından önemlidir. Çünkü Mısır'ın Batı'nın egemenliği altına girmesiyle Batı dünyasıyla ilişkilerin artması siyasi anlamda milliyetçilik fikrini tetiklemiştir.

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) ise alternatif olarak oluşabilecek Arap hilafetinin önüne geçilmek için Araplara yüksek idari ve askeri yetkiler verilerek Arapları da içine alan *İslamcılık* politikası benimsenmiştir. Dini bir yayılma amacıyla

değil de siyasi çıkarlar için kullanılan İslamcılık ideolojisi merkez ile çevre arasındaki bağları güçlendirme de önemli bir etki yaratmıştır. Bu önlemler başarılı olmuş, milliyetçilik duygusunun hızlı bir şekilde gelişmesinin önüne geçilmiştir.

II. Abdülhamit'in bu uygulaması Osmanlı açısından hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Sünni Araplar en büyük Müslüman grubu oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bekası ancak Arapları sınırların içinde mutlak suret tutmakla gerçekleştirilebilir.

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonucu Arapların artan isteklerine cevap verilememesi Arap milliyetçiliğinin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde İslamcılık fikri yaygın bir fikir olmaya devam etse de İngilizlerin etkileriyle ayrılıkçı Arap hareketlerinin hız kazandığını söylenebilir.

Afrikalı milliyetçilerin “devletten ulusa modelini (Anglo-Fransız model)” taklit ettiği söylenebilir. Batının üstünlüğünü askeri donanmaya bağlamaları ve taklit ile bu üstünlüğe ulaşmak istemeleri, yurttaşlık bilincini, içerisinde buldukları toplumlara dayatarak/aşilayarak benzer bir millet oluşturma hayaliyle hareket etmelerine neden olmuştur.

6.3. Türk Milliyetçiliği

Müphem bir kavram olan milliyetçiliğin ne olduğu, sınırlarının nasıl çizilmesi gerektiği gibi konuların tartışılması, milliyetçiliği Türk siyasileri ve ideologları tarafından da Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde tartışmaya açmıştır. Özellikle yirminci yüzyılın son yarısından itibaren etnik temelli tartışmaların daha sık yapılması ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurucu unsurlar arasında yer alan Kürtler gibi etnik grupların siyasi haklarını almak için fiili eylemlere başlaması ve bu eylemlerin sürdürülmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli yapı taşlarından biri olan milliyetçilik ilkesinin (özelde Türk milliyetçiliğini) tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Anayasa'da yer alan ‘Türklük’ ibaresinin kaldırılıp kaldırılmaması konusunda tartışmalar yapılmış, bu ibarenin günümüzdeki anlayış biçiminden daha

farklı bir şekilde kullanıldığı ve bütünleştirici bir kavram olduğu dile getirilmiştir. Bu görüşü dile getirenlerin ‘Türklük’ algısının değişime uğradığını kabullendiklerini varsayabiliriz. Bu nedenle bu başlık altında, Türk milliyetçiliğinin tarihsel seyrini ele alarak içerik bakımından bir dönüşüme uğrayıp uğramadığı açıklanmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin Arap ve Balkan milliyetçiliklerinden farklı yönleri olup olmadığı ve eğer varsa farklı yönlerinin neler olduğu analiz edilmeye çalışılacaktır. Türk milliyetçiliğini anlamak, Kürt milliyetçiliğinin oluşumunun ve gelişiminin nasıl bir sosyal ortamda gerçekleştiğini anlamak açısından son derece önemlidir.

6.3.1. Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Üzerinde Yükseldiği

Sosyolojik Zemin

Osmanlılık ve İslamcılık gibi geniş kitleleri bağlayacağı umulan üst ideolojiler, beklenilene bir cevap olamayınca milletin varlık kaygısının sonucu olarak yerlerini Türk milliyetçiliğine bırakmıştır. Türklerde siyasi milliyetçiliğin ortaya çıkışı, bir bunalım dönemine ve İmparatorluğun çöküşüne denk gelse de Türk milliyetçiliğinin İmparatorluğun parçalanmasını ve sömürgeleşmesini önlemeye yönelik “stratejik bir hamle” olduğu da söylenebilir.

Fransız İhtilal’inin rüzgârı ve Avrupa’da meydana gelen milliyet temeline dayalı ayaklanmalar Osmanlı topraklarında da etkisini hissettirmiştir. Milliyetçilik öncelikle gayrimüslim tebaa arasında yabancıların propagandalarıyla siyasi amaçlar doğrultusunda yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlar arasında başlayan bu ayaklanmalar, ülkenin bütünlüğünü tehlikeye atan, statik yapıyı tehdit eden ve geleneksel siyasi yapıları alaşağı eden yıkıcı bir faktör oluşturmuştur. Tanzimat döneminde yapılan reformlar, bu yıkıcı faktörleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bu dönemde sadece farklı dine mensup azınlıkların değil, Arnavut ve Arap gibi Müslüman unsurların da kendilerine ait birer devlet kurma talepleri vardır.

Türk milliyetçiliğinin doğuşunu ve gelişimini anlamak, tarihsel ve sosyolojik konjonktürde değerlendirme yapabilmek için öncelikle milli bilincin oluşmasında önemli bir etken olan Türk kavramının hangi anlamda kullanıldığını bilmemiz gerekmektedir.

Selçuklular zamanında geçerli bir tez olarak şu söylem çok kullanılırdı: ‘Türk iti şehre gelince Farsça ürer’ (Eyüpoğlu, 1973: 25). Resmi dilin Farsça olduğu bir dönemde aksi bir değerlendirme söz konusu olamazdı. Nitekim Osmanlı Dönemi’nde Aşık Paşa’nın şiirlerinde benzer anlayışın aynen sürdüğü anlaşılmaktadır. Aşık Paşa, yaşadığı dönemde Türkçe’ye nasıl bakıldığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Kamû dilde var idi zabt-ı usul
Bunlara düşmüş idi cümle ukul
Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri” (Yeniçeri, 2012: 287).

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Aşık Paşa, Türklere olumlu bir şekilde bakılmadığına ve Türkçe’nin belirli bir gramer yapısına sahip olmadığına vurgu yapmıştır. Başka dillerin incelenerek gramerlerinin belirlendiği böyle bir dönemde, Türkçe’yi öğrenme usullerinin bilinmemesi, Türkçe’nin halk tarafından sahiplenilmediğinin göstergesidir. 13. yy.’ın sonu, 14.yy.’ın başında Türkçe’deki gramer yapısını geliştirmeye çalışan Aşık Paşa, Osmanlı’nın kuruluş döneminde devlet dilinin Türkçe olması için de çalışmalar yapmıştır; bu yüzden de Türkçecilik akımının öncü bir ismi olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet zamanında kentlinin karşıtı olarak kullanılan Türk kelimesi, “asalak”, “cimri” gibi olumsuz anlamları içinde barındırmaktadır. Osmanlı içerisinde “kaba”, “cahil”, “göçebe” gibi anlamları karşılayan Türk kavramı zaman içerisinde dönüşerek “bir Türk dünyaya bedeldir” sözünü karşılamak amaçlı kullanılmıştır (Yeniçeri, 2012: 290). Türk kelimesinin küçük düşürücü bir ifade olarak kullanılması karşısında, bu cümlenin refleksif bir tepki olarak değer kazandırma

çabasının bir sonucu olarak kullanıldığı iddia edilse de bu durum radikal milliyetçiliğin hatta ırkçılığın bir göstergesidir.

II. Abdülhamid döneminde ise Türk kavramının yüklü olduğu negatif çağrışım yerine, sözcüğe pozitif bir misyon yüklenmiştir. Edebiyat, tarih ve dil alanında kendini gösterme imkanı bulan Türkçülük, bu çalışmalar neticesinde yüceltilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçülük, II. Meşrutiyet zamanda örgütlenerek siyasal bir akım olan Türk milliyetçiliğine dönüşecektir.

Dikkat edilmesi gereken bir husus, Osmanlı Dönemi'nde sadece Türk kavramı değil, Balkanlı gibi farklı grupların kimlik tanımlamalarına dayalı kavramların da yüceltilmediğidir. Osmanlı'nın çok toplumlu bir yapıya sahip olması ve bu yapıyı korumaya çalışması tek bir milletin öne çıkartılmasını sağlayabilecek her türlü kavramsal dayanağı ortadan kaldırmasına bağlıdır. Bu, stratejik bir duruştur.

Türk kavramı Batılılar tarafından Müslüman kelimesiyle eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Diğer kimlik tanımlamaların aksine Türk kavramına yüklenen bu dini içerik kavramın daha kapsayıcı ve temsil gücünün daha fazla olmasına neden olmuştur. Fakat bu durumun dezavantajı tek bir etnik grubun yaptığı davranışların tüm Müslüman alemine atfedilmesinde saklıdır. Böylelikle Türklerdeki her tür siyasi veya idari hata dinden kaynaklanan bir sorun olarak lanse edilebilmektedir.

Türklüğe yüklenen bu anlamlar, Türk milliyetçiliğinin oluşmasını engellememiştir. Türk milliyetçiliği yeni bir kavram değildir ve Kürt milliyetçiliği gibi “geç milliyetçilik” olarak adlandırılmaktadır. Eğer modernist kuram kriter olarak alınrsa, Türk milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde başladığı söylenebilir.

Bu araştırma kapsamında Türk milliyetçiliğinin doğuşu iki ana başlık altında incelenecektir: Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk milliyetçiliği. Esasen daha detaylı dönemsel sınıflandırma yapmak mümkündür. Fakat böyle bir detaylandırma konudan sapmaya neden olacaktır. Bu nedenle de Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi bu iki başlık altında verilecektir.

6.3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Milliyetçiliği: Ümmetin Çöküşü

ve Milletın Doğuşu

Türklerin Batılıların etkisinde kalmış olmasıyla sömürge ülkesi olarak Batılılarla ilişkide bulunan milletlerin durumu çok farklıdır. Batı'nın karanlık döneminde güçlü olan ve medeniyeti temsil eden Osmanlı Devleti, içinde çok farklı alt kimlik barındırmasına rağmen bir Türk devletidir. Dolayısıyla Batı'nın ilerleme sürecinde kendi geri kalmışlığını fark eden Osmanlı yönetiminde ve aydının da koyu bir Batı hayranlığı ve taklidi başlamış ve Batı ile olan ilişkilerin boyutu değişmiştir. Bu dönemin milliyetçileri Batıya karşı değil, aksine kendi milletlerinin kurtuluşunu Batılılaşmakta gören bir zümreyi teşkil eder. Milliyetçiliklerin ilk çıkış noktası ise Batılı tarzda bir millet olarak Türklük kavramını yerleştirmek ve bütün Türkler arasında ortak bir milli bilinç oluşturmak yönündedir. Örnek olarak Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi Türk milliyetçilerinin önderliğinde sadece Anadolu Türkleri ile sınırlı kalmayacak ve bütün turan ellerini kuşatacak romantik bir milliyetçilik kurulacaktır (Georgeon, 1986: 78).

Bu kurulacak romantik milliyetçilik, ümmetin çöküşü ve Türk milletinin doğuşu anlamına gelmektedir.

6.3.1.1.1. Genç Osmanlılar Dönemi

Genç Osmanlılar, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa, yazılarında, vatan ve hürriyet kavramlarından bahsettiler. Tanzimat'ın liberal uygulamalarını, devletin dışarıya borçlanmasını, kapitülasyonları, yasaların laikleşmesini ve şeriatı uzaklaştırmasını eleştirdiler. Sonuçta, kısa süreli de olsa, Anayasal sisteme geçildi (Kalaycıoğlu, 2005: 34). Yeni okullar açıldı ve eğitim sistemi laikleşti. Berkes'in belirttiği gibi, yaşanan savaşlar sonucunda, toprak kayıpları oldu ve kaybedilen Osmanlı topraklarında yaşayanlar, kalan topraklara döndüler. Bu insanların yaşadıkları zulüm, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu hızlandırdı (1985: 35). Kazan, Kırım ve Azerbaycan'da burjuvazinin gelişmesiyle büyüyen Türklük bilinci, entelektüeller

tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na getirildi. Balkanlardaki milliyetçi hareketler ve Pan-Slavcılık politikaları tepki yarattı (Belge, 2006: 44).

Namık Kemal, Osmanlı sınırları dışında yaşayan Türklerden fazla hoşlanmıyordu, İmparatorluğun bütünlüğünün zedelenmesini istemiyordu. Ali Suavi ise, Müslüman oldukları için onlarla ilgileniyordu. İslam'ın yardımıyla Slavcılık ve Avrupalılıkla savaşılabilceğine inanıyordu (Berkes, 2006: 282-285). Suavi, Türk ırkının askeri, sosyal ve medeniyet bakımından, diğer tüm ırklardan üstün olduğunu savundu. Ayrıca, Türkçenin, bütün dillerden mükemmel olduğunu belirtti. Türk ırkının kültür tarihinde en büyük rolü oynadığını ve İslam kültürünü yarattığını söyledi (Danişmend, 1942: 25). *Vatan Şairi* ve *Hürriyet Şairi* olarak anılan Namık Kemal, hürriyet ve millet gibi kavramları Türk fikir hayatına sokmuş kişi olarak kabul edilmesine karşın, Müslüman tebaanın geleneksel ayrıcalıklarını korumayı amaçlayan ve bunu Müslüman olmayan bir tebaayla paylaşmayı reddeden bir milliyetçiliğin savunucusu da olmuştur. Suavi'deki milliyetçilik algısı ise, Kemal'in dine dayalı milliyetçilik algısından farklıdır, ırka dayalıdır. Suavi ilk etapta, Osmanlılığı ve İslamcılığı savunan eserler yazmasına karşın, daha sonra Türkçülüğü ön plana çıkarmıştır.

İlk etapta Osmanlılığı savunarak daha geniş bir kitleyi yanında tutmak isteyen Genç Osmanlılar, daha sonradan düşüncelerini değiştirmişler, Türk milliyetçiliğinin propagandasını yapmaya başlamışlardır. Fakat onların savundukları görüş, bugünkü anlamıyla bir milliyetçiliği karşılamamaktadır. Genç Osmanlıların, Türk etnik kimliğine dayalı bir milliyetçilik anlayışları yoktur. Onların milliyetçiliği din eksensidir.

6.3.1.1.2. Jön Türkler, İttihat ve Terakki

Genç Osmanlıların anayasal monarşilerden etkilenecek meşrutiyete dayalı bir yönetim istemeleri sonucu tahta çıkardıkları II. Abdülhamit tarafından 1876'da ilan edilen meşrutiyet, Osmanlı-Rus savaşı gerekçe gösterilerek kaldırılmıştır. Fakat teorik olarak devam ettiği varsayılan meşrutiyet rejiminin ikincisi 1908 yılında ilan edilmiştir.

Yapılan seçimler sonucu İttihat ve Terakki partisi yeni Meclis-i Mebusan seçilmiştir¹⁹. İttihat ve Terakki partisinin iktidara gelişi, ideolojik bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu tarihten sonra Türk milliyetçiliği resmi ideoloji haline gelmiştir. Milliyetçi ve Batı yanlısı bir siyaset izleyen İttihat ve Terakki, *Türk Ocağı* gibi milliyetçi kültür derneklerini de kurmuştur. Balkan Savaşları'nın yol açtığı tahribat ve kaybedilen toprakları terk etmek zorunda kalan Türk ve Müslüman halk arasında milli kimlik bilinci artmaya başlamıştır. Milli bilincin artmasında önemli olan etken, yer değişikliği yapılmasında belirleyici olan etkenin etnik özellikler olmasıdır. Diğer bir ifadeyle kimin hangi bölgeye yerleştirileceğinde etnik kimlikler belirleyici olmuştur. Buna müteakiben eskiden Osmanlı toprakları olan Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Girit, Midilli ve Sakız Adalar gibi kaybedilen topraklarda yaşayan Türkler, Osmanlı sınırları içerisinde kalan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu durum Kafkaslar'dan ve Rumeli'den Türkiye'ye göç edenler arasında aydınların da yer almasıyla Türk milliyetçiliğinin gelişmesine etki etmiştir.

İttihatçılar, milli burjuvazinin oluşturulmasında ve küçük esnafın kan kaybetmesinde etkili olmuşlardır. İttihatçılar döneminde çıkarılan *Türk Yurdu* ve *Genç Kalemler* gibi dergiler ve *Türk Derneği*, *Türk Ocağı* gibi dernekler Türk milliyetçiliğinin gelişiminde etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına doğru varlığını hissettiren ve gelişen son milliyetçiliklerden biri olan Türk milliyetçiliğinin bu dönemdeki modernleşme ile ilişkileri de sorgulanmalıdır. Standartlaşmayı ve tektipleştiremeyi beraberinde getiren modernleşme, milliyetçiliğin vaatleri ile benzerlik göstermektedir. Çünkü milliyetçilik de farklı olanı dışarıda bırakarak, benzerlikler üzerine bir 'biz' inşası kurma amacı gütmektedir. Zamanla monolitik bir yapıya sahip olan milliyetçilik, modernleşmeden

¹⁹ II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl içerisinde gizli bir kongre düzenleyen İttihat ve Terakkiciler, cemiyeti siyasi bir partiye dönüştürme kararı aldı. 1908 yılındaki seçimlerde siyasi partilerin kurulmaması, İttihat ve Terakki'nin yüksek bir itibara sahip olması, Meclis-i Mebusan'da bulunan Rum ve Ermeni dini liderlerle de uzlaşmasına ve böylece Meclis'e hakim olmasını neden oldu. Fakat 1911 yılında cemiyet içinde bulunanlar fikirselsel bir ayrılığa düştü ve yeni muhalif partiler kurmaya başladılar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise böyle bir siyasi atmosferde kuruldu ve İttihat ve Terakkiciler karşısında en güçlü rakip olarak çıktı. Bu durum neticesinde 1912 seçimleri yapıldı. Fakat bu seçimler, yaşanan şiddet olayları ve yolsuzluklar nedeniyle adil bir seçim olmadı. *Sopalı Seçim* olarak tarihe geçen bu seçimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lehine sonuçlansa da bir yıl sonra istifa etmelerine neden oldu.

farklı olarak geçmişin görkemli günlerini tekrar hatırlatmakta ve geleceği kazanmak adına, geleneğin canlandırılmasına yardımcı olmaktadır.

Türk modernleşmesinin ise Lale Devrimi'ne kadar götürülen bir yaşam alanına sahip olduğunun savunulmasının aksine II. Meşrutiyet ile birlikte başladığı kabul edinilebilir. Türkçülük fikrinin, 16. yüzyılda Sokullu Mehmed Paşa'nın Don-Volga nehirlerini birleştirecek bir kanal inşa etme projesiyle de başladığı fikrinin geçerliliği ise, Osmanlı'nın Asya'daki diğer Türklere ulaşma isteğinin milliyetçiliği yansıtmadığı, milliyetçiliğin ortaya çıktığı dönem dikkate alınarak iddia edilebilir.

Osmanlı'daki Türk modernleşmesi, hem Batı tipi bir modernleşmeyi hem de muhafazakar motiflerin bulunduğu bir modernleşmeyi içinde barındırmaktadır. Bu dönemdeki farklılaşmayı Nilüfer Göle; nizam-ı ceditçi (Batı tipi modernleşmeyle özdeşleştirilmektedir) ve nizam-ı kadimci (muhafazakar motiflerin bulunduğu modernleşmeyle özdeşleştirilmektedir) olarak ikiye ayırmaktadır. Nizam-ı ceditçi olarak adlandırılan çizgide II. Mahmud ve Atatürk'ün üst yapıyı esas alan politikaları yer alırken, diğer çizgide ise II. Abdülhamid müdendis siyasetçiler (Demirel, Özal, Erbakan) yer almaktadır (2008). Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Dr. Abdullah Cevdet gibi entelektüeller ceditçi kısımda yer alırken Ahmet Cevdet Paşa ve Said Halim Paşa gibi isimler kadimci olarak değerlendirilmektedirler.

Osmanlı'daki Türk modernleşmesinin bu farklı nüansları, sosyal alanda farklı toplumsal uygulamalara neden olarak düalist uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Batı tipi eğitim verilen okullar ile geleneksel eğitim verilen medreselerin yan yana bulunması, hukuki alanda hem şeri kuralların hem de karma hukuk kuralların geçerli olması gibi ikili uygulamalar net olmayan, flu bir toplumsal ve siyasal işlerliğe neden olmuştur. Esasen modernleşmenin tam olarak anlaşılabilmesi ve farklı uygulamalar İmparatorluğun çökerek yeni ulus devletlerin doğmasına zemin hazırlamıştır.

6.3.1.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Milliyetçiliği

Milliyetçilik üzerine yapılan en genel sınıflandırmalardan biri milliyetçiliği Alman ve Fransız milliyetçiliği olarak ikiye ayırmaktır. Alman milliyetçiliği, kültür ve etnik temel üzerinden tanımlanırken, Fransız milliyetçiliği ise yurttaşlık ve kader birliği etrafında tanımlanmaktadır. Alman milliyetçiliğine oranla daha erken bir dönemde ortaya çıkan Fransız milliyetçiliği, devlet eksenslidir. Milleti, bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan insan grubu oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde de ilk dönemde ortaya çıkan milliyetçilik algısı Fransız tipi milliyetçilik ile benzer karakteristik özellikler göstermektedir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde devlet eliyle millet oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durum Atatürk milliyetçiliği olarak karşılığını bulmaktadır. Farklı tanımlamalar içeren ve isimlendirmelere tabii tutulan Atatürk milliyetçiliği, çalışmalarda Kemalist milliyetçilik ya da Resmi milliyetçilik olarak da karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan diğer milliyetçilik akımlarının (Anadoluculuk, Türk-İslam Sentezi gibi) kısmi olarak, 1923-1950 yıllarında hakim bir ideoloji olan Atatürk milliyetçiliğine tepki olarak doğduğu söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde Türklerin önünde iki seçenek vardı: birincisi, etnik yapıya ve dile dayalı milliyetçiliği benimsemek, ikincisi de dine ve kültüre dayalı milliyetçiliğe intibak etmek. 1930'ların başlarında, Mustafa Kemal Atatürk, Türklerin sahip olduğunu düşündüğü özgün kültüre dayalı bir etnik ve dil milliyetçiliğini açıkça tercih etti (Karpat, 2011: 196-197). Gerçi bu dönemde Türklük çok esnek bir kavramdır. Arnavutlar, Boşnaklar ve Pomaklar, etnik kökenleri Türk olmasa bile Müslümanlıkları itibarıyla Türk vatandaşlığına kabul ediliyorlardı. Fakat etnisiteye ve dile dayalı bir milliyetçiliğin algılanmasında Rusya'dan göçen Türklerin ve Yusuf Akçura'nın Rusya ile bir süre yaşadığı Paris'te öğrendiği seküler devlet ve millet kavramlarının Türk milliyetçi düşünce akımı içine taşınmasında çok büyük bir etkisi olmuştur. "Yusuf Akçura, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında belirli çevrelerde hâkim bulunan ve Atatürk tarafından da paylaşılan bir dünya görüşü olan bir milletin iradesiyle yaratabileceği düşüncesini açıkça savunuyordu. Atatürk'ün ölümünün ardından, özellikle de 1950'lerden sonra Türkiye'de dar ve katı etnik-dil

milliyetçiliğinden görelî bir uzaklaşma yaşandı ve tarihe ve dine bazı rollerin yüklendiği kültürel milliyetçiliğin benimsenmesine doğru yöneldi. Bu, eski dini milliyetçilik anlamında İslam'a dönüş değildi" (Karpaz, 2011: 197).

Cumhuriyet Dönemin'de var olan milliyetçilikler *Atatürk milliyetçiliği, Türkçülük, Ulusalçılık, Türk-İslam Sentezi (Muhafazakar Milliyetçilik), Liberal ve Sol milliyetçilik* olarak kategorilendirebilir.

Yaygın kanaate göre Kemalist ideolojinin temelleri, Kurtuluş Savaşı ile atılmıştır. Seçkin bir anlayışa sahip olan *Kemalist milliyetçiliğin*, dine karşı radikal bir tutumu söz konusudur.

Yıldız'a göre Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun sahiplendiği milliyetçilik düşüncesi, Cumhuriyet'in ilk dönemi'nde üç şekilde ele alınabilir:

1. 1919-1923 yılları arasında etnik ve dinsel çoğunluğun ön planda olduğu milliyetçilik anlayışı
2. 1924-1929 yılları arasında seküler bakış açısıyla 'kendini Türk hisseden herkes Türk'tür' düşüncesiyle dini toplulukların dışlandığı bir milliyetçilik anlayışı,
3. 1929-1938 yılları arasında da dilde, kültürde ve kanda birlik düşüncesinin olduğu milliyetçilik anlayışı (2007: 16).

Yıldız'ın yaptığı bu sınıflandırma, Kurtuluş Savaşı yıllarında dini ve etnik çoğunluğun ön planda olduğunu fakat etnik sınıfların olduğu gibi kabul edildiğini göstermektedir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte modernleşme çabalarının ve inkılapların etkisiyle "kan birliği"ne dayalı bir devlet söylemi inşa edilmeye başlanmış, bu durum en başta Türkiye'nin kurucu unsurlarından biri olan Kürtler olmak üzere bir çok grubun dışlanmasına neden olmuştur.

Milletin oluşmasında bir takım doğal ve tarihi durumlar etkilidir. İnal'a göre Mustafa Kemal, Türk milletinin oluşumunda etkili olan tabii ve tarihi olguları şu şekilde sıralamaktadır:

- Siyasal varlıkta birlik
- Dil birliği
- Yurt birliği
- Irk ve köken birliği
- Tarihi yakınlık
- Ahlaki yakınlık (2000: 32)

Atatürk'ün millet olmada ilk aradığı şart görüldüğü üzere bir üniter devlettir. Siyasal varlıkta birlikle bunu kastetmektedir. Dil birliğin yine aynı şekilde önem vermektedir (Kılıç, 2007: 119). Atatürk'ün Türk milletini oluşturan unsurlarda ırk ve köken birliğini de sayması, Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum aşamasındaki sosyal yapının çeşitliğine bakıldığında asimilasyonu beraberinde getirecek bir sürecin var olacağını dair bir izlenim vermektedir. Bir diğer önemli nokta Atatürk'ün bu unsurlar arasında din ögesine yer vermeyişidir. Atatürk, milliyetçiliğin vasıflarından birini laiklik olarak algılamakta, bu nedenle din unsuruna yer vermemekte, devlete teokratik bir devlet izlenimi verebilecek her türlü dinsel ögeden uzak durarak, seküler bir devlet kimliği oluşturmaktadır.

Türk milliyetçiliğini Atatürk milliyetçiliği olarak gören düşünürlerde mevcuttur. Bunlardan biri İnan Kahramanoğlu'dur. Kahramanoğlu, "Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi incelendiği zaman iki tür milliyetçilikle karşı karşıya kalınacağını iddia eder: Osmanlı'nın çöküş sürecine girmesine tepki olarak doğan Türkçülük ve Osmanlı'nın yıkılmasıyla birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Atatürk milliyetçiliği" (Kahramanoğlu, 2004: 263). Bu saptama diğer milliyetçilik yaklaşımlarını reddine ilişkin, toplumsal gerçekliğe aykırı bir iddiadır. Bu haliyle de geçerliliği olmayan, ideolojik bir kaygının ürünü olarak tozlu raflarda yerini almıştır.

Anti-emperyalist ve üçüncü dünya görüşüyle, Türk toplumunun ve ekonomisinin kalkındırılmasına gönül vermiş olan *sol milliyetçilik*, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana siyasi tablonun içinde kayda değer bir yer tuttu. 1930'ların *Kadro hareketi*yle başlayan, 1960'larda *Yön* ile yoluna devam eden bu akımı destekleyenler arasında Bülent Ecevit ve Doğu Perinçek gibi önemli isimler vardı (Türkeş 1998; Aydın 2002; Dönmez ve Bico 2002; Erten 2002 aktaran Özkırmımlı&Sofos, 2013: 173).

Kendi kendine yetme, halkçılık ve laikliği özel olarak vurgulayan solcular İslam karşı bir konumda yer aldılar; ayrıca bazıları diğer ũlkelerle eşit şartlarda gerçekleşmeyeceğine inandıkları Avrupa Birliği ũyeliđine řũpheyle yaklaşırken, bazıları tũmden karşıydı. 1990’larda İslamcılığın ve Kũrt milliyetçiliğinin yũkseliřiyle solcu milliyetçilik, şiddete daha eğilimli olan sağcı milliyetçiliklerle aynı çizgiye geldi ve Tũrkçũlũk akımının temsil eden çeşitli gruplarla, medyanın yerinde benzetmesiyle, “kızıl elma koalisyonunu” kurdu (Özkırmılı&Sofos, 2013: 173).

Diğer bir milliyetçilik tũrũ olan *Tũrkçũlũk*, II. Meşrutiyet Dŕnemi’nde Osmanlı İmparatorluğu içinde ortaya çıkan milliyetçilik akımlarına tepki olarak ortaya çıkmıştır ve Gŕkalp tarafından belirli bir sisteme oturtulmuştur. Tũrkçũlũk ideolojisinin asıl hedefi tũm dũnyada yaşayan Tũrklere, Tũrklũk bilinci kazandırmaktır. Tũrkçũlũk, siyasal partilerden yeterince destek bulamasa da 1970’lere kadar MHP tarafından dile getirilmiştir. Fakat MHP’de 1970’lerden sonra Tũrkçũ ŕğeler yerine İslami değerlere ağırlık vermiştir. Tũrkçũler tarafından İslami motiflerin ŕn plana ıkartılması, Batı’nın dinsel ve kũltũrel bir bũtũnlũk olduğu iddialarını tekrar gũndeme getirmiştir. Tũrkçũler, Cumhuriyet dŕneminde bu yana tartışılan konulardan biri olan Batılılaşma’nın karşısında durmasalar da bu tarihten sonra Batılılaşmaya mesafeli durmaya çalışmışlardır.

Popũler kũltũrde uzun sũre etkisini hissettiren *Tũrkçũlũk*, Tũrk milletinin etnik-kũltũrel ve etno-merkezci bir biçimde tanımlamaya ve bũtũn Tũrklerin birleşeceği gũnũn hayalini kurmaya devam etmekteydi... 1990’larda ise devlet, eski Sovyetler Birliği’nin bir parçası olan Orta Asya Tũrk haklarıyla yoğun bir biçimde ilgilenmeye başladı. Daha da ŕnemlisi, Tũrkçũlũk Soğuk Savaş’ın başlamasıyla komũnizm karşı bir tavır aldı ve bu tavrı uzun yıllar korudu (Özkırmılı&Sofos, 2013: 173). Tũrkçũlũk dine karşı daha esnek davranmaya, 1970’lerden sonra ise yavaş yavaş kapılarını İslam’a amaya başladı. Tũrkçũlũk akımının 1990’larda daha ılımlı bir sŕylem benimsemesi ve popũler kũltũre eklemlenmesi, anaakım haline gelmesini sağladı. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’nin bu dŕnemdeki seçim başarısı bunun bir gŕstergesi oldu (Özkırmılı&Sofos, 2013: 174). MHP, 1970’lerde en fazla yũzde 6,42 oy alırken, 1990’larda yũzde 17,98’e kadar oy oranını çıkarmıştır. Bu başarısı, yukarıda Özkırmılı ve Sofos’un da belirttiği gibi radikal bir sŕylemden daha yumuşak bir sŕyleme

geçmesiyle, diğere bir ifadeyle daha yapıcı bir siyasi tavır izlemesinden kaynaklanmaktadır. Fakat Özkırımlı ve Sofos, Türkçüleri homojen bir grupmuş gibi ele almakta bu yüzden de terminolojik bir hataya fırsat vermektedir. Türkçüler arasındaki farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar kimi zaman ırk faktörüne dayansa da kimi zaman Pantürkçülüğ ve Turani kökenlerine yaklaşım biçimlerine dayanmaktadır.

1970'lerden sonra Türkçüler, ulusçuluğun seçkin elit kesim ile birlikte gerçekleştirilemeyeceğinin farkındaydılar ve bu yüzden de ulusçuluğu global bir bütünlük olarak algıladıkları halkçı tabandan destek alarak aşağıdan yukarı bir tırmanma şeklinde yaymak istemişlerdir. Türkçülerin, global bir bütün olarak algıladıkları halk, hem İslami bağlar taşımakta hem de Müslüman halk izlenimini uyandırmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu etki sonrasında, etnisist bir özelliğe sahip çevreler tarafından ırkçı bir kimlik kazanmaya başlayan Türk milliyetçiliği, Hüseyin Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkkan gibi isimlerinde içinde bulunduğu çevrelerin ırkçı temayülleri çok fazla işlemeden dolayı resmi (Kemalist) milliyetçilikten farklıdır. Fakat resmi milliyetçilik ile bir takım ortak özelliklere de sahiptir. Bu özelliklerin en başında komünizmi bir düşman olarak benimsemesi yatmaktadır. '60'larda ve '70'lerde resmi ideoloji karşısında konumlanan milliyetçiliklerin ortak noktası ise dindir. Bu dönem de dinin, milliyetçiliğın ana öğelerinden biri olup olmadığı sorusu sıkça tartışılan konulardan biridir. Dinin, milliyetçiliği oluşturan öğelerden biri olup olmadığı tartışmasının çözümünde ortaya atılan "Türk-İslam Sentezi", "Anadolucu Milliyetçilik" gibi yaklaşımlar, milliyetçilik ile İslam'ın kesişmesine katkı sağlamıştır.

Fransız Devrimi'nden sonra siyasi, iktisadi ve sosyal değışimlere karşı bir tepki olarak 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan muhafazakâr doktrinler, geleneksel sosyal düzenin tekrardan canlanışını amaç edinmiştir. Türkiye'de dini yok sayan milliyetçiliğe karşı şiddetli bir tepkinin ifadesi olan *Muhafazakâr Milliyetçilik (Türk-İslam Sentezi)*, din ile milliyetçilik arasındaki sert duvarları kırmak çalışmıştır.

Türk-İslam sentezi, 12 Eylül askeri darbesine entelektüel, ideolojik ve kurumsal bir destek sağlamayı hedefleyen bir hareketin formülleştirmesi olarak bilinmektedir

(Öğün, 1995: 178). Burada Türk-İslam sentezi ile anlatılmak istenen Muhafazakâr Milliyetçilik'tir. Bu milliyetçiliği İslam motifli Türk milliyetçiliği de denmektedir. Bu ideolojik yaklaşımda milliyetçilik din ile olumlu bir ilişki kurmaktadır. Din ile milliyetçilik arasında kurulmaya çalışılan ilişki sadece Türkiye'de değil, Müslüman ve Müslüman olmayan toplumlarda da gözükmektedir. Örneğin Müslüman olmayan birer devlet olan Polonya ve İrlanda, dinsel anlamda milliyetçiliğin görüldüğü ülkelerdir.

Türk-İslam sentezi, ABD'nin yeşil kuşak doktrini, komünizme karşı, İslam'ı destekliyordu. ABD'nin yakın müttefiki Türkiye de bu fikrin yürütücülerinden biriydi. 1970'lerde kurulan Aydınlar Ocağı, Türk-İslam Sentezi fikrinin yerleşmesine katkıda bulundu. Aydınlar Ocağı, Ateistleri, Komünistleri, Kürt ayrılıkçıları, Hıristiyanları ve İmparatorluğun çöküşüne katkıda bulunanları, düşman olarak tanımladı (Güvenç&Saylan'dan aktaran Yesevi, 2012: 82). Aydınlar Ocağı'nın kurucusu Kafesoğlu'nun fikirleri, 1980 darbesini yapanlar, sonrasında kurulan askeri yönetim, Milliyetçi Hareket Partisi, Korkut Özal ve Turgut Özal tarafından, savunuldu (Poulton'dan aktaran Yesevi, 2012: 82). Buna göre, İslam, Türkler için özel bir çekim gücüne sahiptir. Adalet, ölümsüz ruh kavramı, ahlak ve aile hayatı, son derece önemlidir. İslam, sosyal bağlılığı arttırmak için kullanıldı. Türk İslam Sentezi Doktrini, din ve bilim arasında bir çatışma olmaması gerektiğini savunuyordu (Şen, 2010: 65). İlginç olan nokta, Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği ile İslam dini birlikte değerlendirilmiş, bir arada vurgulanmıştır. Türk-İslam sentezinin Kemalist mirası açıkça reddetmesi, İslam'ın dini ve kültürel değerini Türk milliyetçiliğin eklemlemek isteyen muhafazakar bir milliyetçiliği temsil edici bir söylem kullanması, Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliğinin İslam dini ile birlikte değerlendirilmesinde etkilidir. Ayrıca vurgulanması gereken önemli bir nokta 1980 sonrası dönemce bu yaklaşımın ülkücüler tarafından savunulmaya devam ettiği gerçeğidir. Türk-İslam milliyetçiliği vurgusu, milliyetçilikte laik çizgiden uzaklaşmışlığının ya da dengenin milliyetçiliğin laik vurgusu aleyhine bozulduğunu göstermektedir.

Türk İslam milliyetçiliğini savunan en önemli isimlerden biri Osman Yüksel Serdengeçti'dir. 1947-1962 yılları arasında "Serdengeçti" adlı bir dergi ile muhafazakar bir düşünce sistemini çizgisinde yer alan düşüncelerini dile getiren Serdengeçti, Anadolu'da yaşayan halkların (Kürtlerin, Türklerin, vb.) ırk kavgası

yapmadan bir arada yaşaması gerektiğini savunmuştur. Serdengeçti, düşünce yapısını şu cümle ile özetlemiştir: “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız.”

Türk-İslam sentezini savunan ve Muhafazakar milliyetçiliğin doğuşunda etkili olan bir diğer isim Nurettin Topçu’dur. Muhafazakar milliyetçiliğin politize olmasında etkili bir isim olan Topçu, Anadolu’daki Türk-İslam ruhunun ayağa kaldırılması için farklı bir milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir.

Topçu, milliyetçiliğin dayandığı esasları belirtirken 6 maddelik listenin en başına “millet dini, onun ahlakını, örflerini ve kalbini yoğurmuş, Türk İslam Medeniyeti’ne yön ve kaynak olmuş İslam dinidir” ifadesini yerleştirir (Topçu, 1972: 27). Topçu’ya göre; İslam dini milli duyguları uyandıran yegane kaynaktır. Türk milliyetçiliği de İslam’a dayanmalıdır. “Milletlerin hayat kaynaklarının kültürel bir nitelik taşıdığını ve her milletin kendisine özgü bir hayat kaynağı olduğunu düşün Topçu, bu çerçevede her bir milletin diğerinden farklı olmasının doğal olduğunu fakat bu durumun onların milliyetçilik anlayışlarını da etkileyeceğini iddia eder. Bu kaynak, Almanlarda ordu (militarist bir kültür), İngilizlerde iktisat, Fransızlarda ise bilgidir. Türklerde ise bu kaynak, İslam dinidir” (Öğün, 1992: 84). Bu düşünceleriyle Türk-İslam sentezi temelli Muhafazakar milliyetçiliğin temellerini atan Topçu, bu görüşü siyasi bir doktrin haline getirip kitleleri etkileyememiştir. Fakat Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Muhafazakar milliyetçilik bir restorasyon dönemine girmiş, kitlelere ulaşma fırsatı yakalamıştır. Bu görüşün kitlelere ulaşarak politize olmasında Necip Fazıl Kısakürek’in ve onun çıkardığı *Büyük Doğu Dergisi* ile Osman Yüksel Serdengeçti ve onun çıkardığı *Serdengeçti Dergisi*’nin büyük etkisi vardır.

Serdengeçti, Topçu, Tanrıöver gibi düşünürlerin teorik gelişmelerine katkı sunduğu bu milliyetçilik yaklaşımında önemli olan husus millete kimin daha çok hizmet ettiğiidir. Bu felsefeden hareket eden Muhafazakar milliyetçilik, Kemalist milliyetçiliğin aksine, azınlık grupları tahakküm altına almaya çalışmadığı ve dışlayıcı bir politika izlemediği için başta Kürtler olmak üzere hiçbir etnik grupla sorun yaşamamıştır.

1980’lerde Türkiye ekonomisinin liberalleşmeye başlamasından sonra gelişen bir diğer milliyetçilik türü, *liberal milliyetçilik* adını verebileceğimiz türdür.

Neoliberalizm ve kentli orta ve üst sınıfların siyasi ve ekonomik hedefleriyle özdeşleştirilen bu milliyetçilik, laik ancak laikçi olmayan bir yaklaşım benimsedi. Küreselleşmeye, Avrupa Birliği'ne, tüketim kültürüne ve Batılı beğenileri açık olmasına rağmen, Türk kimliğine yapılan vurgu ve bu kimlikle gurur duyulması en belirgin özelliklerindedir. Nitekim sergilediği sınıfsal ırkçılık, medyada ve halk arasında "beyaz Türk" deyişinin yaygınlaşmasına yol açtı (Bora'dan aktaran Özkırımlı&Sofos, 2013: 173). Siyasal kavramların üzerinde duran (devlet, siyasi bağımsızlık, vb.) ve siyasi yönü ağır basan bir milliyetçilik olan liberal milliyetçiliğin, diğer milliyetçiliklerden farklı ve dikkat çekici yönü, bir ulusun, ulusal çıkarlarını diğer ulusların çıkarlarını yok sayma pahasına savunmamaktır. Bu savunusu her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğu görüşünü benimsemesine yol açmıştır. Laik bir anlayışı benimseyen liberal milliyetçilik, devletin dinsel bir bağlılığının olmaması gerektiğini savunmuştur. Diğer bir ifadeyle yönetim dinsel öğelerden tamamen arındırılmalı, devlet dini temellere yaslanmamalıdır. Tüm ulusların eşit olduğundan hareket eden liberal milliyetçilerin öncelikli hedefi özgürlükleri engelleyen ya da ortadan kaldıran engelleri yok etmek olduğu için *aşırı romantik ve aşırı hoşgörülü* olmakla eleştirilmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde liberal milliyetçilik konusunda karşımıza çıkan ilk isimlerden biri Ahmet Ağaoğlu'dur... Ağaoğlu, milleti, milli bilincin temelini oluşturduğunu düşündüğü ortak dil, din, edebiyat ve ortak tarih temelinde tanımlar. Toplumda gizil olarak bulunan milli bilincin oluşması açısından aydınının oynayacağı role büyük önem verirken böyle bir amacın gerçekleşmesi için asli sorumlu olarak devleti görür (Coşar, 2002: 721). Devlete, liberal milliyetçiliğin gelişimi için önemli bir rol atfeden Ağaoğlu, devlet ile bireyi birbirine bağlayan ortak payda olarak milleti ele almaktadır.

Liberal milliyetçiliğinin önemli temsilcilerinden bir diğeri ise Taha Akyol'dur. Akyol, Türkiye'deki homojenlik varsayımının artık birleştirici bir etkisinin olmadığını, ılımlı, uzlaşmacı, çoğulcu ve Türkiyeciyi yeni bir söylem ile anayasal milliyetçilik temelinde Türk milleti paydasında buluşulması gerektiğini söylemektedir.

Liberal milliyetçilik Cumhuriyet'in her döneminde kendisini savunan temsilciler bulmasına karşın kalabalık topluluklar ya da kitleler tarafından yoğun olarak kabul gören bir milliyetçilik yaklaşımı olmamıştır.

Ulusalçılık; 1990'ların sonu ulusalcılık akımıyla açıklanabilir. Ulusalçılık, emperyalizm ve küreselleşme karşıtı, laikliği kuvvetle savunan bir akımdır. Ulusalçılık, sol ve sağ milliyetçiliklerin, ortak olarak savundukları bir karşıtlık anlayışıdır. 1990'ların sonunda, aşırı dindarlığa, liberal ve dinci politikalara karşı duruş söz konusuydu. 1990'larda ANAP hükümetleriyle yeni bir burjuvazi ortaya çıktı. Bu kesim, dinine bağlı, gelenekler ve din konusunda tutucu, serbest piyasa ekonomisi ve küreselleşme yanlılarından oluşuyordu. Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla sağ milliyetçiliğin baş düşmanı komünizm yenildi. Böylelikle sağ ve sol milliyetçilerin ortak düşmanı, yeni oluşan burjuvazi ve din simsarları oldu. Bunun kırılma noktası, 28 Şubat süreciydi. Kemalist seçkinci sistem yeniden inşa edildi. Ancak, AKP iktidarı, tehdit olarak algılandı. 2007 yılına damgasını vuran Cumhuriyet mitingleri, rejimin tehdit altında olduğunu ilan ediyordu. Ulusalçılık, Türk milliyetçiliğini, İslam'dan korumayı amaçladı. Kürt milliyetçiliğine şiddetle karşı çıktı. Sloganlarına bakarak, bu akımı savunanların ABD, AB, küreselleşme, AKP karşıtı olduğu söylenebilir. AKP iktidarı, Kürtçü-İslamcı ve laiklik karşıtı olarak nitelendirildi. Ulusalçılık akımı, ordu, CHP, ADD ve ÇYDD başta olmak üzere sivil toplum kuruluşları ve ulusalcı medya organları tarafından savunuldu. 27 Nisan 2007 e-muhtırasına, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığına engel olunmasına rağmen, ulusalcılık akımı siyasal anlamda başarılı olamadı ve AKP iktidarının 2007 seçimlerinde elde ettiği zaferin ardından tasfiye sürecine girdi. Tasfiye edilmesinin en büyük nedeni, bu akımı savunanların tümünün tek ortak paydasının AKP karşıtlığı oluşuydu. Ayrıca, küreselleşme ve liberalizmden etkilenen ulusalcıların amaçları, ortak ekonomik bir temele ve ideallere dayanmıyordu (Yesevi, 2012: 83).

Ulusalçılar, sadece ekonomik bir temelden yoksun değillerdir; aynı zamanda halka yabancı oluşları ve darbeci tutumlarıyla sosyal bir dayanaktan da yoksundurlar.

Geçirdiği evrelere tarihsel bir sıralama ile değindiğimiz milliyetçilik, ancak Atatürk devrinde siyasi bir ilke olarak kabul edilmiştir. Atatürk'ün kurduğu CHP'nin altı temel ilkesinden biri olarak kendisine yer edinmiştir. Devletin dayandığı esaslarda ise 1928 Anayasası'nın ikinci maddesine konulmuştur.

Türkiye'de milliyetçiliğin topoğrafyasının son [vurgulanması gereken] özelliği İslamcılığın etkili bir güç olarak yükselişidir. Milliyetçilikle rekabet etmek bir yana, İslamcılığı şiar edinmiş çeşitli siyasi oluşumların söylemlerinde de görüldüğü gibi, bu akımlar milliyetçiliği kendi siyasi dilleriyle harmanlamayı bilmiştir –Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş Hareketi bunun bir örneğidir (Çakır 2004; Sarıbay 2004; Yavuz

2004; aktaran Özkırımlı&Sofos, 2013: 174). Türk milliyetçiliği, Kemalizme gelinceye kadar kendisini din ile bir çatışma içinde görmemiştir. Bu durum, *Türk Yurdu Dergisi*'nde yazarların İslam dergisinde, İslam dergisinde yazarların ise *Türk Yurdu Dergisi*'nde yazmasından anlaşılabilir. Milliyetçilik ile İslam arasında sağlam bir köprü kurulmaya çalışılmıştır. Bu köprü ise Kemalizm ile birlikte ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'deki milliyetçilik tiyolojileri o dönemdeki şartlar içerisinde değerlendirildiğinde kendine özgü farklılıklar arz etmektedir. Heterojen bir toplum yapısı ve halk tabanına dayatılan bir devrim sürecinin sancılarının hissedildiği bir dönemde milliyetçilik tipleri de diğer milliyetçilik tiplerinden farklılık göstermekte ve keskin sınırlar ile birbirinden ayrılmamaktadır. Tiyolojilerdeki sınırsal bulanıklık eklettik ilişkilere sahip olmalarından kaynaklansa da bu bölümde ortaya konulan çalışmanın bir kesinlik ihtiva etmemesine neden olmaktadır.

Türk milliyetçiliğinin teorisyenlerine geçilmeden önce Cumhuriyet dönemindeki modernleşme hareketinin bir analizinin yapılması gerekmektedir. Türk modernleşmesinin önemli amaçlarından biri millet inşasını ve milletleşmeyi sağlamaktır. Bir ulus devletin kurulması Cumhuriyet'in ilanı ile sağlanmıştır. Fakat milletleştirme çabaları –Türk kimliği ve bilincinin oluşturulması- Cumhuriyet'in ilanından sonra da reformlarla devam etmiştir. Örgün eğitimle içselleştirilmesi amaçlanan “Polonyalının, Polonyalıdan başka dostu yoktur” şeklindeki Leh atasözünün uyarlaması olan “Türk'ün, Türkten başka dostu yoktur” (Aksakal, 2013: 2) düsturu farklı kimlikleri ötekileştirmeye dayalı, içinde tektipleştirme projesini gizil bir şekilde barındıran asimilasyonist bir zihniyetin önemli bir gösterenidir. Bu zihniyetin devamlılıığı basın-yayın organlarıyla ve halk evleriyle sürdürülmeye çalışılmıştır. Fakat Türk modernleşmesinin, milli devletin yaslandığı Türklük bilincinin oluşturulması ve yayılması noktasında sarfettiği çabanın aynı zamanda Kürt kimlik bilincini de aktivite etmiş olma gerçekliğine de dikkat edilmelidir.

6.3.2. Türk Milliyetçiliğinin Teorisyenleri

Türk milliyetçiliğinin sistematize edilerek yaygınlaşmasını sağlayan belli başlı düşünürler vardır. Belki de bu düşünürlerden en önemlisi, *Türk milliyetçiliğinin babası* olarak anılan sosyolog, yazar, şair ve siyasetçi Ziya Gökalp'tir. Türkçülük düşüncesini sistemleştiren Ziya Gökalp, milli edebiyatın kurulmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur. Cumhuriyet rejiminin ideologu olarak tanımlanan Gökalp'in yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel yapısının oluşmasında etkili olan bir isim olan Yusuf Akçura önemli bir diğer teorisyendir. Akçura, Türkçü siyasetin hakim olduğu Türk Derneği'nin kurucuları arasındadır. Akçura'nın, kaleme aldığı *Üç Tarzı Siyaset* adlı makalesi Türkiye'de siyasal milliyetçiliğin başlangıcı olarak kabul edilmekte ve Türkçülük akımının manifestosu olarak telaffuz edilmektedir. Akçura, Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerindedir ve bu kuruma başkanlık etmiştir.

Nihal Atsız ve Erol Güngör ise Türkçülük akımının önde gelen diğer isimleridir. Atsız, bir kişinin Türk olabilmesini üç nesline bakarak anlaşılacağını savunmakta, ırka ve soya dayalı bir milliyetçilik anlayışına vurgu yaparak milliyetçiliğe geleneksel ve ırksal bir söylem kazandırmaktadır. Güngör ise gelenekleri vurgulaması ve radikal değişimleri karşı çıkması bakımından muhafazakar milliyetçi olarak değerlendirilmekte fakat milliyetçiliği dinamik bir güç, muhafazakarlığı ise pasif bir tutum olarak değerlendirmesinden ötürü milliyetçilik ile muhafazakarlığının karıştırılmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Onun, bu iki kavramı birbirinden ayrı tutması, muhafazakar milliyetçi olarak tanımlanmaması gerektiğinin bir göstergesidir.

Türk milliyetçiliğine önemli katkıları olan bu teorisyenlerin, millete ve milliyetçiliğe bakış açıları dikkate alınarak değerlendirilecektir.

6.3.2.1. Ziya Gökalp (1876-1924) ve Milliyetçiliği Doğuran Milletler

Gökalp, ümmeti, aynı dine ait fertlerin bütünü olarak tanımlamış ve bu tanımlamaya göre, yeryüzünde ne kadar din mevcutsa o kadar ümmet olduğunu söylemiştir (Baltacıoğlu, 1963: 66). Ümmet kavramını din merkezli tanımlayan Gökalp,

ümmele ile milleti birbirinden ayırmıştır. Ona göre milletin ümmetten farkı, dinin yanında dil, ekonomi, hukuk ve ahlak gibi farklı müesseselerin de yer almasıdır.

Gökalp, milleti tanımlarken önce milletin ne olmadığı sorusuna değinmiştir. Gökalp'e göre millet, ilk olarak ırk demek değildir. Gökalp, milletlerin farklı nedenlerden ötürü birbirleriyle karıştığını bu nedenle de ırkın, milleti oluşturabilecek bir etkisinin olmadığını ileri sürmektedir. Millet oluşumunda ırk faktörünün aranmaması gerektiğini ise şu sözleriyle ifade etmiştir: "Gerçi atlarda şecere aramak lazımdır; çünkü, bütün meziyetleri iç güdüye dayandığı ve bunlar ırsî olduğu için hayvanlarda ırkın büyük ehemmiyeti vardır. İnsanlarda ise, ırkın sosyal vasıflara hiçbir tesiri olmadığı için, şecere aramak doğru değildir" (Gökalp, 1990: 23). Gökalp, ikinci olarak, kavmi Türkçülerin milleti kavim zümresiyle karıştırdıklarını ama milletin kavim olmadığını ileri sürmektedir: "Kavim, aynı anadan, aynı babadan üremiş, içine hiç yabancı karışmamış kandaş bir zümre demektir" (Gökalp, 1986: 13). Fakat milletler, evlilik, savaşlar ve göç gibi çeşitli şekillerde birbirleriyle karışmışlardır ve bir aralık söz konusu değildir. Gökalp'a göre millet, üçüncü olarak aynı coğrafya üzerinde bir arada yaşayan insan toplulukları demek değildir. Ona göre bir coğrafya üzerinde farklı milletlerin yaşaması söz konusu olabilir. "İran'da Farisi, Kürt ve Türkten ibaret üç millet, İsviçre'de Alman, Fransız, İtalyan'dan ibaret olmak üzere üç millet, İsviçre'de Alman, Fransız, İtalyan'dan ibaret olmak üzere yine üç millet, Belçika'da aslen Cermen olan Flamanlar mevcuttur" (Gökalp, 1986: 15). Bir coğrafya da birden fazla milletin yaşayacağı gibi bir millet farklı coğrafyalarda da yaşayabilir. Gökalp, bu duruma örnek olarak Oğuz Türklerini vermektedir: "Oğuz Türklerine bugün Türkiye'de, Azerbaycan'da, İran'da, Harezmi ülkesinde tesadüf ederiz" (Gökalp, 1986: 15). Dördüncü olarak millet, tebaa da değildir. Bir tebaanın içinde farklı milletlerde mevcuttur. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki herkesi aynı millet olarak değerlendirmek doğru olan bir yaklaşım değildir. Beşinci olarak ise millet, aynı dini benimseyen kimselerin inşa ettiği bir oluşum değildir. "Aynı dinde bulunan insanların mecmuuna ümmet adı verilir... Yalnız lisanda ve harsta müşterek olan millet zümresi ise bundan ayrı bir şeydir" (Gökalp, 1986: 16). Son olarak ise bireylerin kendini hangi millete ait görüyorsa o millettendir görüşü Gökalp'e göre doğru değildir. Gökalp, bireyin doğduğu aileyi seçemediği gibi kendi milliyetini de seçemeyeceğini

savunmaktadır. Özetle Gökalp'e göre millet; "ne ırkî, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümredir" (Gökalp, 1986: 17-18).

Gökalp milletin ne olduğu sorusunu ise şu şekilde yanıtlamaktadır: "millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur" (Gökalp, 1990: 22). Gökalp, millet tanımlamasının içine din faktörünü de eklemiş, fakat milleti sadece buna dayandırmamıştır. Ona göre millet maddi duygulara yaslanmamalı, kendi millet tanımında yer verdiği gibi ahlak, güzellik gibi manevi duygulara yaslanmalıdır. Bu duygulara yaslanan millet, milliyetçilik ideolojinin doğmasına da sebep olacaktır. "Osmanlılık, İslamlık, Türklük mefkûreleri doğmadan, Osmanlı Devleti, İslam ümmeti, Türk milleti mevcuttu" (Gökalp, 1976: 88). Buradan hareketle Gökalp'ın, milliyetçiliğin, milletleri ortaya çıkardığı görüşünü reddettiği sonucuna ve milletlerin, milliyetçilik ideolojisini doğurduğunu kabul ettiğine ulaşılabılır.

Gökalp'in yaşadığı dönem onun siyasi ve felsefi fikirlerinin oluşmasında oldukça etkilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma döneminde yaşayan Gökalp, İmparatorluğun nasıl kurtulacağı sorusuna yanıt aramıştır. Tek çözüm yolunun Türk milliyetçiliği olduğuna kanaat getiren Gökalp, Türk milletinin ancak milliyetçilik ideolojini benimsemesiyle tarih sahnesinde yer alabileceğini belirtmiştir.

Gökalp, Türkçülüğü şu şekilde tanımlamaktadır: "Türkçülük; ne kavim, ne ümmet ve ne de ahali Türkçülüğü'dür. Türkçülük demek, Avrupa medeniyeti içinde, bir Türk harsı vücuda getirmektir" (Gökalp, 1976: 113-114). Gökalp, Türkçülüğü Türk milletini Batı medeniyeti içinde ileriye götürecek bir çıkış noktası olarak görmektedir.

Gökalp, Türkçülüğün tarihine değinerek, Avrupa'da Türklüğe dair iki hareketin ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunlardan ilki, Fransızcada Turquerie denilen Türkperesliktir. Türkpereslik, Türkiye'de yapılan halıların, kilimlerin, çinilerin ve marangozluk eserlerinin incelenmesiyle ortaya çıkmış ve Kamartine'nin, Auguste Comte'un, Pierre Lafayette'nin, Pierre Loti'nin ve Farrêre'nin yazdığı eserler aracılığıyla başlatılmıştır. Avrupa'da zuhur eden ikinci akım ise Türkiyat (Türkoloji)'dir. Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da, Fransa'da ve İngiltere'de birçok bilim adamının Türklere, Moğollara ve Hunlara dair yaptığı

araştırmalardan oluşmuştur. Bu nedenle Türkçülük, Türkler arasında da ilgi uyandırmaya başlamıştır. Trklkle ilgilenenler arasında Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa gibi isimlerde vardır. Daha sonra birçok isim arasında yayılan Türkçülük, Türk Ocakları ve Türk Yurdu tarafından geliştirilmiş, Atatürk sayesinde de yok olmaktan kurtulmuştur (Gökalp, 1986: 1-3). Aynı zamanda Gökalp, Trklg; Trkiyecilik, Oğuzculuk (Trkmencilik) ve Turancılık olarak e ayırır ve gerçeklik bazında sadece Trkiyeciliğın var olduğunu belirtir. (Gökalp, 1986: 23).

Gökalp, Türk milletinin modernleşmesi gerektiğini ve bu modernleşmenin temelinde bilimde gelişme sağlanması gerektiğini belirtmektedir: “İlim ile sanat, usul ile teknik birer silahtır. Eğer bu manevi silahlar noktasında da Avrupalılara müsavi olmazsak, onlarla aramızda mevcut olan hayat mücadelesinde mutlaka mağlıp oluruz. Mamafih maddi silahların ihzarı da ilme ve fenne bağlıdır” (Gökalp, 2010: 42). Gökalp, ilim ve fen konusunda Batı medeniyetinin örnek alınması gerektiğini, Türk milletinin ise Doğu medeniyetinden çıkararak Batı medeniyetine geçmesi gerektiğini savunur: “Eski hey’et yerine yeni hey’eti, eski hikmete mukabil yeni hikmeti, eski kimyaya bedel yeni kimyayı almakla ne kaybederiz?.. şarkta bulunmayan hayvanatı, ruhiyatı, itimaiyatı garptan almaya mecbur değil miyiz? Evvelce, eski ilimlerimizin cümlesini Bizans’tan almıştık... Bu misaller ilniye uzatılırsa görülür ki şark medeniyeti namına terk edeceğimiz şeyler hep Bizans’tan aldığımız şeylerdir (Gökalp, 1986: 61-62).

Gökalp, hars (kültür) ve medeniyet arasında bir ayırım yaparak da Türk sosyolojisinde önemli bir yer edinmiştir. Gökalp: “bütün hisleri, yargıları ve idealleri kültürün parçası olarak telakki ediyorken, akli ve bilimsel bilgiyi, metotları ve teknolojiyi medeniyete ait olarak mütalaa etmektedir” (Heyd, 2001: 72). Gökalp’e göre kültür, milli bir olgudur ve başka bir millete geçemez; medeniyet ise beynelmilel (milletlerarası) bir olgudur ve başka bir millete geçebilir. Gökalp, medeniyetin diğer bir ifade ile iktisadi, hukuki ve teknolojik bilgilerin, hars üzerinde yani din, ahlak ve estetik duygular üzerindeki dönüştürücü etkisini görmezden gelmektedir.

Gökalp, yazdığı *Türkçülüğün Esasları* adlı çalışmasında Türk milliyetçiliğinin izlemesi gereken programı da sekiz alanda²⁰ ele alarak belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyet'inin izlemesi gereken politik sürece de değinen Gökalp, var olan tüm Türkler arasında bir kültür birlikteliği olması gerektiğine de değinmiştir. Gökalp, Türk milletinin yükselebilmesi için Türklerde milli dayanışmanın güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Gökalp'e göre milli dayanışma güçlendirildikten sonra ise milli kültür yükseltilmelidir.

Özetle Gökalp, Türk milletine ait bir devletin varlığıyla Türk milletinin her alanda egemen olması gerektiğini belirtmektedir. Osmanlı'dan sonra kurulan Türk devleti ise Türkçülük siyasetinin başarıya ulaşmasıyla mümkün olmuştur. Gökalp, savunduğu görüşlerle Türk milliyetçiliğinin bir ideologu haline gelmiş ve Türk milliyetçiliği ideolojisinin kurulmasında önemli bir kilometre taşı olmuştur.

6.3.2.2. Siyasal Milliyetçiliğin Öncüsü: Yusuf Akçura (1879-1935)

Akçura'ya göre millet, “ırk ve lisanın esasen birliğinden dolayı içtimai vicdanında birlik hâsıl olmuş bir insan topluluğudur” (Akçura, 1981: 4-5). Dile yaptığı vurgu dil milliyetçiliğini savunduğunu gösterse de Akçura'nın kullandığı ırk kavramı, var olan ırk tanımından farklıdır. Uçar'a göre; “Akçura, bu tanımda kullandığı ırk kavramını, kan ve soy birliği manasına gelen ırk anlamında kullanmamış, köken manasında gelen cins, kavim, nesep gibi anlamları muhteva eden bir kavram olarak kullanmıştır” (2008: 254). Akçura'nın ırk kavramının millet kavramıyla eş anlamlı olarak kullanıldığını iddia eden düşünürlerde mevcuttur. Bu düşünürlerden biri Niyazi Berkes'tir. Berkes, ırk ve millet kavramlarının Osmanlı İmparatorluğu'na aynı anda girmesi bakımından karıştırıldığını ve anlamları dışında kullanıldığını ifade etmektedir.

Akçura, aynı zamanda Türk'ün tanımını da yaparak kimlere Türk denilebileceğini de belirlemiştir. Akçura'nın Türk tanımı şu şekildedir: “Türkler

²⁰ Bu alanlar: Lisanî Türkçülük, Bedii (Estetik) Türkçülük, Ahlaki Türkçülük, Hukuki Türkçülük, Dini Türkçülük, İktisadi Türkçülük, Siyasi Türkçülük ve Felsefi Türkçülük'tür.

dediğimiz zaman, etnografya, filoloji ve tarihle ilgisi olanların bazen Türk-Tatar bazen Türk-Tatar-Moğol diye yâd ettikleri bir ırktan gelme, adetleri, dilleri birbirine pek yakın, tarihi hayatları birbirine karışmış olan kavim ve kabilelerin tamamını murad ediyoruz. Bu cihetle İranlı ve Avrupalı bazı muharrirlerin Tatar dedikleri Kazanlılar, Azerbaycanlılar ile beraber, Kırgızlar, Yakutlar da Türkler tabiri içinde demektir” (Akçura, 1981: 3).

Akçura bu tanımlamasıyla Rusya’da yaşayan Tatarların da Türk olduğunu belirtmekte, dolayısıyla daha geniş kitleye yayılan bir Türk tanımı yapmaktadır. Diğer Müslüman toplulukların etnik kimliklerini görmezden gelen Akçura, Rusya’da yaşayan tüm Müslümanların Türk olduğunu iddia ederek indirgemeci bir tavır geliştirmiştir. Bu görüşe sahip olmasında belki de bir Tatar burjuva ailesinin çocuğu olarak Rusya’da doğmasının etkisi vardır.

Akçura’ya göre milliyet fikri Müslümanlara Batı’dan geçmiştir. Akçura, 1914 yılında yayınlanan *Şark’ta Milliyet Fikri* adlı makalesinde şöyle yazmaktadır: Belki Alman asar-ı atika âlimlerinin taharriyâtından, belki [F]ransız nazariyatçılarının tefekkürâtından, belki dinî teceddüd reislerinin telkinâtından, belki de buharlı makineler icadı gibi pek maddi bir hadise-i iktisadiyenin tesirâtından doğarak, bugün Garb’a hakim bulunan milliyet fikri, Şark’a sirayet etmekte pek gecikmemiştir (Georgeon, 1986: 144).

Akçura, geri kalmışlığın çözümünde Batı’daki her türlü fikrin alımını bir iksir olarak gören Müslümanlar tarafından milliyetçilik fikrinin de 19. yüzyılda alındığını ifade etmektedir. Müslümanlardaki kavmiyet bilinci ile Batı’daki milliyetçilik fikrini birbirinden ayıran Akçura, kavmiyet bilincinin milliyetçiliği kabul edişi kolaylaştırıcı bir etken olduğunu dile getirmektedir.

Akçura’nın fikri hayatında üzerinde düşündüğü üç farklı ideoloji vardır: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Akçura, *devlet nasıl kurtulur?* sorusuna cevap bulmaya çalışmakta, bu ideolojilerden birinin çıkış noktası olabileceğini düşünmektedir. Akçura, Rusya’da yazdığı *Üç Tarz-ı Siyaset* (1904) makalesinde bu siyasi akımlara değinmektedir. Bu makalenin yayınlanmasıyla Türkiye’de siyasi milliyetçilik başlamıştır.

Akçura, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojisini Osmanlı'ya olan yararı ve uygulanabilirliğine göre iki farklı kıstas etrafında değerlendirmektedir. Akçura, Kahire'deki *Türk Gazetesi*'nde de yayınlanan bu makalesinde, Osmanlıcılığın artık bir işlevinin kalmadığını, bağlayıcı ve koruyucu bir özellik içermediğini ve bir Osmanlı milleti yaratma fikrinin uygulanamayacağını dile getirir.

Akçura, Osmanlıcılığın uygulanamayacağını, Osmanlı içerisinde yaşayan milletlerin milliyetçi duygularının, tek ve büyük bir millet olmayı istemeyecek kadar ileri gitmiş olmasına bağlar. Bu görüşünü, *Üç Tarz-ı Siyaset*'i yazmadan bir yıl önce yazdığı bir yazısında da ifade etmektedir: Fikr-i millinin bu kadar inkişafından ve muhtelif milliyetler arasında ve alehusus iki din beyninde bu derece husumetin tahassulünden sonra, İmparatorluğun muhtelif anâsırını ittihad ve imtizaç ettirerek onları bir millet teşkil eylemek gayr-i mümkündür (Akçura, 2007: 156).

Akçura, ileri sürdüğü bu görüşle birlikte, Osmanlı içerisinde yaşayan gayri Müslim ögelere muhtariyet verilmesi gerektiğini, aksi durumda zaten kopmuş olan bağların daha büyük sıkıntılar doğuracağını savunmuştur.

Akçura, İslamcılık ile Türkçülük arasında net bir ayırım yapmamakta, her ikisinin de belli başlı kayıplara neden olacağını ileri sürmektedir. İslamcılığın uygulanmasında bir “dış” faktörün engelleyici etkisi olabileceği gibi, Türkçülüğün uygulanmasında bir “iç” faktörün engelleyici etkisi de olabilmektedir. Bu etki, Türklerdeki milli bilincin hızlı ilerleyemeyişinden kaynaklanmakta fakat bu durum Avrupalıların İslam ülkelerindeki baskısı dikkate alındığında “dış” engele nazaran daha kolay aşılabilmektedir. Yaptığı bu çözümleme ile Akçura, siyasi tavrını Türkçülüğün yana koymaktadır.

Akçura, Türkçülüğün siyasi bir doktrin olarak benimsenmesinin bir takım yararları olacağını ileri sürmektedir. Akçura, bu yararı şu şekilde ifade etmektedir:

Dilleri, ırkları, adetleri ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın şarkına yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milletler arasında varlığını muhafaza edebilecek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü ve en medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti en mühim rolü oynayacaktı. Son vakaların fikre getirdiği uzakça bir istikbalde, meydana gelecek beyazlar ve sarılar arasında bir Türklük cihani husule gelecek ve orta dünyada Osmanlı

Devleti, şimdi Japonya'nın sarılar âlemine yapmak istediği vazifeyi üzerine alacaktı (2008: 60).

Akçura, güçsüz bir Osmanlılık ve sınırları muğlak bir İslamcılıktan ziyade yeni bir gelecek perspektifi sunan Türkçülüğün, Osmanlı'yı kurtaracağını düşünmektedir. Bu nedenle Türkçülüğü, *Üç Tarzı Siyaset* adlı makalesinde sistematik bir biçimde ilk kez ortaya koymuştur.

Akçura, Türkçülük akımının sağlayacağı faydadan ziyade bir takım zararlarının da olabileceğini görmektedir. Akçura, etnik temele dayalı milli bir ideolojinin Osmanlı'da toprak kayıplarına da sebebiyet verebileceğini bilmekte, fakat bu toprak açığının Osmanlı içerisinde yaşayan Kürtler, Lazlar, Süryaniler gibi azınlıkların Türkleştirilmesiyle kapatılabileceğini savunmaktadır.

Akçura, yerli bir burjuva sınıfının oluşturulması gerektiğini, bu burjuvazinin sanayileşmeyi gerçekleştirerek Türk milliyetçiliğinin öncülüğünü yapması gerektiğini savunmaktadır.

Türk milliyetçiliği bilinci bazı kuruluşlar aracılığıyla aşılamaaya çalışan Akçura, Türk Yurdu Mecmuası'nın programını da yazmıştır. Bu programda, Türkçülük adına yapılabilecek faaliyetlerin bazıları şu şekildedir:

1. "Risale Türk ırkının mümkün olduğu kadar çoğunluğu tarafından okunup anlaşılacak, istifade olunacak tarzda yazılacaktır. Bu nedenle dili sade olacaktır. Millet in çoğunluğuna faydalı konular seçilecektir. Zor konular bile kolay ifade edilmeye çalışılacaktır.
2. Risalede Türklerin tanışmalarına, iktisat ve ahlakça yükselmelerine ve fen bilgileriyle zenginleşmelerine hizmet eden mevzular en ziyade yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.
3. Risale, Osmanlı Devletinin iç siyasetinden bahsederken, hiçbir siyasi partiye taraftarlık etmeyecek, ancak Türklüğün, Türk unsurlarının siyasi ve iktisadi

menfaatlerini müdafaa edecektir. Türk unsurlarının menfaatlerini müdafaa ederken, muhtelif unsurlar arasında ihtilaflar doğmasında kaçınacaktır.

4. Risalenin devletlerarası esas fikri, Türk âleminin menfaatlerini müdafaa etmektir” (Akçura, 1981:192-193).

Akçura'nın, Türk milliyetçiliği anlayışını özetleyen bu maddeler, kültür ve dil birliğine yaptığı vurgudan dolayı da önemlidir. Akçura, siyasete, ekonomik ve ahlaki ilişkilerden sonra yer vermiştir. Ayrıca, Türklerin her türlü çıkarının gözetilmesi ve korunması gerektiğini savunmuştur.

Gerek Türk Yurdu'nda savunduğu görüşlerle gerekse Türk Ocağı gibi Türklüğü kriter alan kuruluşlardaki etkinlikleriyle Türk birliğini savunan Akçura, Türkçülüğü karakterize eden önemli bir isimdir.

6.3.2.3. Hüseyin Nihal Atsız (1905-1975) ve Irkçı Milliyetçiliğin Anatomisi

Pan-Türkist hareketin öncülerinden biri olan ve 1931-1932 yılları arasında düzenli bir şekilde çıkardığı Atsız Mecmua ile adını duyuran Nihal Atsız, geleneğe ve ırka dayalı bir milliyetçilik anlayışını savunmuştur. Atsız, her milletin ayrı bir anlam ifade ettiğini ileri sürer. Ona göre; “Türk milleti vardır ve bunun içinde yalnız onun tarifini yapmak gerekir, başkaları bu tarife uysa da uymasa da bunun bir önemi yoktur. Türkler için ise millet her şeyden önce bir kan meselesidir. Yani Türküm diyecek olan adam Türk neslinden olmalıdır” (Atsız, 1992: 139-140). Atsız, nesil ve kan ile Türk ırkını kastetmektedir. Atsız, milliyetçiliği ırka ve soya dayandırmaktadır. Ona göre bir kişinin Türkçü olarak değerlendirilmesi kendisinin Türk soyunun üstünlüğüne inanmasıyla mümkündür. Atsız'a göre Türklük; ancak kan, dil ve ülkü birliği ile sağlanabilir. Fakat kan birliği, dil ve ülkü birliğinden diğer bir ifadeyle dilek birliğinden daha üstündür. Dil ve ülkü birliğinin milletin unsuru olabilmesi için kan birliğinin olma zorunluluğu vardır. Ona göre “Türkçe konuşan bir zenci ile Lehçe konuşan bir Kıpçak'tan elbette ki ikincisinin Türk olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Dilek ve menfaat konusunda ise bir Konyalı ile Kırgız'ın dileklerinin ve menfaatlerinin ayrı olabileceği, ancak bunların kan ve ırk bakımından aynı millete mensup olduklarının değiştirilemeyeceği üzerinde durur” (Atsız, 1992: 144-145).

Altan Tan, Kürt Sorunu kitabında Mustafa Akyol'un Nihal Atsız ile ilgili düşünce dünyasını ifade eden şu cümlelere yer vermektedir:

Yağmur oğlum! Öğütlerimi tut, iyi bir Türk ol... Yahudiler bütün milletlerin düşmanlarıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihi düşmanlarımızdır. Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Araplar, Sırp, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizler, Rumenler yeni düşmanlarımızdır. Japonlar, Afganlar ve Amerikalılar yarın ki düşmanlarımızdır. Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Lazlar, Gürcüler, Çeçenler içerideki düşmanlarımızdır. Bu kadar düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalısın. Tanrı yardımcın olsun (Tan'dan aktaran Güney, 2011: 114).

Atsız, ırka vurgu yapan tek düşünür değildir. Irkçılığı savunan önemli isimlerden biri de Reha Oğuz Türkkkan'dır. Türkkkan, Türklerin geri kalmışlığını da ırk temelli açıklamaktadır. Ona göre; askeri, siyasi ve ekonomik bozulmaların temel nedeni ırki bozulmalardır. Bu ırkların en üstünü ise Türk ırkıdır. Türk ırkı bütün ırklardan üstündür ibaresinin yer aldığı üç sayılık *Ergenekon* adlı bir dergiyi 1938-1939 yılları arasında çıkaran *Türkkkan*, *Bozkurt* ve sonrasında *Gökbörü* adlı dergileri çıkarmış, Türk ırkının üstün olduğu iddialarını bu yayın organları aracılığıyla iddia etmeye devam etmiştir.

6.3.2.4. Erol Güngör (1938-1983) ve Türkiye’de Popülist Milliyetçilik

Güngör’e gör millet, kültür birliğinden oluşur. Güngör, kültürü ise şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir topluluğun, ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş olduğu hayat tarzı, bütün maddi ve manevi unsurlarıyla onun kültürünü temsil etmektedir” (Güngör, 2007: 68). Güngör’ün bu kültür tanımı genel-geçer kültür tariflerinden farklı değildir. Fakat sadece ortak bir kültür tanımı milli bir aidiyetin olması için yeterlidir. Milliyetçilik ise bu ortak kültür bütünlüğünü korumakla yükümlüdür.

Erol Güngör'e göre "milliyetçilik her Şeyden önce bir halkçılık hareketidir ve milli kültüre dayanır. Batılılaşma serüvenimiz sebebiyle (Kösoğlu, 2009: 102) tarih içinde gelişen Türk milli kültürünü daha çok halk kitleleri korumuŐ bulunuyor" (Güngör, 2007: 10). Güngör'e göre milliyetçilik hareketinin en belirgin ortak özelliği halkçılık ilkesidir. Bunun nedeni milliyetçiliğin halka dayanması ve halka dayalı bir ađdaŐlaşma programı sunma zorunluluğudur. Bundan mütevellit bu iki ilke birbirinden ayrı olarak düŐünülmemelidir.

Güngör "Batı'yı 'bütünüyle almak' veya 'ilim ve tekniğini alır, kültür değerlerini ve adetlerini almayız' Şeklinde ayıranların (bu arada Ziya Gökalp ve taraftarlarını kastetmektedir, R.S.) aslında mevcut olmayan bir problemi tartıŐtiklarına, bunların teknolojik modernleşmeyi 'kafeste keklik' saymalarının yanlış bir zan olduğuna işaret etmektedir. Bu meyanda modern teknolojinin gelecekte milli kültürde yaratacağı tahribatı önlemek yerine, teknolojinin en kısa zamanda ve en az maliyetle aktarılması gerektiğini kaydeden Güngör, Türkiye'deki sosyal ve kültürel sıkıntıların kaynağının teknoloji olmadığına dikkat çekerek 'tersine, modern teknoloji gelmediği halde, milli kültürden pek çok Şey gidebilmiŐtir' demektedir. Batı medeniyetini sansür ve kontrol etmek gibi mümkün olmayan bir Őeye gayret etmek yerine, Türkiye'de sağlam bir milli kültür kurulmasının yollarını aramak gerekmektedir (Yılmaz, 2002: 652). İyi ve kötü algısı sübjektiftir. Nelerin iyi olduğu ya da kötü olduğu kararı ister istemez anti-demokratik bir tutumla öznel yargılar sonucu belirlenecektir. Bunun yerine yerli kültürün güçlendirilmesi, bu doğrultuda çaba harcanması gerekmektedir.

Güngör, çalışmalarında ađdaŐ bir Türk milli kültürünün oluşturulması savunmaktadır. Güngör, Türk milliyetçiliği içerisinde Ziya Gökalp ve hocası olan Mümtaz Turhan geleneğini devam ettirmekte fakat Gökalp'ın anti-Osmanlı tutumunu eleştirmektedir. Turhan'dan ise İslam'a daha yakın olmasıyla ayrılmaktadır.

6.4. Balkan-Arap ve Türk Milliyetçiliklerinin Kıyaslanması

Balkan milliyetçiliklerini Osmanlı İmparatorluğu içerisinde cereyan eden milliyetçiliklerden ayıran en önemli özelliği kendi dinlerine sahip destekleyici bir devletin varlığıydı. Sırp asırlı olan Balkan devletlerinin Rusya'yı bir dayanak olarak görmesi ve Rusya'dan ciddi mali yardımlar alması söz konusuydu. Ayrıca, Tüm Slav halkları büyük bir devlet çatısı altında birleştirme ideaları vardı.

Balkan halklarının milli kimlik anlayışlarının şekillenmesinde din unsurunun da önemli bir etkisi vardır. Özellikle Hıristiyan din adamlarının misyonerlik faaliyetleri, Hıristiyanlar arasında milliyetçiliğin sistematik olarak yayılmasında etkili olmuştur. Balkan halklarının da milli kimliklerinin şekillenmesinde bir diğer önemli etken Balkan kimliğinin reddidir. Balkanlı teriminin, Osmanlı da birçok etnik temelli kavram gibi (Örneğin Türk kelimesi gibi) aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanılması reddin kabulü için çaba göstermelerini gerekli kılmıştır.

Balkan milliyetçiliğinin gelişiminde Balkan halklarının kabilevi yapısı ve etnik bağlarının kuvvetli oluşu etkilidir ve bu kabilevi yapısıyla da Arap milliyetçiliğinin yaslandığı yapı benzemektedir.

Arap milliyetçiliği Balkan milliyetçiliğiyle bazı benzerlikler gösterse bile Arap halkı arasında milliyetçilik fikrinin doğuşu, gelişimi ve örgütlenişi Balkan milliyetçiliklerinden çok farklıdır. 19. yüzyılda Arap entelektüelleri Arap milliyetçiliği bilincine sahip olsalar bile bu bilinç siyasal bir eyleme dökülmemiştir. Siyasal bir eyleme ya da örgütlenmeye geçilemeden İmparatorluk parçalanmıştır. İmparatorluk içindeki Ermeniler dışındaki Balkan Slavlarının milliyetçiliği örgütlü ve silahlı iken Arapların ki kültürel ayrımcılığa dayanıyordu. Bu ifade Arapların ayaklanmadıkları anlamına gelmemektedir. Fakat Arap yarımadasına görülen ilk ayaklanmanın nedeni ulusçuluk fikrine dayanmamaktadır. Bu ayaklanma, dini bir harekettir. Araplar, Balkan halkları gibi ulusçuluğu ayrılıkçı bir hareket olarak yorumlamamakta hatta Arap ulusunun gelişiminin İslam dini ve Osmanlılık ideolojisi sayesinde olacağına inanmaktadır. Fakat Mısır'daki Arap milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı boyutlarda gelişmiştir. İslam'ın bir din olmaktan ziyade bir medeniyet olarak yorumlanması ve bu medeniyetin sahibinin Araplar olduğuna

Muhammed Abduh gibi düşünürler tarafından inanılması Arap ulusçuluğu için farklı bir boyuta geçildiğini göstermektedir.

Din ile milliyetçiliğin birbirinden çok farklı iki oluşum olduğu iddiası realiteyi karşılamamaktadır. Kimi durumlarda milliyetçilik, dine karşı verilen mücadelenin taşıyıcısı olsa da kimi zaman da din ile birlikte hareket etmiştir²¹. Örneğin; Asya ve özellikle Afrika'da dinler, etnik bir milliyetçiliğe hizmet etmiştir. Aynı zamanda Arap milliyetçiliğin din çatısı altında milliyetçi duygulara dayanması önemli bir özelliğidir. Husrî hariç diğer düşünürler Arap milliyetçiliğini İslam dininden ayrı düşünmemişler, İslam modernizmine vurgu yapmışlardır. Milliyetçi duyguların dini duygulardan önce geldiğini savunan Husrî, din ile milliyetçiliği birbirinden ayrılmasını savunmuştur. Benzer bir durum Türk milliyetçiliği için de geçerlidir. Türk milliyetçilerinin İslam dini ile belirli bir noktaya kadar sorunlu olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu hususta Kemalizm bir kırılma noktasıdır. Kemalist ideolojiye kadar Türk milliyetçiliği kendisini din ile bir çatışma içerisinde görmemektedir. Fakat Kemalist ideoloji sonrası din ile milliyetçilik arasındaki mesafe açılmaya başlanmıştır. Fakat bu mesafe bir uçurum şeklini almamıştır. 1970'li yıllarda geliştirilen Türk İslam Sentezi, din ile Türk milliyetçiliğini aynı potada eritme çabasıdır. Özetle Türk milliyetçileri, İslami destekten mahrum kalmadan Türk milli kimliği oluşturma gayreti içerisindeyler.

Balkanlarda milliyetçilik ise din/mezheple iç içedir. Yunanlılar ve Bulgarlar, Rusya tarafından desteklenen Ortodoks mezhebine bağlı bir halktır. Rusya ve Almanya, din ve dil benzerliğine ya da yakınlığına göre millitlere destek olmuşlardır. Din ve sonrasında dil önemli bir ayırt edici karakteristik özelliştir.

Milliyetçilik kimi durumlarda dini duyguları sömürürken kimi durumlarda ise emperyalist amaçların gerçekleştirilmesi için faydalanılan bir araç haline gelmekte/getirilmektedir. Fakat kimi durumlarda ise emperyalizme bir karşı duruş da sergilemektedir. Örneğin, Arap milliyetçiliği, emperyalizme karşı mücadele için de itici bir rol oynamaktadır. Türklerde ise bu duruma en güzel örnek Kurtuluş Savaşı'dır.

²¹ Milliyetçiliğin dinden ayrı bir şekilde hareket etmediği reel örneklerde mevcuttur. Örneğin; İsrail, İran ve İrlanda milliyetçiliği dinle paralel bir şekilde hareket eder. Örneğin, radikal dinci hareketler, milli korkulardan hareketle dini anlayışlarına yön vermekte ve yapılan eylemlerde dini gerekçelerle milli duygulara yaslanmaktadır.

Balkanlarda ise milliyetçilik, anti-emperyalist bir mücadeleye sahne olmaktan ziyade bağımsızlığa yönelik hareket ettiricidir.

Arap ve Türk milliyetçilikleri Doğu topraklarında kuluçkalanan “Batı Sorunu”nu çözmek için iki farklı siyaset anlayışı geliştirmişlerdir. Araplara oranla Batı etkisini daha az hisseden Türkler, Araplar kadar sömürge olmayan topraklarında inşa edilen bir ulus-devletin kurucuları haline gelmişlerdir.

Farklı milliyetçilik sınıflandırmaları olmasına rağmen Plamenatz’ın sınıflandırması Balkan, Arap ve Türk milliyetçiliklerinin batılılaşma karşısındaki tutumlarını anlamada son derece önemlidir. Plamenatz milliyetçiliği ikiye ayırmaktadır. Bunlar Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçiliktir. Batı Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik Batı tipi milliyetçilik olarak tanımlanırken, Asya’da, Afrika’da, Doğu Avrupa’da ve Latin Amerika’da ortaya çıkan milliyetçilik ise Doğu tipi milliyetçilik içerisinde yer almaktadır. Uzun’a göre; “Doğu tipi milliyetçiliğin belirleyici özelliği coğrafi konumu değildir. Doğu tipi milliyetçiliğin temel özelliği Batı’nın egemenliğine karşı direnememeleridir. Bu ülkelerde kendini gösteren milliyetçiliğin temelinde bir taraftan Batılı kurumları taklit etmeleri, diğer taraftan da Batının sömürgeleştirme girişimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi vermeleri, yani batı emperyalizmine karşı çıkmaları vardır. Bir taraftan geçmişe ait olan ve ulusal kimliğin bir parçası olarak görülen bazı değerlere vurgu yapılırken, diğer taraftan da halka Batılı değerler benimsetilmeye çalışılmaktadır” (2003: 142). Hem anti-emperyalist bir mücadele yürüten ve Kurtuluş Savaşı’nı gerçekleştiren Türkler hem sömürgeleştirilmeye karşı çıkan Araplar, hem de milli kimliğe dayalı bağımsız bir devlet kurmak isteyen Balkan ulusları toplumu batılılaştırmak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Batılılaşmayı, dolayısıyla modernleşmeyi bekalarını sağlayacak kurtuluş anahtarı olarak görmüşlerdir.

Balkan, Arap ve Türk milliyetçilikleri yaslandıkları sosyal sınıf bakımından da farklılık göstermektedir. Örneğin; Balkanlardaki milliyetçilik şairlerden ve din adamlarından beslenmektedir. 17. yüzyılda yaşamış, Hırvat asıllı bir düşünür ve rahip olan Juraj Krijaniç, “Rusya’nın Politikası” adlı kitabında, bütün Slavların Katolik bir kilisenin altında ve Rus Çarı etrafında birleşmeleri gerektiğini savunmuştur. Fakat bazı Balkan milletlerinin yaslandıkları sosyal sınıf farklıydı. Örneğin, Sırpların ilk

bağımsızlık hareketinin tabanını Sırp köylüler oluşturmaktaydı. Lakin sonraki süreçte dönüşüm memurlar ve bürokratik entelijensiya eliyle gerçekleştirilmiştir. Bosna-Hersek'teki durum da Sırp'ların durumuyla benzerlik göstermektedir. Bosna-Hersek'te Pan-Slavizm etkilerinin payının da olmasının yanı sıra vergi toplayanların sömürüsüne karşı köylülerinde payı büyüktür.

Bulgaristan'da ise, ticaret hacminin artışı, endüstrinin yayılması, lonca sisteminin çözülmesi ve Tuna üzerinde buharlı gemiler aracılığıyla düzenli bir ulaşım sisteminin yerleşmesi bölgede yeni bir ortam doğurmuştur. Bu ortam ve yaygınlaşan eğitim Bulgar gençlerindeki milliyetçi eğitimi beslemiştir (Shaw'dan aktaran Aydın; 1993: 124). Bu sosyal ve ekonomik değişimler orta sınıfın güçlenmesine neden olmuştur. İstanbul'daki yabancı eğitim verilen okullardan faydalanılması ve Rusların Bulgaristan'da okullar açarak aydın bir zümrenin oluşumunu sağlamaları Bulgarlardaki milliyetçi hareketin olgunlaşmasını sağlamıştır. Türklük ise dile ve Müslümanlığa dayanmaktadır. Türk milliyetçileri her ne kadar ulusçuluğu yaymada halk tabanının desteğine ihtiyaç duysa da Türklerde milliyetçilik de Balkanlarda milliyetçilik gibi belirli zümre etrafında şekillenmiştir. Avrupa'da eğitim almış olan Jön Türkler ve ideologlar Türk milliyetçiliğin öncüsü durumundadırlar.

Bölüm içerisinde sadece üç milliyetçilik akımı değerlendirilmiş olsa bile bu üç tür milliyetçilik kadar önemli olan bir diğer milliyetçilik türü, Arnavut milliyetçiliğidir. Osmanlı devletine bağlılıklarının güçlü oluşu bakımından Arnavut milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra teritoryal devlet şeklindeki manda yönetimlerine bölünen Arapların milliyetçiliğiyle benzerlik göstermektedir. Arnavutların çok dinli oluşu, büyük bir Müslüman nüfusa sahip olmaları ve Arnavutları temsil eden bir devletin olmayışı ise Arnavut milliyetçiliğinin Balkan milliyetçiliklerinden ayıran önemli etkenlerdir.

6.5. Sonuç

Milliyetçi akımların dağıtıcı etkisi sadece Osmanlı İmparatorluğu üzerinde görülmemiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi akımlar Rusya'da ya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda meydana gelen milliyetçi akımlardan silahlı eylemlere ve şiddete dayanıyor olması bakımından farklıdır. Fiili eylemlere dayanması bakımından diğer imparatorluklarda meydana gelen milliyetçi akımlara göre daha etkin olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi akımların başarısı 1804 yılında Sırp'ların özerklik kazanmasıyla başlamıştır. Balkanlardan milliyetçilik dalgasının başlatıcı ilk milli hareketi gerçekleştiren Yunanlılar olmasına karşın, Yunanlıların milliyetçilik başarısı Sırp'ların özerklik kazanmasından daha sonraki bir tarihte (1821'de) başlattıkları isyan neticesinde 1832 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile bağımsız kazanmasıyla devam etmiştir. 28 Kasım 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesiyle balkan milletleri için nihai hedefine ulaşmıştır. Bu noktada Balkanlardaki milliyetçiliğin, geleneksel yaşam biçimini ve kültürünü savunmaktan ziyade teritoryal bir algıya dayandığını Arap milliyetçiliğinin ise kültürel bir milliyetçilik olarak tanımlandığını iddia edebiliriz. Arap milliyetçiliği, Arapların silahlı ve örgütlü bir mücadeleye girişmemeleri bakımından Balkan uluslarından ayrılır.

Arap milliyetçiliği, Balkan milliyetçiliğinden daha geç bir tarihte ortaya çıkmıştır ve örgütlülük bakımından pek etkin değildir. Ortaylı'ya göre:

Osmanlı İmparatorluğu'nda etnik kimliğin biçimlenmesi her şeyden önce modern Balkan dünyasının oluşumu tarihidir. Balkanlarda milliyetçilik; Hıristiyan halklar yani Hellenler ve Slavlar arasında oluşmuş ve Slav milletler Hegelian teleolojik (gai yorum) tarih anlayışıyla, 19. yüzyıl milliyetçi tarih anlayışının denilebilir ki en usta örneklerinden birini vermişlerdir. Buna karşılık Türk, Arnavut gibi Müslüman halkların ulusçuluğu ve Ortadoğu'da modern milliyetçilik olan Siyonizmin Osmanlı toprağında yerleşmesi geç olmuştur. Hatta Arab milliyetçiliği de esas itibarıyla 19. yüzyıla özgüdür ve örgütlenme ve etniklik bakımından Birinci Dünya Savaşı'nda imparatorluk yıkılana kadar pek önemli bir olay sayılamaz. 19. yüzyıl boyu modern milliyetçilik Osmanlılık (ottomanisme) ideolojisi tarafından önlenmiştir. Osmanlılık klasik imparatorluğun tarihî bir residue'si (tortu) değildir; tamamıyla 19. yüzyılın şartları içinde modern bürokrasinin yarattığı ve her dinî ve etnik gruptan Osmanlı'nın mensup olduğu seçkin sınıfın bir ideolojisidir (Kaiserreichs-nationalismus) (2002: 7).

Batının “gizli diplomasi”sinin bir sonucu olarak Ortadoğu’da yaşanan büyük güçler arasındaki paylaşımınla şekillenen haritada, siyasi sınırları farklı olan Osmanlı sonrası Arap Dünyası’nda “milliyetçilik” daha çok bir “mukavemet ideolojisi” niteliği kazandı. Bu batı karşıtı nitelik, modernleşme ihtiyacını derinden fark eden Osmanlı geleneği etkisindeki Arap milliyetçilerinin öncülerinde de gözlenebilir. Arapların bütün 20. yüzyıl boyunca devam eden ideolojik “arayışlarında”, sosyalizm ve İslam’ı uzlaştırma çabalarında “batı karşıtlığı” çok göze çarpan ana motiflerden biri olarak karşımıza çıktı (Kılınçkaya, 2004: 201). Mukavemet ideolojisi ile ifade edilmek istenen dış etkilerin neden olduğu iç kuvvetlerin davranış biçimi, Arap milliyetçiliğinin özgün bir karaktere sahip olmadığını, etki-tepki refleksi sonucu oluştuğu anlamına gelmektedir.

İslam dini, öngördüğü toplumsal model dolayısıyla inananlarını “ulusal kimlikle özdeşleşmiş bir dinsel kimliğe” büründürmektedir. Ulusal kimliği reddetmeyen, ancak; önemli ölçüde geri plana iten bu köklü eğilim, “ulus-devlet”lerin yükseldiği 20. yüzyılda “Ortadoğu”lu ulusları oluşturan insanları kimlik kriziyle yüz yüze getirmiştir (Kılınçkaya, 2004: 202). Arap ülkelerinde din siyasetten ayrılmaz ve geleneğe uygun bir model izlenmektedir. Türkiye’de ise din ile devletin sınırlarının keskin bir biçimde çizildiği laik ve demokratik bir devlet anlayışıyla idare edilerek kimlik krizinin önüne geçilmek istenmiştir.

Türk milliyetçiliğinin en son gelişen milliyetçi akımlardan biri olduğunu söylenebilir. Türk milliyetçiliğinin geç gelişmesinin nedenlerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu’nun yüklenmiş olduğu siyasi karakterde gizlidir. O zamanın Osmanlısı diğer tüm azınlık grupları kendi çatısı altında tutmaya çalıştığından dolayı daha kapsayıcı olan *İslamcılık* ve *Osmancılık* gibi ideolojileri benimsemiştir.

Türk milliyetçiliğinin tipolojileri dünya ölçeğindeki milliyetçilik tipolojilerinden farklılık göstermektedir. Bunun farklı nedenleri olmakla birlikte en önemli nedeni; Türkiye Cumhuriyeti’nin o dönemdeki koşullarıdır. Türkiye’ye, Osmanlı İmparatorluğu’ndan sadece toprakları miras kalmamış, aynı zamanda heterojen bir toplum ve ümmetçilik anlayışına dayalı bir siyasi ideoloji de miras kalmıştır. Bu siyasi ideolojinin temeli o kadar sağlam atılmıştır ki Ak Parti, BBP, Saadet Partisi ve hatta

2013 yılında resmileşen HÜDA-PAR gibi siyasi partiler ümmete dayalı bir ideolojiyi milli egemenliği sağlayabilmek amacıyla araçsallaştırarak benimsemişlerdir. Ümmete bağlılığının böylesi fazla olduğu bir ortam da ortaya çıkan milliyetçilik tipleri var olan tipolojilere uymamakla birlikte, milliyetçilik tipleri arasındaki eklektik ilişkiler zaten muğlak olan milliyetçilik kavramını ve tipolojileri üzerinde konuşmamızı zorlaştırmaktadır. Sınırları muğlak olan böylesi girift bir konu üzerinde kesin bir sınıflandırma yapmak oldukça zordur. Ayrıca Türk milliyetçiliğinin de içerisinde ayrı ayrı kolların varlığı da şüphesizdir. Bu nedenle bu sınıflandırma bir kesinlik bildirmemektedir. Ama Türk milliyetçiliğinde önemli olan nokta, tek bir milliyetçilik anlayışı olmamasıdır. Devletin tekelinde olan ve devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan bir milliyetçilik ve bu milliyetçiliğin karşısında yer alan farklı milliyetçilik anlayışları vardır.

Özet olarak ifade edinecek olursa eğer; milliyetçiler ve İslamcılar, ilki, “sözde tarihsel kanıtlarla”, diğeri bu kanıtları reddetmek yoluyla tarihsel-dışı bir üst kültür odağında; yine ilki, modernist meşrepleri daha belirgin, ikincisi ise daha örtük olarak kendi tarzlarında bir millet-kurma projesinde buluşurlar. Gellner’in tesbitiyle, Ortadoğu’da milliyetçi hareketlerle, püritanist İslamcı hareketler o denli örtüşmüştür ki, hangisinin diğerinin dış görünümü olduğunun ayırtına varmak zordur (Öğün, 1995: 150). Örneğin II. Abdülhamit İslamcı özellikleri ile tanınan bir padişahdır. II. Abdülhamid, tahtta olduğu sürece İslam kimliği ile Müslümanlar arasında dayanışma düşüncesini oluşturma çabası vermiştir. Bu durum, II. Abdülhamid’in ön-milliyetçi toplumsal tasarımlarıyla alakalı bir durumdur. Ona göre İslamcı inanış, bir milliyetçilik gibi çalışamaz hale gelmiştir ve bu nedenle de İslami söylemin pek bir önemi yoktur.

7. BÖLÜM

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kürt milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi iki bölüm altında incelenecektir. İlk bölüm Osmanlı Dönemi'nde Kürtlerin durumu ve Kürt Milliyetçiliği hakkında, diğer kısım ise Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Kürtler ve Kürt milliyetçiliği üzerine odaklanacaktır.

Osmanlı Dönemi'nde Kürtlerin durumu ve Kürt milliyetçiliği incelenirken; İttihat Terakki Cemiyeti'ne, Kürtçülük faaliyetlerine ve bu dönemde ortaya çıkan isyanlara değinilecektir. Bedirhan İsyanı, Şeyh Ubeydullah isyanı, Koçgiri isyanı gibi bu dönem de meydana gelen ve Kürt milliyetçiliğinin filizlerinin atıldığı bu isyanlar Kürt milliyetçiliğinin tarihselliğini anlamak açısından son derece önemlidir ve Kürt militanlığının bu devirdeki milliyetçi yüzünü değerlendirmek için gereklidir.

Kürt milliyetçiliğinin tarihsel gelişimini analiz edilirken, Kürt milliyetçiliğinin sosyal temellerine, batılılaşma ve modernleşme karşısındaki tutumuna, diğer azınlık grupları karşısında içerimci/dışlayıcı ve örgütlü olup olmadığına ve din, kapitalizm gibi olgular karşısında nasıl bir tavır takındığına dikkat edilecektir. Bu ölçütler dikkate alınarak Balkan, Arap ve Türk milliyetçilikleri karşısında Kürt milliyetçiliğinin durumu tespit edilecek ve bu durum bize karşılaştırmalı bir analiz fırsatı sunacaktır.

Milli devlet algısının ortaya çıkışı ve milli ideolojinin giderek daralan bir kimlik modeli önermesi, başta en yoğun toplumsal grubu oluşturan Kürtler olmak üzere farklı etnik kimliğe sahip olan birçok toplumsal grubun bu yeni söylem içerisinde kendilerine

yer bulamamalarına neden olmuştur. Yeni bir ulus inşasında yer alamayan ve dışlandıklarını düşünen Kürtler, 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması üzerine de Türklerle birlikteliklerinin en önemli sembollerinden birini kaybetmişlerdir. 1924'te Halkçılık ilkesinin kriter alındığı iddia edilerek Kürt dilinin halka açık yerlerde konuşulmasının yasaklanması, hatta Kürtçe yayınların farklı gerekçeler gösterilip kaldırılarak Kürt aydınlarının Batı Türkiye'ye sürülmesi söz konusudur. Bu durum hükümetin aldığı kararlar sonucu Kürtlerin merkezi yönetimden uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. 1924'ten itibaren süregelen baskı ilkesinin değişmemesi baskı-milliyetçilik arasındaki diyalektik sürecin etkisinin de değişmemesine neden olmaktadır. Bu diyalektik sürecin etkileri bu bölüm başlığı altında ilerleyen kısımlarda ele alınacaktır.

Kuşkusuz ki Kürt milliyetçiliğinin tanımı "milliyetçilik" teriminin belirsiz niteliğinden kaynaklanan karışıklıktan muaf değildir. Diğer tüm milliyetçilikleri tanımlamak ne kadar zorsa, Kürt milliyetçiliğini tanımlamak da bir o kadar zordur. Bu zorluğun önemli bir nedeni ise bu kavramın insanların zihninde uyandıracak farklı çağrışımlardan kaynaklanmaktadır.

Tüm bu kavramsal karışıklığa rağmen Kürt milliyetçiliği şu şekilde tanımlanabilir: Kürt milliyetçiliği, tutarlı bir kimliğe sahip olması ve tarihi bir Kürt anayurdu ya da toprağı üzerinde kurulması amaç edinen, kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmak isteyen entelektüel, kültürel ve siyasi bir harekettir. Bu hareket, farklı dönemlerde farklı şekillere bürünmüştür. Bu entelektüel, kültürel ve siyasi süreç dönemsel farklılaşma da dikkate alınarak ilerleyen kısımlarda ele alınacaktır.

Bu bölümün yazılmasındaki en önemli amaç, Osmanlı Dönemi'nde meydana gelen Kürtçülük faaliyetlerinin ve isyanların Kürt milliyetçiliğini oluşum ve gelişim aşamasında nasıl bir etkiye sahip olduğunu analiz etme isteğidir. Bu bölümdeki diğer amaçlardan bir tanesi ise, Osmanlı Dönemi'ndeki Kürtçü faaliyetlerin çoğunun genellikle feodal bir yapı içerisinde gerçekleştiğini, kişisel ve mahalli çıkarlar etrafında şekillendiğini göstermektir. Ayrıca bu bölümdeki bir diğer amaç, Osmanlı Dönemi'ndeki Kürtler arasında bir örgütlenmenin var olduğu, Kürt milliyetçiliğinin gelişmesinde Hamidiye Alayları ve Ayanların etkili olduğu, Kürtlerin, Sevr ve Lozan

gibi antlaşmalarla uluslar arası platformda gündeme gelerek uluslar arası bir sorun haline gelmesine değinmek, bu konular hakkında bilgi vermektir.

7.1. Osmanlı Dönemi'nde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği

1071'den itibaren Türklerin hâkimiyeti altında bulunan, Türkler tarafından iskân edilmeye başlanan ve üzerinde yine Türkler tarafından çeşitli adlar altında (Selçuklu, Saltuklu, Mengüçek, Artuklu, Beylikler, Atabeylikler vs.) pek çok Türk devletleri kurulan Doğu Anadolu bölgesi 1517 Çaldıran Zaferiyle yine bir Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içine dâhil edilmiştir (Kodaman, 1987: 9). Fakat Kürt-Osmanlı ilişkilerini Çaldıran Savaşı sonrasıyla başlatamayız. Günümüzdeki Batı Azerbaycan'dan Malatya'ya kadar coğrafi bölgenin Bitlis Emiri Şeyh İdris-i Bitlisi'de bulunması ve Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi için Bitlisi'den yardım isteyerek Kürtleri kendi birliklerine katma isteği olumlu yanıt bulmuş, Kürt aşiretleri İran Seferi'nde Yavuz Sultan saflarında yer almıştır. İranlılar ve Safeviler ile girişilen mücadele sonucu Kürtlerin siyasi önemi gün yüzüne çıkmıştır.

İdris-i Bitlisi ve Yavuz Sultan Selim arasında Çaldıran Savaşı'ndan sonra yapılan anlaşma, Kürtlerin Osmanlı yıkılana kadar İmparatorluğa bağlı kalmalarının da gerekçelerini oluşturmuştur. Aynı zamanda bu anlaşma Kürt aşiretlerinin işleyişlerinin Padişaha bağımlı kılınmasının ve aşiret üyelerinin merkezi otoriteye statüko için itaat etmesinin nedenini oluşturmaktadır. Bu anlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

1. Kürtlerin emirliklerinin Osmanlı yönetimine bağlı özerklikleri korunacak.
2. Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek ve bu da Padişah fermanıyla ilan edilecek.
3. Kürtler, savaşlarda Osmanlı ordusuna asker verecekler.
4. Kürtler, Osmanlılara vergi verecekler.
5. Osmanlılar, Kürtleri dış saldırılardan koruyacaktı (Hatipoğlu, 1992: 32).

Kürtlerin oturduğu yerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmesinden sonraki idari yapıları ise imparatorluğun diğer bölgelerinden farklı ol[muştur]. Çoğu vilayet, merkezi olarak atanan valiler yerine, kendilerine Osmanlı unvanları verilmiş, hâkim Kürt aileleri tarafından gerçekten de neredeyse bağımsız olarak yönetil[miştir] (Hatipoğlu, 1992: 63). Kürtlere bir takım imtiyazlar da tanınmıştır. Düzenli askerlik yapımları zorunlu tutulmamış ve bu bölgedeki topraklar tımar sisteminin kaldırıldığı Tanzimat Fermanı'na kadar hiçbir şekilde tımarlaştırılmamıştır. Fakat bu imtiyazlar karşısında merkezi otoritenin buyruğuna uyma ve savaşlara asker gönderme şartı konmuştur. II. Mahmut (1808-1839)'un padişah olarak hükümdarlık sürdürdüğü 31 yılda ise Kürtlerle ilişkiler değişmeye başlamış ve merkezi otorite Kürt bölgesinde daha çok hissedilmiştir. Merkezileşmede eyalet sisteminin yerine getirilmeye çalışılan vilayet sistemi etkili olmuştur. Vilayet sisteminin en önemli noktası vilayetlere merkezi atamaların yapılmasıdır. 1890 yılında Kürt bölgelerindeki vilayetler ve sancaklar aşağıda yer almıştır.

Tablo 1: 1890 Yılında İdari Sistem

Vilayetler	Sancaklar
Erzurum	Beyazıt, Erzincan
M. Aziz (Elazığ)	Dersim, Malatya
Diyarbakır	Ergani, Mardin
Bitlis	Genç, Muş, Siirt
Van	Çölemerik (Hakkari)

Kaynak: Aslan, 2005: 25.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Kürdistan bölgesinde beş tane vilayet oluşturulmuştur. Bu beş vilayete merkezden atama yapılması buradaki Kürt ağalarının tasfiyesine yönelik bir girişim olarak yorumlanabilir. Bu tasfiye sonrası oluşan siyasi boşluğu, on dokuzuncu yüzyılda dini liderler olarak sahaya çıkan şeyhler doldurmaya

başlamıştır. Bu tarihten itibaren Kürtlük bilinci, Şeyhlerin varlığının din olgusuna dayanması ve “din”in “aşiret” olgusunu aşarak dünyevi ve uhrevi bir bütünleşmeyi de sağlamasından dolayı ciddi bir biçimde güçlenmiştir.

7.1.1. Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Meydana Gelen İsyanlar

Osmanlı'nın dağılmasının resmi nedeni olan Cumhuriyet'in kurulmasından önceki süreçte, Kürt grupları tarafından ortaya çıkan siyasi, askeri ve kültürel faaliyetlerin tamamı milliyetçi bir karaktere sahip değildi. Fakat Şeyh Ubeydullah isyanı gibi Kürt milliyetçiliğini çıkış noktası alan isyanlar da mevcuttu. Bu dönemde meydana gelen ayaklanmaların milliyetçi karakterini analiz ederken 19. yüzyıldaki Bedirxan (Bedirhan) İsyanı (1847), Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880) ve Koçgiri İsyanı (1921)'na değinilecektir. Çünkü bu ayaklanmaları çıkaran şeyhlerin ya da paşaların çocukları-torunları ileri dönemlerde ortaya çıkan ve milliyetçi bir karaktere sahip olan Kürt örgütlenmeleri arasında önemli mevkilerde yer almışlardır. Örneğin, Kürt tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Bedirxan ailesinden, Osmanlı'nın dağılmasından sonra birçok Kürt milliyetçisi çıkmıştır. Bedirxan Paşa'nın oğlu olan Emin Ali Bedirxan, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu üyesidir. Bedirxan Paşa'nın torunu, Emin Ali Bedirxan'ın oğullarından biri olan Celaded Ali ise, Suriye'de kurulan milliyetçi Kürt örgütü Xoybun (Hoybun)'un seçilmiş ilk başkanıdır. Celaded Ali'nin kardeşi, Kamuran Ali de hem Xoybun'da etkin bir yere sahiptir hem de Kürt dergisi Hawar'ı çıkaran isimdir. Bu örnekler çoğaltılabilir fakat bunların yanında bir diğer önemli husus da, bu ayaklanmaların Cumhuriyet döneminde başlatılan isyanlar için birer referans oluşturmasıdır.

7.1.1.1. Bedirxan (Bedirhan) Paşa İsyanı (1847)

Bedirxan ailesi Kürt siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı otoritesinin etkili olmadığı bir dönemde yerel karışıklıkların bastırılması için Osmanlı'ya yardım eden iktidara sadık bir ailedir. Fakat Osmanlı'nın yeni idari politikalarının aşırı merkezîyetçi bir anlayışa yol açması 1847'de aile lideri olan Cizre-Bohtan beyi Bedirxan'ın isyan etmesine neden olmuştur.

Bu isyanın önemi, Kürt milliyetçiliğini ön planda tutan bir isyan olduğunun iddia edilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki Bedirxan, emirliğini idari olarak bölme çabalarından rahatsızlık duymuş ve buna istinaden isyan etmiştir. Emirliğin idari olarak ayrışması sonucu, Botan bölgesi Diyarbakır'da bırakılmış, emirliğin bir diğer bölgesi olan Cizre ise Musul'a bağlanmıştır. Bedirxan, Cizre'nin Musul'a bağlanacak olmasına tepkisini isyan ederek göstermiştir. Bedirxan'ın verdiği bu tepki Musul valisi Mehmed Paşa ile kavgalı olmasından kaynaklanmaktadır. Merkezi otoritenin bu durumdan haberdar olmasına rağmen emirliğin topraklarını bu şekilde bölme isteği, Bedirxan'ın otoritesini zayıflatmaya yönelik bir hamle olarak okunabilir. Bu durum, merkezi hükümetin uyguladığı yeni idari sistem gerekçe gösterilerek meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Bedirxan Paşa isyanı “29 Temmuz 1847 yılında bastırılıncaya kadar bölgede o kadar çok karışıklığa neden oldu ki Bedirhan'a karşı savaşmış olanlara, yeni ihdas edilen Kürdistan madalyası verildi” (Özoğlu, 2005: 94). Buna rağmen “Bedirhan, kendisinin de Osmanlı yönetiminin parçası olduğunu gösteren bir Osmanlı unvanı olan mütesellim (vergi toplayıcı) unvanı taşıyordu. Ne yazık ki Bedirhan'ın topraklarının devlete ne kadar gelir sağladığı bilinmiyor; ancak Osmanlı'nın yeni politikalarının devletin gelirlerini arttırmayı amaçlıyordu. Bedirhan 1847 yılından önce Osmanlılara bağlıydı ve Kürt yurdunun yönetiminde yerel yöneticilere yardım ediyordu (Özoğlu, 1005: 95). Bedirxan'ın yüklendiği bu misyon, onu, Osmanlı'nın taşra sisteminde tanındık ve saygıdeğer biri yapmaktaydı. Sahip olduğu bu nitelikler, Bedirxan'ın isyan sonunda ölüm cezasına çarptırılmamasının ve isyandan sonra iki kardeşi ve üç çocuğuyla birlikte toplam on yıl kaldığı Girit'e gönderilmesine neden olmuştur. Bedirxan, bu süre içerisinde Girit'te merkezi iktidar adına yerel anlaşmazlıkları

çözmeye çalışmıştır. Bedirxan'a, 1856 yılında çıkan Yunan ayaklanmasının bastırılmasında göstermiş olduğu başarıdan dolayı *mir-i miranlık* rütbesiyle *Paşalık* unvanı verilmiş ve ayrıca İstanbul'da ikamet edebileceği, Rumeli'de ise kendisine bir memuriyet verilebileceği bildirilmiştir. Bedirxan Bey, İstanbul'a dönme teklifini kabul ederek, 1847 yılında gönderildiği Girit'ten 1857 yılında ayrılarak sekiz yıl İstanbul'da ikamet etmiş, daha sonra Şam'a geçerek 1869 yılında burada vefat etmiştir.

Esasen Kürt Emirlerinin isyanları 1806 yılında başlamıştır fakat bunlardan uyandırdığı yankı bakımından en fazla dikkate alınan isyan Bedirxan Bey isyanıdır. Bedirxan Bey'in kalabalık bir aşirete sahip olması ve isyan ederek Kürtler arasında siyasi lider portföyü oluşturmak istemesi, isyanın bastırılmasından sonra Kürtler arasında da bir iktidar boşluğu doğmasına neden olmuştur. Bu iktidar boşluğu ve merkezi uygulamalar "bey"lerin yerini "şeyh"lerin almasıyla sonuçlanmış ve ilk şeyh ayaklanması 1880'de Nakşibendi Şeyhi Seyyid Ubeydullah tarafından gerçekleştirilmiştir. Şeyh isyanları ise 1925'e kadar sürmüş ve Şeyh Said ayaklanması ile son bulmuştur.

7.1.1.2. Şeyh Seyyid Ubeydullah İsyanı (1880-1881)

Bu isyan, Şemdinan ailesine mensup Nakşibendi Şeyhi Seyyid Ubeydullah tarafından başlatılmıştır. Şemdinan ailesi Hakkâri'nin Şemdinli bölgesindeki Nehri köyünde ikamet eden ve 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında önemli derecede Kürt nüfusuna sahip bir aileydi. Şeyh Ubeydullah bağımsızlık mücadelesini hem İran'a hem de Osmanlı'ya karşı sürdürmüştür.

Şeyh Ubeydullah, ödemekle yükümlü olduğu ağır vergileri ve 1879'da kötü geçen hasadı gerekçe göstererek devletle uzlaşmaya çalışmış fakat istekleri onaylanmayınca Nasturilerin desteğini alarak isyan etmiştir. Esasen bu görünen nedendir. Bu isyanın bir de milliyetçilik boyutu vardır.

Şeyh Ubeydullah isyanının milliyetçi bir karaktere sahip olması, Nasturilerin desteğinin nasıl alındığı sorusunu akla getirmektedir. "Yezdan Şir isyanından sonra

devletin, Hakkari’de güçlenmeye başlanan Şeyh Ubeydullah aracılığıyla, Nasturilerin İran sınırında yaptığı kaçak tütün ticaretinden vergi almak istemesi, Nasturilerin tepkisini çekmiştir. Devletin, bölgenin vergi borcunun tamamının (yetmiş yük piastere (kuruş)) tahsil etmek istemesi durumunda bölgeden kaçacaklarını belirten Nasturiler, vergi konusunu konuşmak aracılığıyla devletin arabulucu olarak tahsis ettiği Şeyh Ubeydullah ile bir araya gelmişlerdir” (Kılıç’tan aktaran Dalyan, 2009: 114). Nasturi Patriği ile Şeyh Ubeydullah arasında gerçekleşen görüşmeler, Şeyh Ubeydullah’ın 1879 yılının sonlarına kadar Nasturilerle iyi olmayan ilişkilerini önemli ölçüde düzeltmiştir.

Şeyh Ubeydullah’ın Nasturilerle ilişkilerini iyileştirmesinde belki de en önemli etken isyan sırasında Nasturilerinde desteğini almak istemesidir. “Bu amaçla Şeyh Ubeydullah, Mar Şamun Rouel’a aralarındaki sorunları görüşmek ve halletmek için iki mektup göndermiştir. Bu mektuplarında Nasturilerle Osmanlı Devleti’ne vermektense kendisi ile birlikte isyan edip bağımsız prenslikler olmayı önermiştir (Şimşir’den aktaran Dalyan, 2009: 114-115). Fakat İngiliz konsolosları ile Patrik arasında geçen konuşmalar, Patrik Mar Şamun Rouel’in ilk etapta sıcak baktığı Şeyh’in teklifine, çekingen yaklaşmasına neden olmuştur. Patrik’in çekingen davranmasının nedeni ise İngilizlerin yakın bir tarihte bölgeye müdahale edeceğini düşünmesidir. Patrik ile Şeyh arasında yaşanan bu uzaklaşma, Nasturilerin Şeyh’e destek vermediği anlamına gelmemektedir. “Taraflar arasındaki gerginliğe rağmen Nasturilerden 300 kişi Şeyh Ubeydullah’ın İran seferine katılmış ve kendisi ile birlikte İranlılara karşı savaşmıştır” (Celil’den aktaran Dalyan, 2009: 115).

Şeyh Ubeydullah isyanının diğer isyanlardan farkı sadece Osmanlı toprağında kalan Kürtleri kapsayan bir isyan olmamasında saklıdır. Ubeydullah, hem İran’daki hem de Osmanlı’daki Kürtleri içine alacak birleşik ve ulusal bir devlet kurmak için mücadele ediyordu. Başlattığı isyan da Kürdistan bölgesinde ortaya çıkan yeni siyasi önderliğin bir göstergesidir.

Şeyh Ubeydullah, bağımsızlık isteğini şu sözlerle dile getirmektedir: “Kürdistan’ın bütün halkı, artık daha fazla her iki hükümetle de birlikte varolamayacakları ve bir şeyler yapmak için Avrupa devletlerinin durumu inceleyerek anlamaları gerektiği konusunda ortak bir görüşe sahiptirler. Bizler bölünmüş bir

milletiz. Kendi iç sorunlarımızı kendimiz halletmek, kendi suçlarımızı cezalandırmada bizzat egemen ve bağımsız olmak, bütün diğer milletlerin sahip oldukları haklara aynı şekilde sahip olmak istiyoruz” (Celil, 1998: 86). Bu sözleriyle Kürt halkı önderliğinde bir Kürt devleti kurmak istediğini açıkça dile getiren Ubeydullah, Avrupa devletlerinin kendisi lehine bir karar almalarını istemektedir.

Şeyh Ubeydullah’ın Kürt milliyetçiliğine önemli bir katkısı ise İslam ile Kürt milliyetçiliğini bir araya getirme girişimidir. Şeyhlik kimliğini de kullanarak belirleyici bir özne durumuna gelmesi, kendisinden sonra da Nakşibendi tarikat şeyhlerinin onu örnek alarak siyasi ve sosyal bir kurum haline gelen bu kimlikten faydalanmalarına neden olmuştur. Ubeydullah’ın bu tutumu Kürtlerin ön milliyetçilik evresinde de İslam dini ile milliyetçiliğin paralel sürdürüldüğünün bir göstergesidir.

Şeyh Ubeydullah’ın bağımsız bir Kürt devleti kurma isteğinden hareket ettiği fikri, Ubeydullah’ın Peygamber sülalesinden olduğunu iddia etmesi ve hilafeti ele geçirmek için faaliyetlerde bulunmasına bakılarak çürütülebilir. Fakat Ubeydullah, bu statüsünü kullanarak daha etkin bir rol oynamayı istemiştir. Ubeydullah’ın önemi bütün Kürtleri ruhani reisliğini ilan ederek tarafında toplamaya başlamasından kaynaklanmaktadır.

Şeyh Ubeydullah’ın isyanının milliyetçi bir kaygıdan kaynaklanmadığını ileri süren yazarlar da mevcuttur. Bu düşünürlerin ortak paydası isyana katılanların milliyetçi tasalarla harekete geçmiş olacağının mümkün olamayacağı görüşüdür. Çünkü isyana katılanlar arasında Nasturi Hıristiyanları da mevcuttur. Bu nedenle bu isyanı tetikleyen, ulusal bir devlet kurma isteği değil, bölgesel hâkimiyet gücünü arttırma isteğidir. Şeyh Ubeydullah isyanını bu çerçevede açıklayan isimlerden biri de Hakan Özoglu’dur. Özoglu’na göre;

1880-81 yıllarındaki Ubeydullah isyanı ulusal bir ayaklanmadan çok aşiret-ötesi bir ayaklanmaya benziyor. Bir Nakşibendi şeyhi olarak sahip olduğu dinsel cazibeyle Seyyid Ubeydullah’ın otoritesi aşiret sınırlarını aşılıyordu. Seyyid Ubeydullah nüfuzunu, doğrudan ya da halifeleri aracılığıyla Kürtlerin aşiret bağlılıklarıyla bölündüğü ancak Seyyid Ubeydullah’a olan saygılarıyla da birleştiği geniş bir bölgeye yaydı. Bu yüzden Seyyid Ubeydullah 1880 yılında ayaklanma çağrısı yaptığı zaman yerel aşiretlerden dikkate değer bir destek aldı ve daha önce güçlü olan Kürt emirliklerini de içine alan geniş bir alanda siyasi otoritesini uyguladı. Daha sonraki yıllarda Şemdinan ailesi rakibi Bedirhaniler gibi Kürt milliyetçi hareketine çok önemli katkılarda bulundu (2005: 101).

Van Bruinessen’de Ubeydullah’ın Kürtler arasında bir birlik oluşturmak istediğine dair bir kanıtın olmadığını ileri süren düşünürlerdendir. Ona göre, Ubeydullah yerel bir başkaldırımı örgütlemiştir.²²

Özetle Ubeydullah isyanı, ilk etapta vergi ayrıcalığını korumayı hedefleyen ve İran’a karşı başlatılan bir isyan olsa da daha sonradan milliyetçi bir söylem geliştirmiştir. Bu söylem, Kürt milliyetçiliğinin ilk belirtileri olması hasebiyle oldukça önemlidir. Bu isyan, daha sonra radikal olarak üzerinde durulmasa da kısmi bir farkındalıkla kültürel bir milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Bu isyandan sonra Şeyh Ubeydullah, önce İstanbul’a gönderildi daha sonra da Medine’ye sürgün edildi ve 1883’te orada vefat etti.

7.1.1.3. Koçgiri İsyanı (1920-1921)

Osmanlı Dönemi’nde genellikle Dersim sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen Koçgiri (Batı Dersim)’de meydana gelen ayaklanma, Ankara Hükümeti’ne karşı bir Kürt Devleti kurma amacıyla başlatılan bir isyandır. Toplam yüzotuzbeş köye yayılmış, geniş bir aşirete sahip olan alevi kökenli Koçgiri aşiretinin başlattığı isyan, etnik farklılığı öne çıkaran bir takım isteklerde bulunulması bakımında Milli Mücadele Dönemi’nde meydana gelen diğer isyanlardan hem içerik hem de etkileme gücü bakımından farklıdır. Bu isyan içerisinde Pezgavır, Kurmeşan, Maksudan, Aslanan, Canbegan, İzol ve Parçikan aşiretleri de yer almaktadır.

Koçgiri aşiretinin bu dönemki başkanları, II. Abdülhamid’in paşalık verdiği Mustafa Paşa’nın oğullarından Alişan²³ ile İmranlı Bucak Müdürü Haydar Bey ve kardeşleridir. Ayrıca Alişan Bey, Baytar Nuri (Dersimi) ile birlikte Dersim teşkilatını kurmuşlardır (Çay, 1996: 317-318). Dersim, Hozat ve Çezek bölgelerinde bağımsız bir devlet kurmak isteyen Kürt liderler, Hozat’ta yaptıkları toplantı sonrasında Ankara

²² Detaylı bilgi için Van Bruinessen’in *Kürdistan Üzerine Yazılar* adlı çalışmasına bakılabilir.

²³ Alişan, Alişir ve Alişer olarak da bilinmektedir.

Hükümeti'ne olan tutumlarını belirlemek ve kendileri hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla bazı sorular kaleme almıştır. Bu sorular şu şekildedir:

1. Kürdistan özerk idaresine onay veren İstanbul Saltanat Hükümeti'nin kararını Mustafa Kemal Hükümeti'nin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.
2. Kürdistan özerk idaresi hakkında Mustafa Kemal Hükümetinin görüşünün ne olduğu hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi.
3. Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan hapisanelerinde mevcut bütün Kürt tutukluların hemen serbest bırakılması.
4. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerden Türk hükümeti memurlarının çekilmesi.
5. Koçgiri bölgesine gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri çağırılması (Aydoğan, 2007: 17).

Bu sorulara yanıt verilmemekle birlikte Ankara Hükümeti tarafından Dersim'e bir heyet gönderilmiştir. Dersimliler tarafından heyete itibar edilmemesi ve beklenilenin gerçekleşmemesi üzerine TBMM'ye bir telgraf gönderen Batı Dersim Aşiret Reisleri, Sevr anlaşmasının bir gereği olan Fırat'ın Doğusu'ndaki Kürt bölgelerinde bağımsız bir Kürdistan kurulmasına onay verilmesi gerektiğini aksi durumda silahlı mücadeleye başlanılacağını ifade etmişlerdir.

Koçgiri isyanı aşiret reislerinden Alişir'in Kemah köylerine saldırmasıyla 1 Ekim 1920'de başla[mıştır] (Sarıhan, 1986: 279). İsyanın bastırılması yaklaşık bir yıl sürmüştür. Koçgiri isyanının bir yıl içinde bastırılması, ayaklanmanın Dersim'in diğer bölgelerine yayılmasını engellemiştir.

Ankara Hükümeti, Dersim isyanını bastırmak için stratejik bir hamle de bulunmuştur. Bazı aşiret reislerine milletvekilliği vererek isyanı bölmeyi hedefleyen Ankara Hükümeti'nin bu teklifini ilk önce Dersim Teşkilatı kurucularından Alişir Bey

reddetmiş²⁴, daha sonra ise Baytar Nuri milletvekili olma önerisini kabul etmemiştir. Fakat Meço Ağa, Binbaşı Hayri ve Diyap Ağa gibi isimler, Ankara Hükümeti'nin Dersim milletvekili olma önerisini geri çevirmemişlerdir.

Koçgiri Ayaklanması Alışir ve beraberindeki 32 kişinin teslim olmasıyla sona ermiştir. “Çok sert” bir şekilde bastırılan bu isyan, Ankara Hükümeti'nin siyasetini de etkilemiştir. Bu isyan Ankara Hükümeti'nin Kürtlerin ulusal talepleri karşısında nasıl bir strateji izleyebileceklerine ilişkin sergiledikleri ilk çabadır.

İsyanın bastırılmasından sonra isyan lideri Alışir ve Baytar Nuri dışındaki bütün Sivas mahkumlarının affedilmesi ve Sivas'taki Harp Örfi Divanı (savaş mahkemesi)'nin kaldırılması, Kemalist yönetimin Kürtleri kazanma politikası olarak da okunabilir.

7.1.2. Kürt Entelektüellerinin Oluşumu: Hamidiye Alayları

Kürt milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli olan bir diğer etken de “Hamidiye Alayları”dır. Hamidiye Alayları ile Abdülhamid'in “aşiret okulları”nı açması sonucu Hamidiye Alayları'ndaki subay çocuklarına aşiret okullarında eğitim verilmesi Kürt aydınının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Kürt aydını, Kürt milliyetçiliğinin önemli bir taşıyıcısıdır.

Hamidiye Alayları, 1891 yılında, II. Abdülhamid tarafından Osmanlı Kürdistan'ı bölgesinde yaşayan Türkmenler, Yörükler ve Kürtler arasından seçilmiş ve fiili olarak kurulmuş Osmanlı birlikleridir. Genellikle aşiretlerden oluşturulan bu alaylar, düzenli milis birlikleri kurarak olası bir Rus savaşında hazır birer kuvvet oluşturmak, Ermenilerin karşısında alternatif bir güç oluşturmak, Kürdistan bölgesinde çıkabilecek olan isyanları bastırmak ve devlet egemenliğini pekiştirmek için kurulmuştur.

²⁴ Alışan Bey, Sivas milletvekili olmayı ilk başta kabul etmişse de daha sonra Baytar Nuri ile konuşması fikrini değiştirmiştir, Alışan, milletvekilliği teklifini reddetmiştir.

Balkanlarda zayıflayan Türklük bilinci, Anadolu'nun bir merkez haline gelmesine ve Müslümanlar tarafından savunulmasına neden olmaktadır. Bu durum, Türk olmayan Müslümanların sisteme entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır. Bu entegrasyona yardımcı olmak amaçlı da Hamidiye Alayları kurulmuştur. "Alayların kuruluşu bir kanun ve bir takım nizamnamelerle yapılmış; bu kanun ve nizamnameler duyurularak aşiretlerin ilgisi çekilmiştir. Çünkü alaylara katılacak olanlar vergilerden muaf tutulacaktı ve hatta bu aşiretlere boş miri arazilerin işletmesi verilecekti. Bunlar kendi at ve teçhizatını kendileri oluşturacak ancak silahları devlet verecekti" (Özer, 2011: 241). Ayrıca askerlikten muaf tutulanlara maaş da ödenmesi söz konusudur.

Bu tarz imtiyazlarla talep edilebilecek bir hale sokulmaya çalışılan Hamidiye Alayları, aşiretler tarafından otorite ve prestij sağlayacağı düşüncesiyle de tercih edilmiştir. 1895 yılına gelindiğinde alayların sayısı 56'ya yükselmiştir. Her alayın 512-1152 arası kişiden oluştuğu dikkate alınırsa alay sayısının 56'ya, 1910'da da 64'e ulaşması Hamidiye Alayları'na katılım yönünde ciddi bir talebin olduğunu göstermektedir.

Hamidiye Alayları'nın kurulmasında farklı amaçların olduğu dile getirilmektedir. Mustafa Akyol'a göre ise Alayların kuruluş amacının gerekçesi şudur:

Sultan Abdülhamit'in Kürt politikasında da onun halife, hükümdar, ve "reformist" yönlerinin etkileri görülebilir; Kürtlerde hem bir yandan Hamidiye Alayları yoluyla yeni bir sadakat duygusu geliştirilmiş, ancak bir yandan da "okumuş" Kürtler arasında milliyetçilik düşüncesi filizlenmeye başlamıştır. Söz konusu alaylar, 1870'de tahta geçen Sultan Abdülhamid tarafından Kürt aşiretlerinden elemanlar toplayarak bölgeyi Osmanlı Devleti adına korumak için kurulan yarı askeri birliklerdi. Giderek büyüyen Rus tehdidine ve Ermeniler arasında gelişen milliyetçi çetelere karşı bir güvenlik unsuru olan Hamidiye Alayları, aynı zamanda Kürtlerin İmparatorluğa olan sadakatlerini pekiştirmek gibi bir amaç da taşıyordu. Sultan Hamid, Kürtleri ezmek yerine, onları ağırlık merkezi daha Doğu'ya kayacak "yeni" Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline getirmek istiyordu. Hamid, Hamidiye Alayları ile "Hamidiye Kürtleri" denebilecek bir yeni halk yaratmayı deniyor. Bunu yalnız alaylarla değil, birisi İstanbul'da ve diğeri Bağdat'ta olmak üzere kurduğu "Aşiret Mektepleri" ile destekliyordu. Aşiret Mektepleri, Kürt asillerinin çocukları içindir ve bunlar bu garip okullarda İslamcı, Osmanlıcı, Halifeci ve bir tür bağımlı Kürt ideoloji ile yetiştiriliyorlardı (Akyol, 2007: 44-45).

Akyol'un da ifade ettiği gibi Hamidiye Alayları'yla ulaşılmak istenen amaç Kürtleri İmparatorluğa bağlamak ve ortaya çıkabilecek herhangi bir ayaklanmanın

önüne geçmektir. Aşiretlerden askeri birer güç olarak faydalanarak Osmanlı Kürdistan'ında devletin etkin olabileceği yeni sosyo-politik bir denge kurmak isteyen Abdülhamid, Kürtlere yetki vererek onlara koruyuculuk yapıldığı izlenimi yaratmaya çalışmıştır. Abdülhamid Kürtlerin, Ermeniler ve Ruslar karşısında bir denge ve emniyet unsuru olmalarını sağlayarak merkezi otoriteyi tesis etmek istemiştir. Hamidiye Alayları'nın ağırlıklı olarak Sünni Kürtlerden oluşması, Alevi Kürtlerin dışlanma sürecini de beraberinde getirmiştir. Hamidiye Alayları, bölgenin İslamlaştırılmasında da etkili olmuşlardır.

Hamidiye Alayları'nın adı, 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanından sonra Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle değişmiş; "Hafif Süvari Birlikleri" adını almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından düzensiz hareket edişleri ve disiplinsizlikleri göz önüne alınarak lağvedilmesi gündeme getirilse de savaşlarda faydalı olacağı fikri ve aşiretleri kontrol altında tutma isteği buna engel olmuştur. Fakat İttihat Terakki yönetiminin Alayları ordu saflarına kaydetme kararı Aşiretlerin tepki göstermesine neden olmuştur. Yavaş yavaş silahsızlandırılarak kontrollü bir şekilde dağıtılması düşünülen birliklerin, Balkan Savaşları'ndaki ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki etkisizliği²⁵ üstüne bir de bozgunlarla ve firarlarla işe yaramaz hale gelmeleri eklenince Kurtuluş Savaşı esnasında dağıtılmışlardır.

Hamidiye Alayları'nın sosyolojik olarak en olumsuz işlevi, Kürt burjuva sınıfının oluşmasını engelleyici bir güç oluşturmasıdır. Hamidiye Alayları içerisindeki bir grup tarafından yapılan yağmalamalar, ticaret kervanlarının soyulması ve kent tüccarlarının haraca bağlanması, tüccarların ve kentlilerin Kürtlük kimliğine sıcak bakmamalarına neden olmuştur. Hamidiye Alayları içerisinde öz Kürt aşiretlerinin bulunması, tüm olumsuzlukların Kürtlükten kaynaklandığı bir algı yönetimine sebebiyet vermiştir.

Hamidiye Alaylarının oluşturulmasında her ne kadar farklı amaçlar olduğu ileri sürülse de ve Kürtlerin bu amaçlar için kullanıldığı iddiası tartışıla gelen konulardan

²⁵ Alaylara, hükümete karşı ayaklanma ihtimalleri göz önüne alınarak yeterli sayıda silah verilmiyor, verilen silahlar eğitim sonrası toplanıyordu. Sivil hayatlarında silahsız olan alaylar, ordu subaylarından eğitim almalarına karşın silahların eski ve işlevsiz olması, toplarının olmaması, erzak yetersizliği ve iklimsel koşullara adapte olamamaları gibi nedenlerden ötürü savaşlarda verimli olamadılar.

olsa da Abdülhamid'in Sünni Kürtlere gösterdiği bu önem Kürtçülüğün doğmasında etkili olmuştur. Fakat Abdülhamid'in Sünni Kürtleri ön plana çıkarması, Kürtler arasında zaten var olan mezhepsel çatışmaların daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Sünniler ile Aleviler arasında oluşturulan çatışma, Kürtlerin tek bir milli devlet kurmalarının önündeki engellerdendir.

Kürt kimlik oluşum sürecinde etkili olan Hamidiye Alayları, Türkleştirme Politikası'nın da önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bu durum çelişkili olarak gözükmemektedir. Fakat, Hamidiye Alayları kurulduktan sonra Kürtler için Patnos, Söylemez, Toprakkale ve Van gibi yerlerde açılan okullarda verilen ilkökul eğitiminin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak verilmesi, Türkçe'nin Kürtler arasında yaygınlaşmasını ve Türk bilincine dayalı bir kimlik oluşturma çabalarının yansımasıdır.

Hamidiye Alaylarının oluşturulmasından yedi yıl sonra çıkarılan Kürtçe ve Türkçe olarak yayınlanan *Kürdistan Gazetesi* de Kürtlük fikrinin savunulduğu bir platform olmuştur. 1898-1902 yılları arasında toplam 31 sayı çıkaran Kürdistan Gazetesi, Mikdad Midhat Bedirxan ve kardeşi Abdurrahmân Bedirxan tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Mikdad Midhad Bedirxan, gazetesinin ilk sayısında gazetenin basılış amacını şu şekilde ifade etmektedir:

Günümüzde artık dünyada meydana gelen her türlü olayı gazeteler yazmakta. Birçok şeyi gazetelerden öğrenmekteyiz. Fakat ne yazık ki o kadar cesur, yiğit ve mert olan Kürtler böyle bir şeyden mahrumdurlar. Ben de siz Kürtler'i dünyadaki gelişmelerden haberdar etmek, ilim ve marifetin yollarını göstermek, Kürtçe okuma yazmaya teşvik etmek için bu gazeteyi çıkarıyorum (Yücel, 1998: 41).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında İslamcılık ve Milliyetçilik duygularının birbirini destekleyen iki sinerjik güç olduğunu söylemek mümkündür. Celil, bu durumu *Kürt Aydınlanması* adlı kitabında "Kürdistan gazetesindeki 'Kürtlük' bilinci aşılama amaçlı kaleme alınmış yazı ve makalelerin hemen tamamında, savunulan fikirlerin Qûr'ân-ı Kerîm'den âyetler ve Hz. Mûhâmmed (sav)'in hâdis ve uygulamalarıyla (2000: 27) desteklendiğini belirtmektedir.

Kürtler, kurumsallaşma yoluna da gitmişlerdir. Tıpkı Balkan halkları ve Araplar gibi Kürtler de kendi topraklarının çıkarlarını geliştirmek amacıyla dernekler

kurmuşlardır. Kültür derneklerinin kurulduğu ve Kürtçe gazetelerin basıldığı İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde Kürtler, kendi dillerini korumaya çalışarak edebiyatlarını, tarihlerini ve kültür sistemlerini anlatarak bir Kürt bilinci oluşturmaya çalışmışlardır. Fakat Kürt halkının büyük bir kısmının okuma yazma bilmemesi, oluşturulmaya çalışılan Kürt bilincinin halk tabanında yansıma bulamamasına neden olmuştur. Özgürlükçü bir Kürt kimliğinin asırlar boyunca oluşturulamaması, kimlik oluşumundaki zorluğu göstermekte ve bu sürecin başarıya ulaştırılmasının sadece yazılı yayınla mümkün olamayacağını ifade etmektedir.

7.1.3. İttihat ve Terakki Süreci ve Kürtler

Genç Osmanlılar kuşağının bir devamı olan ve Jön Türkler olarak anılan İttihat ve Terakkiçiler tarafından 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Fırkası (Cemiyeti, Birlik ve İlerleme Partisi), devletin anayasal düzene kavuşması ve istibdat yönetimine karşı direnmek için kurulan bir örgüttür. Örgütün temelleri, 1893 yılında İstanbul'da Askeri Tıbbiye'de atılmıştır. İttihad-ı Osmani adıyla kurulmuş olan bu örgüt, daha sonra İttihat ve Terakki adını almıştır. İshak Sukuti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve Çerkez Mehmet Reşid tarafından kurulan bu örgütün iki kurucusu (İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet) Kürt kökenlidir.

Cemiyet'in bir yayın organı olan Meşveret Gazetesi ilk etapta Fransa'da yayınlanmış ve daha sonra gizlice yurda sokularak büyük bir taraftar kitlesi elde etmiştir. Örgütün para ihtiyacının Paris mason locası tarafından karşılanması Cemiyet'in Batılı ülkelerden destek aldığını göstermektedir. "Hürriyet, eşitlik ve özgürlük" sloganı ile yola çıkan örgüt, ilk etapta birçok etnik gruba hitap edebilmesi bakımından önemli ise de Türkiye'de kurulan ilk siyasi parti olarak da kabul edilmesi bu oluşumu daha da önemli kılmaktadır.

İttihat ve Terakki, kurulduktan sonra uzun bir süre Osmanlılık fikri üzerinde durmuştur. Çünkü öncelikli hedefi, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmaktır. Bu yüzden kurucuları arasında Türk olmayanlar da vardır. Bu durum, etnik kimlikler

üzerine konuşulmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak kimlik üzerinden yapılan bir milliyetçilik söz konusu değildir. Fakat Cemiyet'e git gide yaygınlaşan bir Türkçülük fikri hakim olmaktadır ve bu Türkçülük fikrine sarılan bazı Kürt aydınlarının da varlığı söz konusudur. Bu aydınlardan en fazla dikkat çeken isim ise Türk milliyetçiliğinin ideolojik temellerinin atılmasında aktif bir rol oynayan Ziya Gökalp'tir. Bir diğer isim ise Barzani Kürtlerine karşı aldığı tedbirlerle tanınan Süleyman Nazif'tir.

1909'lardan sonra İttihat ve Terakki'nin giderek istibdat yönetimini kurumsallaştırmaya başlaması ve Türkçü-Turancı duruşunu daha iyi göstermesi üzerine, önceleri Jöntürk hareketi içinde yer almış olan değişik görüşlerdeki Kürt aydınların muhalefet örgütlerinde yer almaya başladıklarını görüyoruz. Meşrutiyetten sonra örgütlenmeye çalışan Kürt aydınları, bu çabaları engellendikçe Hürriyet ve İtilaf Partisi gibi diğer muhalefet örgütlerinde yer alıyorlardı (Göldaş, 1991: 15). Türk milliyetçisi olan Jöntürkler arasından doğan Kürt milliyetçileri, her ne kadar milliyetçiliği Jöntürklerden öğrenseler de onlara bir antitez olarak ortaya çıkmışlardı. "Bu dönemde Kürt milliyetçilik akımlarının İstanbul'da ve Anadolu'da tekkelerde ve şeyhler arasında yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Kürt kitlelerine manevi şahsiyetleriyle çok daha yakın olan bu şahıslar Jöntürklerin hedefledikleri seküler devletin yerine Abdülhamid'in görüşlerine daha yakın olan şeriat esaslarıyla yönetilen bir İslam devletini hedeflemekteydiler. Jöntürk rejiminin hem milliyetçi hem de dini görüşlerine karşı olan bu Kürt şeyhleri Kürt milliyetçiliğini tırmandırarak yönetime muhalefet etmeyi hedeflemişlerdi" (Jwaideh, 1999: 212-213). 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki'nin Arnavutluk, Makedonya, Yemen ve Kürdistan'da artan sert politikası ve katı merkezîyetçilik yanlısı tutumları İttihat ve Terakkicilerin dışındaki tüm derneklerin kapatılmasına neden olmuştur. Bu tutum, Kürt milliyetçi aydınlarının güçlenmesini sağlayarak diyalektik bir süreç oluşturmuştur. Fakat ittihat ve Terakki'nin bu tutumundan sonra meydana gelen Dersim, Berzenci, Musa Bey isyanları Cemiyet'in daha yumuşak bir politika izlemesini ve 1912 yılında Hêvî Kurd (Kürt Umudu) adlı hareketi tanımasını zorunlu kılmıştır. Böylece İttihat ve Terakkiciler istemeden de olsa Kürt hareketinin siyasallaşmasına katkı sağlamışlardır.

Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti, 1912 yılında Ömer Cemilpaşa öncülüğünde Kadri, Ekrem ve Şemsettin Cemilpaşazadeler tarafından kurulan bir dernektir. İstanbul'da

kurulan örgüt, yaptığı çalışmalarla öğrencilerin örgütlenmesine katkı sağlamıştır. Hêvî Kurd Cemiyeti, Kürtlerinde Wilson İlkeleri'nden faydalanmaları gerektiğini savunmaktadır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de kurulmasına yardımcı olan bu örgüt, ilk legal Kürt öğrenci derneği olma özelliğini taşımaktadır.

Hêvî Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapansa da, 1919 yılında İstanbul'da yeniden açılmıştır. 1922 yılına kadar Rojî Kurd, Hetawî Kurd ve Yekbûn adlı yayınların yayımlanmasına katkıda bulunan Cemiyet, Kürt milli bilincini de geliştirmeye çalışmıştır.

Kürtleri kimlik arayışına iten diğer bir nedense Jön Türklerin dil birliğine dayanan Türklük anlayışı olmuştur. Osmanlılıkta birleşme fikrinin Ermeni, Rum, Arap v.b. milliyetçiler arasında kabul görmemesi Jön Türkleri dil birliği konusunu siyasallaştırmaya itmiştir. Bu durumsa Kürtleri; Arap, Arnavut ve Ermeni milliyetçilerini örnek almaya zorlamıştır (Kutlay, 1991: 69). Türklerde dil birliğinin tarihselliği incelendiği Tanzimat Dönemi'ne kadar gidildiği görülmektedir. Ahmet Vefik Paşa'nın *Şecere-i Türki*, *Sarf-ı Türki* ve *Esmâ-i Türkiye* gibi eserler dilde ve tarihte Türkçülüğün başlamasına neden olan referanslar olarak ele alınabilir.

İttihat ve Terakki'nin İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerini birleştirme gayesiyle çizdikleri milliyetçi çizgi, yola çıkarken kullandıkları "hürriyet" gibi kavramları soyutlaştırmış, İttihat ve Terakkicilerin halka rağmen halkı idare etme arzuları onları, totaliter bir elit grup aracılığıyla yönetilen bir parti haline getirmiştir. Kürdistan'da ise izlenen sert siyasetin kararlılığı Kürtlerin tepki vermesine neden olmuştur. Kürtlerin tepkilerini gösterme biçimlerinden biri ise alternatif parti kurma yoludur. Örneğin, Said Nursi, 1909'da kurulan *İttihad-ı Muhammedi Fırkası* adlı partinin kurucuları arasında yer almaktadır. Kürt olan Dersim Milletvekili Lütfi Fikri'nin katkısıyla Said Nursi tarafından Arap, Rum, Arnavut ve Kürt milletvekilleri aracılığıyla bir diğer muhalefet partisi *Mutedil Hürriyetperveran Fırkası* kurulmuştur. Bu partilerin ortak noktası, Türkçü bir anlayışla yaklaştırmaya çalışan yönetime karşı koyma isteğidir. Bu süreç, Kürt milliyetçiliğinin oluşumunu kolaylaştırıcı bir etken olmuştur.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte milliyetçi hareketler hız kazanmıştır. Bu atmosfer içinde Kürtler örgütlenme ve dernekleşme faaliyetlerine başlamışlardır. *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*, *Kürt Hevi Cemiyeti* ve *Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti* gibi dernekler bu dönemde kurulan önemli derneklerdir. *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*'ne ilk Kürt siyasi cemiyeti sayılmasının yarattığı önemden dolayı bir alt başlıkta yer verilmiştir.

7.1.4. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC, 1908)

II. Abdülhamid'i tahtan indiren ve meşrutiyet rejimini ikinci kez ilan eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşum aşamasında birçok Kürt de yer almaktadır. Fakat baskı döneminin sona ermesi, yeni rejimle birlikte Kürt aydınlarının büyük bir kısmının kendi örgütlerini kurmasına neden olmuştur. Bu örgütlerden ilki Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Yardımlaşma ve İlerleme Derneği)'dir.

Jön Türk Devrimi'nin yarattığı liberal atmosferde, farklı Kürt ayan ailelerini bir araya getiren en erken Kürt sosyal ve kültürel derneklerden biri olan Kürdistan Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürdistan Terakki ve Teavün Cemiyeti olarak da bilinir) 1908'de kuruldu. Derneğin liderliğini iki Kürt rakip ailesi, Şemdinanlar ve Bedirhanlılar oluşturdu. KTTC, Seyyid Abdullah'ın oğullarından biri olan Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir'i derneğin ömür boyu başkanlığına seçti ve örgütün adıyla aynı adı taşıyan bir gazete yayınladı (Özoğlu: 2005: 103). Kültürel milliyetçiliğin yeni bir ifadesi olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, ilk Kürt örgütü olarak bilinmektedir. Ferik Şerif Paşa, Seyid Abdülkadir ve Emir Emin Ali Bedirhan gibi isimler tarafından kurulan ve ilk yurtsever Kürt örgütü olarak da anılan "bu cemiyet Kürdistan'da şubeleri açılan ilk çağdaş Kürt örgütü olup Kürtlerin demokratik ve siyasal mücadelelerinin ilk adımları onunla atılmıştır... Bu cemiyetin ömrü kısa da olsa, halk kitleleri arasında çalışmaları çok sınırlı da olsa, Kürt ulusal hareketi üzerinde etkisi olmuştur. Keza bazı öncü Kürt milliyetçilerinin ilk örgüt deneyimleri bu cemiyette başlamıştır" (Malmîsanij, 1999: 9-10).

Meşrutiyetin ilanı (1908) üzerine, sürgünde bulunan Kürt aydınlarının İstanbul'a tekrar dönmesi sosyal bir hareketlilik oluşturmuştur. İstanbul'da yaşamaya başlayan ve meşrutiyeti destekleyen Kürt aydınları tarafından kurulan bu cemiyet, resmi olarak 1908 yılında kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı cemiyet tüzüğü'nün ilk maddesinde şu şekilde açıklanmaktadır:

İslam ulu hükümlerin uygun ve milletin mutluluğu ile vatanın selametine kefalet eden anayasanın (kanuni esasının) yararlı (güzel) kurallarını bu gerçekleri bilmeyen birtakım Kürtlere anlatmak; Osmanlılığın yüce vasıflarını daim korumakla beraber din ve devletin ilerleme ve yaşamasının biricik aracı olan meşrutiyet ve meşveret düzeni koruyup sürdürüldükçe Kürtlerin büyük halifelik makamı ve yüce sultanlığa olan güçlü bağlılıklarını sağlamlaştırmak; vatandaşları olan Ermeni, Nesturi ve diğer Osmanlı kavimleri ile iyi geçinip uyuşmalarını bir kat daha güçlendirmek ve arttırmak; kabileler ve aşiretler arasındaki bazı anlaşmazlıkları ve nefreti gidermek ile tümünün bir meşru merkez birliğinde ilerlemek için el ele vermelerinin araçlarını sağlamak; maarif (eğitim, kültür), sanayi, ticaret ve tarımı yayıp geliştirmekle temel maksatları üzerine Kürt Teavün ve Terakki cemiyeti adıyla bir hâyır cemiyeti (derneği) kurulmuştur (Malmîsanij; 1999: 19-20).

Cemiyetin kuruluş amacında dikkat edilmesi gereken husus; Jön Türk programına bağlı, meşrutiyetin devamına ilişkin bir tavrın olmasıdır. Aynı zamanda halifelik makamına ve sultana bağlılık düzeninin sürdürülmesinin şartlı koşulu olarak ele alınmıştır. Ayrıca cemiyet, kendi yayın organı olan Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (KTTG)'nde²⁶ de kuruluş amaçlarını ifade eden bir bildirge yayımlamıştır.

KTTC'nin kuruluş tüzüğü incelendiği zaman KTTC'nin Kürt tarihini ve dilini önemsendiği söylenebilir. KTCG'de Kürt tarihi ve edebiyatıyla ilgili makalelerin yazılması bunun en önemli göstergelerindendir. Aynı zamanda Kürtçe ders kitapları yazmak için ödüle dayalı teşvik söz konusudur. Kürt dilbilgisini içeren bir sözlük yazdırma girişimi de vardır. Ayrıca cemiyetin yönetim kurulu kadrolarında yer alabilmek için Türkçe ve Kürtçe bilmek şartı aranmaktadır. Kürtçe bilmeyenler için de başka bir yabancı dil bilme zorunluluğu getirilmiştir. Kürt dili ve edebiyatına önem vermelerine rağmen Kürtçe'yi değil de Türkçe'yi zorunlu kılmaları tüzüğü'nün ilk maddesinden de anlaşılacağı gibi yönetici kadronun cemiyeti bir Kürt cemiyetinden

²⁶ KTTG; haftalık çıkan bir gazetedir ve ilk sayısında kendisini edebi, ilmi, içtimai, siyasi ve dini bir gazete olarak tanımlamıştır.

daha çok bir Osmanlı cemiyeti olarak gördüklerini göstermesi bakımından önemlidir. Türkçe; Ermenilerle, Nesturilerle ve diğer Osmanlı kavimleriyle iletişim kurmaya devam edebilmek için de tercih edilmiştir. Çünkü ortak dil Türkçe'dir.

KTTC, diğer Kürt örgütlerinden farklı olarak banka kurma girişiminde de bulunmuştur. KTTC'nin banka kurmak için faaliyetlerde bulunduğunu gösteren en önemli gösterge KTTG'de yer alan şu satırlardır: "Cemiyetimizin çoktan beri kurmaya teşebbüs ettiği bankanın programına gelecek sayıdan itibaren övünçle sütunlarımızda yer vereceğiz" (Malmîsanij; 1999: 44). Lakin bu girişim gerçekleştirilememiştir. Fakat KTTC, Kürdistan bölgesindeki bazı şehirlerde (Diyarbakır, Musul, Erzurum, Bitlis ve Bağdat) şubeler açarak Kürdistan'daki olaylar ve gelişmelerle yakından ilgilendiğini göstermektedir. Bu şubelere *Kürt Kulübü* denmiş ve İstanbul'daki merkezle bağlantılarını sıkı bir biçimde sürdürdüklerinden dolayı iddia edildiği gibi bağımsız bir statüye sahip olamamışlardır. KTTC'nin, Kürdistan'daki olaylara ve gelişmelere ilgisine rağmen, bu ilgi Kürtler için siyasi haklar talep etmeyi beraberinde getirmemiştir. İktidarın dikkatini Kürtlerin sorunları üzerine çekmeye çalışsa da siyasi haklar üzerinde durmaması, siyasi-kültürel bir örgüt olarak anılmasından ziyade sosyo-kültürel bir örgüt olarak gösterilmesine neden olmuştur.

KTTC'den sonra 1910'da Kürdistan Neşri Maarif Cemiyeti, 1912'de Kürdistan Muhibban Cemiyeti, ve 27 Temmuz 1912'de Kürt Hevi Talebe Cemiyeti gibi birçok farklı Kürt örgütü kurulmuştur. Bunların tamamı İstanbul'un gittikçe Türkleşen siyasi ortamında faaliyet gösteren yasal olarak kurulmuş derneklerdir. 1919'da yazılmış bir gazete makalesinde (Jîn Dergisi'nde baş makale kastedilmektedir, R.S.) Kürt Hevi Talebe Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında açıkça telaffuz edilen milliyetçi bir gündemle tekrar faaliyete geçirildiğini öğreniyoruz (Özoğlu, 2005: 105). Fakat bu cemiyetler bir Kürt devleti kurmayı amaçlamaz. Kürtlerin bağımsızlığı ya da özerkliği gibi konuları da gündeme getirmediikleri ve savunmadıkları için milliyetçi cenapta yer almazlar.

KTTC, Kürtçe eğitim yapılmasını arzulayarak dile getirmesi, Kürtçe eserlerin yayımlanacağını tüzükte belirtmesi, bazı idari reformların Kürdistan Bölgesi'nde gerçekleştirilmesi ve Kürdistan'da şube açan bir dernek olması bakımından önemlidir.

Her ne kadar ılımlı bir siyasi çizgi izlese de Kürt ulusal hareketi içerisinde Kürdistan'daki demokratik mücadelenin başlatılması açısından öncü bir örgüttür. Daha sonraki çalışmalar için referans olan KTTC, ilk kez kendilerine ait bir yayın organına sahip bir örgüt olma özelliğini de taşımaktadır. Fakat devlet kurma isteği ile bağımsızlık gibi radikal konular etrafında gezinmeseler de İttihat ve Terakki iktidarı tarafından zararlı faaliyetler izledikleri gerekçe gösterilerek önce Bitlis şubesi (Mayıs 1909) sonra ise genel merkezi ve diğer şubeleri kapatılmıştır (1909). KTTC'nin kapatılması, *Türk Yurdu* gibi Türk milliyetçisi akımlara duyulan tepkiler, Kürt milliyetçiliğinin bazı unsurlarının siyasileşmesine neden olmuştur. Bu kapsamda, 1914 yılında özerklik isteyen üç isyan gerçekleştirilmiştir. Bu isyanlar Barzan, Soran ve Bidlis isyanlarıdır.

7.1.5. Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışında Ayanların Rolü

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile tarih sahnesinde önemli bir rol üstlenen Jön Türklerin gerçekleştirmiş olduğu bu devrim İstanbul'daki Kürt ayanına, Kürt milliyetçiliğinin doğuşu için kültürel bir fırsat sağlamıştır. Daha sonra ortaya çıkacak olan siyasi örgütlenmeler ise bu kültürel, sosyal ve düşünsel ortamı referans almıştır.

Ayanlar, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetiminde etkili olan yerli kişilerdir. Kürt milliyetçiliğinin liderliği de erken dönemde geniş topraklara sahip olan ayanlar tarafından üstlenilmiştir. Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlayan aileler arasında Nakşibendi Şemdinan Ailesi, Bedirhan ve Cemilpaşazadeler gibi önemli aileler vardır.

Nakşibendi Şemdinan Ailesi; erken dönem Kürt milliyetçileri arasındaki en önemli isim Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir'dir. Ubeydullah, İslam ile Kürt milliyetçiliğini bir araya getirmeye çalışsa da Kürt milliyetçiliği Abdülkadir'in faaliyetlerinde daha fazla hissedilir. Abdülkadir, özerklik taraftarı bir Kürt lideri portresi çizmektedir. KTTC'de yönetici olan ve KTC başkanlığını üstlenen Abdülkadir, diğer aileleri de kapsayan Kürt örgütlerinde liderlik tecrübesi edinmiştir. Bedirhanlar

gibi Kürt ayan aileleriyle birlikte sosyal, kültürel ve siyasi cemiyetlere katkı sağlamıştır. Dinsel yaklaşımı nedeniyle hem İstanbul'daki Kürt ayan ve ayan çocukları tarafından hem de Kürt hamallardan -daha genel olarak Kürt işçilerden- destek görmüştür.²⁷ Abdülkadir, İngiliz destekleri aracılığıyla bağımsız bir devlet değil de muhtariyete dayalı bir yönetim kurmak istediğini şu sözlerle anlatmaktadır: “Bugün Kürtler beş altı ilde vilayette ikamet ediyorlar; [bizler] [Türk] hükümetinden bu vilayetlere özerklik vermesini istiyoruz. Kendi idarecilerimizi kendimiz seçelim; ama Türkler de bu özerk idarede yer alabilirler” (Othman'dan aktaran Özoğlu, 2005: 119).

Abdülkadir'in bu sözleri ayrılıkçılar tarafından büyük bir tepkiyle karşılanırsa da o, sözlerini savunmaya devam etmiştir ve Kürtler tarafından gördüğü destekten de mahrum kalmamıştır. Fakat Abdülkadir, 1925'de Şeyh Said isyanına karıştığı gerekçesiyle oğlu Mehmet ile birlikte idam edilmiştir.

Toprağa dayalı geleneksel bir kentli ayan sınıfını oluşturan Şemdinan ailesi dinsel yönelimli Kürt milliyetçiliğini temsil etmektedir. Bu nedenle de dini bir kurum olarak hilafet ön planda tutulmaktadır. Şemdinan ailesi Halifeye olan saygısından ötürü Osmanlı'ya bağlı özerklik yanlısı bir tutumu temsil etmektedir.

Bir diğer önemli aile ise *Bedirxan Ailesi*'dir. Bedirxan Paşa, emirliğinin idari olarak bölünecek olmasından dolayı 1847 yılında isyan etmiştir. Fakat Bedirxan Paşa'nın çocukları Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışında aktif olarak rol oynamışlardır. Bedirxan Paşa'nın çocuklarından biri olan Emin Ali, Kürt milletinin bağımsızlığı için mücadele etmiş ve bağımsız bir devlet kurmanın gerekliliği dile getirmiştir.

KTTC'nin kurucu üyesi olan ve KTC'de başkan yardımcılığı yapan Emin Ali, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ayrılıkçı faaliyetlere başlamıştır. KTC'nin dağılmasından sonra Kürt Teşkilat-ı İhtimaiye Cemiyeti adlı başka bir örgüt kuran Emin Ali, esasen Osmanlı kimliğini korumuştur.

Bedirxan ailesi Kürt milliyetçiliğinin ayrılıkçı kanadında yer almaktadır. Şemdinan ailesiyle rekabet haline olan bu aile, Şemdinan ailesinden farklı olarak Halifeye bağlı değildir. Bedirxanlıların halifeye bağlı olmadığı, ayrılarak kendi devletlerini kurmak istemelerinden okunabilir. Ayrıca Bedirxan ailesi dini olmayan bir

²⁷ Kürt işçilerin büyük bir kısmını hamal olarak çalışan Kürtler oluşturuyordu.

eğitim almıştır. Örneğin, Bedirxan'ın yirmibir oğlundan biri olan Emin Ali, Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Fransızca öğrenmiş, hukuk eğitimi alarak savcı olmuştur. Diğer oğullarından Mehmet Necip Paşa Homs Mutasarrıfı, Halil Rami Bey Malatya Mutasarrıfı, Hüseyin Kenan Paşa Kırşehir Mutasarrıfı ve Ali şamil Paşa ise Üsküdar Askeri Üs İkinci Komutanı olarak görev yapmıştır.

Bir diğer önemli kentli ayan sınıfı ailesi ve ele alınacak son aile *Cemilpaşazade Ailesi*'dir. Diyarbakır'da yaşayan Cemilpaşazade ailesi, dini bir otoriteye sahiptir. Yerel ayanın bir mensubu olarak varlığını ortaya koyan Ahmet Cemil Paşa, Osmanlı bürokrasinin farklı kademlerinde görev yapmıştır. Cemil Paşa'nın iki çocuu KTC içerisinde ayrılıkçı kanat da yer alarak Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Birçok Kürt liderin Osmanlı idari sisteminde ya da ordusunda görev alması, bu liderlerin ayan olarak konumlarını ve mali kazanımlarını etkilemektedir. Bundan mütevellit Osmanlı'nın çökmesi, Kürt ayanlarının birçoğunun sahip olduklarından mahrum kalacakları anlamına gelmektedir. Aynı zamanda sahip oldukları topraklar üzerinde Ermeniler gibi diğer devletlerin hak iddia etmeleri de söz konusudur. Bu durum Osmanlı'nın dağılışının Kürt milliyetçiliğini ön plana çıkardığı savımızı destekler niteliktedir. Ayrıca Kürtler arasındaki önceden var olan bağlar Kürt milliyetçiliğinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Kürt ayanlar yukarıda verilen ailelerle sınırlı olmamakla birlikte temsili olarak ele alınan bu ailelerin ortak özelliği Kürt milliyetçiliğini temsil etmeleri ve önde gelen aileler arasında yer almış olmalarıdır. Milliyetçiliğe katkı sağlamış diğer Kürt aileleri de dikkate alınırsa (Beddiüzzaman Said Nursi, vb.) ailelerin, belirli bir toprağa sahip bir grubun oluşturduğu grup kimliğine dayalı Kürt milliyetçiliği yapmış aileler olduğu görölr. Bu ailelerin ortak bir özelliği de birleşik ulusal bir hareket oluşturmayı başaramamış olmalarıdır. Bu durum, sadece ayan sınıfı için değil, tüm Kürt milliyetçileri için geçerlidir. Aynı zamanda bazı Kürtlerin kendilerini dini temelde tanımlamaları, etnik bir bilince sahip olmadıklarının da önemli belirtilerindedir.

7.1.6. Mütareke Dönemi (1918-1923)

Hollandalı araştırmacı Bruinessen'e göre özerklik konusunda Kürtler arasında tam bir fikir birliği yoktur. Kürtler, aslında o dönemde olduklarından daha milliyetçi gösterilmekteydiler. Aslında özerklikten anladıkları farklı şeyler olan değişik sosyal katmanlar, aristokratlar, bürokratlar, kent orta sınıfları zamanla bağımsızlık isteklerini ifade etmeye başlamışlardı. Aşiret reisleri ve şeyhler de buna dâhil idi, hepsi de bağımsız 'Kürdistan' için önderlik rolünü üstlenmek istiyor ve konumlarını güçlendirmek için dış destek sağlamak üzere girişimlerde bulunuyorlardı (Kurubaş, 2004: 28). Kürtlerin milliyetçilik amaçları Birinci Dünya Savaşı sonrasında daha çok iktidara ve ekonomik çıkarlara dayanmaktadır.

Mütareke yıllarına kadar, farklı amaçlar güden, çıkar çatışmaları yaşayan, farklı merkezlere bağlılık gösteren farklı unsurlar, Kürt bağımsızlığını ya da en azından özerkliğini gerçekleştirmek amacıyla bir araya geldi. Harekete dâhil olan birey ve grup sayısı kadar, taraftarların harekete katılma sebepleri ve amaçları da farklıydı. Farklı sebeplerle bu harekete katılan grup ya da bireylerin arasında, kendini bu işe adanmış milliyetçiler, bölgenin hırslı ileri gelenleri, Ermeni katliamında rol oynayıp bu yüzden cezalandırılma korkusu duyanlar, İttihat ve Terakki'nin eski küskün üyeleri, ordu görevlileri, Kürtleri kendi kuracakları Arap Devletine dâhil etmeyi planlayan Arap milliyetçileri sayılabilir (Jwaideh, 1999: 267-268). Bu bir araya geliş Ermeni Devleti'nin kurulmasına ilişkin faaliyetler ile Wilson Prensipleri'nin yarattığı heyecan duygusu etkili olmuştur.

7.1.6.1. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ve Kürtler

Mütareke döneminin on yıllık Meşrutiyet döneminden farkı, yarattığı işgal ve parçalanma olaylarıyla, siyasal yaşam üzerindeki etkileri olmuştur. Siyasal dernek ve partiler de bu oluşum dışında kalmamışlardır. Bu ortam Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt asıllı feodallerini ve politikacılarını da harekete geçirmiştir.

Uluslararası alanda 'Kürdistan' davası Ermeni ve Arap projeleri ile çatışmak zorunda kalmış ve bu mesele petrolle bütünleşmiştir (Tunaya, 1986: 187).

30 Ekim'de imzalanan Mütareke, Osmanlı Devleti'ni fiilen sonra erdirmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın da kendini feshetmesine neden olduğu bu Anlaşma'nın 7. maddesi ve 24. maddesi ayrı bir önem taşımaktadır. Anlaşmanın 7. maddesi, İtilaf Devletlerinin kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durumla karşılaşmaları durumunda herhangi bir stratejik bölgeyi işgal edebileceklerini beyan etmektedir. 24. maddesi ise Vilayat-ı Sitte diye anılan Erzurum, Van, Harput (Elazığ), Diyarbakır, Bitlis ve Sivas illerinde bir karışıklık çıktığı durumda İtilaf Devletleri'ne buraları işgal yetkisi vermektedir.

İmzalanan bu anlaşma sonrasında Kürt milliyetçilik hareketlerinin en yoğun olarak yaşandığı bölge Musul olmuştur. İngilizlerin, Musul'u işgal etmesi ve bölgedeki Kürtleri muhtariyet vaadiyle kendi tarafına çekmeye çalışma girişimleri Kürt milliyetçiliğinin Musul'da yoğun olmasının nedenini açıklamaktadır.

7.1.6.2. Musul'un İşgali ve Sevr Süreci

1517'den itibaren Osmanlı vilayeti olan Musul, önemli bir kültür ve medeniyet şehri olmasının yanı sıra sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle de birçok devlet için güçlü bir çekim alanı oluşturmuştur. Ağırlıklı olarak Kürtlerden, sonra sırasıyla Türklerden, Araplardan, Hıristiyanlardan ve Yahudilerden oluşan Musul vilayeti, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlayana kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir politika izleyen İngiltere, İttihat ve Terakki'nin savaşa Almanların yanında girmesiyle birlikte izlediği Orta Doğu Politikası'nı değiştirmiştir. Osmanlı'nın Rusya'nın yayılmasına karşı artık bir alternatif oluşturamayacağını düşünen İngiltere, Mezopotamya'nın yönetiminde daha kolaylık sağlayacağı düşüncesi,

Musul'da yer alan zengin petrol yatakları ve Musul'un jeopolitik önemi nedeniyle Musul vilayetinin yönetimini ele geçirmek istemiştir.

İngiliz sömürgesi olan Irak Ordusu'nun Komutanı General Marshall, mütarekenin 16. maddesine dayanarak Irak'ta bulunan Türk birliklerinin teslimini istemiş ve 7. maddeyi gerekçe göstererek işgale başlamıştır. 10 Kasım 1918 günü ise Osmanlı Birlikleri, Musul'dan çekilmişlerdir. "İngilizler yerli halktan ileri gelenleri tatminkâr maaşlarla resmi görevlere getirerek, yerel bir polis örgütü kurulması yolunda çalışmalara başlamışlardır" (Kaymaz, 2003: 75). Osmanlı Birliklerinin Musul'dan ayrılmaları üzerine İngilizler Şeyh Mahmut yönetiminde bir Kürt hakimiyeti kurma girişiminde bulunmuşlardır.

20 Kasım 1922'de başlayan ve gündeme Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Musul, boğazlar ve azınlıklar gibi konuların alındığı, Ankara hükümeti (TBMM) ile Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Belçika, Bulgaristan ve Yunanistan'ın katılımı ile gerçekleşen Lozan Barış Antlaşması'nda da kapitülasyonlar ile Musul'un hangi ülkede kalacağı konusunda anlaşma sağlanamamıştır. Fakat Lozan Konferansı'nda İngiltere tavrını değiştirmiş, Irak, Suriye ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumanın Bolşevik tehdidi karşısında daha yararlı olacağı kanaatine varmıştır. Bu nedenle Kürtler, Lozan'da azınlıklar ve Musul başlığı altında tartışılabilirler da Kürtler karşısında İngiliz Politikası değişmiş, İngilizler Kürt devleti fikrinden ve özerkliğinden vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir.

1926 yılında Ankara Antlaşması ile Musul, İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmıştır. Böylelikle İngiltere, Musul sorununu kendi lehine çözümlenmiştir. Fakat İngiltere'nin değiştirdiği politik strateji Kürt sorununu uluslar arası bir sorun olmaktan çıkarmıştır. Böylece İngiltere, Musul ve petrol havzaları için Kürtleri feda etmiştir.

Bir diğer önemli anlaşma ise 10 Ağustos 1920 yılında imzalanan fakat yürürlüğe konmayan Sevr Barış Antlaşması'dır. Sevr Antlaşması, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan, Hicaz Krallığı, Portekiz, Romanya, Ermenistan, Polonya, Sırp-Hırvat Cumhuriyeti, Çekoslovakya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Paris'in Sevr kentinde imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu)'nin

kaybetmesi, Osmanlı'nın hızlı bir çözüme sürecine girmesine neden olmuştur. Bu dönemde daha fazla ses getirmeye başlayan Kürtlerin milliyetçi görüşleri de birbirinden farklılık arz etmektedir. Özerkliği dile getirenler kadar ayrılık taraftarı olan Kürtler de mevcuttur. Kürtlerin yaşadığı bu fikinsel çatışmalar gündemdeyken imzalanan Sevr Antlaşması, gerek Kürt milliyetçiliğinin oluşmasında/güçlenmesinde gerekse hür bir devlet kurma girişiminde önemli bir kavşak olmuştur.

Antlaşmanın 64. maddesinde ise bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından bir süre sonra 62. maddede belirtilen bölgedeki Kürtler, bu bölge Kürtlerinin çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak bağımsız olmak istediğini ispat ederek Cemiyet-i Akvam Meclisine başvurması durumunda ve Meclisçe de Kürtlerin bu bağımsızlığa layık görülmesi halinde onlara bağımsızlık verilmesini Türkiye'ye tavsiye ederse Türkiye bu tavsiyeye uyması ve bu bölge üzerindeki bütün haklarını bırakacağını taahhüt etmesi istenmektedir.. Bırakılan bu hakların ayrıntıları başlıca Müttefik hükümetlerle Türkiye arasında yapılacak bir özel sözleşme ile tespit edilecektir. Bu haklardan vazgeçme meydana gelmiş veya gelecek olursa Kürdistan'ın şimdiye kadar Musul Vilayetinde kalmış olan kısmında oturan Kürtlerin bir bağımsız Kürt Devletine kendi istekleri ile katılmalarına karşı başlıca Müttefik hükümetler tarafından hiçbir itiraz yapılmayacaktır (Budak, 2001: 95-96). Sevr'in bu maddesi Kürtler için bir umut kapısı olmuştur.

Sevr'e giden süreç içerisinde İngiltere'nin Kürtlere karşı yaklaşımına bu devletin Yakın Doğu Politikası şekil vermiştir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşına kadar Hindistan'a giden yolu egemenliği altında bulundurmak için Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasını amaçlayan İngilizler bu tarihten sonra bu politikalarından yavaş yavaş vazgeçerek I. Dünya Savaşı ile birlikte Fransa, Rusya ve İtalya ile Osmanlı topraklarının paylaşılmasını hedeflemiştir. 1919 Aralık ayına gelindiğinde İngiltere ile Fransa İstanbul ve boğazların uluslararası bir statüye kavuşturulmasının yanı sıra Doğu Anadolu'da Ermenistan ve "Kürdistan" devletlerinin kurulması konusunda antlaşmaya varmışlardı (Çufalı, 2002: 264).

Sevr'in 89. maddesinde ise Kürdistan'a verilecek topraklar belirtilmiştir. Böylelikle bağımsız bir devlete Kürtlerin istekleriyle dönüştürülecek bölgenin sınırları belirlenmiştir. "Hâlbuki Kürtlere verilen samimiyetten uzak desteğin içyüzü hakkında o

zamanki bazı İngiliz yetkililer arasındaki yazışmalarda aynen şu ifadeler geçmektedir. 27 Ağustos 1919, Mr. Hohler'den Mr. C. Kerr'e: 'Kürtlerin durumu bizi ilgilendirmez, Kürt meselesine verdiğimiz ehemmiyet Mezopotamya bakımındandır.' 28 Kasım 1919, Mr. Kitson'dan Sir E. Crowe'a: "Kürtlere inanmasak da kullanmamız menfaatimiz icabıdır." 23 Aralık 1919, Yüksek Komiser Amiral Sir F. de Robeck'ten Lord Curzon'a: "Tarih, Kürtlerin güvenilmez olduğunu göstermiştir. Hükümetimizin niyeti, Türkleri ne olursa olsun zayıf düşürmek ise Kürtleri onlardan ayırmak hiç de fena fikir değildir" (Ulubelen, 1967: 215-216).

Sevr Antlaşması, sonuç olarak Kürt milliyetçiliğini ilk kez uluslararası platforma taşımıştır. Antlaşma Kürt milliyetçileri için bir dayanak olup birçok Kürt milliyetçisi seslerini uluslar arası topluma duyurmaya çalışırken bu antlaşmaya gönderme yapmışlardır. Örneğin 1958 yılında Kamuran Bedirxan'ın kaleme aldığı bir yazıda; "bu antlaşmanın Kürt halkına birlik ve bağımsızlık hakkı tanıdığı, uzun çabaların ve bedellerin ödenmesi sonucu elde edilen bu antlaşmanın hiçbir zaman yaşama geçirilmemesine rağmen moral gücünün yeni olanaklar sağladığı belirtilmekteydi" (Lazerev, 1989: 188-189). Sevr Antlaşması, genel bir tabirle "ölü doğmuş bir belge" olarak yorumlanmaktadır. Çünkü bu antlaşma uygulanamamış sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Fakat Sevr, Kürt devletinin kurulması yönünde uluslar arası ilk doküman olması hasebiyle önemlidir.

7.1.7. Kürtçülük Faaliyetleri

Günümüze kadar olan Kürtçü faaliyetler genellikle feodal bir yapı içerisinde gerçekleşmiş, kişisel çıkar ve istekler etrafında şekillenmiştir. Kimi zaman da Batılı isimlerin yardımıyla gerçekleştirilen bir takım eylemler söz konusu olmuştur. Bu isimlerden belki de en önemlisi Binbaşı Noel'dir.

Kürtçülük düşüncesinin güçlendiği bir takım derneklerde mevcut olmuştur. Kürdistan Teali Cemiyeti Kürt kimliğine yaptığı vurgudan dolayı önemlidir. Bu

nedenle de bu başlık altında Kürdistan Teali Cemiyeti, Binbaşı Noel'in çalışmaları ve Musul'daki Kürtçülük faaliyetleri ele alınacaktır.

7.1.7.1. Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürt Teali Cemiyeti, KTC, 1918)

KTTC'den sonra bir diğer önemli cemiyet Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'dir. Kürdistan Teali Cemiyeti bağımsız bir Kürt devleti kurma amacı gütmektedir.

Şeyh Ubeydullah'ın küçük oğlu Şeyh Abdülkadir tarafından 1918 yılında İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti (Kürt Yükselme Derneği)'nin kurucu öğeleri Kürt ayanıdır. Emir Ali Bedirhani, Fuat Paşa, Hamdi Paşa ve Şemdinanlı Seyyid Abdullah gibi isimler yönetim kadrosunda yer alırken Dr. Mehmet Şükrü Sekban, Şeyh Şefik ve Fuat Babanzade gibi isimler kurucu üyeler arasında yer almaktadır. “Dönemin önde gelen Kürtlerinin anıları birkaç Kürt ayan ailesinin, KTC'nin liderliğini tekellerine aldığını gösteriyor. Bunlar, hepsi de örgütün kuruluşuna faal olarak katılmış olan Bedirhanlılar, Şemdinanlılar, Cemilpaşazadeler ve Babanlardı. Bu anılar, ayrıca bu aileler arasında Kürtlerin liderliği için şiddetli bir rekabet olduğunu gösteriyor” (Özoğlu, 2005: 107). Daha sonraki süreçte bu rekabet KTC'de kutuplaşmalara neden olmuştur.

KTC'deki yönetici kadronun derneği yasal olarak Osmanlı bağlamında kurmayı tercih etmesi KTTC ile benzerlik taşımaktadır. Fakat daha sonraki faaliyetleri ile Osmanlı kimliğinden ziyade bir Kürt kimliği oluşturma çabası ön planda tutulmuştur. Bu kimlik oluşturma girişimi işi alenen yapılmamıştır. Çünkü KTC'nin tüzüğünde milliyetçi bir Kürt örgütü olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. KTC, homojen bir siyasi programa da sahip değildir.

KTC'nin Kürt milliyetçiliğine ilişkin kaygılarının varlığı, KTC'yi diğer devletlerden yardım istemeye itmiştir. “Örneğin; 4 Ağustos 1919'da, KTC'nin idari heyeti, imparatorluk içindeki Kürtlerin milliyetçi isteklerini açıklamak için

İstanbul'daki Amerikan, Fransız ve İngiliz elçiliklerini ziyaret ettiler. Zinar Silopi (Kadri Celal) şöyle anlatıyor” (Özoğlu, 2005: 108):

Cemiyet yönetim kurulunca seçilen bu kişiler İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız komiserlerini ziyaret ederek, Kürt milli taleplerini iletmekteydiler. Amerikan komiseri yaptıkları bir toplantıda Kürtler adına Seyyid Abdülkadir Efendi, Bedirxan, Emin Ali Bey, Beddiüzzaman Mola Said, Doktor Şükrü Mehmet Bey uzun bir beyanatta bulunarak harita üzerinde Kürdistan sınırını belirterek denizlerde bir çıkışlarının bulunmasının önemini açıklamıştır. Amerikan komiserinin Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan oluşturmasına karar verildiğini söylemesi üzerine Beddiüzzaman cevaben; “Kürdistan, eğer deniz sahilinde olsaydı zırhlılarımızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına zırhlılar çıkamaz. Bu kararınız da tatbik edilemez” demişti (Özoğlu, 2005: 108-109).

Kürtler, bağımsız bir Ermeni devleti kurma girişimine karşı bölgede denge kurabilecek bir unsur olarak görüldüklerinden dolayı KTC'nin faaliyetleri Osmanlı hükümeti tarafından zararlı olarak algılanmamış, aksine olası bir Ermeni hareketini karşılayıcı bir güç olarak görülmüştür. Her ne kadar Osmanlı iktidarı KTC'nin faaliyetlerinden ciddi bir rahatsızlık duymasa da KTC, Wilson ilkelerini (her ulusun kendi refahı için çalışma, devlet kurma hakkı) dikkate alarak bağımsız ya da özerk²⁸ bir devlet kurma isteği taşıyordu. Jîn gazetesinde Memduh Selim Bey gibi isimler aracılığıyla KTC'nin bağımsızlık ya da özerklik istediğine dair yayınlanan birçok yazının olması KTC'nin milliyetçi örgüt sınıfına neden dahil ettiğimizi açıklamaktadır.

Kürt Teali Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki dönemindeki yaygın fikirleri paylaşan klasik bir milliyetçi-Batıcı hareket olarak tanımlayabilmek mümkün. 1919'da yayımlanan ve Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yayın organı olarak kabul edilebilecek Jîn dergisi (Celil, 1992: 80) diğer Osmanlı fikir hareketleri gibi Kürt hareketinin de hem pozitivizmden ve Sosyal Darwinizm'den, hem de medeniyetçilik söyleminden etkilendiğini göstermekte, medeniyet ise savaş sonrası dönemin yaygın temalarından birini oluşturmaktadır. Osmanlı, Batıcı akımın önemli simaları arasında yer alan ama yaşamlarının belli anlarında Kürd milliyetçiliği ile de temasta bulunmuş Abdullah

²⁸ Cemiyetin Avrupa temsilciliğini yürüten Şerif Paşa'nın başını çektiği bir kesim Kürt bağımsızlığını savunurken, Seyyid Abdülkadir'i destekleyen diğer kesim ise özerkliği savunuyordu. Cemiyet içerisinde yer almayan birçok aşiret ağası ve Şeyhler de Türkler ile Kürtlerin iş birliği yapması gerektiği görüşünü benimsiyordu. Bu kesim, Ermeni kıyımından kurtulan Ermenilerin, bölgeye geri dönmesinden korkuyordu. Bu nedenle de hilafete dayalı Türk-Kürt birliğinin bölgede egemen olmasını istiyordu.

Cevdet gibi fikir adamlarının etkisi de bu temanın Kürd entelijensiyası arasında yayılmasını sağlamıştır. Kürdistan Teali Cemiyeti, Ziya Gökalp'ın asrın tek medeniyeti olarak kabul ettiği Batı medeniyetine geçişi, bir milletin güçlü olmasının ve var olma savaşını kazanmasının en önemli koşulu olarak görmekte, “terakki cereyanı”na karşı direnen ve din perdesi ardında gizlenen “mütegallibe”yi (zorbalık) ölümcül bir tehlike olarak kabul etmekteydi (Bozarslan, 2002: 847). Jîn dergisinin medeniyeti savunması millet olmanın yolunun medeniyetten geçtiğini düşünmesindedir. Kürtçe lehçelerinin bir zenginlik olarak kabul eden dergi, İngilizlere karşı sergilediği güvenle de diğer yazınsal kaynaklardan ayrılmaktadır.

KTC, Kürt Kadınları Teavün Cemiyeti ve Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti olmak üzere iki farklı dernek daha kurmuştur. Fakat bu örgütler arasında bir birlik ve bütünlük yoktur. Bu yüzden de Kürt halkını örgütlemeye başarısız olmuşlardır.

KTC, 8 Haziran 1919'da İngilizlerin koruculuğu altında bir Kürdistan kurma girişimleri olduğu iddiasıyla, İngiliz Subay Noel ile birlikte propaganda yaptığı ve bu durumun cemiyetler kanununa aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.

Bu iki cemiyetten başka hatta daha önce Kürdistan'da kurulan cemiyetlerde mevcut olmakla birlikte bu cemiyetlerin kuruluş amacı farklıdır. Sosyal yardımlaşmayı esas alan bu cemiyetlerden biri 1909'da Amed (Diyarbakır)'de kurulan Fukaraperver Cemiyeti'dir. Bu cemiyetler sosyal cemiyetler olmasından mütevellit çalışmanın dışında tutulmuştur.

7.1.7.2. Binbaşı Noel ve Kürtçülük Faaliyetleri

Edward William Charles Noel, Mondros Mütarekesi yıllarında Anadolu'nun doğusunda görevlendirilen, Farsça, Arapça ve Rusça başta olmak üzere birçok Doğu dilini bilen İngiliz bir binbaşısıdır. İran'ın Ahvaz şehrinde İran İngiltere Konsolosu olarak görev yapmış ve sonra İngiliz İstihbarat Subayı olarak Bağdat'ta kalmıştır. Konsolos olarak göreve başladıktan sonra Kürtçe öğrenmiştir. 1919 yılında yerine Binbaşı Soane'nin atanması ile Noel'e bugünkü Türkiye toprakları sınırları içinde bazı

tetkiklerde bulunması için bir misyon yüklenmiştir. Uzmanlık alanı olmamasına rağmen yaptığı bu araştırma; bölgenin ekonomik yapısı, aşiretler ve bölge halkının İngilizlere bakış açısıyla ilgilidir. Bu araştırma İngilizler tarafından yoğun ilgi görmüştür. Ayrıca Kürtçülükle ilgili çalışmaları Kürtler arasında ona sempati duyulmasına yol açmıştır.

Noel'in bölgede yürüttüğü faaliyetlere bakıldığında İngiltere'nin çıkarlarının ötesinde Kürtlerin menfaatine bir gayret içerisinde olduğu görülecektir... İngiliz istihbarat subayı Noel bu dönemde yaptığı incelemelerde; Kürtler arasında iki görüşün varlığını tespit etmiştir: Bu görüşlerden birincisi İslam birliği iken ikincisi ise ulusal sorun yaklaşımıdır. Ulusal sorun görüşünün İngilizlerce desteklenerek Kürt milliyetçiliğinin bölgede yaygınlaştırılması şüphesiz İslam birliği düşüncesini desteklemekten ziyade yarar getirecektir (Parlar, 2005: 541). Fakat Türkler bu noktada İslam birliği fikrini desteklemektedirler ve ellerinde İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi gibi önemli bir koz vardır. İzmir'in Yunanlılarca işgal edildiği gibi Kürt bölgelerinde de Ermenilerin işgali neticesinde bir Ermenistan kurulacağı yolunda Türklerce propaganda faaliyeti yürütülmektedir. Bu noktada Noel'in konuya getirdiği çözüm şudur: Aslında Kürtler pek de muhafazakâr Müslüman değildirler; eğitim ve öğretim imkânlarının İngilizlerce tespit edileceği bir plan dâhilinde Kürtlerin ılımlı Müslümanlar yapılması söz konusu olabilecektir. Kürt milliyetçiliğinin geliştirilmesinin ön koşulu Müslümanlık ortak paydasına sahip Türk-Kürt işbirliğinin bozulmasıdır (Parlar, 2005: 542). Bu ortak paydanın bozulması hususunda İngilizler herhangi bir aktivitede bulunmamış, bu birliktelik TBMM tarafından halifeliğin kaldırılmasıyla sona ermiştir.

Binbaşı Noel, Mardin, Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde bulunduğu incelemelerle ilgili İngiltere'ye rapor göndermiştir. Gönderdiği bu raporda aşiret yapıları hakkında detaylı bilgilerinin yanı sıra toprakların verimliliği, hayvan sayıları ve fiyatları, silah miktarları gibi birçok konuya değinmiştir. Kürtlerin desteklenmesi gerektiğini de vurgulayan Noel, Kürt çıkarlarının göz ardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Kürtlerin Türklerle olan uzlaşlarını Ermenilerle oluşturamayacaklarına kanaat getiren Noel, İngilizlerin Ermenilerle değil de Kürtlerle iş birliği yapmak istediğine aşiretleri inandırmaya çalışmıştır. Nitekim araştırma

gezisini tamamladıktan sonra kaleme aldığı *Kürtler Hakkında Bir Not* adlı raporunda Ermeni devletinin kurulmasının İngilizler fayda yerine zarar getireceğini, böylelikle Kürtlerle Türklerin birlikte hareket edeceklerini fakat bunun tam tersine bir Kürt devletinin kurulmasının İngilizler avantaj sağlayacağını ileri sürmüştür.

Binbaşı Noel'in Diyarbakır'a geldiği günlerde şehir Kürtçülük faaliyetleri açısından oldukça hareketlidir. Bu karışık durum içerisinde Noel, ilk olarak Kürt Teali Cemiyeti yetkilileri ile görüşmüştür. Halep'te tutuklu bulunan Diyarbakırlı tüccarların serbest bırakılmaları için yapılan talepleri memnuniyetle kabul ederek bu vasıtayla İngilizler lehine sempati kazanma imkânına kavuşmuştur (Ertürk, 2007: 206). Noel, bu yakınlaşma vasıtasıyla Diyarbakır'da Kürt Kulübünün faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler toplamıştır. Pan-Kürdist bir oluşum olduğunu bildirdiği bu kulübün İngiltere aleyhine faaliyette bulunmayacağını bildiren Noel, bu insanların Kürtlerin iktidarı altında olmaları koşuluyla İngiliz işgalini kabul edeceklerini bildirmiştir (Ertürk, 2007: 209). Noel Diyarbakır'dan sonra Halep'e oradan da İstanbul'a geçmiştir. Ve daha sonra da adının karıştığı Ali Galip Olayı gerçekleşmiştir.

Ali Galip Olayı, Sadrazam Damat Ferit Paşa Hükümeti, Abdülkadir ve Bedirxan ailesinden bazı önde gelenler ile Noel'in Sivas Kongresi'nin toplanmasının engellenmesine ve Mustafa Kemal'i ortadan kaldırma girişimine yönelik bir harekettir. Hareketin başında Elazığ Valisi Ali Galip Bey vardır. Bu nedenle bu hareket onun adıyla anılmıştır.

7.1.7.3. Musul'daki Kürtçülük Faaliyetlerini Berzenci Hükümeti Üzerinden

Okumak

20. yüzyılın başlarında Musul vilayetinde meydana gelen Kürtçülük faaliyetlerinde ön plana çıkan isim Kadri tarikatının öncülerinden olan Şeyh Ahmet'in torunu Mahmud Berzenci'dir.

Mütareke sonrası İngilizlerin ilerlemesi üzerine İhsan Paşa Süleymaniye Valisine bir telgraf çekerek vilayet yönetimini Mahmud Berzenci'ye vermesini ve

Musul'a gelmesini istemiştir. Bunun üzerine Süleymaniye yönetimi Mahmud Berzenci'ye devredilmiştir (Lazarev, 1989: 50). Şeyh Mahmud'la görüşen Bağdat'taki İngiliz Komiseri, Kürtlerin İngiliz idaresine düşmekten çekindiklerini ülkesine bildirerek, bu engeli aşmak üzere uzun ve tartışmalı görüşmelerden sonra, Kürtleri bir antlaşma yapmaya zorlar. Bu antlaşmaya göre Kürtler, savaşa Doğu halklarını Türk baskısından kurtarmak ve onlara bağımsızlıkları yolunda destek sağlamak amacıyla giren Majestelerinin Hükümeti'nin himayesini tanıyacak ve birliğin imkânlarından yararlanmak için Irak'la birleşeceklerdir. Buna karşılık Londra'da, Şeyh Mahmud'un önderliğini kendi arzusuyla tanıyan Kürtlere arka çıkacaktır (Dowall, 2004: 152). İngiliz hükümeti tarafından onaylanan bu teklif sonrasında Şeyh Mahmud Berzenci'nin bölgenin hükümdarı olduğu Wilson'un onayıyla Noel tarafından duyurulmuştur.

Daha sonraki zamanda Şeyh Mahmud Berzenci'nin bağımsız bir devlete yönelik girişimleri ve bazı aşiretlerle başlattığı ilişkileri iyi bir şekilde sürdürmemesi İngilizlerin tedirgin olmasına yol açmıştır. Bağımsızlık, İngilizlerin bölge çıkarları açısından işlerine gelmeyen bir durum olduğundan Şeyh Mahmud'e muhalefet olan kesimle iyi ilişkiler kurmaya çalışan İngilizler, Noel yerine Binbaşı Soane'yi görevlendirerek yönetsel bir değişiklik yoluna gitmişlerdir. Böylelikle Şeyh Mahmud'u iktidar olarak ilan eden Noel görevden alınarak farklı bir algı yaratılmak istenmiştir.

Wilson, ilerleyen bu durumun önüne geçmek için Şeyh Mahmud ile bir görüşme planlamıştır. Görüşme tarihinden önce Şeyh Mahmud, onu destekleyenlerin yardımı ile Süleymaniye'de bulunan tüm İngilizleri rehin almıştır. Birçok aşiret Şeyh Mahmud'a bağlılıklarını ilan etse de Şeyh Mahmud, Bağdat hükümeti tarafından gönderilen ordu tarafından yenilgiye uğramıştır. Şeyh Mahmud'un İngilizlere meydan okuduğu bu başkaldırı Kürt milliyetçiliği için bir simge haline gelmiştir.

Musul'un Irak'a bırakılmasıyla Kürt nüfusunun büyük bir kısmı parçalanmış ve bu durum Kürt milliyetçiliği üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Aynı kültüre ve tarihe sahip olan Kürtlerin sınırlar ötesinde birbirleriyle etkileri devam etse de bu durum merkezi bir devlet kurma ihtimallerinin zorlaşmasına neden olmuştur.

7.2. Sonuç

1908 yılında siyasi atmosferin değişmesiyle İttihat ve Terakki'nin yönetime el koyması sonrası Kürt subayları ve aydınları örgütsel olarak çalışmalara başlamışlardır. Bu tarihten sonra milli nitelikli cemiyetler kurulmaya başlanmıştır. Böylelikle Kürtçülük daha sistematik bir hal almıştır. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti ve Hevi Cemiyeti Krtlğ sistematik bir hale gelmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Dönemi'ndeki Kürt milliyetçiliği Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Hevi Cemiyeti ve Kürdistan Neşri Maarif Cemiyeti gibi derneklerin kurulmaya başlanmasıyla kültürel alanda örgütlenmeye başlamıştır.²⁹ Bu derneklerin kültürel milliyetçiliğin birer göstereni haline gelmesi, bazı Kürt aydınlarının (şemdinan ve Bedirhan ailelerine mensup kurucular ve yöneticiler) ise ilk örgüt deneyimlerini bu cemiyetlerde yaşaması, Kürt entelektüel sayısının artmasında ve Kürt kimlik oluşumunda etkilidir.

Kürtlerin milliyetçilik duygusunu gelişimini sağlayan önemli bir diğer olay Mondros Mütarekesi'dir. Osmanlı'nın dağılma ihtimalinin apaçık ortada durması, Krtlerinde tıpkı diğer milletler gibi gelecek kaygısı yaşamasına neden olmuştur. Bu dönemde gazeteler aracılığıyla gcl milliyetçi söylemler ön plana çıkarılmış ve Kemalizm'in kökeni olan İttihat ve Terakki'nin ideolojik yapısından etkilenen Kürtler kendi sloganlarını ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu sloganlardan en dikkat çekenleri ise "Biz Jn Kürtler", "Daimi Lisan Encümeni" ve "Krdm, iftihar ediyorum" sloganlarıdır.

Kürt isyanları ise, bazı sosyal ve idari değişimleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Ubeydullah isyanı ile birlikte Kürt beyliklerinin yerini Kürt şeyhleri almıştır. 1890 yılında Kürt ağalarını yok etme girişimi olarak idari sistemin değiştirilmesi şeyhlerin ön plana çıkmasında etkilidir. Bu durum, din ögesinin aşiret ögesini açması ve

²⁹ Bu dönemde Müslümanlığın bütünleştirici ve birleştirici etkisine yapılan vurgu ve Ermenilerin ortak düşman ilan edilmesi siyasal milliyetçilikten ziyade kültürel milliyetçiliğin yapılmasına neden olmuştur.

bir bütünleşme sağlaması açısından önemlidir ve Kürtlük bilincinin gelişmesinde etkilidir.

Kürtçülük fikrinin daha geniş bir sosyal tabanda etkili olmasında Kürt edebiyatı ve tarihi başta olmak üzere Kürtlerin geçmişi, sosyo-ekonomik hakları, kültürel talepleri gibi mühim mevzuları konu alan basın-yayın organları da etkili olmuştur. Bu yayın organlarından belki de en önemlisi 1898 yılından itibaren Bedirxan beyin oğlu Midhat Bedirxan tarafından farklı kentlerde dağıtılan ve ilk Kürtçe gazete olan “Kürdistan Gazetesi”dir. Kürdistan Gazetesi, 1902 yılına kadar toplam 31 sayı olarak çıkmış ve bu gazete ile siyasi Kürtçülük konusu gündeme taşınmıştır. Türkçe ve Kürtçe çıkan gazetenin ilk sayısının çıktığı 22 Temmuz, günümüzde “Kürdistan Gazetecilik Günü” olarak kutlanmaktadır.

Kürtlük bilincini sadece kurulan dernekler aracılığıyla ve onların yayın organları vasıtasıyla gelişmemiştir. Kürtlük bilincinin gelişmesinde önemli bir diğer etken ise II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Alayları'nın kurulmasıdır. Hamidiye alayları kadar aşiret ağalarının çocuklarının eğitimi için kurulan Aşiret okullarının da Kürtlük bilincinin gelişimine katkı sağladığı söylenebilir. Bu iki kurumsal yapı Kürt aşiretlerini bir araya getirilmesinde ve Kürt aydın sınıfı oluşturulmasında etkilidir.

Aşiret okulları, Afrika'da kabile şeflerinin çocuklarını eğitmek için İngilizler tarafından kurulan misyoner okullarıyla da benzerlik göstermektedir. Çünkü bu misyoner okulları da Afrikalı milliyetçi aydınının oluşturulmasında etkili olmuştur.

Kürtler, “Kürtlerin geleceği” konusunda da fikir ayrılıklarına sahiptir. Kürtlerdeki bu fikirsel parçalanmışlık bir hedefin belirlenmesini ve bu doğrultuda çalışmaların yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Musul'un Osmanlı İmparatorluğu yönetiminden çıkması, zaten farklı ülkelerin egemenliği altında olan Kürtlerin daha fazla parçalanmasına da neden olmuştur. Kürt nüfusundaki bu parçalanmışlık, Kürtlerin merkezi bir devlet kurmalarında engelleyici nedenlerden biri olmuştur.

Kürtler arasındaki fikir ayrılıkları, önde gelen Kürt aileleri olan Şemdinan ile Bedirxan aileleri üzerinden okunabilir. Şemdinan ailesinden Seyyid Abdülkadir gibi isimler Osmanlı'ya bağlı özerk bir Kürdistan fikrini savunmuşlardır. Dış ilişkilerde Osmanlı denetiminde olmak isteyen Şemdinanlılar, sosyal hayatta kendi kültürel

haklarını korumayı ve sürdürmeyi istemektedir. Fakat Bedirxan ailesi ise sadece sosyal hayatta kültürel öğelerin işlerliğinin sürdürülebilir olmasını değil aynı zamanda uluslar arası ilişkilerde de bağımsız olmak istemektedir. Bu fikrin en aktif savunucularından biri Emin Ali Bedirxan'dır. Egemenlik şekliyle ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasında, İttihat ve Terakki Partisi'nin git gide artan ve şiddet içerikli bir hal alan merkezîyetçilik uygulamaları da etkilidir. Bu uygulamalar, partiden uzaklaşan Kürtlerin daha da uzaklaştırarak yönetimine kırılmalarına ve yönetime karşıt bir tavır takınmalarına neden olmuştur.

8. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KÜRTLERİN DURUMU VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze kadar olan kısımda Lozan Antlaşması'nda yer alan azınlık meselesine ve Musul sorununa, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanlarına yer verilecektir. Ayrıca bu bölümde dönemselsel bir ayrıştırma yapılacaktır. Üç dönemde ele alınacak olan bu bölümde; Cumhuriyet'in ilk döneminde Kürtlerin Durumu ve Kürt milliyetçiliği (1923-1945), ikinci dönemde Çok Partili Siyasal Düzen Dönemi'nde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği (1946-1984), son dönemde ise PKK'nin Kuruluşu ve PKK Sonrası Dönemde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği (1984-2013) konuları ele alınacaktır. Böyle bir dönemselleştirme önemli sosyal değişimler ve bu değişimlerin Kürtleri etkilemesi dikkate alınarak yapılmıştır.

Bu bölüm başlığı altında Kürt kimliğinin siyasallaşması (HEP, ÖZDEP, DEP, HADEP, DEHAP, DTP, BDP, HDP ve Kürt açılımı süreci üzerinden değerlendirme yapılacak) ve Kürtlerde devletleş(eme)me süreci ile nedenlerine iki farklı alt başlık altında yer verilecektir. Yukarıda yapılan kronolojik sıralama Kürt kimliğinin oluşum sürecini ve Kürt milliyetçiliğinin doğuşunu geciktiren etkenleri de içine alacağından bu konulara alt başlıklar olarak yer verilmeyecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki Kürt milliyetçiliği ile Cumhuriyet Dönemi'ndeki Kürt milliyetçiliği tezin ana konusunu oluşturmasından dolayı, çalışmanın ilk bölümünde yer alan ana argümanlara yedinci ve sekizinci bölümlerde

cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, bu argümanların yanı sıra şu sorular üzerinde durulmuştur: *Cumhuriyet Dönemi'ndeki Kürtler, belirli bir örgütlülük biçimine sahip midir? Şayet sahiplerse bu örgütlülük süreç(ler)i nasıl gelişmiştir? Kürtlerin siyasal arenada temsili ne zaman, hangi isimler ya da partiler aracılığıyla başlamıştır? Kürtlerde siyasal milliyetçilik mi yoksa kültürel milliyetçilik mi ön plandadır? Bu dönemde Kürtler, farklı milletlerle (örneğin Ermenilerle, İngilizlerle) ittifak arayışına girmişler midir?*

Şüphesiz ki bu sorular arasından en çok tartışılan Kürtlerin, Ermeniler, İngilizler ve Ruslar gibi milletlerle ittifak arayışında olup olmadığıdır. Kürtler, değişen siyasal ve sosyal koşullar paralelinde izledikleri stratejiyi değiştirmişler, kimi zaman bu milletler ile iş birliği yapmışlar, kimi zaman ise iktidarın yanında yer almışlardır. Bu durum, Kürtlerin bu milletler ve devletler tarafından kullanılmasına zemin de hazırlamıştır. Fakat aynı zamanda avantaj da sağlamıştır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin ortak düşman olarak ilan edilmesi Kürtlerin isyan stratejilerinden vazgeçmelerine ve Kürtlerin devlet ile anlaşma yoluna gitmelerine neden olmuştur. Ermenilere karşı yapılan bu ittifak, Doğu vilayetlerinin Ermenilerden “arındırılarak” Kürtleştirilmesinde ve dolayısıyla İslamlaştırılmasında etkilidir.

8.1. Cumhuriyet'in İlk Döneminde Kürtlerin Durumu ve Kürt

Milliyetçiliği (1923-1945)

Birinci Dünya Savaşı ve sonraki yaşanan mücadele hareketleri sırasında önemli bir Kürt kesimi hükümetle iş birliği içerisinde olmuştur. Şeyh Ubeydullah isyanından (1880-1881) Cumhuriyet'in ilanına kadar 1921 yılında başlayan ve aynı yıl içerisinde bastırılan Koçgiri İsyanı dışında, başka önemli bir Kürt isyanı yaşanmamıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu savaş sürecinde Ermenilerin ortak düşman ilan edilmesi ve Müslümanlığa yapılan vurgu Kürtlerin siyasi milliyetçiliğe itibar etmemesine neden olmuştur. 1923'ten sonra Kürtlerin fikirsel ve eylemsel süreçlerinde daha radikal bir tutum izledikleri ve Kürt bilincinin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu

duruma Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kürdistan’da kurulan Kürt kulüplerinin ve Kürdistan Teali gibi Cemiyetlerin etkisi vardır. Nitekim bu dönemde Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanlarının gerçekleştirilmesi de söz konusudur. Bu isyanlar, Kemalizm’e karşı oluşan Kürt muhalefetinin bir göstergesidir. Kürt milliyetçiliğinin bu denli ön plana çıkmasında Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşmaya başlamasının ve bu yöndeki girişimlerinin payı oldukça büyüktür. Bu süreçte ilan edilen yeni devletin din ekseninde hareket etmeyeceği ve bu yeni devletin dil birlikteliği üzerine kurulduğu gerçeği Kürt liderler tarafından kabul edilmiştir. Diğer taraftan yukarıda da bahsedilen bir başka önemli husus, hilafetin kaldırılması olmuştur. Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul’un Irak’a bırakılması, Kürtler tarafından Mustafa Kemal’in Kürtleri desteklemediği ve Kürtlere ihaneti olarak değerlendirilmiştir. Türk milliyetçiliğinin pratiğe dökülmesi ve Türklük algısının ön plana çıkartılması, merkezîyetçi söylemleri beraberinde getirmiş, artan merkezîyetçi baskılarda hissedilen bu diyalektik süreç Kürtler ile Türkler arasında öteden beri var olan toplumsal sözleşmenin iptaline neden olmuştur.

Osmanlı Kürdistanı’nın Lozan ve diğer uluslar arası antlaşmalarla bölünmesi diğer bir ifadeyle Birinci Dünya Savaşı sonrasında sınırların yeniden çizilmesi, Kürtlerin değişik devletlerin sınırları içerisinde kalmasına neden olmuştur. Buldukları devletlerin ekonomik ve kültürel sistemlerin entegre olmaya çalışan Kürtler arasındaki bu bölünmüşlük, Kürt milliyetçiliğinin parçalanmasına da zemin hazırlamıştır. Irak’ta, Suriye’de, İran’da ve Türkiye’de farklı Kürt milliyetçilikleri ortaya çıkmıştır. Kürtlük, Irak, Suriye, İran ve Türkiye dinamiğine bağlı bir hale gelmiş ve sınır içi ve sınıraşırı bir olgu olarak devam etmiştir.

“Fakat bu parçalanma, Jacques Berque’nin Mağrib için kullandığı bir tabirle, Kürdler arası ‘ortak sosyolojik’ hatların ortadan kaldırılmasına yetmedi” (Bozarslan, 2002: 842). Bu bölünmüşlüğe rağmen Kürtlük bilincinin sınırlar ötesinde devam etmesi, Kürtlerin sembolik kaynaklarını ve referanslarını oluşturmasını sağladı. “Kürt hareketlerinin tümü, Kürdlüğü ortak bir harita, ortak bir kurucu efsane (Kawa), ortak bir milli gün (Newroz), ortak bir milli marş (Ey Reqip) ve Irak Kürd lideri Berzenci’den Türkiye PKK’sına varan ortak bir tarih olarak algılamaktadır. Bu kaynak ve referanslar Ortadoğu Kürd hareketinin tümünün sembolik evrenini belirlemektedir”

(Bozarslan, 2002: 843). Kürt milliyetçiliğini canlı tutan ortak olumlu unsurlar mevcuttur. Örneğin; Kawa destanı, 1925 öncesinde Kürt milliyetçiliğini ayakta tutan olumlu bir ögedir. Destanlaşan hikayede Demirci Kawa'nın, Kürtlere işkence yaparak yok eden Dahhak'ı öldürmesi üzerine yakılan Newroz ateşi de ortak milli bir günü temsil etmektedir.

Kürt milliyetçiliğinin canlı tutan bir diğer unsur Umum Müfettişlikleri olmuştur. “Cumhuriyet’in ilk yirmi yılında tümüyle askerileştirilen Kürd bölgelerinin, resmi mercilerin dışında, umum müfettişlikleriyle idare edildiğini de vurgulamak gerekli. Bu dönemde, devlet söyleminde Kürdlerin varlığı genellikle reddedilmekteydi. İsyan anlarında ise, Kürdlük, medeniyeti, dürüstlüğü, devrimi temsil eden Türk *ethnos*'una karşı negatif bir atavizm, vahşeti ve gericiliği temsil eden ve bu itibarla yok edilmesi gereken feodal bir *ethnos* olarak tanımlanmaktaydı” (Bayrak, 1993: 45). Bu tanımlama ve bölgenin denetiminde aktif rol oynayan Umum Müfettişlikleri, Kürtlerde milliyetçiliğinin yükselmesine neden olmuştur. Fakat bu noktada Umum Müfettişliklerinin niçin kurulduğu sorusu da önem taşımaktadır. “Umum müfettişliği merkezileşme çabaları doğrultusunda tedbir amaçlı bir devlet politikası oluşturma gayesiyle kurulmuştur. Osmanlı Kürdistan'ında (ilk olarak Diyarbakır'da) kurulmak üzere Olağanüstü Hal Bölge Valilikleri adıyla 1927'de yürürlüğe konan Umum Müfettişlikleri'nin bölge kalkınmasına yardım edeceği de düşünülmüştür” (Korhan, 2012). Esasen Umumi Müfettişler'in, kurumsallaşması Cumhuriyet'e denk gelse de Umumi Müfettişlikler Cumhuriyet öncesinde de vardır. Osmanlı'nın mirası olarak da yorumlanabilecek bu Müfettişlikler ilk olarak 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Belirli iskan politikaları güden; yol yapım çalışmaları, köprüler ve okullar yapma yetkilerinin verildiği bu kurumlarda birçok farklı yetkinin de toplanması demokrasi ve meşruluk açısından sorgulanmıştır. Bu sorgulamaya istinaden bu kurumlar 1948 yılında fiilen ortadan kaldırılmışlardır.

Bozarslan'a göre; “Cumhuriyet döneminde Kürt milliyetçiliği iki ayrı muhalefetten beslenmekteydi. Bunlardan ilki muhalefetçi Kürt entelijensiyasının muhalefeti ve Kürd kulüpleri ile Kürdistan Teali Cemiyeti'nin geleneğini sürdüren bu akım, 1923'de kurulan Azadi (Özgürlük) Komitesi ile 1927'den itibaren Xoybun (Öz-olma, benlik) Komitesi'nde bir araya gelmişti. Aynı zamanda bu muhalefet, İhsan

Nuri gibi Osmanlı ordusunda yer alan Kürd askerlerinin, Xalid Beg Cibran (Cibranlı Halid) gibi eski Hamidiye Alayları subaylarının, Fuad Bey gibi tıp doktorlarının, Memduh Selim gibi, Bedirxani gibi kardeşler ve Cemilpaşazade kardeşler gibi eski emir ailelerden ya da şehir eşrafından gelen aydınlardan oluşuyordu” (Bozarslan, 2002: 848).

“İkinci muhalefet ise, entelijensiyanın ‘mütegallibe’ olarak tanımladığı aşiretler ve tarikatlardan ve genel olarak köylülükten kaynaklanmaktaydı. Bu ikinci muhalefet devleti Türk olduğu için değil de, Osmanlı geleneğinin tam zıddını temsil eden bir devlet olduğu için reddediyordu. Kemalist iktidarın geleneksel sosyal yapıları kırmaya çalışması, zorunlu askerliği dayatması, iktisadi “millileştirmesi”, daha önce mevcut olmayan ya da Kürdler arası ilişkilerin kesilmesini hedeflemeyen sınırları askerileştirmesi, İstiklal Harbi’nin meşruiyet kaynaklarından biri olan hilafeti kaldırması, din konusunda özel sahaya tecavüz olarak kabul edilen dayatımlarda bulunması, bu katmanların devlet karşıtı şiddete dayalı bir muhalefete kaymalarına yol açmıştı” (Bozarslan, 2002: 848). Birinci muhalefetin milliyetçi bir çizgide yer alarak Batı’yı örnek aldığını ve dolayısıyla medeniyeti ön plana çıkardığı söylenebilir. İkinci muhalefet ise milli bir çizgide yer almamaktadır ve yeni rejimin idari ve yönetim biçimini eleştirmektedir.

Bu dönemde Kürt milliyetçiliğinin modernleşme karşısındaki tutumu da Kürt milliyetçiliğinin izlediği yöntem bakımından bilgi vermektedir. 1940’lar kadar Batıcı bir çizgide yer alan Kürt milliyetçiliğinin, modernleşme karşısındaki tutumu *Jîn Dergisi*’nin ifadeleri ile somutlaşmaktadır. *Jîn Dergisi*’ne göre bir halkın millet olma koşulu belirli bir medeniyete sahip olup olmamasıyla ilgilidir. Bir milletin, milli bir tarihi olmalı ve milli tarih yaratma işi öncelikli hedefi haline gelmelidir. “*Jîn*’in savunduğu medeniyet, kendi başına bir amaç olmaktan çok, millet olmanın bir garantisiydi. Gazete milli bir tarih yaratmayı Kürt milliyetçiliğinin en önemli hedefi olarak görmekteydi... 1919’da İstanbul’da Ehmed’ê Xanî’nin *Mem-û Zin*’inin basılması ise, Kürt milliyetçiliğine önemli bir meşruiyet kaynağı sunuyor, ‘Arap, Acem ve Rum’ hükmüne son verecek bir Kürd devleti özlemini yeniden canlandırıyordu” (Bozarslan, 2002: 847). *Mem-û Zin*’in Kürt milliyetçiliğinin ilk kez ifade edildiği bir yazınsal kaynak olarak görülmesi, diğer bir ifadeyle Kürt milliyetçiliğinin kökenini 17.

yüzyılın sonlarına kadar götürülmesi, bu eserin tekrar basılmasıyla Kürtlerin ortak milli efsanesinden (Kawa Destanı) hareket edilerek gelecek arasında bir bağ kurmak istemenin bir göstergesidir. Geçmiş ile gelecek zaman arasında bir bağ kurmak, etno-sembolcü yorumun önemli bir özelliğidir. Kürt milliyetçiliğinde oluşturulmak istenen bu tarihsel bağ, bu milliyetçiliğin etno-sembolcü yaklaşım içerisinde değerlendirilme nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Modernleşmenin Kürt kimliği üzerindeki yansımaları, Türk kimliğindeki yansımalarıyla paralellik göstermektedir. Kürtler, 20. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini birincil bağılıklar denilen premodern aidiyetlerle tanımlamışlardır. Kürtlerdeki dilsel, dinsel ve kabilesel farklılık bir üst-kimliğe karşılık gelen ‘Kürtlük kimliği’nde birleşmelerine engel olmuştur. Fakat 1978’den sonra devreye giren PKK, kitlesel mobilizasyonu din temelinde değil de Kürtlük üst kimliğinde tanımlamış ve Kürtlük kimliği üzerinden bir bütünleşme sağlanmıştır.

8.1.1. Xoybun (Xwebûn, Hoybun, Bağımsızlık) ve Kürt Milliyetçiliği

1927’de Lübnan’da kurulan ve eylemlerini 1946 yılına kadar devam ettiren Xoybun Cemiyeti, Kemalizm dönemi Kürt milliyetçiliğini temsil eden en önemli muhalif bir örgüttür. Cemiyetin lideri olarak Celadet Ali Bedirxan seçilmiştir. Ayrıca cemiyet, Kamuran Ali Bedirxan, Nuri Dersimi Memduh Selim ve Ekrem Cemilpaşa gibi isimler aracılığıyla yönetilmiştir. Alakom, Xoybun’un amacını, Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması adlı kitabında şu şekilde açıklamaktadır: Xoybun “amaç olarak Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin kurtuluşu ve doğal ve ulusal sınırları içinde bağımsız bir Kürdistan devletini kurmayı hedef almaktaydı. Cemiyet aynı zamanda Kürdistan sınırının dışına en son Türk askeri atılıncaya kadar mücadele edilmesi kararını da almıştı” (Alakom, 1998: 26-29). Diğer bir ifadeyle Xoybun’un amacının, Türkiye sınırları içinde bulunan Kürtleri ve Kürdistan’ı “kurtarmak” ve önceden belirlenen ulusal sınırlar içinde Kürdistan devletini kurmak

olduğu söylenebilir. Bağımsız bir Kürdistan'ın yaratılması adına bütün Kürtlerin birleştirilmesini savunan Xoybun, Ağrı Dağı isyanının da baş mimaridir.

Xoybun'un kuruluş amaçlarından biri de Kürt mücadelesini bir merkezde toplamak, mücadelenin farklı kanatlardan sürdürülerek bölünmesini engellemektir. Bu nedenle Xoybun, Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası gibi Kürt örgütlerinin, İran ve Suriye gibi ülkelerde Kürt aydınlarının ve Taşnak kökenli Ermenilerin oluşturduğu bir kurul tarafından yapılan tartışmalar sonucunda kurulmuştur. Fakat Xoybun'un başta Ağrı isyanlarıyla neden olduğu etki alanı her ne kadar fazla olsa da zamanla (Ağrı isyanlarının bastırılmasından sonra) etki gücünü yitirmeye başlamıştır.

“Xoybun, Cumhuriyet'in ilk döneminde Kürtlerin örgütlenmesi için de önemli çağrılarda bulunmuştur. Kürtlerdeki milli duyguların açığa çıkması ve Kürtlerin örgütlü bir şekilde hareket ederek ‘mukaddes Kürdistan'ın’ kurtuluşunun sağlanması için şu çağrıda bulunmuştur: Haydi kardeş! Silah başına! Kahraman ecdadımızın kahraman evlâtları olduğumuzu bütün âleme isbat edelim. Şerefimizle ölelim ve öldürelim. Kürtlüğümüzün kurtuluşu, vatanımızın kurtuluşu bundadır” (Silopi'den aktaran Bozarslan, 2002: 849). Xoybun, ‘Kürdistan'ın kurtuluşunu, örgütlenmiş Kürtlerin mücadeleleriyle mümkün olacağını belirtmekte, Kürt halkının kurtuluşunun ancak silahlı çatışmayla gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.

Bu dönem de Kürt milliyetçiliği, Kemalizm'den beslenmektedir. “Mustafa Kemal'i İstiklal Savaşı sırasındaki Kürd-Türk kardeşliği konusundaki vaatlerini yerine getirmeye davet eden (Bedirxan, 1992: 29) bu dönem Kürd milliyetçiliğinin, “model” ve “düşman” olarak Kemalizm'den etkilendiği söylenebilir. Kemalizm gibi, Kürd milliyetçileri, özellikle Xoybun Cemiyeti de, medeniyet ve tarih-öncesi arasında bir bağ kurmaktaydılar. Kürt entelijensiyası da, ancak, tarihin kodunu içeren tarih öncesi medeniyete katkı da bulunmuş milletlerin tarihte yer alma hakkına sahip olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle Kürtlüğün medeniyete katkısı vurgulamak, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'nin iddia ettiğinin aksine, tarih öncesi dönemde medeniyete katkıda bulunanların Türkler değil de Kürtlerin olduğunu göstermek gerekiyordu” (Bozarslan, 2002: 850). Xoybun Cemiyeti'nin ve Kürt entelijansiyasının, uygarlık ve tarih öncesi arasında kurmak istediği bağ, diğer bir ifadeyle tarihte yer aldıklarını

kanıtlamak istemeleri, etno-sembolcülük ile ilişkilendirilebilir. Tarihe ve geçmişe farklı bir ifadeyle sürekliliğe yapılan bu vurgu, Kürt milliyetçiliği ile etno-sembolist yaklaşım arasında bir bağ kurmaktadır.

1923'den 1938'e kadar süren Kürt isyanları, Türkiye'nin 1930'lar boyunca doğu ve güney sınırındaki komşu devletlerle yaptığı anlaşmaların temel nedeni olmuştur. Bu çerçevede, özellikle 1937 yılında Türkiye'nin İran ve Irak ile imzaladığı Sadabad Paktı önemlidir. Bu paktın esas nedeni Kürtleri denetim altına almaktır. Nitekim bir devlette Kürt özerkliği diğerleri için istikrarsızlık potansiyeli taşıyan bir tehlike olarak algılanmaktaydı (Oran, 2004: 365-366). Bu güvenlik tasası, Kürt nüfusun parçalandığı Türkiye, İran, Irak ve Suriye gibi devletlerdeki Kürt oluşumlarının bir Kürt devleti kurma ihtimallerinden kaynaklanmaktadır.

8.1.2. Kürt İsyancıları

Cumhuriyetin ilanından sonra 1938 yılına kadar meydana gelen ayaklanmaların tamamı Kürtler tarafından çıkartılmasa da (örneğin Nasturi isyanı) bu hareketlerin çoğu ya bastırma hareketleri ya da Kürtler tarafından çıkartılan isyan hareketleridir. Bu dönemde toplam onsekiz isyan meydana gelmiştir. Bu isyanların adları ve tarihleri şu şekildedir: “Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924), Şeyh Sait Ayaklanması (12 Şubat-31 Mayıs 1925), Raçkoran ve Raman Tedip Hareketi (9-12 Ağustos 1925), Sason Ayaklanmaları (1925-1937), I. Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926), Koçuşığı Ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926), Mutki Ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos 1927), II. Ağrı Hareketi (13-20 Eylül 1927), Bicar Tenkil Harekatı (7 Ekim-17 Kasım 1927), Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs-3 Ağustos 1929), Tendürük Harekatı (14-27 Eylül 1929), Savur Tenkil Harekatı (26 Mayıs-9 Haziran 1930), Zeylan Ayaklanması (20 Haziran-Eylül 1930), Orarnar Ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930), III. Ağrı Ayaklanması (7-14 Eylül 1930), Pülümür Harekatı (8 Ekim-14 Kasım 1930), Menemen Olayı (23 Aralık 1930), Dersim Tedip Harekatı (1937-1938)” (Aydoğan, 2007: 24).

Bu isyanların-bastırma hareketlerinin başlangıç yerlerinin bölgesel bir analizi yapıldığında sadece Menemen Olayı (İzmir) Türkiye'nin batısında gerçekleşmişken, diğer isyanlar-bastırma hareketleri Türkiye'nin doğusunda (Dersim, Ağrı, Bitlis, vb.) gerçekleşmiştir. Bu isyanların-bastırma hareketlerinin tamamı çalışmanın kapsamı dikkate alındığından dolayı incelenemeyecek fakat temsili olarak üç isyan hareketine yer verilecektir. Bu üç isyan hareketi, Kürt milliyetçiliğinin taşıyıcı birer aktörü olması ve diğerlerine oranla daha geniş ve etkili olması dikkate alınarak seçilmiştir.

8.1.2.1. Şeyh Said İsyanı (1925)

Şeyh Said isyanı yeni kurulan Türkiye'ye içeriden gelen ilk meydan okuma olarak yorumlanabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı ilk isyan olması hasebiyle de önemlidir.

Şeyh Said isyanının hangi amaçla başladığı konusu tartışılmalı bir konudur. Şeyh Said isyanını, Türk hükümetinin uyguladığı merkezîyetçi politikalara gösterilen bir tepkinin ürünü olduğunu iddia edenlerin yanı sıra bu isyanı hilafetin kaldırılmasına bir tepki olarak yorumlayanlar da vardır. Ayrılıkçı özlemleri dile getirmek isteyen milliyetçi bir karakter özelliği taşıdığını iddia eden düşünürlerin yanı sıra bu görüşleri sentezleyen bir diğer görüş de mevcuttur. Bu son iddiaya göre; Şeyh Said isyanı devletin izlediği yeni idari sistem neticesinde ağaların ve aşiret reislerinin ayrıcalıklarını azaltacağı korkusu ve dini kurtarma gayesiyle başlamış, daha sonra milliyetçi bir harekete dönüşmüştür. Bu son iddia, diğerlerine oranla kısmen geçerlidir. Çünkü 1924'de hilafetin kaldırılmasından yaklaşık bir yıl sonra başlayan isyan, dine yaptığı vurgu yüzünden Alevi Kürtlerden³⁰ fazla destek görmemiştir. İsyan sonrasında TBMM tarafından ülkedeki tüm dini okulların ve kurumların kapatılması, isyanın dinsel yönünün ağır bastığını da göstermektedir. Aynı zamanda isyanın geniş bir kitleye yayılması aşiretlerin merkezileşmeye karşı direnmek için bir araya geldiklerinin bir göstergesi olarak okunabilir. Fakat bu dönem de Kürt milli bilincin böylesine büyük bir

³⁰ Örneğin etkin bir nüfuza sahip olan Şeyh Nursi, Şeyh Said'e destek vermemiştir. Fakat devlete de bağlılığını bildirmemiştir.

isyanı gerçekleştirebilecek bir büyüklükte olduğu söylenemez. Ancak Azadi örgütünün Kürtçülük faaliyetleri durumu değiştirir niteliktedir. Bu nedenle de burada savunulan tez; isyanın merkezileşmeye direnmek için başlatılan dini nitelikli bir isyan olduğu daha sonra ise milliyetçi bir seyir izlediği yönündedir. İsyanın sadece din temelli bir isyan olmadığını gösteren bir diğer durum, herhangi bir dine inanmayan Fehmi Bilal gibi isimlerinde bu isyanı gerçekleştirenler arasında yer almasıdır. Fehmi Bilal, Azadi örgütü içerisinde yer almaktadır. Şeyh Said'in Azadi örgütü ile ittifakı, gelenekselliği temsil eden Şeyhler ile entelijensiyayı temsil eden aydınların yakınlaşmasında önemli bir adımdır.

Halifeliğin kaldırılması Kürtler üzerinde sanıldığından daha büyük bir etki yaratmıştır. Prof. Nader Entessar bu etkileri şu şekilde açıklamaktadır: “Halifeliğin 1924 yılında kaldırılması Osmanlıların Müslüman ümmet kavramını zayıflattı... Kürt dini ve aşiretsel liderleri kendi otoritelerini sultan ve halife kurumlarından aldıkları için, bunların ortadan kaldırılması kendilerinin de güncel ve spiritüel meşruiyetlerini ortadan kaldırdı... Kürt kimliğine yönelik bu tehdit, Kürtleri birbirleriyle çelişen, bazen tamamen zıt noktalarda bir araya getirerek onları Cumhuriyet Türkiye'si'ne yönelik ortak bir mücadele de birleştirdi” (Entessar'dan aktaran Akyol, 2006: 86)

Saltanatın kaldırılmasıyla gerilen ipler Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılmasıyla da daha da gerginleşmiştir. Uğur Mumcu'ya göre bazı aşiretler isyan çağrısında bulunmuştur ve bunlardan biri 15 Nisan 1924'de Halep'te yayımladığı bildiriyle Kürtlere bir isyan çağrısında bulunan Bozan aşiret reisi Şahin Bey'dir. Bu bildiride halifeliğin kaldırılmasının bir propaganda aracı olarak kullanıldığı ve Cumhuriyet'in dinsizlikle suçlandığı ifade edilmektedir (1991: 57-58). Bu bildiriden de anlaşılacağı üzere halifeliğin kaldırılması Hamidiye ağalarının ve Şeyhlerin Kürtçülerle birlikte direnişe geçmelerine neden olmuştur.

Halifeliğin kaldırılışının akabinde Türklerle aralarındaki bağın koptuğunu düşünen Kürtlerin bu isyanı, Türklerin Musul üzerindeki iddialarının zayıflamasına sebep olmuştur. Türkiye'nin İslam birliğini gerçekleştirme tehlikesi konusundaki İngiliz endişelerini yatıştırmak gayesiyle olsa da Halifeliğin kaldırılması Türkiye'nin

Musul konusundaki iddiasını önemli oranda zayıflatmıştır (Kürkçüoğlu, 1978: 309). Çünkü bu isyandan sonra Musul, Irak'a bırakılmıştır.

Bu isyanın İngilizlerin desteği ile gerçekleştiğini iddia eden düşünürler de mevcuttur. Bu isimlerden biri Mim Kemal Öke'dir. Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu* adlı eserinde bu savını şu şekilde ifade etmektedir: “İngiltere Musul'a sahip olabilmek amacıyla bir yandan Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalışırken; diğer yandan da üçlü komisyon raporunu kendi istekleri doğrultusunda hazırlamak için mücadele etmiştir. İngiltere, Mustafa Kemal Paşa'nın Musul için savaşıma kararlı olduğu ve baharda Musul'a hareket düzenleyeceği yönünde aldığı duyumlardan rahatsız olmuş; bu rahatsızlığın ardından Şeyh Said olaylarının başlaması bir hayli manidar bulunmuştur” (s. 158). Bu durumun bölgedeki askerin gücünü ölçmek amacıyla kullanıldığı da iddia edilmiştir.

Şeyh Said İsyanı'nın İngilizlerin desteğiyle gerçekleştirildiğine dair bir diğer iddia ise “İngiliz silah fabrikalarına ait katalogların bulunduğu ve üzerinde ‘Kürdistan Kraliyeti Harbiye Nazırlığı’ yazılı zarfların isyan günlerinde Diyarbakır'da ele geçirilmesine” (Kurubaş, 2004: 155) dayandırılmaktadır. Fakat bu durum realiteye uygun bir iddia gibi gözükmemektedir. İsyanın Musul ile ilgili sorunun çözümünü İngilizlerin lehine çevirdiği ortak bir karar noktası olsa da ve bu ayaklanma Musul meselesini kullanmaya elverişli bir ortam yaratsa da ayaklanmanın herhangi bir aşamasında İngiliz etkisine dair bir belgenin olmaması İngiliz desteğiyle gerçekleştiği tezini savunmayı ya da kabul etmeyi engellemektedir.

Şeyh Said isyanını düzenleyenler, Şeyh Said'den ve çevresindekilerden ibaret olmayıp, gerçekte isyanın perde arkasında Cıwata Azadi Kurd (Kürt İstiklal Komitesi) olarak bilinen ve sonradan adı Cıwata Xweseriya Kurd (Kürt Bağımsızlık Derneği) (Kısaca Azadi/Özgürlük) olarak değiştirilen bir örgüt bulunmaktadır (Olson, 1992: 72). Merkezi Erzurum'da kurulan bu örgütün diğer illerdeki şubeleri merkez denetiminde gerçekleştirilmekte, bu örgütle ilgili her türlü bilgi ise gizli tutulmaktadır.

Olson, Azadi örgütünün üç tane temel hedefi olduğunu iddia etmektedir: “Kürtleri Türk denetiminden kurtarmak, Kürtlere kendi ülkelerini koruma özgürlüğü sağlamak ve Kürtler tek başlarına ayakta kalamayacaklarına göre İngilizlerin desteğini

kazanmak” (Olson, 1992: 75). Zira bu maksatla İngiliz istihbarat görevlileri ile temasa geçilmiş; İngiliz subayların cephelerde eylemcilere eşlik etmeleri; Türk propagandasını engellemesini; Kürdistan devrimi fikrinin teşvik edilmesi için Kürtlerin Musul’da gazete yayımlamalarına izin verilmesi; Kürtlerin Zaho’da Goyan, Silopi ve Şırnak aşiret reisleriyle yakın ilişkide olmalarını sağlayacak bir merkezi kurulmasına izin verilmesi hususlarında, İngiliz görevliler ikna edilmiştir (Olson, 1992: 76). Böylelikle Şeyh Said isyanının örgüt etkinliği kapsamında ayarlandığı, 1925’te başlatılmaya karar verilen bir isyana dini bir görüntü vermenin gerekliliği üzerine mutabık kılınmış, Kürt dini liderler haricinde muhalif kesimlerden isimlerin de yer alması gerektiği fikri savunulmuştur.

8.1.2.2. Ağrı Olayları (1926-1930)

Şeyh Said isyanı ile birlikte taşların yerinden oynaması domino etkisi yaparak birçok vilayeti etkilemiştir. Bu vilayetlerden biri de Ağrı’dır. Çok geniş bir coğrafi bölgede etkili olan Ağrı isyanları, Ağrı’nın tamamında etkili olmakla birlikte Iğdır, Van, Bitlis, Muş ve Kars topraklarının bir kısmını da etki alanına almıştır. Fakat eylemciler, Büyük ve Küçük Ağrı dağları ile bu dağların yakın çevrelerini yoğun olarak kullanmışlardır. Bu bölgelerin tercih edilmesinde, bölgenin coğrafi özelliklerinin de etkisi vardır. Özellikle, Büyük Ağrı Dağı’nın bir kısmının İran’da yer alması ve dağlık bir bölge olması isyanın burada başlatılmasında etkili olmuştur³¹.

Ağrı İsyancıları’nı başlatan olay ise resmi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: 16 Mayıs 1926 yılında Yusuf Taşo ve arkadaşları tarafından Ağrı’nın Kalecik Köyü’nden hayvanlar çalınmış ve bu hayvanlar Ağrı Dağı’na götürülmüştür. Bu olay üzerine 28.

³¹ Daha kapsamlı bilgi için bkz: İhsan Nuri Paşa. (1992). Ağrı Dağı İsyanı. İstanbul: Med Yayıncılık. Nurettin Gülmez. (2013). 1930 Ağrı İsyanı ve Kürt Sorunu. Bursa: Aktüel Yayınları. Emin Karaca. (1991). Ağrı Eteklerindeki Ateş: Bir Kürt Ayaklanmasının Anatomisi. İstanbul: Alan Yayıncılık. Rohat Alakom. (1998). Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması. İstanbul: Avesta Yayınları.

Alay askeri bir hareket başlatmış, Yusuf Taşo ve arkadaşlarına müdahale etmek istemiştir. Resmi kayıtlarda bu olay Ağrı İsyanı'nı başlatan olayın başlangıcıdır.³²

Ağrı isyanlarının böyle bir olayla başladığını iddia etmek tatmin edici bir açıklama değildir. Zira bu dönemde Ağrı'da ve çevresinde hayvan hırsızlığı olarak adlandırılan bu tarz olaylar sıkça meydana gelmektedir. Bununla birlikte Ağrı İsyancıları'nın başlatıcıları olarak kabul edilen Bro Heski Telli ve İhsan Nuri bu olayda yer almamaktadır.

Ağrı İsyancıları'nın başlangıcıyla ilgili farklı bilgiler verilse de en makul açıklama Şeyh Said isyanından sonra "sorun çıkarma eğiliminde olan" bazı önemli isimlerin bölgeden uzaklaştırılmasına yönelik izlenen politika olduğudur (Kılınç, 2006: 82). 19 Haziran 1927'de çıkan kanun öncesi uygulamaya geçen yer değiştirme işlemiyle Kürtlerin Batı'ya göç ettirilme girişimi, Ermenilerin zorunlu göçüne benzetilmiş, devletin bu göçü aynı boyutlarda yürüteceği endişesi ise isyana sebebiyet vermiştir.

Bro Heski Telli ve çevresindekilerin bu yer değişimine karşı çıkarak dağa çekilmesi, Ağrı İsyancıları'nın siyasi bir kaygı gütmeyen, kişisel olarak yorumlanabilecek birinci dönemini oluşturmaktadır.

Ağrı İsyancıları'nın ikinci dönemi ise Osmanlı ordusunda görev yapmış ve bölgeyi iyi tanıyan İhsan Nuri'nin 1927 yılında bölgeye gelmesiyle başlamıştır. Kürt siyasal hayatının aktif bir rolü olan ve Kürtçülük faaliyetlerini yürüten Jin Dergisi'nde Kürtlerle ilgili bir yazısı da yayınlanan İhsan Nuri, Ağrı İsyancılarına finansal ve silah desteği sağlayan Xoybun Cemiyeti tarafından bölgeye gönderilmiştir. Beytüşşebap'da ayaklanmaya öncülük eden İhsan Nuri, eylemcilerle birlikte 1928 yılında Ağrı dağına hakim olmuştur. İki binden fazla eylemcinin isyana katılmasına rağmen, İhsan Nuri istenilen başarıya ulaşamayarak Suriye'ye geçmiştir (Nuri Paşa, 1992: 27-40).

İhsan Nuri ile birlikte Ağrı İsyancıları siyasal bir boyut kazanmıştır. "Ağrı bölgesinde özerk bir yönetim kuran eylemciler, görev tanımlamaları da yapmışlardır. Ordu tarafından, toplam üç tane askeri operasyon düzenlenmiş, bu operasyonların en

³² Bu konuyla ilgili bakınız: Kaynak Yayınları (1992). Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları. c.I, Yayına haz. Reşat Hâlli, İstanbul: Kaynak Yayınları.

şiddetlisi ise 1930 yılında 9. Kolordu tarafından gerçekleştirilen üçüncü operasyon olmuştur³³

Gerçekleştirilen üçüncü operasyon için sıkı hazırlıklar yapılmış, eylemcilerin su ihtiyaçlarını karşıladıkları Kabaktepe ele geçirilmiş ve havadan askeri operasyonlar yapılmıştır. Eylemciler, Kabaktepe'ye gelen Cumudiye sularının akış yönünü değiştirerek durumu kendi lehlerine çevirmek isteseler de başarılı olamamışlardır.

Özetle; 16 Mayıs 1926 yılında bugünkü Ağrı sınırlarını içine alan bölgede başlayan ve Ağrı olayları diye adlandırılan bu süreç, 1930 yılının yaz aylarında yaşanan büyük bir isyanla sona ermiştir. Kişisel olarak başlayan süreç siyasi bir karaktere bürünmüş, bölgeye yapılan askeri yığınakla Cumhuriyet'in kontrol ve denetim mekanizması devreye sokulmak istenmiştir. Cumhuriyet'in lider kadrosunun olası bir isyanı engellemek isteğiyle ve tedbir amacıyla uygulamaya koymak istediği zorunlu göç, bir isyan sürecinin başlamasına neden olarak ironik bir durum oluşturmuştur.³⁴ Bu ironik durum, Xoybun'un da etkisiyle siyasi bir Kürtçülük tavrına dönüştürülmüştür.

Ağrı isyanları, Kürt milliyetçi hareketinin seküler bir kimlik kazanmasında bir kırılma noktası olmuştur. Ağrı isyanlarının “Kürt milliyetçi hareketinde geleneksel önderlik yerini önemli ölçüde seküler Kürt entelijensiyasına bırakır. Bu sekülerizasyonda Kürt milliyetçi aydınlarının Jön Türklerle aynı fikri ve kültürel atmosferin ürünü olmalarının önemli bir payı vardır. Artık Şeyh Said gibi ‘salabet-i İslâmiye ve asabiyet-i Kürdiye’den’ söz edilmiyor, Hoybun Cemiyeti Ağrı isyanı öncesinde bildirisinde görüldüğü gibi ‘Kürt ulusu, ey Kürtler!’ diyor, ‘Kürtlerin kahramanlık ve asaletini’ övüyordu” (Yıldız, 2009: 550).

³³ Kaynak Yayınları. (1992). Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları. C. II., Yayına haz. Reşat Hâllî, s. 92.

³⁴ Kürtlere yönelik zorunlu göç, Şeyh Said İsyânı'ndan sonra olası bir isyanın daha çıkmasını engellemek amacıyla uygulanmak istenmiştir. “Şeyh Said ayaklanmasından sonra çıkarılan 1097 sayılı Kanunla, Beyazıt dâhil olmak üzere bölgeden 1400 kadar şahsın Batı illerine gönderilmesi kararı alınmıştı(r)” (Jwaideh, 2004: 410). İngiliz Belgelerinde yer alan Ağrı İsyânlarında da Dersim'de bulunan “asilerin” bir kısmının teslim olduğuna, teslim olmayanların ise ağır şekilde cezalandırıldığına dikkat çekilmiş, ayrıca Diyarbakır ve çevresinde bulunan Kürt nüfusun Türkiye'nin merkez bölgelerine göç ettirildiği, Yunanistan ve Balkanlardan gelen Türk göçmenlerin ise buraya yerleştirildiği belirtmiştir. Detaylı bilgi için, Esra Sarıkoyuncu Değerli'nin Sosyal Bilimler Dergisini'nin Aralık 2008'de yayınlanan 18. sayısındaki *Ağrı İsyânlarında Yabancı Parmağı (1926-1930)* adlı makalesine bakılabilir.

Ağrı İsyancıları, uluslararası bir gerilime de neden olmuştur. İsyancıların İran toprakları içerisinde yer alan Küçük Ağrı'yı kamufle olmak amaçlı kullanması İran ile olan sınır güvenliğini büyük bir buhrana dönüştürmüştür. Nitekim bu mesele Sovyetler'in Türkiye ve İran arasında uzlaşma sağlaması ile toprak değişikliği ile sonuçlanmıştır. İran, Küçük Ağrı bölgesini Türkiye'ye bırakmış, Türkiye'de, Van'ın Kotur kasabasını İran'a vermiştir.

8.1.2.3. Dersim İsyanı (1937-1938)

Dersim bölgesine idari bir tasnifle bakıldığında; kuzeyde Erzincan, güneyde Elazığ, doğuda Erzurum, güneydoğuda Bingöl ile çevrili, 7.774 km² yüz ölçümlü (Türk Ansiklopedisi, 1982: 494) Yukarı Fırsat Havzası'nda yer alan, dağlık bölgenin adı olduğu görülmektedir. Dersim isyanları, şimdiki adı Tunceli olan ilde ve bölgesinde meydana gelen ve Seyit Rıza önderliğinde başlatılan geniş kapsamlı bir isyandır. Dersim bölgesi de tıpkı Ağrı gibi gerek coğrafi yapısıyla gerekse iklimsel özellikleri nedeniyle Devlet'in kolaylıkla müdahale edemediği alanlardan bir tanesidir. Coğrafi yapısı ve doğa şartları nedeniyle asker bulundurmanın pek mümkün olmadığı bu bölgede, askeri ve idari boşluk ağalar aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu durum ise ağaların bu bölgede etkin ve hakim olmalarına neden olmuştur.

Kürtlük ve Alevilik ile özdeşleşen aşiret ağaları Cumhuriyet'in önünde büyük bir engel olarak yorumlanmıştır. Dersimi Türkleştirme politikası kapsamında zorunlu göç politikası uygulanarak Dersim'in ağalardan "arındırılması" gerektiği fikri savunulmaktadır. Nitekim bu fikir hemen uygulamaya konmak istenmiştir. Öncelik Seyit Rıza'da olmak üzere ağa ve seyitler toprak karşılığında Elazığ'a iskân ettirilmiştir. Fakat Umum Müfettişi'nin değişmesiyle bu uygulama iptal edilmiştir. Bu durumu Karerli Mehmet Efendi şu şekilde izah etmektedir: "İbrahim Tali Bey'in Umum Müfettişliği döneminde Vali Cemal Bardakçı, başta Seyit Rıza olmak üzere ağa ve seyitlere arazi ve ev vererek aileleri ile beraber Elazığ'da iskânlarını sağladı (2007: 310). Çok geçmeden Umum Müfettişi İbrahim Tali Bey ile arası açılan ve anlaşamayan

Vali Cemal Bardakçı Çorum'a tayin edildi. Yerine Nizamettin Bey getirildi, o da ilk iş olarak İbrahim Tali Bey'in talimatıyla, vali Cemal Bardakçı'nın başlattığı iskân işlemlerini iptal etti. Bu yeni durum devlete karşı hassasiyet oluşturdu. 1926'da Koç Uşağı hareketi ile zaten devlete duyulan güven zedelenmişti, Dersim rüesasının elindeki arazi ve evler de geri alınınca, Seyit Rıza başta olmak üzere diğer ağa ve seyitler Dersimdeki topraklarına geri döndüler (Karerli, 2007: 312).

Ağaların, yönetimle halk arasında ilişkiyi sağlamada etkin rolü vardır. Bölgede görevlendirilen memurlar ve yöneticiler bölge dilini bilmediklerinden ve halkın büyük bir kesimi tarafından resmi dil konuşul(a)madığından halk ile yöneticiler arasında iletişim kurulamamakta, bu iletişim sorununu gidermede ise ağalar devreye girmektedir. Bu sağlıklı iletişim biçiminin yanı sıra bölgede yolsuzluk ve rüşvet olaylarının da artması söz konusudur. Menfaate dayalı yürütülen ilişkiler bölge asayişini olumsuz şekilde etkilemektedir.

Dersim bölgesinde etnik temelli fikirler, Koçgiri isyanından sonra daha bir netlik kazanmıştır. Dersim isyanının çıkmasında bu fikirler önemli bir rol oynamıştır. Merkezileştirme politikalarına entegre olmak istemeyen Dersim halkı, 1934 yılında çıkarılan İskan Yasası'na tepki vermiştir. 2510 sayılı İskan Kanunu ile Dersim, 4 nolu bölge olarak tanımlanarak yasak bölge ilan edilmiştir. Yasaya göre bu bölgede yaşayan ve Türkçe bilmeyen halk Türkleştirme politikası kapsamında Türk köylere yerleştirilmiştir. Bu girişim, tek dile dayalı etnik bir ulusun alt yapısını oluşturmaya yönelik bir hamledir. Bu olay, Dersim isyanını başlatan birincil nedendir.

25 Aralık 1935'te Tunceli Kanunu çık[mış] ve 2 Ocak 1936'da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe gir[miştir]. Bu kanunla birlikte Dersim'in adı Tunceli olarak değiştiril[miştir]. Birinci Genel Müfettişlik kapsamında bulunan Elazığ, Tunceli, Erzincan ve Bingöl'ü içeren Elazığ merkezli 4. Genel Müfettişlik (6 Ocak 1936) kurul[muştur]³⁵ (Akyürekli, 2010: 107). Fakat Gümüşhane, Erzurum, Malatya ve Sivas illerinde de Dersim'de oturan halkın olaylara karışması halinde uygulamalar 4. Genel Müfettişlik kapsamına giren illerle sınırlı kalmayacak ve bu illere de yayılacaktır.

³⁵ 02.01.1936 tarih ve 2884 sayılı Kanun'a bakılabilir.

Dersim’de devlet, “otoriteyi sağlamak” ve “bölgeye programlı olarak yerleşmek” için yol, köprü, okul ve karakol yapılmasına özen göstermiştir. Bu durum, aşiretlerin kendi yapısına bir tehdit oluşturacağı düşüncesinden dolayı aşiret ağaları, dedeler ve seyitler gibi bölgede etkili olan simalar tarafından çok olumlu karşılanmamıştır. Fakat devletin kurmaya çalıştığı bu yeni idari sistem karşısında aşiretler birlikte hareket edememiş; kimileri devletin yanında olmuş, kimisi de devletten uzak bir politika izlemiştir. Devletin karşısında yer alan aşiretler de mevcuttur. Örneğin; “Demenan ve Hayderan aşiretleri kendi bölgelerinde yapımı başlatılan karakollara baskınlarla taciz ateşinde bulunuyorlardı. Bu hadiseler 1937 olaylarına götüren sürecin ilk silahlı çatışmalarıydı... Bu aşiretlerin 21 Mart’ta çelik halatlı Harçık köprüsünü yıkmaları ve köprüyle Kahnut Bucağı arasındaki telefon hatlarını kesmeleri üzerine Genel Müfettişlik tarafından sert bir kara ve hava harekatı başlatılmıştır” (Akyürekli, 2010: 108). Seyit Rıza’nın oğlu da dahil olmak üzere birçok kişinin ölümüne yol açan bu isyan Seyit Rıza ve altı kişinin idam edilmesine de neden olmuştur. Bu isyan, devletin askeri başarısı olarak yorumlansa da uzun vadede başarılı olamamış, toplumsal mana da ise büyük bir “yıkım”a neden olmuştur.

Dersim isyanının 21 Mart’ı 22 Mart’a bağlayan gece başlamasının Kürtler açısından farklı bir önemi de vardır. Bu gün, Newroz’a denk gelmektedir. Kürtlük bilinciyle de hareket edilen bu sürede bölgede karakolların yapılması ve Kürtçe konuşmanın yasaklanması gibi olaylar, milli bilinci baskılamış ve Kürt milliyetçiliği sessiz bir evreye sokmuştur.

8.2. Çok Partili Siyasal Düzen Döneminde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği (1946-1984)

Kürt milliyetçiliği, Dersim İsyanı’nın bastırılmasından sonra 1950’li yılların sonuna kadar sessiz bir evreye girmiştir. Ağrı ve Dersim gibi uzun soluklu isyanların varlığı Kürt hareketini maddi açıdan da olumsuz etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın gerçekleşmesiyle tarihsel ve sosyal değişimlere ışık tutulması, Ortadoğu’nun savaş

sonrası kendini toplama hamleleri ve siyasi çalkantıları Kürt milliyetçiliğinin suskunluk döneminde kalmaya devam etmesine neden olmuştur.

Çok partili siyasal döneme geçiş, Kürt kırsalındaki aydınlar üzerindeki baskıyı nispeten azaltmıştır. Siyasi sisteme entegre olan aşiretlerin ve tarikatların merkezle ilişkileri Bozarlan'ın deyimi ile patron-müşteri ilişkilerini oluşturmuştur. Fakat bu dönem aynı zamanda Kürtlerin taleplerini siyasal arenaya taşıyarak siyasal platforma kendilerine yer edinmelerini sağlamıştır. Kürtler, kimlikleri üzerindeki var olan baskının kaldırılması ve kültürel-siyasal-sosyal haklara sahip olmaları gerektiğine vurgu yapmışlardır. Kürtler arasında kesin bir bütünlük yoktur fakat Kürtler kimlik ve haklar konusu üzerinde mutabık olmuşlardır ve ilk defa 1969 yılında Türk sol örgütünden bağımsızlaşarak yasal olarak kendi örgütlerini kurmuşlardır. 1965 yılında ise Türkiye'de örgütlenen ilk illegal parti olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) kurulmuştur. Bu parti, Irak bölgesindeki Barzani Hareketi'nden etkilenmiştir.

Kürtlerin kendilerini ifade etme şekillerinden biri olan isyanlara bu dönemde rastlanmamaktadır. Kürtler silahlı mücadeleyi bırakarak yazınsal alanda kendilerini ifade etmeye devam etmişlerdir. Kürdistan gazetesi (1898) ile başlayan süreç Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908-1909), Rojî Kurd dergisi (1913-1914), Jîn Dergisi (1919) ve Hawar Dergisi (1932-1943) ile devam etmiş, daha sonraki süreçte yerini Rojî Nû gazetesi (1943-1946) ve Ronahî (1942-1945) gibi dergilere bırakmıştır. Edebi, kültürel ve siyasi yayınlarla Kürt kültürü korunmaya ve tanıtılmaya çalışılmıştır. Kürtlerin tarihine ilişkin metinler ile Kürt liderler tarafından kaleme alınan anılar da yazınsal alanda kendilerine yer edinmiştir. Kuramsal ve kaynakçal sıkıntı ise Cumhuriyet dönemindeki tarih yazımı ile giderilmiştir. Kürtler, Türk tarihçilerin metodolojilerini örnek almıştır fakat bu alım, Kürtleştirme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu eserler Türklükten ayrı bir Kürt tarihinin olduğunun önemli bir göstergesi haline gelmiş ve bu eserler aracılığıyla milletin ihtiyaç duyduğu milli sloganlar da yaratılmıştır.

Bozarlan, Kürtlerin, tarih yazımını Kürtleştirme ve milli slogan üretme çabalarına şu şekilde örnek vermektedir: “İhsan Nuri'nin *Kürd Tarihi* Kürdleri, hürriyet ve istiklallerinin sembolü olan ve düşmanlarını asırlarca titretmiş Kürd

savaşçılarının mezartaşları ile övünmeye devet etmekteydi (Nuri'den aktaran Bozarslan, 2002: 851). “Zinar Silopî (Kadri Cemil Paşazade) de Kürdleri dillerine, tarihlerine ve istikballerine sahip çıkmaya çağırıyordu (Bozarslan, 2002: 851): Binlerce yıl önce Ortadoğu'nun en saygın ve en kullanışlı dillerinden olan Kürt dilinin eski güzelliğini ve parlaklığını yeniden yaşatmalıyız. Milletimiz, atlarının karınlarını doyurmak için yaylaklar peşinde yakıp yıkarak, ölüm elem saçarak Orta Asya'dan akın edip gelen, sayıca kıyas edilemeyecek derecede kalabalık Moğol kabilelerinin hükmü altında yüzyıllarca istiklalinden mahrumiyete rağmen daima canlı kalmış, en ağır boyunduruk altında bile benliğini koruyabilmiş, Kürt ismini yükseklerde tutmuş bir millettir. Dünyanın büyük milletlerinden biri olan Kürt milletinin büyüklüğüne, güzelliği ile tabii servetinin bolluğu ile meşhur Kürt vatanının bir gün, belki de yakın bir gelecekte istiklaline kavuşacağına kesin inancımız olmalı, sessiz ve benlik davasından tamamıyla uzak alçakgönüllü çalışmalarımızla bunun çabuklaşmasını sağlamalıyız (Silopî'den aktaran Bozarslan, 2002: 851). Silopî, Kürt milletinin, her türlü olumsuz şart altında dahi kimliklerini koruyabildiğini iddia etmekte, Kürtlerin kendi çabaları sonucu, bağımsız bir devletin kısa zamanda kurulabileceğine vurgu yapmaktadır.

1948 yılında ise Musa Anter tarafından *Dicle Kaynağı* adlı haftalık bir gazete yayınlanmaya başlanmıştır. İstanbul'da Türkçe olarak basılan bu gazete, toplam kırk sayı çıkarmıştır. *Dicle Kaynağı* birçok kesime ulaşması ve bu dönemde Suriyeli ve sol eğilimli Kürt aydınlarının (Osman Sabri, Cegerxwin, vb.) yazdıkları şiirleri yayımlaması ve yaygınlaştırması bakımından Kürt milliyetçiliğini farklı bir aşamaya geçirmiştir. Yazınsal alandaki bu renklilik ve hareketlilik, sadece Türkiye'de ya da Ortadoğu'da değil, Avrupa'da da devam etmektedir. Örneğin, Avrupa'da 1948-1950 yılları arasında *Kürt Araştırmaları Merkezi Bülteni* kurulmuştur.

1959 yılında ise Kürt hareketinin dönüm noktası olarak adlandırılacak bir olay yaşanmıştır. 49'lar Tevkifatı olarak anılan bu olayın nedeni Musa Anter'in Diyarbakır'da çıkan *Yurt Gazetesi*'nde yayınlanan QIMIL (KIMIL) adlı Kürtçe şiiri olarak gösterilmektedir. Musa Anter ve onu destekleyen 50 kişinin tutuklanması ve gözaltında bir kişinin vefat etmesi (Mehmet Emin Batu) üzerine 49 kişi kalınması bu olayın 49'lar davası olarak anılmasına neden olmuştur. Aralarında Naci Kutlay, Yavuz

Çamlıbel ve Musa Anter'in de bulunduğu yirmibeş kişinin idamı istenmiştir. Öncesinde ise yeterli delil olmadığı gerekçesiyle 25 sanık beraat etmiş, idamları istenen 25 sanıktan 10'u ise ilk duruşmada beraat etmiştir. Diğer 15 sanık ise hem darbenin oluşu hem de suç vasfının değiştirilerek davanın tekrar görülmesi üzerine, davanın zaman aşımına uğrayarak düşmesiyle beraat etmişlerdir. 49'lar davasını, Cumhuriyet sonrası dönem de Kürtlerin ilk önemli kimlik arayışı olarak okunabilir. 49'ların Kürtçülük düşüncesinin bir araya getirdiği arkadaş çevresinden oluşması ve yasal bir varlığa sahip olmaması kimlik oluşumunun illegal bir tarzda oluşturulmaya çalışıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

49'lar olayının yaşanmasının arka planında bir misilleme olduğu iddiası da yatmaktadır. Bu yaklaşıma göre; 1958'de Kürt düşmanı olarak tanımlanan Kral II. Faysal'ın devrilmesi sonucu, çıkan ayla birlikte Irak'a dönen Kürdistan Demokrat Parti (KDP) lideri Molla Mustafa Berzani'yle birlikte Iraklı Kürtlerin yeni haklar kazanması ve bu haklara itiraz ederek isyan çıkaran Türkmenlerin öldürülmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tepki vermesine neden olduğuna yöneliktir. CHP'den milletvekili emekli bir albay olan Asım Eren'in "Burada, Irak da öldürülenlere misilleme yapalım" önerisi, Dersim isyanından sonra dinen tepki hareketlerini tekrar oluşturmuştur. Kürt öğrencilerin de protestolar düzenleyerek tepki verdikleri bu olay neticesinde Musa Anter'in Kürtçe şiirinin yayınlanması, Musa Anter'in ve onu destekleyen elli kişinin zan altında bırakılarak tutuklanmalarına neden olmuştur.

Ahmet Özer, 49'lar olayını şu şekilde ifade etmektedir: "4,5 ay kadar süren bu tutukluluktan sonra yargılama tutuksuz devam etti. Aslında daha çok insanın tutuklanması gündeme gelmiş, hatta duyumlara göre 1000 kadar 'Kürtçülüğe' bulaşan Kürt aydınının ortadan kaldırılmasının düşünüldüğü ancak Dışişleri Bakanlığı'nın dış tepkileri öne çıkararak karşı durması dolayısıyla bu gerçekleşmemiştir (2010: 566). İlk etapta Kürt olan bin kişinin tutuklanmasına ilişkin öneri, tepkileri büyütmeye neden olacağı endişesinden Kürt hareketinin temsili görevini üstlenen ve dikkatleri üzerine çeken elli kişinin tutuklanmaya karar verilmesi yukarıda ifade edilen iddianın aslının olduğunu göstermektedir.

Kemalist iktidar Kürd hareketini tümüyle marjinalleştirmiş ve yirmiler ve otuzların faal nesilleri ve yeni nesil arasında tarihsel bir kopukluk yaratabilmiştir. Bununla birlikte, uygulanan fiziki ve sembolik şiddetin milliyetçiliği mümkün kılan zemini ortadan kaldıramadığı, tam aksine potansiyel olarak güçlendirildiği anlaşılmakta. Anılardan –ve o dönemde delikanlı yaşında olan bazı şahıslarla sohbetlerden- anlayabildiğimiz kadarıyla, ellilerinde ortaya çıkan ‘Kürdçülük’ akımı birbirinden kopuk dar arkadaşlık çevrelerini yakın tarihi yeniden okuyarak, Kürdçe konuşmadan Kürd olma bilincin varmaları anlamına gelmekteydi (Bozarıslan, 2002: 852). Bu akım Kürt şehirlerinde hızla yayılmıştır. Ortaya çıkan bu yeni milliyetçi söylem, örgütsel bir nitelik taşımıştır.

1960’lı yıllarda Kürt milliyetçiliği hem yayın faaliyetlerinde hem de siyasi faaliyetlerde önemli bir güç haline gelmiştir. Bu dönemde basılan *Dicle Fırat*, *Deng* ve *Yeni Akış* gibi dergiler gerek liseli gerekse üniversiteli öğrenciler arasında bir ilgi oluşturmuştur. 1960’lı yılların sonlarında ise *Ant*, *Türk Solu*, *Aydınlık* gibi sol yayın organlarında Kürt sorunu tartışılmaya başlanmıştır.

Sol söylem Kürd hareketi için yeni bir evrensellik anlamına gelmekteydi. Bu söylem yoluyla Kürd hareketi kendisini ezilen bir milletin temsilcisi olarak algılamakta, kaderini proletarya ve köylülüğün kaderiyle birleştirebilmekteydi. Marksist-Leninist söylemin milli meseleye gösterdiği bu ilgi, aynı zamanda Kürd aydınlarının yoğun olarak solun, özellikle de TIP ve Dev-Genç’in içinde yer almalarını da açıklamaktaydı (Bozarıslan, 2002: 853-854). 1970’ler kadar bu yeni Kürt milliyetçiliği anayasal bir zemine dayanmaktadır. Bu süreçte, kültürel ve anayasal düzleme dayanan bazı talepler söz konusudur: Kürt coğrafyasında ekonomik yatırımlar ve Kürtçe’nin eğitim dili olarak kabul edilmesi, vb. “Bununla birlikte, en azından bazı Kürt aydınlarının Kürt bölgelerinin statüsü konusunda siyasi talepler ileri sürdükleri de görülmekte. Örneğin, sabık milletvekili Mustafa Remzi Bucak Türkiye’den ayrıldıktan sonra Başbakan İsmet İnönü’ye yazdığı mektubunda ‘Kürtlük ve Kürtçülük dahi, en azından Türklük ve Türkçülük kadar azizdir, lezzizdir, hörmete ve yaşamağa layıktır ve o hakka sahiptir’ demekte ve Kürt-Türk federasyonu fikrini savunmakta[dır]” (Bucak, 1991: 99).

1960'larda yaşanan devrim dalgası tüm Türkiye'yi etkisi altına almıştır. Darbeyle birlikte sol jargon git gide ağırlık kazanmış, Türkler arasında olduğu kadar Kürtler arasındaki milli hareket içerisinde de yer alan aydın kesimin devrim yanlısı bir tutum izlemesine neden olmuştur. Bu değişimin bir sonucu olarak da ağalık-şeyhlik söylemi ile feodal düzen Kürt milliyetçiliği içindeki egemen gücünü kaybetmiştir. 1960-1970 arasında zayıflamaya başlayan bu söylem PKK sürecinde de kan kaybetmeye devam etmiştir.

11 Temmuz 1965'de gerçekleştirilen önemli bir gelişme de Xoybun'dan sonra ilk Kürt teşkilatı olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP)'nin Diyarbakır'da kurulmasıdır. Türkiye'de örgütlenen ilk illegal parti olan TKDP, Mustafa Barzani'nin kurduğu KDP'nin Kuzey Kürdistan koludur. Faik Bucak, Said Elçi, Derviş Akgül, Ömer Turhan ve Şakir Epözdemir gibi isimler aracılığıyla kurulan TKDP, muhafazakar fakat aynı zamanda batıcı bir tavır takınan ve "Gérard Chaliand'ın altmışlı yıllarının en önemli gerilla hareketlerinden biri olarak değerlendirdiği Barzani hareketi (Chaliand'dan aktaran Bozarslan, 2002: 854)ni örnek almakta böylelikle sol militan figürünü de geliştirmekteydi. Bu dönemde sol cenaba kayış yaşanmasına ve TKDP'nin lider kadrosunu oluşturanların modern bir eğitim görmesine rağmen muhafazakar bir tabanın oluşması söz konusuydu. Bu yapılanma, 1940'lara kadar Batı yanlısı olan Kürt aydınlarının düşüncelerinden de uzaktı.

Irak KDP'sinde olduğu gibi, Türkiye KDP'sinde de sol söylemler gençler düzeyinde önemli bir yankı buluyor ve klasik muhafazakar milliyetçilerden son derece değişik bir sol militan figürü oluşmasında önemli bir rol oynuyordu... Solla eklenme Kürdlük fikrinin birleştirildiği ama değişik sosyal kökenlerden gelen 49'lar grubunun 'sağ' ve 'sol' Kürdçüler olarak bölünmesinden sonra gerçekleşmekteydi. Oldukça dinamik bir dönem olan ve giderek "48'liler"ın siyasete damgasını vurduğu altmışlı yıllarda sağ akımlar Kürd hareketinden ancak marjinal bir yankı bulabilirdiler ancak sağın sadece, solun ilgilendiği ve meşrulaştırdığı Kürd meselesi konusunda liberal bir söylem üretememesi, tam aksine Kürdlüğü komünizmle birlikte bir tehlike olarak görmesi, aralarında bazıları Adalet Partisi'nde yer alabilen Kürd sağcılarının da marjinalleşmesini beraberinde getirmekteydi (Bozarslan, 2002: 855). Kürt

milliyetçiliğinden sola geçiş Kürt hareketinin de Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)'yla da özerkleşmesini sağlamıştır.

Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin kurulmasından sonra yasal bir zeminde siyaset yapma isteği Kürt siyasetçileri, TİP çatısı altında buluşmaya itmiştir. TİP, 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili sokarak *Doğu Sorunu*'nu ülke gündemine ve siyasetine sokmuştur. Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı ve Ankara gibi alanlarda yapılan ve Doğu mitingleri olarak adlandırılan eylemsel süreç, Kürt hareketine sosyal bir boyut kazandırarak kitlesel bir zemin hazırlamıştır.

TİP'in sol hareket içerisinde eski önemini yitirmesi, üniversitelerde okuyan Kürt öğrencilerin de katkısıyla DDKO'ların kurulmasına zemin hazırlamıştır. Dev-Genç'ten ayrılanlar tarafından 1970'de kurulan "DDKO, Kemalist rejime dayalı 'ilericiliği' eleştir[miş], sol aydınların bir kısmını 'Batı kapitalizminin gönüllü misyonerleri' olmakla" (Bozarslan, 2002: 856) itham etmişlerdir. DDKO bültenleri Hamidiye Alayları'yla birlikte başlatılan Alevi-Sünni ayrımına yayınladıkları bültende değinerek Türkiye içerisinde bir Kürt halkı olduğuna ve Kürt halkının kendilerine has bir dili ve kültürü olduğuna vurgu yaparak Kürtlük olgusu üzerinde durmuşlardır. Kurulduktan bir yıl sonra kapatılan DDKO'ların üyeleri arasında Abdullah Öcalan da vardır.

DDKO'nun ilk genel kurul karar tasarısında vurguladıkları noktalar, Kürtlük olgusu üzerinde durduklarının bir göstergesidir. Kürtlük olgusu üzerinde durduklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

1. "Türkiye'nin bütünlüğü içinde Kürt halkı vardır.
2. Kürt dili Türkiye'de konuşulmakta olan bir dildir.
3. Bu varlık kendine özgü bir kültür birliği yaratmıştır.
4. Kürtler, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde müşterek bir pazar ekonomisi etrafında toplanmışlardır" (DDKO Dava Dosyası, 1975: 626).

1970'li yılların ilk yarısında DDKO'ların yönetici kadrolarında yer alan birçok ismin tutuklanması Kürt milliyetçiliğini farklı bir evreye sürüklemiştir. Savcılığın "Kürtlerin reddi" üzerine hazırladığı iddianame, tutuklu bulunan Kürt aydınları arasında kolektif bir bilincin oluşmasını sağlayarak Kürtlerin varlıklarını dilsel, kültürel

ve tarihsel şemada ispatlama yoluna gitmelerine ve bu nedenle de onlarca sayfa savunma hazırlamalarına neden olmuştur³⁶. Altmışaltı kişiye toplam 1432 yıl hapis cezası verilmesi üzerine onaylanan cezadan kurtulmak isteyen Kürtler, Filistin ve Irak'ın kuzeyine kaçmak zorunda kalmışlardır. Buradaki Kürtçülük faaliyetlerine yerinde tanık olmuşlar ve Türkiye'deki mücadelenin sadece siyasi alanda sürdürülemeyeceğini, mücadelenin silahlı eylemlerle de desteklenmesi gerektiğine itibar etmişlerdir.

1974 yılında siyasi tutuklular için çıkarılan af ile birlikte yurt dışında yaşayan sosyalist kadronun da ülkeye dönmesi Kürdistan bölgesindeki sosyal hareketliliğin tekrardan başlamasında önemli bir neden olmuştur. 1975'de DDKO'ların tekrar açılmasıyla birlikte bu toplumsal hareketin ideolojik bütünleşmeyle birlikte devam etmesi amaçlanmıştır. Fakat DDKO kadrosu hedeflenene ulaşamamış ve Kawa, Rizgari gibi yapılanmalarının alt kadrolarında yer alarak siyasi faaliyetlerine devam etmiştir.

1980'lere kadar Kürtler arasında yerel ve bölgesel birçok dernek kurulmuştur. Devrimci Demokrat Kültür Dernekleri (DDKD)'nin yanı sıra Devrimci Halk Kültür Derneği (DHKD) ve Anti Sömürgeci Kültür Derneği (ASK-DER) gibi yetmiş yakın dernek kurularak faaliyet göstermiştir. 1977 ile 1980 arası gibi kısa bir dönemde kurulan bu dernekler siyasi bir söylem geliştirmişler (Beşikçi, 1992: 125-132); gerek fiziki gerekse politik şiddet uygulamamışlardır. Bu derneklerin en önemli katkısı, baharın habercisi olan ve Kürtlerin milli günü olarak kabul edilen Newroz gibi Kürt milliyetçiliğini yansıtan eylemler düzenlemeleri olmuştur.

Rejim karşıtı politik şiddet unsurlarını bertaraf etmeye yönelik olarak gerçekleştirilen 1980 darbesi Kürt hareketini zayıflatmıştır. Bu dönemde Kürt hareketi parçalanmış ve farklı fraksiyonları ortaya çıkmıştır. Bu dönem de yayın faaliyetlerine ağırlık verenlerin (Mümtaz Kotan ve arkadaşları. Bu isimler Rizgari örgütünü de kurmuşlardır) yanı sıra KDP geleneğini devam ettirenler (Said Elçi ve arkadaşları) ile DDKO kadrosunda yer alarak siyaset yapan isimlerde (Said Kızıltoprak ve arkadaşları) mevcuttur. Bu farklı oluşumların ortak paydası Kürt sorunu ve Kürt sorununa demokratik bir yaklaşımla çözüm bulmaktır. Bu oluşumlar ve isimler, aynı zamanda

³⁶ Detaylı bilgi için bkz: *DDKO Dava Dosyası*. Ankara: Komal Yayınları.

şiddeti savunmayarak siyasi platformda yer almak istemekteydiler. Fakat aralarındaki iktidar mücadelesi ideolojik sınırların çizilmelerine neden olmuştur. Bu ayrışmanın akabinde Barzani'nin 1975 yılında aldığı “mücadeleyi durdurma kararı”yla Türkiye'deki Kürtlerin dayanakları olan önemli bir aktör de ortadan kalkmış, Türkiye'deki Kürt hareketi kendisini uluslar arası arenada Barzani'nin oluşturduğu referans yerine koymaya başlamıştır.

1976 yılında Maoçu söylemi Kürtleştiren bir perspektife sahip olan *Kawa* örgütü (Bozarslan, 2002: 857), tıpkı *Rizgari* örgütünde olduğu gibi Kürt gençleri etkilemiştir. Kemal Burkay tarafından kurulan Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP) ve Sovyet yanlısı bir çizgi izleyen DDKO'lar dışında iç parçalanmalara neden olunan ayrışmalarda vardır. 1977'de TKDP bölünmesiyle buradan ayrılan isimler Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) adını alan bir teşkilat kurmuşlardır (Bozarslan, 2002: 857-860).

KUK, TKDP'nin mirascısı olduğunu iddia etmektedir. “KDP'nin üçüncü kongresinde bölünme oldu. Sosyalizmi savunduğunu söyleyen ve diğer tarafı ‘burjuva-feodal ittifak’ olarak gören kanat, 1 Mayıs 1978'de bir bildiri yayımlayarak KUK adını kullanmaya başladı. Bu kanat 1981'e kadar bazı bildirimlerle ‘T-KDP/KUK’ imzasını birlikte kullandı (Abdurrahim ve Türkmen, 2013: 382).

Türkiye'deki Kürt hareketinin bağımsız olmasını isteyen KUK, “bağımsız, birleşik, demokratik ve sosyalist Kürdistan şiarını benimse[miştir]... Mücadele biçimi olarak da uzun süreli halk savaşı stratejisini öngör[müştür]” (Abdurrahim ve Türkmen, 2013: 382)

Kürtlerin çoğunluğu ağırlıklı olarak Sünnilerden oluşmaktadır. Osmanlı'nın da Sünni bir geleneğe sahip olması Kürtler ile Osmanlı arasında birleştirici bir rol oynamıştır. Fakat değişen siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar, bir takım krizleri de beraberinde getirdiğinden, Kürtler varlık alanlarını korumak için bazı arayışlara yönelmişlerdir. Kentlerdeki Kürtlerin barınma ve beslenme gibi birincil ihtiyaçlarını karşılamada çektikleri sıkıntılar ve güvenlik risklerinin artması Kürt gençlerinin sosyal, siyasal ve ekonomik hayattan dışlandıklarını düşünmelerine neden olmuştur. Kürt gençleri, 1970'lerden sonra ise bu dışlanmışlık hissini belli bir grupsal aidiyet hissine

çevirebilmek amaçlı bazı siyasi, sosyal ve kültürel oluşumlara katılmışlardır. Bu oluşumlardan biri '70'lerin sonlarında kurulan ve siyasi bir oluşum olan PKK (Partiya Karkerên Kurdistan-Kürdistan İşçi Partisi)'dir. PKK, bölgesel eşitsizliğin yoğun olarak hissedildiği bir ortamda, ekonomik açıdan sıkıntı çeken ve siyasal olarak dışlanan Kürt gençlerinin bir kısmını etkilemiştir.

PKK, siyasi eylemlerde önemli bir rol oynayan ve günümüze kadar varlığını sürdüren bir örgüttür. 1970'lerin başında oluşmaya başlayan örgüt, 1978 yılındaki 1. Kongresi sonrasında adını "Kürdistan İşçi Partisi (PKK)" olarak ilan etmiştir. Abdullah Öcalan önderliğinde kurulan bu örgüt, Kürt milliyetçiliğinde farklı bir boyuta geçilmesine neden olmuştur. Çünkü KUK ve PKK ile birlikte kırsal alanda yaşayan genç bireyler bu tarz teşkilatlanmaların içinde yer almış, bu dönemden sonra şiddete dayalı bir süreç başlamıştır. Bu örgütler için şiddet, politik taleplerinin karşılanması için tek başına yeterli değildir fakat isteklerinin karşılanması için gerekli bir unsurdur. Bu süreçten sonra Ortadoğu'daki Kürt hareketinin en güçlü aktörü olan PKK, sol jargonu terk etmemiş fakat kuruluşundan sonra Kürt hareketi ve Türk solu arasında bir kopuş yaşanmaya başlanmıştır.

8.3. PKK'nin Kuruluşu, PKK Sonrası Dönemde Kürtlerin Durumu ve Kürt Milliyetçiliği (1984-2014)

Kürt milliyetçiliği 1984'te PKK'nin silahlı eylemlere geçmesiyle hızlı bir yükseliş göstermiştir. Bundan mütevellit yakın dönemdeki Kürt milliyetçiliği incelenirken PKK'nın bu sürece etkilerinin analiz edilmesi gerekmektedir.

PKK'nin fikirsel temeli 1973 Nisan'ında Abdullah Öcalan tarafından gerçekleştirilen toplantıda atılmıştır. Çubuk Barajı olarak adlandırılan bu toplantıda ilk kez ayrı bir örgüt kurmanın gerekliliğinden bahsedilmiş, Kürdistan'ın sömürge olduğuna karar verilmiştir. Bu toplantıda yer alanlar, Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği (ADYÖD) adı altında Ankara'da örgütlenmeye çalışmışlardır

(Beşikçi, 1992: 79-81). Bu grup, 1975 yılından itibaren ise Kürdistan Devrimcileri olarak anılmaya başlanmıştır.

1973'te fikri temelleri atılan PKK, 1978'de Diyarbakır'ın Lice ilçesinde 22 delegeden oluşan bir toplantıyla kuruluş kongresini gerçekleştirmiştir. PKK, silahlı mücadeleyi birincil mücadele biçimi olarak benimsemesinden dolayı diğer teşkilatlardan ayrılmıştır. PKK, Kürt milletini "köle" olarak tanımlamakta, egemen bir milletin egemen bir aktörü olarak yükselen Kemalizm karşısında "köleleştirilen" Kürt halkını, Kürtlüğün yeniden oluşturulmasının zorunlu bir koşulu olarak telaffuz ettiği şiddete başvurarak özgürleştirmek istemektedir (Beşikçi, 1992: 142-148). PKK, başlangıçta Marksist-Leninist bir söylem geliştirmiş fakat 1980'lerden sonra İslami partilerin yükselişiyle birlikte milliyetçi bir çizgiye yönelmiştir.

PKK, Kürdistan'ın sömürgeleştirildiği savından hareket etmektedir. PKK, temel amacını sömürgeleştirilmenin önüne geçmek ve ulusal kurtuluşu sağlamak olarak tanımlamakta, "bağımsız, birleşik ve demokratik bir Kürdistan" idealini savunmaktadır.

PKK ilk tepkisini 24 Aralık 1978 yılında gerçekleştirilen Maraş katliamından sonra vermiştir. Maraş'ta Alevilerin, ülkücüler tarafından öldürülmesi üzerine Türkiye'nin doğusundaki onbir ilde sıkıyönetim ilan edilmesi ve bu bölgelere şiddete dayalı bir baskı uygulanması devletin demokrasiyi zedeleyen bir geri adımı olarak yorumlanmıştır. Kürt liderlere karşı başlatılan sistematik tutuklamalar KUK, Kawa ve Rizgari gibi örgütlerin politik şiddete başvurmalarına neden olmuştur (Beşikçi, 192: 132-140). Bu olaylar esnasında halk tabanından en fazla destek gören yapılanma PKK'dır. Batman Belediye Başkanlığı'nı PKK destekli Edip Sönmez'in kazanması ise PKK'nin günümüze kadar sürecektir olan siyasal alana müdahalesinin başlangıcıdır.

"Savaşın ilk yıllarında, PKK eleştirilerini özellikle Kemalizme, '12 Eylül ile birlikte açık faşist bir diktatörlüğe dönüşerek, tarihi açıdan ömrünü tamamlayan' Türkiye Cumhuriyeti'ne ve 'Türklerde siyasallaşma'yı belirleyen 'ordu-millet' ve 'militarizm' mekanizmalarına yöneltmekteydi" (Öcalan'dan aktaran Bozarslan, 2002: 861). PKK'nin bu tutumu, Türk milliyetçiliğinin temelinde "ordu-millet miti"nin yer almasıyla ilişkilendirilebilir. Türklerde askerliğe, orduya yapılan vurgu ve 1930'larda hazırlanan "Türk Tarih Tezi"nde de bu vurgunun yer alması, PKK'nin eleştirilerine

neden olmuştur. Fakat PKK, Türk Tarih Tezi'ne benzer bir şekilde oluşturulan 'Kürt Tarih Tezi'ne herhangi bir eleştiri getirememiştir.

1980 yılında Diyarbakır Askeri Cezaevi'nin tamamlanmasıyla oraya tahliye edilen Kürt ve/veya sosyalist harekette yer alan liderlerin sistematik bir şekilde işkenceden geçirilmesi gerek halk gerekse örgütler tabanında tepki eylemlerine neden olmuştur. PKK, 12 Eylül'ün yaşandığı şiddet ortamında karşı şiddet geliştirerek darbenin bir diyalektiğini oluşturmuştur. Seçtiği bu yöntem, darbe ile yönetime gelenlerin terörün ortadan kaldıracağı iddiasıyla köy yakmalarına ve toplumun her katmanında bütün kitle iletişim araçları kullanılarak Kürt aleyhtarlığı yapmalarına neden olmuştur. Şiddet ortamından kaçan Kürtler, Batı'ya göç etmiş, Kürt mahalleleri kurarak burada hayatlarını idame ettirmeye çalışmışlardır. Fakat diaspora olarak da adlandırılan bu ortamda milliyetçi bir tavır gelişmiş ve Kürt milliyetçiliği ülkenin bir çok bölgesine yayılmıştır.

Darbe döneminde oluşan bu şiddet-karşı şiddet süreci, Kürt bölgesinde siyasi faaliyetleri ve örgütlenmeyi olumsuz etkilemiştir. Kürtlerin kendilerini ifade ettikleri platformlar haline gelen derneklerde ya da örgütlerde yer alanlar, Kürt ya da sosyalist liderlerin maruz kaldıkları şiddeti/işkenceyi yaşamakla korkutulmuş, siyasi süreçten uzaklaştırılmak istenmiştir. Devlet tekeliyle gerçekleştirilen bu "korcu fulyası" halk tabanında kısmi olarak başarılı olsa da 21 Mart 1982'de Mazlum Doğan'ın Diyarbakır Cezaevi'ndeki yasal olmayan, insanlık dışı uygulamalara dikkat çekmek amaçlı kendini yakmasıyla farklı bir protesto biçimine bürünmüştür.

Kürt beylerinin ya da şeyhlerinin bir ifade biçimi, bir hak arayışı olarak kullandıkları bir yöntem olan isyan etme, 1982'de farklı bir ifade etme biçimine bürünmüştür. Yine bir isyan etme biçimi olan fakat "kendini yakma eylemleri"nde telaffuzunu bulan yaşamına son verme işlemi 1982'de beş kişinin kullandığı bir yöntem olarak hafızalarda yer etmiş ve bu yöntem büyük bir tepki sürecini başlatmıştır. Ferhat Kurtay, Mahmut Zengin, Eşref Anyık ve Necmi Öner'in kendi bedenlerini ateşe vermesi "Dörtler" olarak adlandırılan süreci başlatmış, bu süreçten sonra tutsaklar tarafından Diyarbakır Cezaevi'ndeki koşulların protesto edilmesine yönelik ölüm oruçları başlamıştır.

PKK, silahlı eylemleri sadece kendi bünyesinde yürütmemiştir. 1985'te bir cephe örgütlenmesi olarak Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK-Eniya Rizgariya Netewa Kurdistan) kurulmuştur. PKK'nin cephe örgütlenmesi olarak faaliyetlerini sürdüren ERNK, yürüttüğü siyasal çalışmalarla Kürt hareketinin kitleselleşmesine yardımcı olmuştur (Beşikçi, 1992: 135-141). ERNK ile birlikte büyük şehirlerde yaşayan Kürtlerde örgütlenmeye başlamıştır. ERNK, PKK “gerilla”³⁷larının kırsalda yürüttüğü bilinç oluşturma çabasının metropoldeki ayağını oluşturmuştur.

PKK “gerilla”larının düzenli askeri bir eğitim almaması, askeri teçhizat bakımından yetersizliği ve mali açıdan çektiği sıkıntılar, düzenli bir ordu olan ve teçhizat sıkıntısı bulunmayan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) karşısında ağır yenilgiler almasına neden olmuştur. 1985 yılının bahar ve kış aylarında özellikle Hakkâri ve Mardin tarafında artan çatışmalarda birçok “gerilla”nın hayatını kaybetmesi ve buna bağlı olarak PKK'nin güç kaybetmesine neden olmuştur.

1985 yılında [A]nyasada yapılan bir değişiklik sivillerin de silahlı mücadele yer almasına neden olmuştur. Toplumsal bölünmeye neden olan bu olay “Köy Koruculuğu Sistemi”nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Kürt köylerinde yaşayan ve isteyenlerin “gerilla”ya karşı mücadele ederek bekçilik yapması ekseriyetine dayanan bu sistem (Beşikçi, 1992: 145-146), bir maaşa da bağlanarak ekonomik açıdan zor durumda olan köylüler tarafından bir gelir kapısı olarak yorumlanmıştır. Köy Koruculuğu Sistemi'nin uygulanmaya başlanmasından sonra hayatlarını yitiren silahlı ve silahsız sivillerin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır.

1988 yılında Kürt siyasal hareketini etkileyen ve bölünmelere neden olan önemli bir olay yaşanmıştır. Beş binden fazla Kürtün kimyasal gazlarla ölümüne yol açan ve yedibinden fazla insanın yaralanmasına neden olan bu olay *Halepçe katliamı* adıyla tarihte yerini almıştır. Irak'ta faaliyet gösteren *Kürdistan Yurtseverler Birliği*'ne bağlı peşmergelerin İran Ordusu'nu destekleyerek Halepçe kasabasında bir isyan başlatması üzerine, Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in emriyle atılan kimyasal gazlar, Saddam Hüseyin'in bölgeyi Kürtlerden arındırılmasına yönelik bir hamle olarak

³⁷ Türk Dil Kurumu, gerillanın tanımını şu şekilde yapmıştır: 1) Düzenli bir orduya karşı küçük birlikler halinde çatışan, hafif silahlarla donatılmış topluluk. 2) Bu topluluktan olan kimse. 3) Bağımsız bir biçimde hareket eden çete. Akalın, Şükrü Haluk. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

yorumlanmıştır. Kürtlere yönelik bu katliam, bölgenin Araplaştırılmaya çalışıldığının bir göstergesi olarak ele alınmıştır. Bu olayın, bazı Kürt örgütlerinin Kürt milliyetçiliğinin etkin bir biçimde başladığı Irak topraklarından İran'a doğru kaydırıldığı ve Kürtler arasında ideolojik ayrışmalara neden olduğu iddia edilmektedir.

PKK, gerçekleştirdiği kongrelerle birlikte Kürt milliyetçiliğine belirli bir rota çizmektedir. 3. Kongresini 1986'da gerçekleştiren PKK, gerilla savaşının geliştirilmesi için "askerlik yasası" çıkarmıştır. Böylelikle gerilla birliklerinin sayısı arttırılmaya çalışılmıştır (Beşikçi, 1992: 145-149). 'Askerlik Yasası'nın çıkartılması, bu dönemde PKK'ye katılımın olmadığını ya da az olduğunu göstermektedir. Bu yasa, Kürtlerin mücadelesini bir nevi zorunlu kılmaktadır ve PKK'ye katılımı isteğe bağlılıktan ziyade zorunluluğa doğru kayışın olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu kongrede, PKK'nin Türkiye dışındaki Kürt bölgelerinde de örgütlenme kararı alması bakımından önemlidir. PKK, bu kararlarla birlikte amaçları arasında yer alan "birleşik Kürdistan" hedefini gerçekleştirme yolunda bir adım atmıştır.

PKK'nin bir diğer kongresi 1991 yılında gerçekleşmiştir. Ocak ayında gerçekleştirilen bu kongrede artan halk ayaklanmalarının birer fırsata çevrilerek devam ettirilmesi gerektiği, başlatılan mücadelenin daha geniş alana yayılması gerekliliği, örgütlenmenin daha sistematik olarak gerçekleştirilmesi ve ulusal bir kongrenin gerçekleştirilmesi konuları üzerinde mutabık olundu.

PKK, başlangıçta savunduğu *bağımsız, birleşik ve demokratik bir Kürdistan* idealinden vazgeçerek *demokratik bir Kürdistan* ideali üzerinde durmuştur. 1990'ların ortasında sadece Türkiye sınırları içerisinde özerk bir yönetim kurma hedefine yönelmiştir. Öcalan, bu hedefini Brüksel'de toplanan (Mart 1994), Uluslararası Kürdistan Konferansı'ndan sonra yaptığı açıklamayla dile getirmiştir. Kongre sonrası sunulan çözüm paketinde bağımsız bir Kürdistan beklentisinin olmadığına yer verilmiştir (Beşikçi, 1992: 142). Bu ibare PKK'nin kuruluş amacına ters düşmektedir. Bu çözüm paketinde ayrıca demokratik hakların karşılanması için siyasal görüşmeler yapılması talep edilmiştir. Bu değişimi PKK, reel politik gerekçelere bağlamıştır; Batılı güçlerin desteğini alamamak ve Türkiye ile askeri savaşta hala dişe dokunur bir başarı elde edememek. Ayrıca bu değişimin gerekçesini PKK, kendi kitlesine izah etmemiştir.

Çünkü bunu parti içi bir mesele olarak idrak edip kamuoyu ikna faaliyetlerini lüzumsuz görmüştür. Bu tutum, PKK'nin tabanıyla arasına bir mesafe koyduğu şeklinde yorumlanabilir. PKK, Kürt kamuoyunun düşüncelerini ve beklentilerini dikkate almamış ve buna uygun bir açıklama getirememiştir. Aynı zamanda bu durum PKK'nin 'Jakobenizm'e doğru kaydığı yorumlarına da neden olmaktadır.

1993 yılının Mart ayında ise PKK lideri Abdullah Öcalan tarafından tek taraflı ateşkes ilan edilmiştir (Beşikçi, 1992: 148). Bu eylemsizlik kararının dönemin Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal ile yürütülen toplantılar neticesinde alındığı iddia edilse de Turgut Özal'ın 1993 Nisan'ında ölümü Kürt realitesine bakışın değişmesinde etkili olmuştur. TSK'nin tek taraflı olarak operasyonlara devam etmesi ve Özal'ın ölümü ile Türk siyasal alanda oluşan boşluğun neden olduğu çalkantılar, Kürdistan bölgesinde "artan bir baskının" uygulanmasını beraberinde getirmiştir.

1993 Mayıs'ında ise ateşkesi sona erdiren *33 Asker Olayı* yaşanmıştır. Bingöl civarındaki birliklerine teslim olmaya giden ve silahsız olan 33 askerin PKK tarafından öldürülmesi, ateşkes ilan etmemiş olan TSK'nın, PKK'ye operasyon yapmasına neden olmuştur. 112 "gerilla" ile 32 "sivil" in hayatını kaybettiği bu operasyon sonrasında ise toplam 32 köy boşaltılmıştır (Beşikçi, 1992: 142-143). Bu olay PKK'ye yönelik tepkilerin artmasına neden olmuştur.

33 Asker Olayı'nın bir komplo olduğu iddiaları günümüzde dahi devam eden tartışmalar silsilesini oluşturmaktadır. PKK'nin üstlenmediği bu olayın devlet tarafından tertiplendiği iddia edilmektedir. Fakat bu iddiayı ispatlar nitelikte herhangi bir veri bulunmamaktadır.

1980 ve '90'lı yıllarda bölücü ve anarşist olarak anılan Kürtler, muhalefet etme şeklinin değişmesiyle '90'lardan günümüze kadar Türk Devlet aklında "terörist" olarak sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda 1991 Nisan'ında "anti-terör yasası" çıkartılmış, örgüt üyesi olmak kadar örgütü desteklemek de bir suç sayılmış, PKK'nin halk desteği zayıflatılmaya çalışılmıştır. Bu yasa kullanışlı bir gerekçe olarak ele alınmış, yürüyüşe katılanlar, kepenk kapatanlar da dahil olmak üzere, siyasetçileri, sendikacıları ve Kürt realitesini dile getiren her kesimi etkilemiştir. Türkiye'de bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Güney Kürdistan'da özerk bir Kürt yönetimi kurulmuştur (19 Mayıs 1991).

PKK, milliyetçilik ve millet konusunda dikkate değer bir program sunamasa bile radikal bir milliyetçiliği tırmandırıcı bir unsur olmuştur. PKK milliyetçiliği, '30'lardaki Batıcılığa yaslanan milliyetçilik algısından da '60'lardaki sol milliyetçiliklerden de farklıdır. Öcalan'a desteğin kendini yakma eylemleriyle somutlaşması, PKK'nin uyguladığı şiddeti meşrulaştırmada fakat gerçekçi bir hedef sunamamaktadır. Başlatılan savaş ortamı, '90'lara kadar alçak gerilimli olarak devam etmekte, bu durum da PKK'nin zayıflamasına neden olmaktadır. Öcalan'ın 1999 yılında Kenya'da yakalanması ve Türkiye'ye teslim edilmesi, ilk haftalarda yoğun şiddet hareketlerine yol açsa da parti içinde silahlı mücadelenin terk edilmesi konusunu gündeme getirmiştir.

Öcalan'ın yakalanmasından öne sürdüğü, Kürdlerin kültürel hakların tanınmasını da içerecek Demokratik Cumhuriyet ve PKK'nin siyasileşmesi programı PKK'nin ve Kürd hareketinin gelişmesinde önemli bir aşama oluşturdu. İstiklal ve sosyalist Ortadoğu hedefinden vazgeçen Öcalan, "Misak-i Milli gerçeği"ni sahipleniyor, geçmiş Kürd isyanlarını "yalın ağa-bey-reis-şeyh [...] hanedan aile çıkarları" ile açıklıyor ve bir ölçüde Kemalizmle 2000'li yıllarda barışmayı öneriyordu. PKK, Cumhuriyeti parçalama iddiasından onu güçlendiren temel olgulardan birisine dönüşecekti." (Öcalan'dan aktaran Bozarlan, 2002: 865). Yeni Demokratik Cumhuriyet'te Kürdlere otonomi ve federasyon taleplerinin de geçersiz olduğunu açıklayan PKK lideri, Kürdleri "her zamankinden fazla özgür vatan birliğinden yana" bir grup olarak tanımlamakta, bu yeni vatan kavramında "Atatürk'ün kurucu rolü" üzerinde durmaktaydı. Öcalan, Kürdlerin yeni talebi olarak "dil ve kültür özgürlüğü"nü ileri sürmekteydi (Bozarlan, 2002: 865). Öcalan'ın tutuklanmasından sonra değişen örgüt stratejisi ve Öcalan'ın başlattığı bu yeni siyasi tavır Kürt meselesinin çözmemiş aksine bu süreci uzatmıştır.

2002 yılında siyasi iktidarın değişmesiyle birlikte farklı bir Kürt politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu tarihte iktidara gelen Ak Parti'nin muhafazakar ve dini söylemleri, geleneklerine bağlılığı devam ettiren ve dini ön planda tutan Kürt kitlelerinin dikkatini çekmiştir. Ak Parti genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005 yılında Diyarbakır'da yaptığı konuşma ile Türk kimliğini bir üst kimlik olarak kabul

etmediği izlenimi vermesi, Kürtlerin bu partiye kendilerini yakın hissetmelerini sağlamıştır. Erdoğan, Diyarbakır'daki konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir:

Her soruna bir ad vermeye gerek yoktur. Bizim ortak paylaştığımız sorunlar vardır... Kökenleri ne olursa olsun, Kürt, Çerkez, Laz ya da Abaza sorunları, bütün sorunlar Türkiye vatandaşlarının sorunlarıdır. Güneş hepimizi ısıtıyor ve Allah'ın rahmeti yağmur hepimizin üzerine yağıyor. Yani "Kürt sorunu ne olacak?" diye soranlara sesleniyorum: Kürt sorunu benim sorunumdur... Bütün sorunları demokrasi yoluyla çözeceğiz.³⁸

Erdoğan, Kürt sorununun içeriğini tanımlamamıştır. Askeri müdahaleye dayanmayan ve şiddet içermeyen bir şekilde bütün sorunların demokratik yollarla halledileceğini vurgulamıştır. Erdoğan, yaptığı bu konuşmayla da tavrını değiştirmiştir. Erdoğan'ın, Öcalan'ın Kürtler ve Kürt partileri üzerindeki etkinliğini kurmak için kullandığı Kürt yanlısı söylem sürekli bir değişime uğramıştır. Erdoğan, 11 Ağustos 2005'ten dört ay önce, 13 Nisan 2005'te yurt dışında kendisine sorulan bir soruya şu şekilde cevap vermiştir: "Türkiye'de Kürt sorunu yoktur; bu uydurma bir sorundur"³⁹.

Ak Parti, "Kürt açılımı" yaparak hem Kürt tabanını muhafaza etmek istemekte hem de geri adımlarda bulunarak kendi milliyetçi tabanını kaybetmemek için belirsiz bir strateji izlemektedir. Keza Ak Parti'nin iktidara 2002'de gelişinden sonra Kürt bölgelerine yapılan yatırımların artması, Kürtlerin bazı kültürel haklarının tanınması söz konusudur. Fakat ara ara silikleşen stratejisi, Türkiye Cumhuriyet'inde iktidara gelen her partinin uyguladığı gerilim politikasını canlı tutmak istediğinin de bir göstergesidir. Partiler tarafından, çatışma ortamı oluşturması ve tabanı canlı tutması amaçlanan Kürt sorununun, cepheleşmeyi de beraberinde getirerek iktidar partileri açısından bir süreklilik sağlayacağı düşüncesi bu sorunu değerli kılmıştır. Kürt sorunu, iktidarda olan her siyasi partinin kullanabileceği bir kart olarak muhafaza edilmiştir.

Cumhuriyet'in dilsel anlatısı Kürt sorununu 'irtica', 'aşiret', 'eşkıyalık', 'bölgesel geri kalmışlık sorunu' ve 'ecnebi kışkırtması' olarak dile getirmekte, hatta bu kavramlar ekseninde algılamaktadır. Bu söylemsel ortam, merkezileşme, milliyetçilik ve modernleşme/Batılılaşma ekseninde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda kültürel,

³⁸ Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşması için bkz: "Son Dakika." Milliyet Gazetesi, 12 Ağustos 2005, www.milliyet.com.tr

³⁹ Erdoğan'ın Oslo'da Kürtler ve Kürt milliyetçiliği hakkındaki sorulara verdiği cevaplar; http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/anadoluyahaberler-yeni/2005/nisan/ah_13_04-05.htm

toplumsal, askeri ve siyasi alanlarda vuku bulan Kürt sorunu, devlet tarafından geçmiş-şimdi ve gelenek-modernlik gibi dikotomik karşıtlıklar üzerinden ele alınmıştır. Bu algılama, dilsel bir propaganda aracılığıyla tüm yayın organları kullanılarak yayılmıştır.

8.4. Kürt Kimliğinin Siyasallaşması

Bir diğer önemli nokta Kürt milliyetçiliğinin siyasi partiler kanalıyla örgütlenmeye başlamasıdır. Kürt halkının kimliğini korumayı çıkış noktası olarak alan partilerin siyasi hayata girişi ile birlikte politik arenada temsili mücadele olarak adlandırabileceğimiz bir süreç başlamıştır. Kürtlüğü kriter alan partilerin, Kürt milliyetçiliğini partiler aracılığıyla yasal bir düzleme taşıması ve Türk siyasi hayatında sosyal bir hareketlenme oluşturması 1990 sonrasında politik mücadelenin de niteliğinde bir değişime neden olmuştur. Peki, *Kürtlerde partileşme süreci Kürt milliyetçiliğine hangi açıdan hizmet etmiştir? Kurulan Kürt tabanlı siyasi partiler Kürtlerin tamamını temsil etmede ne derece başarılı olmuşlardır?* Bu bölümde Kürt kimliğinin siyasallaşmasının nasıl bir seyir izlediği açıklanarak bu sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

8.4.1. Kürt Kimliğinin Siyasallaşması: Kürt Tabanlı Siyasal Partilerin

Siyasal Platforma Çıkışı

1990'lar, Körfez Krizi deneyimi ile birlikte, Kürt sorununu yok sayan anlayışın devam edemeyeceğini gösteren gelişmelerle doludur. Bu gelişmelerin belki de en önemlisi, parti programları Kürt sorunu yönünde hazırlanmış olan siyasi partilerin, Türk siyasal yaşamına katılmalarıdır. Kürtlerin siyasal temsili, 1990 yılında Halkın Emek Partisi (HEP)'nin kurulmasıyla başlamış ve bugüne kadar sırasıyla Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve

son olarak Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) (faaliyette) isimleri altında devam etmiştir. Sol görüş çerçevesinde, insan hakları, demokrasi ve eşitlik kavramlarını savunan bu partiler, Doğu ve Güneydoğu’da siyasal bir taban oluşturmayı başarmışlardır (Özhan ve Ete, 2008: 8-9). Partileşmenin son ayağı 15 Ekim 2012’de kurulan HDP (Halkların Demokratik Partisi) ile olmuştur. Halkların Demokratik Kongresi’nin partileşmiş bir oluşumu olan bu parti, dışlanan ve yok sayılan bütün halkların ve işçi topluluklarının (işçiler, işsizler, köylüler, gençler, engelliler, LGBT bireyler, göçmenler, kadınlar, vb.) demokratik iktidarını hedefleyen bir parti olarak kendini tanıtsa da çoğunlukla Türkiye’deki Kürtleri kapsayan bir partidir.

Kürt siyasal hareketi yasal olarak 1990’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Partileşmeye giden Kürt tabanının kurduğu birçok parti kapatılmış/kendini feshetmiş ve çoğu üyesine siyasi sınırlandırmalar getirilmiştir. Siyasal ömürlerinin sınırlı olmasına rağmen Kürt tabanlı partiler Türk siyasi arena da aldıkları oylarla bir ağırlığa sahip olmuşlardır.

Yasal siyaset alanında varlık gösteren Kürt partilerini, Kürdistan İşçi Partisi (PKK)’nin ortaya çıkmasından bağımsız ele almak mümkün değildir. 1980’den önce kurulan PKK’nın, 1984’te başlattığı silahlı Kürt isyanı, yeni bir siyasal zeminin oluşmasını sağla[mıştır]. Bu siyasal zemin üzerinde doğan, örgütlenen, faaliyet gösteren yasal Kürt partileri, PKK’dan bağımsızlaşa[mamışlardır] (Tayiz, 2014: 8). PKK’nin müdahaleleri ve partiler üzerinde kurduğu otorite, mücadelenin silahlı kanadını temsil eden PKK’den bağımsız olarak Kürtçü siyasi partilerin ele alınamamasına neden olmuştur.

1987 yılı seçimlerinde SHP’den meclise giren bir grup milletvekili 1989 yılında “Paris Kürt Enstitüsü’nün düzenlediği uluslar arası Kürt Konferansı’na katıldıkları” (Tayiz: 2014: 9) gerekçe gösterilerek SHP’den ihraç edilmiştir. İhraç edilen dört tane milletvekili olmasına karşın (Ahmet Türk, Adnan Ekmen, Mahmut Alınak ve Salih Sümer) ihraç kararını protesto eden Fehmi Işıklar, Arif Sağ, İlhami Binici ve Abdullah Baştürk başta olmak üzere toplam onbir üye partiden istifa etmiştir. İstifa eden bu milletvekilleri 7 Haziran 1990 tarihinde HEP’i kurmuştur. “HEP ağırlıklı olarak Kürtleri bir araya getiren bir partiydi ve yasal Kürt siyasal hareketinin başlatıcı olarak kabul (Tayiz, 2014: 9) edilmiştir. HEP’in kurulmasında “gerilla” ve “halk

eylemleri”nden etkilenen Kürt entelijensiyası da etkin bir rol oynamıştır. HEP’in genel başkanlığını ise Fehmi Işıklar yapmıştır.

HEP, 1991 seçimlerinde kendisini dışlamış olan SHP ile seçim ittifakına girmiş ve meclise 18 milletvekili sokmuştur. Fakat “milletin bölünmez bütünlüğünü bozma amacı taşıdığı” ve “bu yolda faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle” 14 Temmuz 1993’de kapatılmıştır.

Diyarbakır milletvekili Leyla Zana, TBMM’de yemin töreninde yaptığı Kürtçe konuşmayla HEP’in kapatılma sürecini başlatmıştır. “HEP eski genel başkanlarından Fehmi Işıklar’ın ‘...bugün bölgemizde savaş koşulları yaşıyoruz... Bu savaştan Türk Halkının ve Kürt Halkının hiçbir çıkarı yoktur... Bize Kürtlerin, Alevilerin partisi diyorlar... Bu parti en çok sömürülen, en çok ezilenlerin partisidir... Kendi kaderini belirlemek her halk için olduğu kadar; Kürt halkı için de tartışılmaz, vazgeçilmez bir haktır...’ şeklinde sözleri HEP’in kapatılma isteminin dayanaklarını oluşturmuştur” (Bozdağ, 2004: 189).

HEP’in kapatılma ihtimaline karşı 19 Ekim 1992’de Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) adında bir parti kurulmuşsa da bu parti açılan kapatılma davasının sonucunu beklemeden kendini feshetmiştir. Fakat kapatılma davası da ÖZDEP’in aleyhine sonuçlanmış ve Anayasa Mahkemesi de kapatma kararı vermiştir.

ÖZDEP’ten önce 25 Haziran 1992 yılında Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP) adıyla kurulan bir parti daha mevcuttur. SHP’den istifa edenler tarafından kurulan bu parti HEP’e katılmış, böylelikle de kendini feshetmiştir.

HEP’in kapatılma ihtimali göz önüne alınarak 7 Mayıs 1993 yılında Genel Başkanlığı’na Yaşar Kaya’nın getirildiği Demokrasi Partisi (DEP) adlı bir parti kurulmuştur. Nitekim HEP, bölücülük yaptığı gerekçesiyle kapatılmıştır. HEP’e alternatif olarak Leyla Zana tarafından kurulan DEP’in başkanlığını ise Hatip Dicle yapmıştır. Dicle’nin, 12 Şubat 1994’te İstanbul, Tuzla’da beş askeri okul öğrencisi dahil altı kişinin öldüğü bombalı saldırıda “savaştan askeri üniformalılar hedeftir” diyerek bunun savaş kanununda yer alan, doğal bir saldırı olduğuna dair açıklamaları eleştirilerin odağında olmasına neden olmuş, DEP’in kapatılma sürecini de başlatmıştır.

Aynı zamanda “DEP, 24 Aralık 1994 yerel seçimleri boykot et[miştir]” (Tayiz, 2014: 11).

Bu dönemde “PKK’nin 1990’ların başında artan karakol baskını ve şehirlere taşıdığı şiddet eylemleri, Kürt siyasal partilerinin şiddetle aralarına mesafe koyamamaları, sivil hükümetin ipleri tümünden Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) kaptırması ve 12 Eylül Darbesi’nden kalma Sisyal Partiler Kanunu’nun anti-demokratik hükümleri, siyasi alanın iyice daralmasına yol aç[mıştır]... 1994 yerel seçimleri öncesi DEP aleyhinde başlatılan sistemli kampanya ile seçilmiş Kürt siyasetçilerin dokunulmazlıkları kaldırıl[mıştır] (Tayiz, 2014: 9). 2 Mart 1994 tarihinde dokunulmazlıkları kaldırılarak tutuklanan DEP milletvekilleri, Ahmet Türk, Hatip Dicle, Mahmut Alınak, Orhan Doğan ve Leyla Zana’dır. DEP, 16 Haziran 1994’te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

DEP’in kapatılmasıyla yine yedek bir parti olarak 11 Mayıs 1994 kurulan HADEP siyasal alanda yerini almıştır. Murat Bozlak’ın başkanlığını yaptığı bu parti, Kürtçü siyasal partiler içerisinde en uzun ömürlü olan partidir. Bunun en önemli nedeni, Kürt siyasal hareketinin baskıya dayalı tasfiyesinin mümkün olamayacağı fikrinin yavaş yavaş kabullenilişi ve PKK’nin mücadele zemininde stratejik değişiklik yoluna gitmesidir. PKK’nin bu stratejik değişikliği çatışma ortamını da yumuşatmıştır.

HADEP’e, Ocak 1999 yılında kapatılma istemiyle dava açılmış, 13 Mart 2003’te ise Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. HADEP’in kapatılmasının ardından 24 Ekim 1997 yılında kurulan DEHAP, HADEP’in yerini almıştır.

DEHAP, 2005 yılında kendini feshetmiş fakat öncesi olan 2002 yılında Anayasa Mahkemesi örgütlenmesini tamamlamadan seçimlere girdiği gerekçesiyle hakkında kapatma davası açmıştır. “Ancak DEHAP kararı beklemeden, 2005’te kendini feshederek, İmralı’da hapis yatan PKK lideri Abdullah Öcalan’ın isteği üzerine kurulan Demokratik Toplum Partisi’ne (DTP) katıl[mıştır]. Cezaevinden çıkan eski DEP’li vekillerden Leyla Zana, Orhan Doğan ve Hatip Dicle, DTP’nin kuruluşunda yer al[mıştır] (Tayiz, 2014: 10).

Demokratik Toplum Partisi (DTP) ise 9 Kasım 2005 tarihinde kurulmuştur. DTP Türkiye’de ilk defa eş başkanlık sistemini uygulayan siyasal parti olması hasebiyle

de önemlidir. Partinin ilk eş başkanları ise Aysel Tuğluk ve Ahmet Türk'tür. Bu parti, 2007 Genel Seçimleri'ne bağımsız adaylarla girmiş ve toplam 22 milletvekili çıkarmıştır. DTP'ye de 16 Kasım 2007 tarihinde kapatma davası açılmıştır.

DTP resmi bildirgesinde hükümetten “Kürt dili üzerindeki bütün sınırlamaların” kaldırılmasını ve Kürtçeye “Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Türkçe'nin yanı sıra resmi dil statüsü verilmesini” (Rights'tan aktaran Yavuz, 2011: 233) istemiştir. DTP, anayasal değişiklikler yapılarak millet tanımlamasının tekrar yapılmasını da talep etmiştir. Fakat DTP'nin daha laik yanlısı bir tutum geliştirmesi, Kürt kitlelerini daha muhafazakar ve dindar görünen partileri desteklemeye itmiştir.

Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ise 2008 yılında kurulmuştur. DTP'yi kapatma ihtimalinin yüksek olması göz önüne alınarak kurulan BDP, parti programında sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik hakları eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik bir çerçeve ele alacağını belirtmiş, bu yaklaşımı partinin temel amacı olarak görmüştür. 2009'daki yerel seçimlerde 8 il ve 50 ilçe belediyesi kazanan BDP, yasal Kürt siyasal hareketini sürdüren partilerin siyasi platformda seslerinin artarak yükseldiğinin göstergesi olmuştur.

BDP, Haziran 2014'te aldığı bir kararla kendisini feshederek HDP çatısı altında birleşmiştir.

HDP, Demokratik Toplum Hareketi'nin sonuncu siyasal partisidir. Parti tüzüğünde HDP, amacını şu şekilde belirtmektedir: “Parti, mevcut anti-demokratik siyasal sisteme karşı, halklardan, ezilenlerden, yok sayılanlardan, doğadan, hayvan haklarından, emekten, özgürlükten, eşitlikten, barıştan ve adaletten yana olanların demokratik bir siyasal süzen ve insansa bir yaşama için ortak mücadeleyi örgütlemeleri gerektiğinin bilinciyle demokratik bir halk iktidarını hedeflemek” yoluna gitmiş, “yurtdışında göçmen ve mülteciler arasında eşit sosyal ve siyasal haklar talebi temelinde mücadeleyi geliştirmeyi, ırkçı ve ayrımcı politikalara karşı mücadele örgütlemeyi, göçmen ve mültecilerin buldukları ülkelerdeki işçi ve emekçilerle ortak mücadeleyi hayata geçirmeyi; yurtdışındaki güçlerin meclisler temelinde ve kendi özgün örgütlenme yöntemlerini geliştirme yönünde seferber etmeyi”⁴⁰ amaçlar.

⁴⁰ Parti tüzüğü için bkz: <http://www.hdp.org.tr/parti/parti-tuzugu/10> (Erişim tarihi: 18.08.2014).

Tüzüğünde yer alan bu ifadelerle HDP, sadece Türkiye içinde yaşayanları değil, yurtdışında yaşayan göçmenleri de temsil ettiklerini ifade etmiştir.

Yasal Kürt siyasi hareketine katkı sağlayan bütün partilerin ortak özelliği; ideoloji olarak Kürt milliyetçiliğini savunmaları ve sol ideoloji içerisinde yer almalarıdır. DEHAP haricinde bu süreçte yer alan tüm partiler, siyasi pozisyon olarak merkez sol içerisinde yer almıştır. DEHAP, siyasi pozisyonunu aşırı sol olarak belirlemiştir. Kürt siyasal hareketinin oluşumunu ve gelişimi değerlendirdiğimiz bu kronolojik sıralama, Kürtlerde partileşme sürecinin kısa tarihini anlamada ve bu sürecin Kürt milliyetçiliğine hangi aşama da katkı sağladığına değinmede önemlidir.

Yasal Kürt siyasi hareketi her ne kadar HEP ile başlatılsa da esasen bu sürecin, PKK ve Abdullah Öcalan ile başladığı iddia edilebilir. BDP ve HDP’de dahil olmak üzere Kürt siyasal hareketinde yer alan hiçbir parti, yasal olmayan PKK’nin üst düzey yönetimi ve Demokratik Toplum Kongresi (DTK) ve onun yöneticilerinden bağımsız olamamış; bu kurumlara ve isimlere karşı planlı ve açık bir eleştiri geliştirememiştir. Kürtçü temele dayanan partiler etnik bir parti olmaktan öteye gidememiştir. Fakat BDP ile bu gelenek değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de BDP, etnik milliyetçilikle birlikte sosyal demokrasi ve sosyal liberalizm gibi ideolojileri de benimsemiştir.

PKK’nin Kürt siyasi partilerin üzerindeki etkisinin en bariz görüldüğü olay, 1994 yılında yapılan yerel seçimlerdir. Öcalan’ın 27 Mart’ta yapılacak olan seçimleri boykot etme çağrısını yanıtızsız bırakmayan DEP seçimlere katılmamıştır. Fakat DEP, boykot çağrısına karşı direnerek seçimlere katılmış olsaydı eğer, bu durum Kürt siyasal hareketinde bir kırılma noktası yaratabilir, Kürt siyasetinin sivilleşmesine katkı sağlayabilirdi.

Kürtçü partiler siyasi arenada birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlardan bir tanesi çoğu partinin yaşadığı Millet Meclisi’ne milletvekili gönderirken karşılaştıkları yüzde on seçim barajıdır. Örneğin HADEP, 1995 seçimlerinde 1.171.623 oy almış, yüzde 4,17’de kalarak yüzde onluk ülke barajını geçememiştir. Bu durum, HADEP’e oy veren kesimin mecliste temsil edilememesine neden olmuştur. Seçim barajının Kürt partileri üzerindeki bu olumsuz etkisi, Kürtlerin barajın kaldırılmasına

yönelik girişimlerde bulunmaya yönelmiştir. Örneğin; “2002 seçimlerinin ardından, bir grup DEHAP üyesi yüzde on seçim barajının demokrasiye aykırı olduğu ve Kürt partisi DEHAP’ı meclis dışında bırakmak için getirildiği gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvur[muştur]. AİHM, yüzde on seçim barajının meclisteki bölünmeyi engellemek üzere bir siyasi istikrarsızlık döneminde getirilmiş olduğu ve dolayısıyla Kürt partilerinin temsilini engellemeyi amaçlamadığını ileri sürerek, Türkiye’yi haklı bul[muştur] (Yavuz, 2011: 232).

Kürt siyasal hareketinde yer alan partiler, Türkiye içerisinde yaşayan tüm Kürtleri temsil etmemektedir. Aldıkları oy oranları dikkate alınarak oy oranlarının bölgesel bir grafiği oluşturulduğunda oyların genellikle Türkiye’nin doğusundan geldiği görülmektedir. ‘90’lı yıllarda zorunlu göçlerle birlikte büyük kentlerde Kürt nüfusunun artmasına rağmen Kürt tabanlı partilerin bu kentlerde istenilen başarıya ulaşamaması birçok nedene dayandırılmaktadır. Örneğin, 1995 seçimlerinde metropollerdeki Kürtlerin, HADEP yerine Refah Partisi (RP)’ni tercih etmeleri dikkat çekicidir⁴¹. Bu durum, HADEP’in seçim barajını aşamayacağı düşüncesinin yaygınlığına bağlanmış, bunun ardılı olarak da seçmenlerin göç nedeniyle kayıtlarını yaptıramadıklarından dolayı oy kullanamadıkları gerekçesi savunulmuştur. Bu durumlar etkili olsa bile HADEP’in, sorunu izlediği siyasi çizgide değil de dışsal nedenlerde araması daha realist bir çizginin oluşturulmasının önüne geçmiş, HADEP de dahil olmak üzere diğer Kürt tabanlı partilerin Türkiye’nin batısındaki başarısızlığının devam etmesine neden olmuştur. HADEP, 1999 yerel seçimlerinde ise 7’si il olmak üzere toplam 37 belediye başkanlığı kazanmasına ve genel seçimlerde 1995 seçimlerine göre 300 bin daha fazla oy alarak oy oranını yükselmesine rağmen seçim barajını geçememiş ve meclise girememiştir. Yasal Kürt siyasal hareketinin artan bu seçim başarısı, büyük şehirlerde ki başarıyı beraberinde getirmemiştir. Bu durum Kürtçü partilerin, Kürtleri temsil etmedeki oranlarının düşük olduğunun bir göstergesi olmakla birlikte, bu durumun yanı sıra farklı bir çıkarımla, Kürtlerin büyük çoğunluğunun Kürt milliyetçisi olmadığı anlamına da gelebilir.

⁴¹ RP, geçerli oyların yüzde 21.38’ini alırken, HADEP geçerli oyların yüzde 4.17’ni almıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Burak Oder’in “1983’ten Bu Yana Seçim Sisteminde Yapılan Değişikler ve 24 Aralık 1995 Seçimi Sonuçlarının Çeşitli Varsayımlarla Değerlendirilmesi” adlı çalışmasına bakılabilir. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/view/1023003961> (Erişim Tarihi: 08.01.2015).

Bir başka örnek ise 2002 seçimleri dikkate alınarak verilebilir. 2002 yılında Emek Partisi (EMEP) ve Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP) ile ittifak yaparak seçime giren DEHAP, 1.933.680 oy almıştır (Tayiz, 2014: 11). Sol partilerin bu oy artışında pek bir etkisi yoktur. Bu seçimlerde daha fazla Kürt seçmenin DEHAP'ı desteklediği görülse de oyların büyük bir kısmı Ak Parti'ye gitmiştir. Ak Parti'nin muhafazakar bir siyasi doktrine sahip olması, bir "Türkiye Partisi" olamayan Kürt tabanlı partilerin aynı zamanda milliyetçi bir söyleme sahip olmaları üzerine, "dindar", "muhafazakar" olan fakat milliyetçi olmayan Kürtlerin, bu üç kıstası dikkate alarak kendilerini tanımlayan partilere kaydığını söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Kürt hareketlerinin seküler karakteri muhafazakar Kürtlerin antipatisini toplamıştır. Bu Kürtler dindar Türk partilerini desteklemeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca yüzde on barajının siyasal alanda temsili engellemesi, mecliste temsil edilmek istenen Kürt halkının kendisine yakın olan bir diğer partiye oy vermesine de neden olmuştur. Bu parti ise kadrosu içerisinde en fazla Kürt ismi barındıran Ak Parti olmaktadır.

Yasal Kürt siyasi hareketi içerisinde 2007 genel seçimleri ise farklılık arz etmektedir. "DTP, 22 Temmuz Genel Seçimlerine 'Bin Umut Adayları' ismi altında 43 ilde 58 bağımsız adayla katılmıştır. 30-35 civarında milletvekili çıkarmayı hedefleyen DTP, 22 milletvekili (Tayiz, 2014: 12) çıkarmıştır. Bu rakam, daha fazla milletvekili çıkarılacağını öngören DTP'lilerin beklentilerinin uzağındadır. Türkiye'nin doğusundan ve güneydoğusundan toplam 86 milletvekili çıkaran Ak Parti'nin ise görece bu kadar fazla aday çıkarmasında şu üç durumun etkili olduğu söylenebilir:

1. 2004 yerel seçimleri sonucu Kürt seçmenlerinin hizmete dayalı politikalarla kazanılacağı düşüncesi ve buna uygun yatırımların yapılması,
2. Muhafazakar olan fakat kendilerini milliyetçi olarak tanımlamayan Kürtlerin, kendini muhafazakar ve ideolojik açıdan anti-milliyetçi olarak tanıtan partilere yönelmesi,
3. Kürt kökenli, bölgede sevilen ve sözüne değer veren isimleri aday olarak gösterilmesi.

Bu üç durum Ak Parti'nin seçim başarı grafiğini yükseltmiştir. Ak Parti'nin, siyasi pozisyon olarak merkez sağda yer alsa da ideolojik olarak muhafazakarlığı,

ümmeçiliği ve anti-milliyetçiliği benimsediğini iddia etmesi, geleneksel bağlarından kopamamış, önemli dindar bir Kürt kesimini etki altına almasına neden olmuştur.

Kürt tabanının diğer seçmenler gibi dikkat ettiği bir diğer husus ise adayların etnik kökenleridir. Ak Parti, Kürt tabanlı bir siyasi parti olmamasına karşın, Ak Parti'nin 1 Ocak 2014 yılında mecliste bulunan 320 milletvekilinden 75'i Kürt kökenlidir. Ak Parti'nin kadrosunda Kürt kökenlilere de yer vermesi, Kürt tabanının korunmasına neden olmuştur.

Kürt kimliğinin siyasallaşmasının geç bir dönemde gerçekteşmiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri önündeki modelsel bir engel olan ulus-devletin şekillendirici ve tektipleştirici etkisidir.

Kürtlerde partileşme süreci, Kürtlerdeki "biz" bilincinin Kürt kimliği etrafında şekillenmesini sağlamıştır. İlk etapta ortaya çıkan Kürt partilerinin marjinal bir görünümüleri olsa da küreselleşen dünyanın bir getirisi olarak da Kürt partilerinin sistem içerisinde yer almaları, bu marjinal imgeyi silikleştirmiş, Kürt milliyetçiliğini arttırmıştır. Kürt milliyetçiliği, Kürt partiler aracılığıyla siyasi platformda yer almaya başlamış ve siyasal bir karakter taşımıştır.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, Kürt menşeli partilerin, aldıkları oy oranları da dikkate alındığında Kürtlerin tamamını temsil etmede yetersiz kaldıkları ifade edilebilir. Bu partilerin çoğu, "sivilleşme" adına önemli adımlar atmış olsalar dahi, tam anlamıyla bağımsız davranamamışlar, PKK gibi "oluşumlara" bağlı hareket etmişlerdir. Bu noktada, PKK gibi yasal bir statüye sahip olmayan ve milliyetçiliğin şiddete dayalı yüzünü temsil eden oluşumların mı yoksa yasal bir statüye sahip, mecliste yer edinen Kürt tabanlı partilerin mi Kürt milliyetçiliğinin yükselmesinde daha etkili olduğu sorusu akla gelebilir. Bu soru, farklı yorumları beraberinde getirebilecek bir sorudur. Fakat bu çalışmada verilen bilgiler dikkate alındığında hem PKK, KUK gibi oluşumların hem de Kürt menşeli partilerin Kürt milliyetçiliğinin temsilciliğini birlikte üstlendikleri görülecektir.

Kürt menşeli partiler, burada ele alınan partilerle sınırlı değildir. Konunun sınırlılığının dışına çıkmamak adına, bu partiler detaylı olarak bu bölümde yer alamasa da birkaç cümle ile belirtilmesi gerekmektedir. 1974 yılında Kemal Burkay tarafından

kurulan ve bir Kürt partisi olan *Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (Partiya Sosyalîsta Kurdistan, PSK)*'nin yanı sıra bir Kürt partisi olan fakat kendisini Türkiye partisi olarak ifade eden, sivil itaatsizliği dayalı bir mücadele biçimi benimseyen *Hak ve Özgürlük Partisi (Partiya Maf û Azadiyan, HAK-PAR)* vardır. HAK-PAR'ın kurucu kadrosunda yer alanlar Kürttür ve bu parti 2002 yılında kurulmuştur. HAK-PAR, mücadelenin şiddet ve silahlı yöntemlerle sürdürülemeyeceğine vurgu yaparak, PKK'nin yönteminden farklı bir yöntem benimsemektedir. HAK-PAR, merkezine koyduğu Kürt sorununun çözümlenebilmesi ve Kürt halkının özgürleşmesi için sivil itaatsizliğin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır⁴². Bir diğer parti ise *Hür Dava Partisi (HÜDA PAR)*'dir. İslami demokrasi, ümmetçilik, muhafazakarlık ve sosyal adaletçiliğe dayanan ve siyasi pozisyon olarak 'sağ'da yer alan bu parti, 2012 yılının sonunda kurulmuştur. Bu partinin tabanının çoğu Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayanlar oluşturmaktadır⁴³.

8.5. Kürtlerin Devletleş(eme)me Süreci

Kürt milliyetçiliğine ilişkin tartışmalar yapılırken üzerinde durulan önemli bir konu da Kürtlerin dünyada 25 milyonu aşkın bir nüfusa sahip olmasına rağmen neden hala bir devlet kuramadığıdır. Şüphesiz ki devlet kurma süreci sadece belirli bir nüfusa ulaşmış olmayı zorunlu kılmaz. Şayet öyle olsa idi eğer, ne dokuzyüz kişiye sahip olan Vatikan ne de on binlik nüfusa sahip olan Nauru devlet olabilirdi. Peki, Kürtlerin devletleşmemesinin nedenleri nelerdir? Dağılan ve parçalanan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti de dahil olmak üzere otuza yakın millet devletleşirken Kürtlerin neden devlet kuramadığı sorusu merak edilen ve cevap beklenen önemli bir sorudur.

Devlet olmayı engelleyen koşullar aniden ortaya çıkmamaktadır. Bu durum geçmişte yaşanmış belirli koşulların sonucu ortaya çıkan birçok olgunun sonucu olarak

⁴² Detaylı bilgi için bkz: <http://www.hakpar.org.tr/root/> (Erişim Tarihi: 26.01.2015).

⁴³ Detaylı bilgi için bkz: <http://www.hudapar.org/> (Erişim Tarihi: 26.01.2015).

belirmektedir. Bu olguların ve koşulların dayandığı sosyal, ekonomik ve siyasi şartlar vardır. Bu şartların birbirleriyle etkileşimi ve kurumsal yapıyı belirleyişi söz konusudur. Kürtlerin devletleşmemesinin de bu koşullara bağlı birçok sebebi vardır. Belkide bunlardan en önemlileri, din, ortak bir ekonomik pazarın var olmayışı, örgütlülük şekilleri, ekonomik geri bırakılmışlık, dilsel parçalanmışlık ve uluslararası ilişkilerdir. Milliyetçilik algısının zayıflığı ve liderlik duygusunun baskın olmayışı gibi tarihsel ve sosyal olaylar da devletleşememe sürecinde etkilidir. Bir başka neden ise coğrafyadır. Coğrafyanın belirleyiciliği yadsınamaz bir gerçektir. Kürtlerin devlet kuramayışında en önemli etkenler arasında gösterilmesi gerekmektedir. Çünkü Doğu Anadolu'da ve kısmen Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan yüksek dağlar burada yaşayan halkı birbirinden ayırmış, merkezi bir devlet oluşumunu engellemiştir.

Devletleşmenin merkezi bir otoritenin varlığıyla mümkün olacağını savunan düşünürlerden biri İsmail Beşikçi'dir. Ona göre de coğrafya yönetimin tek bir yerde toplanılmasına fırsat vermemektedir. Beşikçi, "Kürdistan'ın coğrafyası da merkezi otoritenin oluşmasını engellemiştir. Yüksek dağlar, derin vadiler, büyük nehirler, ulaşım sisteminin yetersizliği, mahalli özerk yapıların kendi kendilerini sürdürmelerini teşvik etmektedir" (2013: 229) diyerek bu durumu özetlemiştir.

Kürtler tarih boyunca dini, milliyetin ya da farklı bir unsura bağlı tüm tanımlamaların önünde tutmuşlardır. Dinin, bütünleştirici ve birleştirici etkisine inanmışlar ve "ümme"yi "millet"e tercih etmişlerdir. Oysaki devlet projesi dini bir proje değil, aksine milli bir projedir. Milli bilince sahip olmayan bir halk, milli bilince sahip olan halklar arasında varlığını sürdürmek ya da asimile olmak zorunda kalmaktadır.

Ümme algısı ve din kardeşliğinin diğer farklılaştırıcı özelliklerden üstün tutulması Kürtlerin, tarih boyunca diğer gruplara bağlanmasına neden olmuştur. Örneğin, Kürt asıllı olan Selahaddin Eyyubi, kurduğu *Eyyubiler Devleti*'ni Kürt kimliğine yaslamamıştır. Haçlılara karşı Kürt süvari birlikleri sayesinde kazandığı zafer, bir Kürt devletinin kurulması için de uygun koşulları sağlamaktadır. Fakat Eyyubi, İslam üzerine savaşmayı tercih etmiştir. Bu tercihi, kendi safında savaşan Türk askerlerini uzaklaştırmamak için yaptığı iddia edilmiştir. Her nedenden olursa olsun

Eyyubi hanedanlığı bir Kürt hanedanlığından çok bir İslam hanedanlığıydı ve birçok halk gibi Kürtler de bu İslam hanedanlığına bağlı yaşamaktaydı.

Görece daha yakın bir zamana gelindiğinde Kürt entelektüellerinin birçoğunun Müslümanlığa Kürtlükten daha fazla önem verilmesi gerektiğini savunmaya devam ettikleri görülmektedir. Bu Kürt entelektüellerinden biri Babanzade İsmail Hakkı'dır. Hakkı, 1913 yılında Rojî Kurd'un ikinci sayısında yayımlanan "Müslümanlık ve Kürtlük" adlı yazısında Kürt kavmini, İslam aleminin önemli ve kadim bir üyesi olarak tanımlamakta, her kavmin kendi dilini geliştirmesinin Müslümanlığı yükselteceğini savunmaktadır. Önce Müslümanlık daha sonra Kürtlük diyen İsmail Hakkı, yazısında Müslümanlığı, Kürtlükten daha fazla ön planda tuttuğunu şu şekilde vurgulamıştır:

"Geniş İslam ailesinin en sağlam ve önemli üyelerinden biri Kürt kavmidir. Bu durum hem geçmişin hem de şimdinin şahitliğiyle böyledir... İslamiyet'e hizmet bu kavmin (Kürt kavimi kastetmektedir, R.S.) yegâne amacını teşkil eder. Dindarlıkta diğer İslam kavimleri arasında adete istisna denilebilecek bir takva mevkiî işgal ettiği için, bütün varlığını o maksata yöneltmiştir. Şimdi yine aynı maksata hizmet lazımdır. Artık anlaşılıyor ki bu asırda ortak bir dinin yükseltilmesine hizmet etmek için sadece eski yollardan gitmek olanaksızdır. Her kavim mensup olduğu İslam ailesini kuvvetlendirmek için öncelikle kendisini kuvvetlendirmeye muhtaçtır... Bütün İslam topluluklarının kutsal mülkü ve mirası olan İslamiyet'in savunulması ve yüceltilmesi için şimdi yeni bir silah lazımdır. Bu silah ise kavimlere nurlu bir hayat vermek, yani kavimlerin ilim seviyesine yükseltmek için İslam kavimlerinin köylerine varıncaya kadar her tarafa okul götürmektir (Hakkı, 1993: 263-264).

Aşiret yapısı Kürtlerin devletleşme sürecinde bir diğer önemli etkidir. Kürtlerde aşiret özelliği göstermeyen gruplar da bulunmakla birlikte, Kürtler genellikle Mezopotamya'da aşiretler biçiminde örgütlenmişlerdir. Aşiretler, dil ve kültür yönünden türdeşlik gösteren, genellikle ailelerden oluşan ve aralarında ekonomik, din, kan veya evlilik bağı bulunan kapalı, kendine dönük bir mantaliteye sahip olan birimlerdir. Diğer bir ifadeyle aşiretleri bir arada tutan unsur, milli kimlikler değil, akrabalık ilişkilerine dayalı dini ya da iktisadi ilişkilerdir. Birbirinden farklı bu kadar çok faktörün, aşiret oluşumunu etkilemesi, tek bir aşiretten ziyade birçok farklı aşiretin doğmasına neden olmuştur. Aşiretler arası dini farklılaşmalar ve çıkar çatışmaları, Kürtlerin bir devlet kurmasını engellemiştir. Örneğin; Sünnilik mezhebine mensup

Şeyh Said'in başlattığı harekete, ailevi Kürt kökenli aşiretlerin katılmaması Şeyh Said hareketinin tabansal genişliğini dolayısıyla harekete katılım oranını etkilemiştir. Şayet aşiret temelli bir örgütlenme yerine ulus temelli bir örgütlenme olsaydı ortaya atılan ulusal iddia sonrası devletleşmenin gerçekleşmesi mümkündü.

Aşiretler arasında sadece din, mezhep ve çıkar çatışması yoktur. Aynı zamanda merkezi otorite tarafından da aşiret çatışmaları da devreye sokularak, rütbe vaadiyle olası bir dayanışmanın önüne de geçilmeye çalışılmaktadır.

Aşiret düzeninde yaşayanların büyük bir kısmının yarı göçebe ya da göçebe oluşları da güçlü bir devlet oluşumun önünde engel teşkil etmektedir. Belli bir bölgeye ait olmama durumu, bir yerin vatan olarak kabulünü de engellemektedir. Fakat son iki yüz yıl boyunca aşiretlere mensup kişilerin önemli bir kısmı, bölgesel yer değişiklikleri yapmamıştır.

Bruinessen'a göre; milliyetçi akımlarda hep aşiret ve aşiretçi desteğine kendini dayandırdı, ancak böyle varolabileceklerini düşündüler. Herhangi bir kişi etrafında birlik olmayı düşünmekten ziyade hepsi farklı bir şekilde ön planda olmak istedi. Ulusal hareketler, aşiretleri kendi mücadelelerinin bir uzantısı haline getireceklerine kendileri aşiret siyasetinin uzantıları durumuna düştü. Örneğin; Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasında İran ordusunun yürütmüş olduğu sefer kadar aşiretçilik de bir neden olarak işlev görmüştür (1993: 246). Aşirete dayalı toplumsal yapı milliyetçiliğin gelişmesini engellemiştir. Milliyetçilik olmayınca uluslaşma süreci de gelişmemiştir.

Aşiret yapısının Kürtlerin devletleşme süreçleriyle ilgisini ele alan düşünürlerden biri de İsmail Beşikçi'dir. Beşikçi, engelleme nedeni olarak "rantı" ele almıştır. Beşikçi'ye göre: "Aşiret sisteminde rant yok... Böyle bir aşiret kendi dışındaki aşiretlere saldırılar düzenlemiş, o aşiretin artı ürünlerine el koymaya, onları yağmalayama çalışmıştır. Bu ise sürekli olarak aşiretlerarası savaşları, mücadeleleri kaçınılmaz kılmıştır" (2013: 228). Aşiret içi akrabalık bağları, rantın olmamasının nedenlerinden biri olarak görülmektedir: "Aralarındaki kan bağı, akrabalık bağı, aşiret üyelerinin kabile reisine veya aşiret reisine karşı mücadele geliştirmelerini engellemektedir (Beşikçi, 2013: 229). Beşikçi, kitabında aşiret sisteminde rantın

olduğunu iddia eden farklı bir görüşe de yer vermekte, rantın özel mülkiyeti doğurduğunu ve bu durumun da mücadeleye neden olduğunu ifade etmektedir (Beşikçi, 2013: 229).

Kürtlerin devletleşmemesinde bir diğer engelleyici faktör, Kürt aşiret reislerinin gelenekselliğidir. Kürt aşiret reislerinin gelenekselliği bazı dezavantajlara neden olmaktadır. Kürt aşiretleri, merkez (saray) ile bağlarını genellikle zayıf tutmamışlardır. Bağları kuvvetli tutma ihtiyacı, bu liderlerin kendi pozisyonlarını güçlendirme ve itibarlarını arttırma isteklerinin de bir sonucudur. Doğuma dayalı statükolara göre görevlerin verilmesi, belirli bir disipline dayanarak strateji geliştirememeleri, düzenli bir ordulaşmanın olmaması ve yeterli düzeyde silahlanamama gibi durumlar geleneksel önderlerin zaafalarını oluşturmaktadır. Bundan mütevellit, bu yapılanma siyasal ve sosyal açıdan Kürt hareketinin en zayıf yanını oluşturmuştur.

Fakat Türkiye'deki Kürt hareketi, 1970'lerden sonra, lider kültürünü Abdullah Öcalan'da cisimleştirmeye çalışmıştır. "Nasıl Kemalist milliyetçi söylem, Atatürk'ü Türk ulusunun banisi ve mübdii olarak takdis ediyorsa, PKK izleyicisi Kürt milliyetçileri de Abdullah Öcalan'ı önce 'önder', sonra 'önderlik' ve nihayet 'Kürt Güneşi' olarak aşkınlaştırmaktadır" (Yıldız, 2009: 548).

Ekonomik açıdan geri bırakılmışlık ise Kürtlerin devlet kuramamasında önemli bir diğer etkidir. Bölgeye yatırımların yapılmaması, özel bir ekonomik planın olmayışı bölgesel geri kalmışlığa neden olmuştur. Örneğin Türkiye merkezli düşünüldüğünde, Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen süreçte Türkiye'nin kalkınma hamlesinin merkeze yönelik olduğu görülmektedir. Bu kalkınma modeli, başta Kürt bölgesi olmak üzere birçok ili olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Güvenlik gerekçesiyle meraların, ormanların ve köylerin yakılması ve hazırlanan ekonomik paketlerin bu zararları karşılayıcı bir madde içermemesi bölge ekonomisini ciddi bir biçimde sarsmıştır. Bu durum, Kürtleri göçe zorlamış, Kürtler göç ettikleri illerde Kürt etnik kimliğine yönelik saldırılarla da mücadele etmenin yanı sıra göçmenlerin yaşadığı sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Kürtler arasında dilsel bir birlikteliğin olmaması da sorun teşkil etmektedir. Kürtçe başlı başına bir dil değildir, birçok farklı lehçeden oluşan bir dil grubudur. Kurmanci, Sorani, Leki gibi farklı lehçelere sahip olan Kürt dilindeki bu parçalanmış, Kürtler arasındaki iletişimi de zorlaştırmaktadır.

Kürtlerin devlet kuramalarında bir diğer engel uluslararası cenahta yaşanmıştır. Tarihi sürece bakıldığında Kürtler kendi öz güçlerine yeterli derece güvenmediklerinden ve kendi aralarında birlik sağlayamamış olduklarından koşulların da etkisi ile dış dinamiğe bağlı olarak gelişmek istemişlerdir. Bu durum Kürtlerin diğer devletler tarafından kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Kürtler sadece İngiltere, Fransa, Amerika ve Rusya gibi devletler tarafından değil, aynı zamanda Suriye, Irak, İran ve Türkiye gibi devletlerin çıkarlarına uygun olarak da kullanılmışlardır. Oysaki Türklerde milliyetçilik, içsel bir dinamik olarak ortaya çıkmış ve bir güçlenme yaşadktan sonra dış ülkelere yönelmiştir.

Tüm bu anlatılanlar Kürtlerin devletleşme çabası hiçbir zaman göstermedikleri anlamına gelmemektedir. Kürtlerde devletleşme süreci 1947 yılında Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasıyla sona ermiştir. Mahabad Kürt Cumhuriyeti, devletleşme pratiğini göstermesi bakımından önemlidir ve bu noktada Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ne birkaç paragraf ile değinilmesi gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği'nin İran'ı ikiye bölerek işgal etmesi, bölgede iki tane farklı milletin devletleşmesine zemin hazırlamıştır. Bunlardan ilki; Sovyetlerin desteğiyle Kasım 1945'te İran'ın Azerbaycan toprakları üzerinde kurulan Azerbaycan Milli Hükûmeti'dir. Diğeri ise; Mahabad'ın Çarçıra Meydanı'nda Ocak 1946 yılında kurulan Mahabad Cumhuriyeti'dir. Mahabat Cumhuriyeti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan olay, 16 Ağustos 1943 yılında KOMELA (Komeleyê Jinêweyê Kurdistan-Kürdistan Diriliş Topluluğu)'nın kurulmasıdır. Bu topluluk, diğer ülkelerde bulunan Kürtler ile işbirliği yapmış, bütünleştirici ve birleştirici bir tavır takınmıştır. 1945 yılının Ekim ayında ise adını "İran Kürdistan Demokrat Partisi (KDP-İ)" olarak değiştiren topluluk, Sovyetlerden tüfek yardımı alarak varlıklarını devam ettirmeye çalışmıştır.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti, Kürtlük bilincini oluşturmak ve varlıklarının devamını sağlayacak adımlar atmak amacıyla, kurulduktan hemen sonra bilgi dağıtımına yarayacak adımları temin etmeye çalışmıştır. Bu amaç dolayısıyla, ilk etapta günlük bir Kürt gazetesi ve aylık siyasi bir Kürt dergisi çıkartılmıştır. Bu yayınlardan hemen sonra *Havar* ve *Hilale* (Kadın Dergisi) adlı iki yeni Kürt dergisi daha çıkartılmaya başlanmıştır. Bu yayınların yanı sıra Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Qazî Mihemed (Kadı Muhammed), Cumhuriyetin ilan edildiği gün bir kız lisesinin açılacağını açıklamış ve ilköğretimi zorunlu kılan yasalar çıkartmıştır. Qazi Mihemed'in bu davranışları, öncelikli olarak kadınların eğitimi olmak üzere eğitime önem verdiğini ve Kürt edebiyatının gelişmesine yönelik faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir.

Kürt Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin Mayıs ayında İran topraklarından çekilmesinin ardından 17 Aralık'ta İran'ın Mahabad'ı işgal etmesi üzerine yıkılmıştır.

Kürtlerin devletleşme pratikleri Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasından öncelere dayanmaktadır. Çalışmanın yukarıda belirtilen sınırlılıkları nedeniyle bu hareketlere alt başlıklar altında yer verilemese de birkaç cümle ile özetlenecektir. Bu hareketler, Kürt menşeli hareketlerdir fakat çoğu birleşik bağımsız bir devlet olmaktan ziyade kısa ömürlüdür ve sınırlı bölgeye etki etmiştir.

Kürtlerin devletleşme çabaları M.Ö 2700'lü yıllara kadar uzamaktadır. Bu süreçleri yönetemeyen Kürt uygarlıkları kalıcı şekilde devletleşme sürecini tamamlayamamışlardır. Tarihi süreç içerisinde Kürt hareketleri Gutiler ile başlamış(tır) (Çağlar, 2013: 97). Zagros dağları ve Aşağı Zap nehri kıyılarında kurulan Gutilerden sonra Kirmanşan bölgesinde yerleşen ve Zagros dağlarını yurt edinen Kasaylar kurulmuştur. M.Ö. 1500'lerde Orta Fırat Bölgesi'nde kurulan Mitanni Krallığı ise 14. yy'da Asurlular tarafından yıkılmıştır. Kürt menşeli hareketler sırasıyla Kahldi, Subari, Hamdaniler, Ziyarlar, Büveyhoğulları, Hasanveyhler, Mervaniler, Annaziler, Gorlar, Fedleviler, Şeddadiler ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti olarak sayılabilir.⁴⁴

⁴⁴ Detaylı bilgi için Muhammed Emin Zeki Beg'in "Kürtler ve Kürdistan" adlı kitabına bakılabilir.

8.6. Kürt Milliyetçileri

Bu çalışmada Kürt entelektüellerine yer vermenin birden çok nedeni olmakla birlikte en önemli nedeni, Kürt milliyetçiliğinin oluşumuna ve gelişimine dair içeriden bir bakış açısına sahip olma isteğidir. Olaylara içeriden bakma, çalışmada seçilen yöntemin de temel özelliklerinden biridir. Fakat, Kürt milliyetçiliğinin doğuşuna ve gelişimine katkı sağlamış birçok düşünür olmakla birlikte bu çalışmada belli başlı Kürt entelektüellerine yer verilmiştir. Kürt entelektüellerinin milliyetçiliğe ilişkin düşünceleri tek başına, bir çalışmanın konusu olabilecek kadar geniş içeriklidir. Fakat bu araştırmanın sınırlılıklarından ve kapsamından dolayı çalışma içinde Babanzade İsmail Hakkı, Necmeddin Hüseyin ve Mikisli Hamdi gibi önemli Kürt aydınları yer almamıştır. Bu çalışmada, Kürt milliyetçiliğini temsilen mütareke yıllarında Latin harflerine geçilmesi gerektiğini öne süren ve II. Meşrutiyet döneminin düşünce yapısını şekillendiren Abdullah Cevdet Karlıdağ'a, Turancılığı savunduktan sonra Kürt milliyetçiliği yapmaya başlayan ve özerklikten yana tutumunu değiştirerek Kürtlerin bağımsız bir ülke kurması gerektiğini savunan Hizanizade Kemal Fevzi'ye ve son olarak da Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Halkın Emek Partisi, Mezopotamya Kültür Merkezi ve İstanbul Kürt Enstitüsü gibi derneklerin ve partilerin oluşturulmasında kurucu bir unsur olan ve Kürtlerin daha sistemli bir şekilde örgütlenmelerini sağlayan Musa Anter (Apê Musa)'e yer verilmiştir. Bu düşünürler, etki alanlarının geniş olması dikkate alınarak ve Kürt milliyetçiliğini temsil eden örnek isimler olmaları göz önünde bulundurularak seçilmiştir.

8.6.1. Abdullah Cevdet Karlıdağ

Abdullah Cevdet, 1869 yılında eskiden Batı Dersim'e bağlı olan fakat günümüzde Malatya'nın bir ilçesi olarak kabul edilen *Arapgir*'de doğmuştur. Doktor olduğundan dolayı Dr. Abdullah Cevdet olarak bilinmektedir. Aynı zamanda yazar, şair, çevirmen ve yayıncı olarak adını duyuran Abdullah Cevdet, Askeri Tıbbiye'de okuduğu sırada İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti (bu cemiyet daha sonra İttihat ve Terakki

adını almıştır) kurucuları arasında da yer alarak politikacı olarak da tanınmıştır. İlk etapta dini bir eğitim alan Abdullah Cevdet, dinin düşünce yapısındaki etkisini şiirlerinin yer aldığı kitaplarında peygambere yazılan bir Naat-ı Şerif'in yer almasıyla açığa çıkarmıştır. Fakat Abdullah Cevdet, İslam'ı, İslam ülkelerinin kültür birliğini sağlayacak ve Müslümanlarda millet olma fikrini uyandıracak bir araç olarak görmektedir. Abdullah Cevdet, *Mektebi Tıbbiye'yi Şahane'deyken* doğa bilimlerinden etkilenmesiyle, materyalizme yönelmiştir.⁴⁵

Abdullah Cevdet, batıcılık akımının önemli bir savunucusudur. 1904 yılında *İctihat* adlı bir basım evi kuran ve bu basım evinde batılılaşma yanlısı eserler basan Cevdet, aynı zamanda *İctihat* adlı bir dergi de çıkarmıştır. Dergide Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi isimler de yazılar yazmış, bu dergi bu yazarların dini konulardaki eleştirici yazılarından dolayı sık sık kapatılmıştır. Batı'nın tamamının mı yoksa bir kısmının mı örnek alınacağı noktasında farklı düşünen yazarlardan, kısmi batılılaşma taraftarı olanların (Celal Nuri ve taraftarları) dergiden ayrılmasıyla ve İctihatçılara karşı yazılan eleştiri yazılarına devam edilmesinden dolayı dergi 1914'te kapatılmıştır. Fakat Abdullah Cevdet, *İkdam* gazetesi gibi farklı dergilerde-gazetelerde imzasız yazılar yazmaya devam etmiş, Anglo-sakson eğitiminin gerekliliğine ve yararlarına vurgu yapmıştır.

Abdullah Cevdet, Batı'nın teknolojisinin ve biliminin alınarak mevcut yapının olumlu kısımlarının uygulanmasını istemektedir. Osmanlı toplumuna ait olan geleneksel özelliklerin artık değişime-gelişime uğrayamayacağını bu nedenle de geleneksel yapının bütünü ile terk edilmesi gerektiğini savunan Cevdet, “eski, köhnemiş harfleri terk edip yerine yedi sekiz yaşında bir çocuğun bir ay zarfında doğru okuyup yazmayı öğrenebileceği uygun yeni harfleri kabul etme” (Cevdet, 1913: 242) gerekliliğinden bahsetmektedir. Abdullah Cevdet, “eski, köhnemiş harflerle” Arap alfabesini, “yeni harfler”le de Latin alfabesini kastetmektedir. Abdullah Cevdet, dilin Osmanlı dili olarak kalabileceğini fakat bu dilden, Osmanlıca öğrenmeyi zorlaştıran ve gereğinden fazla kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin çıkartılması gerektiğine vurgu

⁴⁵ Abdullah Cevdet, Ludvik Büchner gibi isimlerden etkilenmiştir ve Büchner'in *Kraft und Tefekkür* adlı eserinin bir bölümünü bazı eklerle çevirmiştir. Bu çalışmasını ise *Fizyolojiya-i Tefekkür* adıyla 1892 yılında yayımlamıştır.

yapmıştır. Aynı zamanda Cevdet, harf devriminin yanı sıra “okuryazarların oranını en azından yüzde kırka çıkarmaya” (Cevdet, 1913: 242) çalışmak gerektiğini savunmuştur.

Cevdet, okuryazarlığa ve dile verdiği önem kadar tarihe de önem vermiştir. Cevdet, *Rojî Kurd*'un birinci sayısında milliyetçiliğin giderek daha fazla belirginlik kazandığını ve bir milletin yaşayabilmesi için bir tarihe sahip olması gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Milliyetçiliğin belirginleştiği ve kişilik kazandığı bir devirdeyiz. Belirgin ve seçkin bir şahsiyete sahip olmayan fertlerin sosyal hayatta bir değere sahip olmaması gibi, belirgin bir şahsiyete sahip olmayan milletlerin de adı anılmaz ve konuşan hayvan sürüsünden başka bir şey olmaz. Hafıza melekesi fertlerde ne ise, tarih de milletler için odur... Bir milletin mükemmel yazılmış bir tarihi yoksa o millet hiç yaşamamış gibidir. Kürtlerin tarihi var mı? Bir *Şerefname* ile bir millet, tarihin şerefine veya şerefine tarihinin sahip olup onu koruyamaz... Geçmişin tarihinin ve geleceğinin tarihinin sahip olmayan millet kendisine de sahip değildir. Kendi kendisine sahip olmayan milletler köle olur, başkalarının malı olur (Cevdet, 1913: 241).

Abdullah Cevdet'in 1890'lı yıllarda dile getirdiği bu fikirleri, Cumhuriyet dönemi uygulamalarının çok daha öncesinde ifade edilmiştir. Bu fikirleriyle önemli bir kesimi etkileyen Cevdet, ölümüne kadar (1932) döneminin düşünce yapısını da şekillendirmiştir.

Abdullah Cevdet, Türklerle Kürtlerin birlik olma yolunun ayrılıktan geçtiğini dile getirir. Bu görüşünü ise şu şekilde ifade etmektedir:

.. Ben Türk veya Kürt isim ve sıfatıyla değil, Türkiye'nin hür ve hür düşünen bir vatandaşı sıfatıyla söylüyorum. Bir olmanın en etkili yolu ayrılmadır. Şüphesiz bu fikir size çelişkili gelecektir. Yani hakikat bu kadar açık olduğu hâlde uydurma bir dava gibi görünecektir. Şöyle izah edeyim. Allah insanları birleştirmek için ayırmış ve *Kurân*'ında “Onları kabileler ve gruplar hâlinde yarattık ki birbirlerini tanısunlar” demiştir. Bundan da açıkça anlaşılıyor ki unsurların arasında yakınlaşma ve dostluk kurmak için her unsur kendi doğal ve ırkı eğilimlerini serbest bir ortamda yaşamalıdır. Çeşitli unsurlardan oluşan imparatorluklarda bu unsurları birleştirmenin; tek bir dile kullanarak, tek bir kanun koyarak, tek bir muamele tarzı uygulayarak olduğu düşüncesi boştur” (Cevdet, 1913: 265).

Cevdet, ayrılmanın parçalanma anlamına gelmediğine vurgu yapmakta milliyetçiliğin tüm topluluklar için kaçınılmaz bir son olduğunu ve Kürtlerin bu sona başvurarak kendi dillerini konuşmak ve kendi tarihlerini oluşturmak isteyeceğini savunmaktadır.

8.6.2. Hizanizade Kemal Fevzi

Hizanizade Kemal Fevzi, 1891 yılında Bitlis'in Hizan ilçesinde doğmuştur. On üç yaşına kadar Bitlis'te kalan ve 1904 yılında İstanbul'a giderek Pangaltı'daki Mekteb-i Harbiye'ye başlayan Kemal Fevzi'nin babası Reşit Efendi, Bitlis'te saygın bir savcıdır (Özoğlu, 2005: 147).

Kemal Fevzi, Mekteb-i Harbiye'den mezun olduktan sonra teğmen rütbesiyle 1912-1913 yılları arasında gerçekleştirilen Balkan Savaşları'na katılmıştır. Balkan Savaşları'nda bacağına isabet eden şarapnel parçası yüzünden yaralanmıştır. Bu yaralanma kendisinin ifadesiyle “ayağının altı buçuk santim kısalmasına” (Bayrak, 1993: 189) neden olmuştur. Kemal Fevzi emekli olduktan sonra gazetecilik, şairlik, yayıncılık, dava vekilliği ve öğretmenlik yapmıştır.

Kemal Fevzi'nin hayatını iki evreye ayırmak mümkündür:

1. Turancı düşüncelere sahip olduğu dönem
2. Kürt milliyetçiliği yaptığı dönem

Aldığı İttihatçı eğitimin nedeniyle de 1918 yılında kadar Turancı düşünceleri benimseyen Kemal Fevzi, bu dönemde Türk-Osmanlı milliyetçi özelliklerini gösteren şiirler kaleme almıştır. Kemal Fevzi, milliyetçi düşüncülerini “Bayrak Altında” adlı şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

Türk oğluyum, bu bayrağın yüzü dönmez kuluyum:

Yüreğimde Oğuz Han'ın yıldırımını kını var;

Vicdanımda Muhammed'in güneş gibi dini var;

Vatanımın ak alınlı, azmi sönmez kuluyum (Malmîsanij, 1993: 20).

Kemal Fevzi'nin hayatının ikinci evresi ise 1918 yılında başlamakta ve idam edildiği tarihe (1925) kadar devam etmektedir. Bu dönem de Kürt dernek ve cemiyetlerine katılan, onlarla daha sıkı ilişkiler geliştiren Kemal Fevzi, Kürt liderlerle de (örneğin Simko) yakın temas halindedir. Bu dönemde Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılan Kemal Fevzi, *Hevî Derneği*'nin de yöneticiliğini yapmıştır. Ayrıca Kemal Fevzi, Azadi örgütünde ve Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye'nin kurucu kadrosunda yer almıştır.

Kemal Fevzi, Kürt milliyetçiliği yaptığı dönemde muhtariyete dayalı bir yönetim biçiminden yana olmuştur. Kürdistan Dergisi'nin üçüncü sayısında yayınlanan "Gözleriniz Kör Kulaklarınız Sağır mıydı?" adlı yazısında Kürtlerin özerk bir yapıya sahip olmaları gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

Kürtlerde ulusal birlik sağlamak mümkün ve kolaydır. Elverir ki evlatları her türlü ihtiras ve kişisel çıkar bağlarından kurtulmuş olarak büyük bir aşk ve inançla ulusal maksatlar uğrunda bin türlü sıkıntı ve güçlüklerle göğüs germeyi kendileri için en kutsal bir görev bilmiş olsunlar. Bu zavallı ulusun öz evlatları hiçbir zaman kendisine sahip olamamış; garibi şurası ki daima bir yabancı ve hatta bir düşman gibi davranmışlardır. Nedenleri pek uzun olduğu için burada uzunca açıklama ve saymaya gerek görmüyorum. Yalnız önemli bir noktayı kayd ve işaret etmek isterim. O da ne yazık ki uluslararası etkilerdir. İşte bu yüzdendir ki bugün Kürt ulusu ta iki yüzyıl önce başlayan ulusal akıma (rağmen) ancak Amerikalı bir siyasal hakimin ortaya koyduğu ulusal ilkelere anlam çıkarabilmiş, (ama) ne yazık ki hala pek sıcak ve samimi bir faaliyete ve ulusal mücadeleye girişememiştir. Talihsiz memleketin kaderi ne olursa olsun evlatlarına düşen görev, topraklarını karış karış görüp dolaşmak, gördüğü herhangi bir kasabada –isterse aciz bir çocuk bile olsa- ulusal düşünceyi telkin etmek ve bu faaliyet devam ettiği taktirde Kürt ulusunun çağdaş bir biçime götürebilmesi için yine en azından iki yüzyıllık bir mesafeyi göze aldirmek gerekir (Fevzi, 1993: 89-90).

Kemal Fevzi, *Jîn Gazetesi*'nin otuz altıncı sayısında yayınlanan "Kürdistan Muhtariyeti" adlı yazısında ise Kürdistan'ın, Yakın Doğu'nun geleceğini belirleyici bir aktör olabileceğini ve kurulacak Kürdistan'da Ermenilerin de yapılacak anlaşma gereği hak ve ayrıcalıklardan faydalanabileceğini şu sözlerle belirtmiştir:

Biz şu kanaatteyiz ki arazi ve sekene-i aslisine (esas sâkınlerine) sahip ve hâkim bir Kürdistan'ın vücûdu karîbin (Yakın Doğu'nun) müstakbeldeki muvazene-i siyasiyesini (gelecekteki siyasal dengelerini) te'mine hâdim (sağlamaya

yardımcı) olacaktır. Bundan da hiç şüphe yoktur ki Kürdler kadar, belki onlardan daha ziyade Ermeniler müstefid olacaklardır (yararlanacaklardır). Diğer cihetden Kürdistan dahilinde ekalliyet-i kalileyi (küçük azınlığı) teşkil eden **Asuri ve Keldani** gibi Hıristiyan cemaatlere Muhade mucibince (anlaşma gereğince) bahşedilecek hukuk u imtiyazattan (hak ve ayrıcalıklardan) küçük **Ermeni** cemaatlerinin de bilganmabliğ (?) müstefid olacakları tabiidir. Fakat bir ekalliyet-i kalileyi (küçük azınlığa) bir ekseriyet-i kesîfenin (büyük çoğunluğun) tâbi ve minkâd (bağımlı) olması kanun-u tabiat ve muadelete tevafık etmez (doğa kanunları ve eşitlikle bağdaşmaz) (Bayram, 1993: 194).

Kemal Fevzi, Kürtleri çoğunluk, diğer grupları ize azınlık olarak tanımlamakta, “hayali bir Ermenistan egemenliğinden çok” yaşama gücüne sahip bir Kürdistan kurulması gerektiğinden bahsetmektedir. Kemal Fevzi, Ermenistan’ın da Kürdistan kurulduktan sonra Kürdistan haricinde kurulabileceğini “Kürdistan Muhtariyeti” adlı yazısında şu sözleriyle dile getirmektedir: “Tabiî ve hakiki bir Ermenistan ise Kürdistan haricinde teşekkül edebilir (kurulabilir). Olsa olsa böyle bir Ermenistan kâbiliyet-i hayâtiyeyi hâiz olabilir (yaşayabilir). (Bayram, 1993: 193).

Kemal Fevzi, Kürt gençlerine de seslendiği “Gözlerini Kör, Kulaklarınız Sağır mıydı?” adlı yazısında Kürt gençlerinin ihtiras ve çıkar odaklı davranmaktan kurtulmalarını, ulusal maksatlar uğrunda sıkıntılara ve güçlülere karşı mücadele etmelerini savunmaktadır. Kemal Fevzi, Batı’nın vicdandan yoksun olduğunu, Kürtlerin durumunu görmezden gelerek sessiz kaldığı iddiasını işe şu sözlerle vurgulamaktadır: "Ey her biri birer yiğitlik anıtı olan Kürd Gençleri! Size sesleniyorum: Tekniği ve uygarlığıyla, bilim ve sanatıyla, en üstün zekanın göstergesi olan yapıtlarıyla yükselen ve fakat vicdaniyle sürekli ve sürekli olarak alçalan XX. yüzyılın kulakları sağır ve gözleri kördür (Malmîsanij: 1993: 89)

Kemal Fevzi, Kürtçe’nin korunup geliştirilmesinden yanadır. Dile, bayrağa önem vermekle birlikte hiçbir eserinde Kawa Destanı mitiyle ilgili bir şey yoktur. Aynı zamanda Kemal Fevzi, özerklik yanlısı tutumunu KTC’de yaşanan bölünmeden sonra değiştirmiştir. KTC’nin özerklik yanlıları ile ayrılıkçılar olarak iki gruba ayrılmasından sonra ayrılıkçıların yanında yer alan Kemal Fevzi, Şeyh Said isyanına karıştığı gerekçe gösterilerek İstiklal Mahkemesi tarafından 1925 yılında idam edilmiştir.

8.6.3. Musa Anter (Apê Musa)

Musa Anter, 1920 yılında Nusaybin (Mardin) ilçesinde doğmuştur. Yazar, şair ve gazeteci gibi farklı ünvanlarla tanınan Anter, aynı zamanda Kürt milliyetçiliğinin öncü isimlerinden biridir. Annesinin (Fesla Hanım), Türkiye'nin ilk kadın muhtarlarından biri olmasından da anlaşılacağı gibi daha demokratik ve kadın haklarının ön planda tutulduğu bir ailede yetişen Anter, kadınlara yönelik tutumlardan milliyetçiliğe kadar birçok farklı konuda yazılar yazmıştır. Anter, yazdığı yazılar-şairler ya da Kürtçülük propagandası yaptığı gerekçesiyle birçok kez tutuklanmış ve 72 yıllık hayatının toplam 11.5 yılını hapisane de geçirmiştir.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Halkın Emek Partisi, İstanbul Kürt Entitüsü ve Mezopotamya Kültür Merkezi gibi derneklerin ve partilerin kurucularından olan Musa Anter, *İleri Yurt* gazetesinde yazdığı "Qimil (Kımıl)" adlı Kürtçe şiir sebebiyle eleştirilmiş ve hakkında dava açılmıştır. Daha önceden de ifade edildiği gibi idamla yargılanmasına neden olan bu dava "49'lar Davası" olarak bilinmektedir. Aftan da yararlanarak serbest bırakılan Anter, *Deng*, *Bariş Dünyası* ve *Yön* dergisi gibi yayınlarda yazılar yazmaya devam etmiştir.

Musa Anter, diğer Kürt milliyetçilerinden farklıdır. Sadece Türkiye İşçi Partisi'ne giren Anter, Türkiye'deki birçok solcu isimle de yakın temaslarda bulunmuştur. "Mesela, Behice Boran, Mehmet Ali Aybar, Aziz Nesin, Reha İsvan, Rıfat Ilgaz, Kemal Sülker, Hikmet Kıvılcımlı, Sabahattin Ali, Mihri Belli, Sadun Aren, Rasih Nuri İleri, Adnan Cemgil, Nihat Sargın gibi daha sayamadığım birçok arkadaşla tanışmıştım. Ancak, bu arkadaşlarla aramızda daima fikir ayrılığı vardı. Tabi bu ayrılığımız Kürt meselesi üzerineydi (Anter, 1990).⁴⁶ Anter, iletişim kurduğu solcuların tamamının Türkiye şartlarında solculuğun zor olduğunu, Kürtçülüğün solculuk içerisinde tartışılmasının durumu daha da kötü kılacağını dile getirdiğini iddia etmektedir. Anter ise Kürt milli potansiyelinin kazanılması için Türkiye'nin temel sorunlarından biri olan Kürt sorununun çözülmesi gerektiğini savunmaktadır.

⁴⁶ Musa Anter, "Neden Kürt milliyetçisi değil de solcusu oldum?" adlı bu yazıyı 1990 yılında yazmıştır. Yazı, *Berfin Bahar* dergisinin, 2012 (Eylül) tarihli sayısında yayımlanmıştır. <http://www.aydinlikgazete.com/mansetler/25382-neden-kurt-milliyetçisi-degil-de-solcusu-oldum.html> (Erişim Tarihi: 15.10.2014).

Anter, neden sağcı bir Kürt milliyetçisi değil de solcu olduğunu Şu Şekilde ifade etmektedir:

1962 yılında YN ve Barış Dünyası dergilerinde birçok Kürtçü arkadaşların etkinlikleri nedeniyle MİT MüsteŐarı General Ziya SelıŐık yayınlaması amacıyla YN dergisine bir yazı yollamıŐtı. Türk solcularına bir nevi gözdağı vermeyi ve onlara bir yerde yol göstermeyi amaçlayan bu yazıda, resmi otoritenin görüŐünce, okuyan her Kürdün komünist olarak kabul edildiği, Avcıoğlu ve arkadaşlarının bundan bir Şey anlayamayacakları dolaylı bir biçimde söylenmeye çalışıyordu. İyi bir milliyetçiliktir ki beni solculuğa itmiştir. Çünkü Şu anda bile esir milletler ancak sosyalizm sayesinde kurtulurlar. Öte yandan, bir de insanın siyasi ve ahlaki meŐrebine tesir eden etkenler vardır. Benim çocukluğum, memleketimde kan, zulüm ve vahŐet içinde geçti. Muhakkak daha o zamanda Avrupa'da hayvanları koruma örgütleri vardı ve faraza bir at arabasının yükünü ađırlaŐtıran sahibine müdahale ediliyor ve cezalandırılıyordu. Ama biz Kürtlerin, elin hayvanları kadar değerı yoktu. Gerçi Şimdi de yoktur ama, o vakit Kürtleri öldürmenin adı, 'temizlemek'ti. Bu zulüm o denli yaygın bir biçimde işlenmişti ki, artık Kürtler de bunu doğal bir Şey olarak görüyordu. Zannediyorlar ki, hükümetin görevi Kürtleri ldrmektir. Kürtler, hükümetten zulümden ve ölümden başka bir Şey görmemiştir. Ben bunları çocukluk hatıralarımda anlatmaya çalıŐmıŐtım. Burada, Mahatma Gandi'nin bir sözünü elli sene geçmesine rağmen hatırlar ve rehber bilirim. Hindistan 1947'de özgürlüğüne kavuşunca, Gandi bir okulda, "Gençler, siz bizden daha şanslısınız. Çünkü bundan sonra namuslu bir hava içinde byyeceksiniz" demişti. Ama işte ben, yukarıda anlattığım hava içinde bymŐtm, solcu olmayıp da ne olacaktım? (Anter, 1990)

8.7. Sonuç

Kürtler arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde meydana gelen isyanlar özel çıkarılara dayalı⁴⁷, dini⁴⁸, feodal⁴⁹ nitelikli ve yönetime karşı çıkan

⁴⁷ rneğin Nurullah Bey İsyanı bu duruma örnektir. Nurullah Bey Hakkari'de görevliyken zimmetine yüklü bir miktarda para geçirmıŐ ve bu durumun açığa çıkması sonucu ceza almamak için olaylar çıkarmıştır.

⁴⁸ Şeyh Said isyanının Sunni bir dini nitelik taşıması dinsel ve etnik kimlik mücadelelerini ön plana çıkaracağından dolayı önemli konumdaki Alevilerden destek alamamıŐtır, bu durum da isyanın sonucunu etkilemiştir.

isyanlar⁵⁰ olarak değerlendirilebilir. Fakat bu değerlendirme bizi, bu isyanların tamamen milliyetçilik duygulardan arınılarak yapıldığı sonucuna götürmez. Aksine bu isyanlar Kürtlerdeki milliyetçilik anlayışının filizlendiğinin kanıtıdır. Örneğin Koçgiri isyanı başladıktan sonraki süreçte bir Kürt devleti kurma girişimi olarak ele alınmaktadır.

Kürt isyanlarının çıkış nedenleri birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda özgün bir sınıflandırmayla Kürt isyanlarını üç farklı kategoriye ayırabiliriz. Bu sınıflandırma şu şekilde yapılabilir:

1. Merkezileşmeye karşı direnme hareketleri (Örneğin, Bedirxan Paşa İsyanı)
2. Dini-milliyetçi nitelikli hareketler (Örneğin, Şeyh Said İsyanı)
3. Seküler-milliyetçiliğinin kriter alındığı hareketler (PKK ve 1970 sonrası Kürt hareketleri).

Birinci tip isyanlar aşiret liderlerinin kendi imtiyazlarını kaybetmemek adına Kürdistan bölgesindeki yetkilerini arttırmak ve itibarlarını korumak için başlatılan isyanlardır. Bu isyanlar yerel isyanlar olarak kalmış, başarıya ulaşamamıştır. Örneğin, Babanzade Ahmet Paşa, Şerefhan ve Bedirxan ayaklanmaları birinci tip isyanlardandır.

İkinci tip isyanlar ise 20. yüzyılda meydana gelmiş, dini motiflerin devamlılığı sağlama, dini kurallara göre yönetilme gibi isteklerle başlamış fakat milliyetçiliğe doğru değişen bir sürecin göstergesi haline gelmiş ayaklanmalardır. Şeyh Said isyanı bu tarz ayaklanmaların prototipi sayılabilir.

Üçüncü tip hareketler ise PKK'nın tarih sahnesine çıkışı ile birlikte meydana gelmiştir. PKK'nın siyasal bir aktör olarak Türkiye siyasetinde yer almasından ve silahlı mücadeleyi tercih etmesiyle mücadelecinin şeklini ve boyutunu değiştirmesinden sonra Kürtlerin beslendikleri kaynaklarda değişmiştir. 1970'lerde Kürtler, mücadele

⁴⁹ Merkez-çevre ilişkisi bağlamında merkezîyetçilik etkisini hissettirdikçe çevrede daha lokal yaşayan güçlerin merkeze baş kaldırması isyanların feodal karakterini ortaya çıkaran bir göstergedir.

⁵⁰ Örneğin, Şir Yezdan İsyanı yönetim karşı başlatılan bir ayaklanmadır. Zorunlu askerlik ve vergilerin ağırlığı gibi yönetimden kaynaklı sorunlar gerekçe gösterilerek Cizre ve Hakkari bölgesinde karışıklıklar çıkarılmış fakat isyan Osmanlı Hükümeti tarafından kısa sürede bastırılmıştır.

içerisindeki dini motifleri kısmen de olsa arındırmışlar, din ile milliyetçilik arasındaki çizgiyi ise kalınlaştırmışlardır. Pratikteki uygulamalar ve talepler dikkate alındığında, bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi Kürt milliyetçiliğinin bu dönemde seküler bir aşamaya geçtiği görülmektedir. Fakat 1980'den sonraki siyasi atmosferden etkilenen PKK, halk desteğini de artırabilmek adını dinsel temaları kullanmaya başlamıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Kürtler, Türklerden ayrı olarak siyasi örgütlenmeler yoluna gitmişlerdir fakat bu örgütlenmelerin ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan ayaklanmaların hiç biri PKK'nın başlattığı hareket kadar etkili olamamıştır. Örneğin Kürtlerin kurdukları derneklerin çoğu siyasi taleplerde dahi bulunamayacak kadar pasif bir karaktere sahiptir. Bu derneklerin çoğu Kürtlerin taleplerini dile getirememiş, Kürt soylularının gittiği bir kulüp olmaktan öteye geçememişlerdir. Bu nedenle de bu cemiyetlerin tamamı, milliyetçi örgütler olarak görülmemelidir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kürtler arasında farklı bir siyaset izlenmeye başlanmış ve dernekler milliyetçi bir cenapta yer alarak safların ilan etmişlerdir. Wilson'un, "Wilson Prensipleri"nde yer verdiği "kendi kaderini tayin hakkını" gündemde tutarak, ekonomik, siyasi ve sosyal alanda izleyecekleri yolları kendi iradeleri seçmeleri gerektiği fikrini yüksek sesle dile getirmişlerdir. Bu ideolojik değişim, Kürdistan Teali Cemiyeti incelediğinde daha fazla göze çarpmaktadır.

9. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi” adlı bu çalışmanın ana amaçlarından biri, Kürt milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklere göre neden daha geç ortaya çıktığını sorunsallaştırmaktır. Bu soruna doğru bir şekilde cevap verebilmek için ve böyle bir tartışma konusunun Kürt milliyetçiliğinin, geç bir milliyetçilik olduğunun kabulüne dayanmasından ötürü, bu bağlamda Kürt milliyetçiliğinin geçirmiş olduğu tarihsel süreçler ele alınmış, Kürt milliyetçiliğinin gelişimine katkı sunan ve Kürt tarihinde birer kırılma noktası yaratan Kürt entelektüellerin milliyetçiliğe dair görüşlerine yer verilmiştir. Kürt milliyetçiliğinin, gecikmiş bir milliyetçilik olarak kabulünün doğru olup olmadığını anlayabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde meydana gelen milliyetçilik hareketlerine, Balkan, Arap ve Türk milliyetçiliği üzerinden değinilmiş, söz konusu milliyetçilikler arasında kıyaslama yapılmıştır.

Bu çalışmanın diğer bir ana amacı, 25 milyonu aşkın bir nüfusa sahip olduğu varsayılan Kürtlerin, neden bir devlet kuramadığı sorusuna açıklık getirmektir. Bu bağlamda Kürt menşeli hareketler ele alınmış ve Kürtlerin devletleşmemeleri üzerinde durulmuştur. Kürtlerin bir ulus devlet kuramamasının birçok nedeni olmakla birlikte; din, örgütlülük şekilleri, ortak bir ekonomik pazara sahip olmamaları ve dilsel farklılaşmalar, devletleşme sürecinin önünde önemli bir engel olarak saptanmıştır. Bu

etkenlerin yanı sıra tarihsel ve sosyal olgular da (liderlik duygusunun zayıf oluşu, milliyetçilik fikrinin güçlü olmayışı, coğrafi bölünmüşlük, vb.) Kürtlerin devlet kuramamalarına birer engeldir. Kürtlerin devletleşmemesinde belki de en önemli etkenlerden bir diğeri coğrafyadır. Bir ulus devlet sadece milli değerlere yaslanmamaktadır. Haberleşme ve alınan güvenlik tedbirleri, ulus devletin devamı için gereklidir. Fakat Kürdistan bölgesindeki yüksek dağların varlığı, coğrafi açıdan mekansal bir bütünlüğün sağlanmasına engel olmuş, bu durum ise şehirleşmeyi olumsuz etkilemiştir.

Devletleşmenin önünde engel olarak görülen bu niteliklerin, başka milletlerin devletleşmesine engel olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Ölü bir dili dirilterek kurulan İsrail devletinin varlığı ya da İslam dinine inanan Arapların devletleşmesi, bu etkenlerin bazı milletlerin devletleşmesinde engelleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta, İsrail'in dünya tekelinde sahip olduğu pazarın varlığı ve Arapların, emperyalist devletlerin desteğini almış olmaları gerçeğidir. Kürt milliyetçileri, uluslar arası platformda her ne kadar adlarını Sevr Anlaşması ile duyursalar da, İngilizlerin ve Rusların sürekli değişen politikaları, Kürtlerin uzun bir dönem desteklenememelerine neden olmuştur.

Milliyetçilik, 19. yüzyılda tartışılmaya başlayan önemli konulardan biridir. Sosyal bilimler alanında, milliyetçiliğin bir konu olarak ele alınıp çalışılması ise daha geç bir döneme rastlamaktadır. Milliyetçilik kavramının farklı yorumlanması, milliyetçiliği ele alan kuramların da birbirinden farklılık göstermesine neden olmuştur. Milliyetçilik kuramları genel olarak üç başlık (ilkçi, modernist ve etno-sembolist yaklaşım) altında ele alınmış, 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkan farklı tanımlamalar bu sınıflandırmalar içerisinde değerlendirilmiştir. Milliyetçiliğe yönelik bu kuramların bilinmesi farklı milliyetçiliklerin tanımlanmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmıştır.

Çalışma içerisinde önemli bir soru da Kürt milliyetçiliğinin hangi kuramdan hareketle daha iyi açıklanabileceğidir. Milliyetçiliğe yönelik bu kuramların çalışma içerisinde görece geniş bir şekilde ele alınması, Kürt milliyetçiliğinin hangi yaklaşımdan hareketle açıklanabileceği noktasında da fikir vermektedir. Kürtleri bir arada tutan ve geçmişe dayanan etnik kimliği şekillendirici mitler, semboller, ritüeller

ve değerler vardır. Bu şekillendirici faktörler, Kürt milliyetçilerinin, halk desteğine nasıl sahip olduğunu açıklamakla birlikte hangi koşullarda milli bir hareketin başlayacağı noktasında da bilgi vermektedir. Ayrıca bu semboller, Kürtlerin “kendi dillerinde bir televizyon kanalı” açmak istemelerini, “doğuş” olarak niteledikleri Newroz’u düzenli olarak kutlamak istemelerini, özetle kendi kültürel özelliklerini özgür bir şekilde yaşamak için giriştikleri mücadeleleri açıklamaktadır. Bunlara ek olarak bayrak, milli marş, Kawa destanı miti gibi sembollerin içerik itibarıyla küçük değişimlere maruz kalması fakat genel olarak aynı kalarak süreklilik sağlaması Kürtlerin bu sembellere yükledikleri anlamlarla mümkün olmuştur. Bu mitler, semboller ve ritüeller geçmişten gelerek günümüzdeki Kürt milliyetçiliğini ve Kürt halkını etkilemektedir.

Kürt milliyetçiliğinin, sembollerden hareketle izahı, iki farklı şekilde yapılabiliyordu. İlkinde, Kürt halkının görüşlerinin uygulamalı bir çalışmanın konusu olması mümkünken, ikincisinde Kürt aydınlarının yaklaşımlarının dikkate alınabileceğinin imkan dahilinde olduğudur. Bu çalışma, teorik bir çalışma olduğundan dolayı ikinci yaklaşım tercih edilmiştir. Bu nedenle, araştırmada belli başlı Kürt aydınlarının milliyetçiliğe ve etnik kimliği oluşturan öğelere yönelik düşünceleri dikkate alınmıştır.

Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimi, çalışma kapsamı içerisinde değerlendirilen diğer milliyetçiliklerden bazı yapısal özellikler bakımından farklılık göstermektedir. Örneğin, Türk milliyetçiliğinden farklı olarak, Kürt milliyetçiliğinde önemli bir yer kaplayan, aşiretçilik ve soya dayalı hiyerarşi, kuvvetli bir “biz” anlayışını doğurmuştur. Bu anlayış, Kürt aşiretlerinin birbirlerinden özerk hareket etmeleri, çoğu zaman aşiretsel bir karakterde davranmalarına neden olmuştur. Bu yaklaşım, başlatılan ayaklanmaları bir ya da birkaç aşiretin sahiplenmesine, diğer aşiretlerin ise isyanları desteklemekten kaçınmalarına neden olmuştur.

Kürt milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklerden bir diğer farkı, daha çok olaylar üzerinden gelişmiş olmasıdır. Özellikle Cumhuriyet Dönemi’ndeki Kürt isyanlarının bastırılış şekli ve Kürtlere yönelik inkar politikaları, Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bu çalışmanın sonuçları ve milliyetçiliklerin ortaya çıkış nedenleri dikkate alındığında Balkan milliyetçiliğinin; ayrılıkçı ve etnik kimliğe dayalı, dış etkiye bağlı olarak gelişen aynı zaman da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı oluşan bir tepkinin ürünü olduğu söylenebilir. Balkan milliyetçiliğinin sosyal temelleri ise Balkan burjuvazisine dayanmaktadır. Balkan milliyetçileri, din kurumunu, milliyetçiliklerinin güçlü devletler tarafından desteklenmesi için (Örneğin Rusya) bir araç olarak kullanmıştır. Kürt milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu ortaya çıkmışken, siyasal alanda Türk milliyetçiliği, Osmanlı'nın son dönemlerinde İmparatorluğu bir arada tutma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bir tutunum ideolojisi olarak milliyetçiliğin, Balkanlarda yıkıcı bir etkiye sahip olduğunu, Araplarda savunma amacıyla kullanıldığını, Türklerde ilk etapta birleştirici olduğunu fakat Cumhuriyet döneminde ise ırkçılığa varan bir baskı unsuru oluşturduğunu, Kürtlerde ise yakın coğrafyada ortaya çıkan milliyetçiliklere karşı bir tepkinin ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Arap milliyetçiliği ise kültürel bir milliyetçiliğin tezahürü olarak varlık alanı kazanmıştır. Başlangıçta edebiyat bağlamı edebi bir yenilenme hareketi olarak ortaya çıkan Arap milliyetçiliği, 1875 yılında *Gizli Cemiyet* adıyla kurulan bir dernekten sonra siyasal alana geçiş yapmıştır. Fakat 20. yüzyılın başlarında birkaç Arap örgütlenmesi dışında farklı bir örgütlenme yoktur ve bu örgütlenmelerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğinden yanadır.

Türk ve Kürt örgütlenmeleri ise II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlamıştır. Esasen Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi analiz edildiğinde, dil ve tarih unsurları bakımından Türkçülüğün başlaması, Tanzimat Dönemi'ne kadar götürülebilir. Bu dönemdeki dilde ve tarihte Türkçülüğün en önemli göstergeleri, Ahmed Vefik Paşa tercümesi ile yayınlanan *Şecere-i Türkî* (Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı) ve Süleyman Paşa tarafından yazılan *Sarf-ı Türki ve Tarih-i Alem*'dir. II. Abdülhamid döneminde ise dilde Türkçülük devam etmiş ve II. Meşrutiyet zamanından siyasi milliyetçilik yapılmaya başlanmıştır. Türk Ocağı'nın kurulması ve Türk Derneği Dergisi, Genç Kalemler Dergisi ve Türk Yurdu Dergisi gibi dergilerin çıkartılması önemlidir. Ayrıca Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü gibi isimlerin de siyasi milliyetçiliğin gelişiminde etkileri vardır.

Arap milliyetçiliğinin 19. yüzyılda dine dayalı bir niteliği vardır. Tahtavi gibi bazı Arap düşünürleri, milliyetçiliği din ekseninde tanımlamışlar, dine dayalı ve dini kapsayıcı bir milliyetçilik algısı geliştirmişlerdir. Fakat bu dönemde Sâtî el Husrî gibi düşünürler, laik milliyetçiliğin temsilciliğini yapmıştır. 19. yüzyıldan sonra Batılı kavramların (laiklik, dil birliği, vb.) Arap toplumuna girmesiyle birlikte dinin gücü azalmış, seküler milliyetçiliğe olan ilgi artmıştır. Türk milliyetçiliği ise Cumhuriyet'in ilk döneminde dini dışlayıcı, seküler bir karaktere sahiptir. 1980 sonrası İslam ile bütünleşmeye başlayan Türk milliyetçiliği, küreselleşme süreci ile birlikte sivilleşmeye de başlamıştır. Fakat Cumhuriyet tarihi içerisinde Türk milliyetçiliğinin birçok farklı tandansları ortaya çıkmıştır. Örneğin, Irki Milliyetçilik (Nihal Atsız), Türk-İslam Sentezi (Osman Yüksel Serdengeçti), Liberal Milliyetçilik (Ahmet Ağaoğlu). Kürt milliyetçiliği ise din ile ilişkilerini tarih boyunca sıkı tutmuş, ümmete milletten daha çok değer atfetmiştir. Kürt milliyetçiliği de 1980'lerden itibaren daha muhafazakar bir karaktere sahip olmuştur. 1980'lerden sonra ise Aydınlar Ocağı çevresinde *Kürt İslamcılığı* diye bir yaklaşım benimsenmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan tüm milliyetçiliklerin modernleşme yanlısı bir tavra sahip olması, benzer noktalarını oluşturmaktadır. Batılılaşmayı, milli bir devlet kurmak için gerekli gören bu milliyetçilikler, medeniyete ulaşmayı ise bir hedef olarak belirlemişlerdir. Fakat bu milliyetçiliklerin, Batılılaşma karşısında tutumları zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Örneğin, Kürt hareketi 1920-1940 arasında Batıcı bir karaktere sahiptir. Bu yaklaşımı ile Kemalizm'i andıran Kürt milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğine benzer bir şekilde hem kendi yazınsal alanını üretmiş hem de Batılılaşmayı, medeniyete ulaşmak için bir yol olarak görmüştür. Çok partili döneme geçişle birlikte kendini daha geniş bir alanda ifade etmeye başlayan Kürt milliyetçiliği, Kürtlüğü “ezilen bir halkın söylemi” olarak değerlendirmiştir. Bu “ezilmiş” ve “ötekileştirilmiş” halkın ise kendisini en iyi sol akımlarla ifade edebileceği fikri savunulmuş, Kürtlük, sol akımlarla organik bir şekilde iç içe geçmiştir. Marksizm ve Leninizm'in Kürtleştirilmiş bir perspektiften izahı ise seksenli yılların sonuna kadar devam etmiştir.

Türk modernleşmesi için yapılan reformların temelinde ise etno-kimliği ön plana çıkararak, etno-seküler bir milliyetçilik (Kemalizm) vardır. Bu açıdan Türk

modernleşmesinin iki temel işlevi olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Osmanlı İmparatorluğu’nu, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak, diğeri ise ortaya çıkan ulus devleti inşa etmektir. Bu iki önemli işlevi yerine getirme zorunluluğu, modernleşme inşasında otoriterliğin artmasına neden olmuştur. Milli kimliğin oluşumunun, milli bir kültür içinde hızlı bir şekilde inşa edilme çabası, Batı’nın normlarına uyum sağlamakla yükümlü olan modernizasyon sürecinin zaafıklarına da neden olmuştur.

Yükselişleri ve yayılmaları kriter olarak ele alınıp değerlendirildiğinde, Kürt milliyetçiliğinin ve Türk milliyetçiliğinin diyalektik bir sürece tabii oldukları görülmektedir. Türk milliyetçiliğinin siyasal ve sosyal alanda baskın bir konuma gelmesi, Kürt milliyetçiliğinin yükselmesine ve şiddete başvurmasına neden olmuş, Kürt milliyetçiliğinin bu karşı tepkisi, Türk milliyetçiliğini “saldırganlığa” ve “yayılmacığa” itmiştir. Özellikle Kemalist ideolojinin kimlikler üzerindeki homojenleştirici etkisi, diğeri tüm kimlikleri yok sayması ya da kendi merkezinde tanımlaması, asimilasyoncu politikaların uygulanmasına ve her iki milliyetçiliğin sürekli olarak çatışmasına neden olmuştur.

Kürt isyanlarının Kürt milliyetçiliğinin gelişimi üzerindeki rolleri hususunda ise şu sonuçlara varılmıştır: Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde meydana gelen isyanların, daha çok devletin Kürt bölgesinde artan otoritesine karşı, çıkar odaklı, dini isyanlar olduğu söylenebilir. Cumhuriyet Dönemi’nde meydana gelen isyanlar ise, milliyetçilik akımlarının etkisiyle gerçekleşmiş, Kürtlük bilincini oluşturan-geliştiren isyanlardır. Bu isyanlara önderlik eden liderlerin profilleri, sosyal ve siyasal değişimlere bağlı olarak değişmiştir. Örneğin 1800’lerin ilk yarısında Kürt ‘bey’lerinin, ‘mir’lerinin, ‘paşa’larının önderliğinde başlatılan ayaklanmalar, 1870 yılından sonra kimi zaman ‘Şeyh’lerin önderliğinde kimi zaman ise desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet’in kurulmasıyla değişmeye başlayan iç ve dış dinamikler, TİP’in politikalarında Kürtlere de yer vermesiyle birlikte, Kürtlüğün görünür hale gelmesi, Kürtlük bilincinin aydınlar ve öğrenciler arasında yayılmasını sağlamıştır. Örneğin; Tarık Ziya Ekinci, Musa Anter gibi Kürt aydınlarının Kürtlük ideolojisi üzerindeki rolü ve etkisi görülmüş, bu nedenle de 1965 yılından sonra Kürt kimliği, kendisini sol akımlar içerisinde ifade etmeye başlamıştır.

Kürt milliyetçiliğinin gelişimi ve gecikmesi bağlamındaki değişkenler, Kürtlerin meclisteki temsil gücünün azaltılması, Kürtlerin örgütlenmesi gerekçe gösterilerek Kürt köylerinin yakılması-bombalanması ve bunun sonucunda; Türkiye'nin batısına ve büyük kentlerine doğru yoğunlaşan Kürt göç dalgasıyla artan işsizlik ve bu işsizliğin nedeni olarak Kürtlerin gösterilmesi, Kürtlerde şartlı bir tepkisellik yaratmıştır. Kürt milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğinin uygulamalarından beslenmiş ve Türk milliyetçiliğini kendine örnek-kaynak olarak almıştır. Fakat Kürt milliyetçiliğini ortaya çıkaran ve gelişimini etkileyen olaylar, yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Şeyh Said (1925), Ağrı ve Dersim (1938) isyanlarının yanı sıra Şark Islahat Planı⁵¹ (1925) gibi projeler Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde rol oynayan önemli etkenlerdir.

Kürt milliyetçiliğinin gelişimi genel olarak incelendiğinde; bölgesel faktörler, 1970'lerdeki ideolojik ayrışmalar ve Kürt hareketinin kendi dinamiği gibi ana bileşenler dikkate alınarak değerlendirme yapılması daha uygundur. Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, bu ana bileşenlerin Kürt milliyetçiliğini hangi şekilde geliştirdiği sorusudur. Örneğin, solculuğun; milliyetçiliğin her türlü hassasiyetini reddetmesi, Kürtçülüğün yerleşik-evrensel sol üzerinden ifade edilemeyeşine neden olmuştur. Milliyetçilik bağlamında hareket ettikleri zaman solcular tarafından dışlanan Kürtler, "Apoculuk" yaklaşımı üzerinden yeni bir sol inşası üretmeye çalışmışlardır. Bu durum Kürt milliyetçiliğini, ideolojik açıdan etkilemiştir. Apoculuk görüşü, Türk solunun yerleşmesine de etki etmiştir. Apoculuk görüşü ile birlikte Türk solu, evrensel sol çizgiden farklılaşmış ve ulusalcı bir karakter kazanmıştır.

Her bölüm başlığı altında, çalışmanın daha detaylı bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarının genel hatlarıyla özetlenmeye çalışıldığı bu sonuç kısmında, değinilmesi gereken son önemli nokta, bu çalışmanın daha sonraki

⁵¹ 1925'te Şeyh Said İsyanı'ndan sonra İçişleri Bakanı olan Cemil Ubaydın tarafından hazırlanan ve "Şark Islahat Planı" adı verilen raporda, Kürt bölgesinin bir umumi müfettişçe "bir sömürge gibi" idare edilmesi ve zorunlu iskân yoluyla Türkleştirilmesi öngörülmekteydi. İskân Kanunu 1934'te TBMM'den geçmiş ve planın bir parçası olarak, Kürtleri sürgün etmek amacıyla Türkiye bölgelere ve gruplara bölünmüştü. Yasanın 11. maddesinde, Kürtleri gönderildikleri yerlerde seyrek şekilde dağıtılacakları ve nüfusun yüzde 10'undan fazlasını oluşturamayacakları emredilmekteydi (Yıldız, 2001: 242- 253). Şark Islahat Planı gibi projelerle Kürt aileleri Türkiye geneline dağıtılmış ve Kürt kadınları Türk ailelerin yanına verilerek Türkçe öğrenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum aynı zamanda Kemalizmin medeniyetçi refleksini yansıtmaması bakımından önemlidir. Çünkü böylelikle Türkçe konuşan, Türkçe düşünen ve aynı doğrultuda hareket eden insanların oluşturduğu bir Türkiye modeli oluşturulmak istenmiştir.

araştırmalar ve araştırmacılar için nasıl bir öneride bulunacağıdır. Kürt milliyetçiliği karmaşık bir konudur. Kürt milliyetçiliği üzerine yapılacak araştırmaların sınırlılıklarının iyi belirlenmesi ve mümkünse belirli bir zaman dilimini içeren , belirli bir dönem aralığının incelenmesi tavsiye edilmektedir. Örneğin, Kürtlere yönelik tarihsel ve sosyolojik çalışmalar araştırıldığında, çoğu çalışmada bir bütünsellik kurgusu yaratmak amacı güdüldüğu görölmektedir. Bu durum çalışmanın detaylı bir biçimde üretilmesini zorlaştırmakta ve araştırmaların orijinalliği problemini ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir eksiklik, Kürt milliyetçiliğinin temsilcisi olarak değerlendirilen, Kürt tarihine katkı sunmuş önemli düşünürler hakkında yeterli sayıda kaynağın bulunamamasıdır. Özellikle 1960'lı yıllara kadar -Kürt dergilerinde ya da gazatelerinde yazılar yazan entelektüeller de dahil olmak üzere- toplumsal ve siyasal alanda önemli dönüşümlere sebebiyet vermiş aydınların gerek kendi yazılarının derli toplu bir çalışma şeklinde bulunmayışı gerekse bu isimler üzerine yazılmış akademik yayınların olmayışı, çalışmada entelektüellerle ilgili bölümün zengin bir kaynakçaya dayandırılarak açıklanmasını engellemiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalarda, Kürt entelektüellerine yer verilse dahi bu aydınlar, araştırmada birkaç paragraf içine sığdırılarak yer almaktadır (Örneğin, *Jön Kürtler* kitabı). Kürtlere yönelik yazın alanındaki bu eksiklikler, hazırlanacak yeni çalışmaların konusunu-konularını oluşturabilir. Kürt milliyetçiliği üzerine yapılacak araştırma ve inceleme konuları arasında yakın zamanda “Arap Baharı” olarak da adlandırılan sosyal hareketler ile Kürt milliyetçiliği arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı sorusu da araştırma konusu yapılabilecek kadar önem taşımaktadır. Arap Baharı'nın Kürt milliyetçiliği üzerindeki etkisinin ve ortaya çıkan yeni sosyolojik süreçlere ilişkin farklılıkların bulgulanması hususunun araştırılması merak ve ilgiye muhtaçtır.

EK 1

CIA WORLD FACTBOOK'un 2008 verilerine göre Türkiye'de yaşayan halkın % 70-75 Türk, % 18'i Kürt ve % 7-12'si Diğer Azınlıklardır.⁵²

Tablo 1: Dünyada Kürt Nüfusu (milyon)

Irak	4.6
İran	4.2
Suriye	1.5
Asya	0.6
Avrupa	1.1
Diğer	0.1
Toplam	25.5 (Türkiye Dahil)

Kaynak: Konda Araştırmaları. (2008). *Biz Kimiz? Kürtler ve Kürt Sorunu*.

Tablo 2: Yaş Grupları ve Etnik Kökene Göre Türkiye Nüfusu⁵³

	18+ Yaş	0-17 Yaş	Toplam
	Sayılar (Bin)		
Türk	40.550	15.770	56.320
Kürt	7.770	5.630	13.400
Diğer	4.490	1.420	5.910
Toplam	52.810	22.820	75.630
	Yüzdeler (%)		
Türk	76.8	69.1	74.5
Kürt	14.7	24.7	17.7
Diğer	8.5	6.2	7.8
Toplam	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Konda Araştırmaları. (2008). *Biz Kimiz? Kürtler ve Kürt Sorunu*

⁵² Bknz: CIA WORLD FACTBOOK: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>

Erişim tarihi (23.12.2013).

⁵³ Yukarıdaki tablolar için Konda Araştırma ve Danışmanlık'ın kendi sitesindeki "Raporlar" kısmına bakılabilir. <http://www.konda.com.tr/tr/raporlar.php> (Erişim Tarihi: 23.12.2013).

KAYNAKÇA

- Acar, Cemal. (1991). *Soğuk Savaş Dönemi – Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*. Ankara: Mm Yayıncılık.
- Ahmed, Feroz. (1991). Arap Milliyetçiliği, Radikalizm ve Yeni Sömürgeciliğin Hayaleti.
<http://www.sendika.org/2009/09/arap-milliyetçiliği-radikalizm-ve-yeni-somurgeciliğin-hayaleti-feroz-ahmed/>
(Erişim Tarihi: 26.03.2014)
- Akalın, Şükrü Haluk. (2011). *Türkçe Sözlük*. (11. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akçura, Yusuf. (1981). *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akçura, Yusuf. (2007). *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: İlgil Kültür Sanat Yayınları.
- Akçura, Yusuf. (2008). *Üç Tarz-ı Siyaset*. (3. Baskı). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Akyol, Mustafa. (2006). *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek-Yanlıı Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye?* İstanbul: Doğan Kitap.
- Akyol, Mustafa. (2007). *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Akyürekli, Mahmut. (2010). *Dersim Sorunu (1937-1938)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Alakom, Rohan. (1998). *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Altuntaş, N. (2005). Yıldızı Sönmeyen Bir İdeoloji: Milliyetçilik. *Doğu-Batı* 30. s.173-190.

- Anderson, Benedict. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. (2. baskı). Londra: Verso.
- Anderson, Benedict. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İskender Savaş), İstanbul: Metis Yayınları.
- Anter, Musa (2012). *Neden Kürt Milliyetçisi Değil, Solcusu Oldum?* Berfin Bahar Dergisi. İstanbul.
<http://www.aydinlikgazete.com/mansetler/25382-neden-kurt-milliyetçisi-değil-de-solcusu-oldum.html>
(Erişim Tarihi: 15.10.2014).
- Antonius, George. (1965). *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*. 4. baskı. New York.
- Armaoğlu, Fahir. (1995). *20. yüzyıl Siyasi Tarihi*. (Genişletilmiş 13. Baskı). Ankara: Alkım Yayınevi.
- Aslan, Şaban. (2005). *Tarih Sayfalarında Kürtler*. Diyarbakır: Evin Yayıncılık.
- Atabay, Mithat. (2005). *II.Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atasoy, Fahri. (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Atsız, Nihal. (1992). Yirminci Asırda Türk Meselesi II. Türk Irkı, Türk Milleti *Makaleler. Cilt III*. İstanbul: Baysan Yayınları.
- Aydın, Delal. (2005). *Türkiye'de Kürtleri Mobilize Etmek: Bir Mit Olarak Newroz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Üniversitesi, Ankara.
- Aydın, Suavi. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aydoğan, Mehmet. (2007). *İç İsyenlar ve Şeyh Said İsyanı*. Konya: Nokta Kitap.
- Bajalan, Djene Rhys. (2010). *Jön Kürtler*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Bal, Hüseyin (2014). *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. Ankara: Sentez Yayınları.
- Baltacıoğlu, H. İsmail. (1963). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Yeni Matbaa
- Bayart, J.F.. (1999). *Kimlik Yanılsaması*. Ankara: Metis Yayınları.
- Baydur, Mithat. (1994). *Milliyetçilik*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık

- Bayrak, Mehmet. (1993). *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri Üstüne*. Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- BBC. Arap Baharında Yemen Çıkamaz. 20 Eylül 2011. http://www.bbc.co.uk/turkce/multimedya/2011/09/110920_dg_yemen.shtm (Erişim Tarihi: 17.04.2014)
- Beg, Emin Zeki. Muhammed. (2012). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*. (4. Baskı). İstanbul: Nübihar Yayınları
- Bedirxan, A.E. (1992). *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Belge, Murat. (2006). *Linç Kültürü'nün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Beliy, Andre. (2007). Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri. *Virgöl*. Sayı: 6
- Berkes, Niyazi. (2006). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşikçi, İsmail, (1992). *PKK Üzerine Düşünceler- Özgürlüğün Bedeli*. İstanbul: Melsa Yayınları.
- Beşikçi, İsmail. (2013). *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.
- Birnbaum, Pierre. (2010). Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik. *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (Çev. Devrim Çetinkasap). ss. 103-130. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, Tanıl. (1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları
- Bozarslan, Hamit. (2002). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-200). *Milliyetçilik*. ss. 841-870. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdağ, Muhammed. (2004). *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma: Laiklik, Bölücülük Sorunu*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Breuer, Stefan. (1998). *Der Staat. Entstehung Typen Organisationsstadien*, Rowolth: Hamburg.
- Bruinessen, Martin V.. (1993). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, Martin V.. (Tarih yok). *Ağa. Şeyh ve Devlet. Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*. Ankara: ÖZ-GE Yayınları.

- Bucak, R. M. (1991). *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*. İstanbul: Doz Basım ve Yayıncılık.
- Budak, Ömer. (2001). *Sevr Antlaşması*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Burkay, Kemal. (1992). *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Calhoun, Craig. (2007). *Milliyetçilik*. (çev. Bilgen Sütçüoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Celil, C.. (1992). *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*. Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Celil, C.. (1998). *Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Celil, C.. (2000). *Kürt Aydınlanması*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Chaliand, Gérard. (1984). *Stratégies de la guérilla. Anthologie historique de la longue marche à nos jours*, Paris, Gallimard.
- Chatterjee, Partha. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*. (Çev. Sami Oğuz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşar, Simten. (2002). Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. (Cilt 4). s.s. 718-762. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağlar, E., Şerif. (2013). *Yirmibirinci Yüzyılda Türkiye'nin Güvenlik Riskleri: Bağımsız Kürt Devleti'nin Kurulma İhtimalinin Doğurabileceği Sorunlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çağlayan, Handan. (2013). *Kürt Kadınlarının Penceresinden*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Çakır, Ruşen. (2004). Milli Görüş Hareketler. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık içinde*, Yasin Aktay (der.), s. 544-575. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Çay, A. Haluk. (1996). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. Ankara: Turan Kültür Vakfı.
- Çetin, Mahmut. (2002). *Kart Kurt Sesleri: İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetika*. İstanbul: Marifet Yayınlar.
- Çufalı, Mustafa. (2002). İstiklal Harbi Döneminde Türk İngiliz İlişkileri. *Türkler*. (Cilt 16). ss. 263-271. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Dalyan, G. Murat. (2009). *19. Yüzyılda Nasturiler (İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- Danişmend, İsmail Hakkı. (1942). *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*. Ankara: CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı.
- Dawn, Ernest, C.. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. (Çev. Bahattin Aydın, Taşkın Temiz). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Dede, A. (2011). The Arab Uprisings: Debating the Turkish Model. *Insight Turkey*. Cilt: 13. No: 2. s: 23-24.
- Dieckhoff, Alain & Jaffrelot, Christophe. (2010). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dinç, Artum. (2002). Millet ve Milliyetçiliğin Doğuşu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar. http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=68&Itemid=1
(Erişim tarihi: 01.12.2013).
- Edmonds, Cecil. J.. (2003). *Kürtler Türkler ve Araplar*. İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Entessar, Nader. (1989). *The Kurdish Mosaic Of Discord*. Third World Quarterly 11, no. 4, 83-100.
- Erdoğan, Mustafa. (tarih yok). *Milliyetçilik İdeolojisine Dair*. http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/res/Mustafa_Erdogan_Milliyetcilik_Ideolojisine_Dair.pdf
(Erişim Tarihi: 20.01.2014).
- Ersanlı, Büşra. (2003). *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Erten, Bağış. (2002). Doğu Perinçek. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*, Tanıl Bora (der.), İletişim Yayınları: İstanbul. s. 462-9.
- Ertürk, Yaşar. (2007). *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Eyüpoğlu, K. E.. (1973). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. (1. Cilt). İstanbul: Matbaacılık Yayını.
- Füredi, Frank. (1998). *Emperyalizmin Yeni İdeolojisi*. (Çev. Enis Arslanoğlu). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Geertz, Clifford. (1994). *The Interpretation of Culture*. London.

- Georgeon, François. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri – Yusuf Akçura (1876-1935)*. (Çev. Alev Er). Ankara: Yurt Yayınları.
- Gerth, Hans H.&Mills, C. Wright. (1958). *From Max Weber: Essays in Sociology*. ss. 171-173. Oxford: Oxford University Pres.
- Giray, Bahadır. (Kasım-Aralık 2001). Batı Literatüründe Milliyetçilik Tipolojileri ve Eleştirisi. *Türkiye ve Siyaset Dergisi*. Sayı: 5.
- Göldaş, İsmail. (1991). *Kürdistan Teali Cemiyeti*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (1977). *Malta Konferansları*. (Haz. Fahrettin Kırzioğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (1986). *Türkçülüğün Esasları*. (Haz. Mehmet Kaplan). (2. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (1990). *Türkçülüğün Esasları*. (Haz. Mehmet Kaplan). (2.Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (2010). *Fırka Nedir?*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Göktaş, Hıdır. (1991). *Kürtler. İsyân-Tenkil*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Göle, Nilüfer. (2008). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Guibernau, M.. (1997). *20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*. (Çev. Neşe Nur Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Güney, Enis. (2011). *Cumhuriyet Türkiyesi Kürt Sorunu*. Bilecik: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Güngör, Erol. (2007). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gürses, Emin. (1998). *Milliyetçi Hareketler ve Uluslar arası Sistem*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hassanpour, Amir. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Hatipoğlu, V. Ömer. (1992). *Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu*. Ankara: Mesaj Yayınları.
- Heper, Metin. (2008). *Devlet ve Kürtler*. İstanbul: Doğan Yayınları.

- Heyd, Uriel. (2001). *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri*. (Çev. Adem Yalçın). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Hobsbawm, Eric J.. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: "Programme, Myth, Reality."* Cambridge: Cambridge University.
- Hobsbawm, Eric J.. (2006). *Geleneğin İcadı*. (Çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hocaoğlu, Durmuş. (2003). Saldırgan Küreselleşme Çağı ve Yeni Milliyetçilik. <http://www.durmushocaoğlu.com/dh/yazi.asp?yid=5015646> (Erişim Tarihi: 13.12.2013).
- Hür, Ayşe. (2008). Osmanlı'dan Bugüne Kürtler ve Devlet. <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/27464.pdf> (Erişim tarihi: 02.12.2013).
- İbrâl, Levent. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci (1918-1926)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Polis Akademisi Güvenlik Bilimler Enstitüsü Suç Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara.
- İnan, Afet. (2005). *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Aram Yayınları.
- Jwaideh, Wadie. (1999). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*. (Çev. Alper Duman & İsmail Çeken). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kahramanoğlu, İnan. (2004). Türkiye'de Milliyetçilikler ve Atatürk Milliyetçiliği. *Yeni Sömürgeciliğe Karşı Yeni Milliyetçilik*. s.s. 263-284. İstanbul: İleri Yayınları.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2005). *Turkish Dynamics: Bridge Across Troubled Lands*. Gordonsville: Palgrave Macmillan.
- Kantorowicz, Ernst. (1999). *Orta Çağ Siyasi Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek – Pro patria mori*. *Devlet Kuramı*. (Der. C.B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi
- Karabekir, Kazım. (2005). *Kürt Meselesi*. (13. Baskı). İstanbul: Emre Yayınları.
- Karadiş, Zeynep. (2006). *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karakaş, Mehmet. (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*. Ankara: Vadi Yayınlar.

- Karpat, Kemal. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaygusuz, Özlem. (tarih yok). Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Milli Mücadele Dönemi'nde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/60/2/8_ozlem_kaygusuz.pdf (Erişim Tarihi: 02.12.2013)
- Kaymaz, Ş. İhsan. (2003). *Musul Sorunu*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Keddie, Nikki. (1981). *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*, New Haven ve Londra, Yale University Press.
- Kılıç, Arslan. (2013). Musa Anter ve Kürt Milliyetçiliği. <http://www.aydinlikgazete.com/mansetler/25461-musa-anter-ve-kurt-milliyetciligi.html> (Erişim tarihi: 02.13.2013).
- Kılıç, Mehmet Fırat. (2003). *Sheikh Ubeydullah's Movement*. The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Political Science and Public Administration Bilkent University Ankara, s.s. 54-55.
- Kılıç, Murat. (2007). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi. *Sosyal Bilimler Dergisi* (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi). Aralık 2007. Sayı: 16 s.s. 113-140.
- Kılınç, Orhan. (2006). *Ağrı İsyancıları (1926-1930)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kılınçkaya, M. Derviş. (2004). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kireççi, A. Mehmet. (2012). *Başlangıçtan Günümüze Arap Milliyetçiliği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kirişçi, Kemal ve Winrow, M. Gareth (1997). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. (2. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kirişçi, Kemal. (2010). *Kürt Sorunu ve Gelişimi*. İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.

- Kodaman, Bayram. (1987). *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kohn, Hans. (1955). *Nationalism: Its Meaning and History*. Princeton.
- Kaynak Yayınları. (1992). *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I-II*. Yayına haz. Reşat Hâlli. İstanbul.
- Kaynak Yayınları. (2011). *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 2 (Pülümür-Dersim İsyan ve Harekatları-Alınan Dersler)*. İstanbul.
- Korhan, Tuğba. (2012). *Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri ile İlgili Bir Değerlendirme*. Sayı 7. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Köksal, Şahin. (2007). Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik. <http://www.akademikbakis.org/12/ksahin.htm> (Erişim tarihi: 02.12.2013)
- Kösoğlu, Nevzat. (2009). *Milliyetçilikte Yeni Anlayışlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Kurt, Yunus. (1999). *Anadolu Zağros Mezopotamya Üçgeninde Tarih ve Kürtler*, Van.
- Kurubaş, Erol. (2004). *Kürt Sorununun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kutlay, Naci. (1991). *İttihat Terakki ve Kürtler*. İstanbul: Fırat Yayınları.
- Kutlay, Naci. (1997). *Kürt Kimliği Oluşum Süreci*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kutlay, Naci. (2002a). *Kürt Tarihini Yeniden Okumak*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Kutlay, Naci. (2002b). *Kürtler*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Kutlay, Naci. (2006). *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*. Ankara: Dipnot Yayınları
- Kürdoloji Çalışmaları Grubu (der. ve çev.). (2013). Yüzyüncü Yılında Rojî Kurd 1913. içinde Abdullah Cevdet (1913). “*Birlik Yolunda*”, ss. 265-267 ve “*Bir Hitap*”, ss. 241-242. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stonbolê (İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları).
- Kürkçüoğlu, Ömer. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Laçiner, Ömer. (2009). Kürt Sorunu ve PKK. *Milliyetçilik*. ss. 606-616. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Landau, M. Jacob. (2001). *Pan-İslam Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme*. (Çev. Nigar Bulut). İstanbul: Anka Yayınları.
- Lapidus, Ira Marvin. (1989). *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Publications.
- Lazerev, M. Sergey. (1989). *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*. (Çev. Mehmet Demir). Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Lieven, Anatol. (1997). 'Qu'est-ce qu'une Nation?', *The National Interest*, 49 (Sonbahar), s. 12.
- Maksut, Mehmed. (tarih yok). *Milliyetçilik Kuramları (Antoine Roger)* kitabı değerlendirmesi.
<http://www.kitapdegerlendirmeleri.com/milliyetcilik-kuramlari-antoine-roger-136h.html>
(Erişim Tarihi: 20.02.2014).
- Malmîsanij. (1993). *Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri*. İstanbul: Fırat Yayınları.
- Malmîsanij. (1999). *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*. İstanbul: Avesta.
- Malmîsanij. (2004). *Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- McDowall, David. (2004). *A Modern History of Kurds*, London: I.B. Tauris.
- McDowald, David. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (çev. Neşenur Domaniç). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Mehmet Efendi, Kärerli (2007). *Yazılmayan Tarih ve Anularım, 1915-1958*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Minorsky, Viladimir and Bois, Thomas. (2009). *Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Mumcu, Uğur. (1991). *Kürt-İslam Ayaklanması(1919-1925)*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Murray, D.. (2011). After Spring, Winter. *The Spectator*. 26th November 2011
<http://www.spectator.co.uk/essays/all/7418928/after-spring-winter.shtml>
(Erişim Tarihi: 17.04.2014).
- Nimni, Ephraim. (1991). *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of a Political Crisis*. Londra: Pluto.
- Nuri, İhsan. (1976). *Kürt Tarihi*. İstanbul: Yöntem Yayınları.

- Nuri Paşa, İhsan. (1992). *Ağrı Dağı İsyanı*. İstanbul: Med Yayıncılık.
- Olson, Robert. (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*. Ankara: Özge Yayınları.
- Oran, Baskın. (1997). *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği*. (3.Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oran, Baskın. (2004). Giriş: Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği. *Türk Dış Politikası*. (Cilt I: 1919-1980). (Der. Baskın Oran). (9. Baskı.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber. (1985): *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. (Cilt VI). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)*. XIII. *Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)*. Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Othman, Siyamend. (1989). *Kurdish Nationalism: Instigatoroks and Historical Influences*. s.s.39-59. Armenian Review 42, no. I.
- Öcalan, Abdullah. (1992). *12 Eylül Faşizmi ve PKK Direnişi*. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Öcalan, Abdullah. (2001). *Sümer Rahip Devleti'nden Halk Cumhuriyeti'ne Doğru. Özgür İnsan Savunması*. Cilt 2, s. 309. İstanbul: Mem Yayınları.
- Öğün, Süleyman Seyfi. (1992). *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Öğün, Süleyman Seyfi. (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Öke, Mim K.. (1992). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*. Ankara: Tkae Yayınları.
- Öz, Esat. (2002). 21. Yüzyılda Milli Devlet. Küreselleşme ve Kürt Milliyetçiliği. *Milliyetçilik*. ss. 751-762. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özalp, Hişyar. (2007). *Milliyetçilik ve Kürt Milliyetçiliği*. Demokrat Dergi. <http://trdocs.org/docs/index-9044.html?page=3> (Erişim Tarihi: 15.06.2014).
- Özcan, A. S.. (2004). Küreselleşme ve Milliyetçilik. <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=15&makaleid=3674> (Erişim Tarihi: 10.02.2014).

- Özer, Ahmet. (2010). *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*. İstanbul: Hemen Kitap (Sis Yayıncılık).
- Özhan, Taha ve Ete, Hatem. (2008). Kürt Meselesi: Problemler ve Çözüm Önerileri. Seta Analiz 1. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130130135718_kurt-meslesi_problemler.pdf.pdf (Erişim Tarihi: 31.07.2014).
- Özkırmı, Umut. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Özkırmı, Umut&Sofos, A. Spyros. (2013). *Tarihin Cenderesinde: Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özmen, Abdurrahim&Türkmen, Emir Ali (haz.). (2013). *Kürdistan Sosyalist Solu*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özoğlu, Hakan. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özkök, Ertuğrul. (2002). Tahakkümden Kurtulmuş Türban Olayı. *Hürriyet*. 22 Haziran 2002. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=80721> (Erişim tarihi: 20.02.2014).
- Parlar, Suat. (2005). *Türkler ve Kürtler Ortadoğu'da İktidar ve İsyan Gelenekleri*. İstanbul: Bağdat Yayınları.
- Polat, Ezgi Güzel. (2011). Osmanlı'dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2011-3/2011-3-4.pdf> (Erişim tarihi: 02.12.2013).
- Pultar, Eren. (2010). Konda Araştırmalarında Kürtler. *Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Konda Araştırma ve Danışmanlık.
- Sarıhan, Zeki. (1986). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü. (Cilt 3)*. Ankara: Öğretmen Yayınları.
- Sarıhan, Zeki. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü. (Cilt I-II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarıipek, B. Doğa. (2006). Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık (Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme) <http://www.calismatoplum.org/sayi9/sariipek.pdf> (Erişim tarihi: 02.12.2013).

- Sasuni, Garo. (1992). *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*. (Çev. Bedros Zartaryan ve Memo Yetkin). İstanbul: Med Yayınevi.
- Sekban, Mehmet. Ş.. (1998). *Kürt Sorunu*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Sharabi, Hisham B. (1962). *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*. Princeton.
- Shaw, Ezel Kural. (1985). Midhat Paşa. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt V. s.s. 1299-1303.
- Shils, Edward. (1957). *Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties*. The British Journal of Sociology, Volume: 8, No. 2.
- Smith, Anthony D.. (1990). Towards a Global Culture Theory. *Culture&Society*. Volume 7: 171-191.
- Smith, Anthony D.. (1994). *Milli Kimlik*. (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Smith, Anthony D.. (2002). *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, Anthony D.. (2002a). *Ulusların Etnik Kökeni*. (Çev. Sonay Bayramoğlu/Hülya Kendir). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, Anthony D.. (2002b). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. (Çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk. (1998). *Türk Dış Politikasının Analizi*. (2. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Süleymanoğlu, Roza (2012). *Batı'nın İkiyüzü: İslamofobi ve Çokkültürlülük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Süslü, Azmi. (1993). *Kürtler ve Sosyal Değişimleri*. Ankara: Tanmak Yayınları.
- Şakeli, Ferhat. (1996). *Mem û Zin'de Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Doz Yayınevi.
- Şen, Furkan. Y.. (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şen, M.. (2010). Transformation of Turkish Islamism and the Rise of Justice and Development Party. *Turkish Studies* 11. no. 1: 59-84

- Şimşek, Ufuk. (2009). Milliyetçilikler ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 13. s. 81-96.
- Şimşir, B. N.. (2009). *Kürtçülük 1787-1923*. (4.Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şit, Banu. (2007). Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-76-420> (Erişim tarihi: 02.12.2013).
- Tan, A. (2009). *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tayiz, Kurtuluş. (2014). 30 Mart'a Doğru Barış ve Demokrasi Partisi. *Seta* http://file.setav.org/Files/Pdf/20140227184610_30-marta-dogru-baris-ve-demokrasi-partisi-pdf.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2014).
- Throne, J.. (2011). Qaddafi Insists Libyan Uprising is “NATO-Backed Charade”. *The National*. <http://www.thenational.ae/news/world/africa/qaddafi-insists-libyan-uprising-is-nato-backed-charade> (Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- Tibi, Bessam. (1998). *Arap Milliyetçiliği*. (Çev. Taşkın Temiz). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Topal, Mustafa. (2003). *Ulus Düşünmek*. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Topçu, Nurettin. (1972). *Yarınki Türkiye*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tunaya, Z. Tarık. (1986). *Türkiye’de Siyasi Partiler Mütareke Dönemi. (Cilt II)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (2003). *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Ansiklopedisi “Tunceli” Maddesi, C.31. 1982, Ankara: MEB Yayınları.
- Türköne, Mümtaz’er. (1994). “Milli Devlet-Laiklik-Demokrasi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*.sayı: 29.
- Türkkan, O. Reha (2000). *Türkçülüğe Giriş*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Türköne, Mümtaz’er. (2003). *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Türköne, Mümtaz’er. (2008). “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”. *Siyaset*. (Editör: Mümtaz’er Türköne). (8. Baskı). s.631-665 Ankara: Lotus Yayınevi.

- Türközü, K. Halil. (1985). *Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Uçar, Fuat. (2008). *Üç Tarz-ı Siyaset, Türkçülüğün Manifestosu: Osmanlılık-İslamcılık-Türkçülük*. Ankara: Fark Yayınları.
- Ulubelen, Erol. (1967). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*. İstanbul: Aykaç Kitapevi.
- Uzun, Turgay. (2003). "Ulus. Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme". *Doğu Batı*. Yıl 6. Sayı 23. S. 131-154
- Veli, Abbas. (2005). *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. Avesta Yayınları.
- Watson, Hugh Seton. (1977). *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. London: Methuen Publication.
- Xemgin, Etem. (1982). *İslamiyete Kadar Kürdistan Tarihi*. Cilt I. İstanbul: Doz Yayınları.
- Yazar yok. (1975). *DDKO Dava Dosyası*. Ankara: Komal Yayınları.
- Yeğen, Mesut. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. (6.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, Mesut. (2006). *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*. (4.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeniçeri, Özcan. (2012). *Bağımlılık Paradigmaları ve Türk Milliyetçiliği*. Ankara: Kripto.
- Yesevi, G. Çağla. (2012). Türk Milliyetçiliğinin Evrimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*.http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_SBD/arsiv/2012_2/cagla_gul_yesevi.pdf
(Erişim Tarihi: 14.04.2014).
- Yıldız, Ahmet. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları, 1919-1938*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A.. (2007). *Atatürk ve Kürtler. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporları*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Yıldız, Ahmet. (2009). Kürt Ulusal Hareketinin Üç Tarz-ı Siyaseti: Kemalizm, İslamcılık ve Sol. *Milliyetçilik*. ss. 545-558. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Murat. (2002). Erol Güngör. *Milliyetçilik*. ss. 650-657. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, Müslüm. (1998). *Kürt Basın Tarihi*. İstanbul: Aram Yayınları.

Yürekli, Ömer. (2007). Ulus-Devlet ve Küreselleşme. http://www.denetde.org.tr/FileUpload/ds159275/File/ulus_devlet_ve_kuresellesme.pdf
(Erişim Tarihi: 20.12.2013).